

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

AMERİKAN HİYERARŞİK DÜZENİNDE TÜRKİYE VE
PAKİSTAN: SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ KATILIM, KRİZ VE
RESTORASYON SÜREÇLERİ

Dilek KÜÇÜKBOZ

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Ali BALCI

ARALIK - 2024

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AMERİKAN HİYERARŞİK DÜZENİNDE TÜRKİYE VE
PAKİSTAN: SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ KATILIM, KRİZ VE
RESTORASYON SÜREÇLERİ

DOKTORA TEZİ

Dilek KÜÇÜKBOZ

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

“Bu tez 02/12/2024 tarihinde yüz yüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan
jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Ali BALCI	Başarılı
Prof. Dr. Serdar GÜLENER	Başarılı
Prof. Dr. Gökhan TELATAR	Başarılı
Doç. Dr. Filiz CİCİOĞLU	Başarılı
Doç. Dr. İlhan SAĞSEN	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Dilek KÜÇÜKBOZ

02/12/2024

ÖN SÖZ

Uzunca bir çaba neticesinde ortaya çıkan bu çalışmanın nihayete ermesinde çokça emeği ve desteği bulunan, sürecin açık ve gizli kahramanlarından bahsetmek isterim. Öncelikle, değerli hocam ve danışmanım Ali Balcı'ya, yalnızca tez konumun belirlenmesindeki ve yazım sürecindeki yol göstericiliği için değil, süreç içerisindeki anlayışlı tutumu, cesaretlendirici ve dostane yaklaşımları için teşekkürlerimi sunarım. Doktora sürecimi, Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans öğrenimime başladığım 2009 yılından bu yana hocalığına, öğreticiliğine, akademik yaratıcılığına ve başarılarına imrenerek baktığım hocamın danışmanlığında tamamlamış olmanın benim için ifade ettiği önem ve kıymet kelimelerle ifade edemeyeceğim kadar büyük.

Sakarya Üniversitesi'nde görev yaptığım süreçten bu yana sadece hocalığıyla değil dostluğuyla ve muhabbetiyle de her zaman yanımda olduğunu hissettiren değerli hocam Filiz Cicioğlu'na tezimi güzelleştiren katkıları için çok teşekkür ederim. Yine tezimin daha iyi hale gelmesinde süreç içerisindeki katkılarını ve emeğini esirgemeyen kıymetli hocam Serdar Gülener'e de teşekkürü borç bilirim. Ayrıca değerli hocalarım Gökhan Telatar ve İlhan Sağsen'e tez savunma sınavımda yer aldıkları ve yorumlarıyla bu çalışmanın eksiklerinin giderilmesinde sağladıkları katkılar için teşekkürlerimi sunarım. Bir başka teşekkürü, bünyesinde yer aldığım Hitit Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'ndeki değerli hocalarıma ve çalışma arkadaşlarıma etmek isterim. Buradaki çalışma hayatıma başladığım anda kendimi ait hissetmemi sağladıkları, ihtiyacım olduğunda kolaylıklar sundukları, geçirdiğim zor dönemlerde beni anlayışla karşıladıkları ve her zaman dostane bir tavır ve tutum içerisinde yaklaştıkları için kendilerine minnettarım.

Eğitim hayatımın her aşamasında destekleyen ve tez izleme ve savunma süreçlerimde benimle birlikte Çorum-Sakarya arasında koşturan babam Emin (Enver) Küçükboz'un hakkını ise teşekkür etmekle ödeyemem. Her daim olduğu gibi içinden geçtiğim zorlu süreçte de yanımda olduğu ve ihtiyacım olduğu her an yardımına koştuğu için kendisine minnettarım. Erken denebilecek bir yaşta kaybettiğimiz, bu nedenle hep istediği gibi okumuş ve kendi ayakları üzerinde duran bir kadın olduğumu göremeyen canım annem Arzu (Nebiye) Küçükboz'ın kızı olmak ve onun yetiştirdiği bir evlat

olmak benim bu hayattaki en büyük şanslarımdan biriydi. Yine varlıkları her daim şükür
sebebi olan, hayatıma mana katan ve bu nedenle bu tezin arkasındaki
başkahramanlardan olan canım aileme teşekkürlerimi sunmak isterim. Ablam Bahar
Küçükboz, kardeşim Umut Sezal, kendisine “ilk çocuğum” dediğim ve bir ablanın
kardeşini sevebileceğinden daha fazla sevdiğim kardeşim Demet Küçükboz Öztürk ve
tezimin son ve en zorlu süreçlerinde hayatımıza dahil olan yeğenim Arzu Anka Öztürk,
iyi ki varsınız..

Şüphesiz teşekkürlerimin en büyüğü, varlığına her an şükrettiğim, kışıma güneş gibi
doğan oğlum Alparslan’adır. Hayatımın bir dönüm noktasını oluşturan ve oldukça zorlu
geçen son iki senesinde, senin varlığın, ılık saçan gülüşün ve gözlerindeki yıldız
parıltısı sayesinde bu tezi yazma ve aynı anda her şeye yetebilme gücünü ve tabiki
seninle oyunlar oynama enerjisini kendimde bulabildim.

Bu tezi annem, babam ve oğlum özelinde tüm kıymetlilerime ithaf ediyorum..

Dilek KÜÇÜKBOZ

02/12/2024

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	vi
GRAFİK LİSTESİ.....	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: ANARŞİDEN HİYERARŞİYE: ULUSLARARASI HİYERARŞİK DÜZENLERE DAİR DÖRT DÜZEYLİ BİR OKUMA	19
1.1. Hiyerarşi Yaklaşımı: Anarşik Uluslararası Sistemden Hiyerarşik Küresel Siyasete	19
2.1. Uluslararası Hiyerarşik Düzenlerde ‘Denge’	27
2.1.1. Otorite-Otonomi Dengesi.....	27
2.1.2. Çıkarlar Dengesi.....	46
2.1.3. Materyal Denge	65
2.1.4. Angajman Dengesi	80
2. BÖLÜM: HİYERARŞİK DENGİNİN KURULMASI: TÜRKİYE VE PAKİSTAN’IN AMERİKAN HİYERARŞİK DÜZENİNE KATILIM SÜREÇLERİ.....	88
2.1. Otorite-Otonomi Dengesi	88
2.1.1. Türkiye	88
2.1.2. Pakistan	91
2.2. Çıkarlar Dengesi	96
2.2.1. Türkiye	96
2.2.2. Pakistan	99
2.3. Materyal Denge	107
2.3.1. Türkiye	107
2.3.2. Pakistan	110
2.4. Angajman Dengesi	112
2.4.1. Türkiye	112

2.4.2. Pakistan	116
2.5. Değerlendirme	121
3. BÖLÜM: HİYERARŞİK DENGENİN SARSILMASI: TÜRKİYE VE PAKİSTAN'IN AMERİKAN DÜZENİ İLE KRİZİ.....	130
3.1. Otorite-Otonomi Dengesi	130
3.1.1. Türkiye	130
3.1.2. Pakistan	139
3.2. Çıkarlar Dengesi	145
3.2.1. Türkiye	145
3.2.2. Pakistan	150
3.3. Materyal Denge	161
3.3.1. Türkiye	161
3.3.2. Pakistan	167
3.4. Angajman Dengesi	178
3.4.1. Türkiye	178
3.4.2. Pakistan	181
3.5. Değerlendirme	184
4. BÖLÜM: HİYERARŞİK DENGENİN RESTORASYONU: TÜRKİYE VE PAKİSTAN'IN AMERİKAN DÜZENİNDE YENİDEN KONUMLANMASI....	196
4.1. Otorite-Otonomi Dengesi	196
4.1.1. Türkiye	196
4.1.2. Pakistan	201
4.2. Çıkarlar Dengesi	208
4.2.1. Türkiye	208
4.2.2. Pakistan	214
4.3. Materyal Denge	219
4.3.1. Türkiye	219
4.3.2. Pakistan	224
4.4. Angajman Dengesi	229
4.4.1. Türkiye	229
4.4.2. Pakistan	235
4.5. Değerlendirme	240

SONUÇ	253
KAYNAKÇA.....	264
EK	296
ÖZ GEÇMİŞ	314

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AP	: Adalet Partisi
AT	: Avrupa Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konferansı
CENTO	: Merkez Komutanlığı (Central Organization)
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	: Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency)
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
DP	: Demokrat Parti
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
IBRD	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IMF	: International Money Fund
ISI	: Servislerarası İstihbarat (Inter-Services Intelligence)
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
MEC	: Ortadoğu Komutanlığı (Middle East Command)
MEDO	: Ortadoğu Savunma Örgütü (Middle East Defence Organization)
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MLF	: Multilateral Force (Çok Taraflı Nükleer Güç)
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
OECD	: Organization for Economic Cooperation and Development (İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
OSİA	: Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması
SALT II	: The Strategic Arms Limitation Talks (Stratejik Silahları Sınırlandırılması Görüşmesi)
SEATO	: Güneydoğu Asya Kolektif Savunma Anlaşması Örgütü
SEİA	: Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TSK :Türk Silahlı Kuvvetleri

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Hiyerarşik Düzenlerde Otorite-Otonomi Dengesi.....	46
Tablo 2: Hiyerarşik Düzenlerde Çıkarlar Dengesi.....	65
Tablo 3: Hiyerarşik Düzenlerde Materyal Denge.....	80
Tablo 4: Hiyerarşik Düzenlerde Angajman Dengesi.....	87
Tablo 5: Pakistan’a Yönelik Güvenlik ve Kalkınma Yardımlarının Değişimi.....	173

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: Türkiye'ye ABD Askeri ve Ekonomik Yardımları (1946-1990).....	163
Grafik 2: Pakistan'a ABD Askeri ve Ekonomik Yardımları (1948-1991).....	177

ÖZET	
Başlık: Amerikan Hiyerarşik Düzeninde Türkiye ve Pakistan: Soğuk Savaş Dönemi Katılım, Kriz ve Restorasyon Süreçleri	
Yazar: Dilek KÜÇÜKBOZ	
Danışman: Prof. Dr. Ali BALCI	
Kabul Tarihi: 02/12/2024	Sayfa Sayısı: ix (ön kısım) + 296 (ana kısım) + 18 (ek)
Bu çalışma, teorik düzlemde, büyük güçler ve küçük devletler arasındaki asimetrik ittifak ilişkilerinin kuruluş süreçleri ile bu ilişkilerin sürdürülmesi sırasında yaşanan iniş-çıkışlara dair bazı teorik çıkarımlara ulaşmayı, böylece bu devletlerin güdülere, motivasyonları ve stratejilerini kapsamlı bir şekilde açıklamayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, hiyerarşi odaklı çalışmalar ittifak literatürüne entegre edilerek asimetrik ittifak yapılarına ilişkin sistematik bir açıklama sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmada devletlerin algısını şekillendiren ve davranışlarını etkileyen faktörlere ilişkin dört analitik çerçeve çizilmiştir: otorite-otonomi dengesi, çıkarlar dengesi, materyal denge ve angajman dengesi. Her bir kategorideki argümanlar kendi içerisinde asimetrik ittifak ilişkilerinde katılım, kriz ve restorasyon süreçlerine ilişkin açıklamaları bağlamında ayrıştırılmıştır. Böylece her bir kategoride hangi dinamiklerin hegemon ve alt devletleri hiyerarşik bir ittifaka eğilim gösterme davranışına yönlendirdiğini, hangi dinamiklerin ittifak ilişkisinde krize neden olduğunu ve krizlerin ardından ilişkilerde görülen restorasyon süreçlerinin nasıl ve hangi koşullarda mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Ampirik düzlemde ise çalışma, bir NATO üyesi olan Türkiye ile ABD'nin geleneksel müttefikleri Pakistan'ın Soğuk Savaş döneminde ABD ile asimetrik ittifak ilişkilerinin kuruluş ve sürdürülme aşamalarının (ilişkilerin sürdürülmesi aşamasında karşılaşılan krizler ve bunların aşılmasına ilişkin süreçlerin) nedensel dinamiklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Asimetrik ittifak ilişkilerinin anlaşılması noktasında genelleme yapılabilmesini mümkün kılan bir perspektif ortaya koymak açısından çalışmada elde edilen teorik argümanların Amerikan hiyerarşisi içerisinde farklı statülere sahip olan bu iki örnek üzerinden incelenmesi uygun görülmüştür. Çalışma, asimetrik ittifakların yalnız kuruluş değil, aynı zamanda kriz ve restorasyon süreçlerine de ışık tutan süreç odaklı bir yaklaşım sunmaktadır. Çok düzeyli teorik bir perspektifle söz konusu üç döneme özel bir analitik odaklanma ile çalışma, hiyerarşi odaklı çalışmalara ve ittifak literatürüne katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Araştırma bulguları, söz konusu dört a bağlamındaki dinamiklerin bütüncül bir yaklaşım içerisinde dikkate alınmasının hiyerarşik ilişkiler hakkında daha eksiksiz bir tablo çizeceğini ortaya koymaktadır.	
Anahtar Kelimeler: ABD, Türkiye, Pakistan, Hiyerarşi, İttifak	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Türkiye and Pakistan in the American Hierarchical Order: Alignment, Crises and Restoration Processes in the Cold War Period	
Author of Thesis: Dilek KÜÇÜKBOZ	
Supervisor: Prof. Dr. Ali BALCI	
Accepted Date: 02/12/2024	Number of Pages: ix (pre text) + 296 (main body) + 18 (add)
This study, at the theoretical level, seeks to offer some theoretical insights into the establishment processes of asymmetric alliance relations between great powers and smaller states, as well as the ups and downs that occur during the maintenance of these relations, thereby providing a comprehensive explanation of the motives, motivations, and strategies of these states. In this context, hierarchy-oriented studies are integrated into alliance literature to offer a systematic explanation of asymmetric alliance structures. The study presents four analytical frameworks that address the factors shaping states' perceptions and influencing their behavior: the authority-autonomy balance, the balance of interests, the material balance, and the balance of engagement. The arguments in each category are discussed separately in the context of their explanations of alignment, crisis and restoration processes in asymmetric alliance relations. Thus, it reveals the dynamics within each category that drive the hegemon and subordinate states to tend toward a hierarchical alliance, the dynamics that cause crises in the alliance relationship, and how and under what conditions the restoration processes are possible after crises. At the empirical level, the study aims to uncover the causal dynamics behind the establishment and maintenance phases (focusing on the crises encountered during the maintenance phase and the processes of overcoming them) of Türkiye, a NATO member, and Pakistan's, a traditional ally of the United States, asymmetric alliance relations with the United States during the Cold War. In order to provide a perspective that enables generalizations to be made in understanding asymmetric alliance relations, the theoretical arguments developed in the study have been examined through these two examples, which hold different status within the American hierarchy. The study offers a process-oriented approach that sheds light not only on the establishment of asymmetric alliances but also on the crises and restoration processes. With a multi-level theoretical perspective and a special analytical focus on these three phases, the study aims to contribute to the hierarchy-oriented studies and alliance literature. The research findings reveal that considering the dynamics within the four analytical frameworks in a holistic approach will provide a more complete picture of hierarchical relations.	
Keywords: The US, Türkiye, Pakistan, Hierarchy, Alliance	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

George Liska, “İttifaklara atıfta bulunmadan uluslararası ilişkilerden bahsetmek mümkün değildir; bu ikisi genellikle isim dışında her şeyde birleşir” demiştir (Liska, 1962, s. 3). Liska’nın da vurguladığı gibi, ittifaklar uluslararası politikanın merkezi bir özelliğidir. Uluslararası İlişkiler disiplininde önemli bir ittifak literatürünün varlığı bu gerçeği somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak bu literatüre önemli ölçüde realist ve neo-realist kuramların hakim olması, devletlerin ittifaklara ilişkin davranış kalıplarının büyük ölçüde uluslararası sistem ve sistemdeki güç dağılımı tarafından belirlendiği şeklinde bir anlayışın hakim olmasını beraberinde getirmiştir. Öte yandan, başlıca ittifak teorilerinin sunduğu modellerde asimetrik güç kapasitelerine sahip devletler arasındaki ittifak örüntülerine dair teorik bir açıklama mevcut değildir. Hatta bu teoriler çoğunlukla devletleri egemenlik noktasında eşit aktörler olarak kabul etme eğilimindedir. Ancak bu durum, modern çağda eşit aktörlerin ve bu aktörler arasındaki ilişkilerin varlığının yanı sıra, tabakalaşmış bir görüntü sergileyen hiyerarşik yapı ve düzenlerin dünya siyasetinin kalıcı bir teması olarak varlığını sürdürdüğü gerçeği ile çelişmektedir. Bir başka deyişle, modern uluslararası sistem, anarşi şablonuna indirgenmesi ve Vestfalya kalıbına sığdırılması mümkün olmayan anarşi ve hiyerarşinin birlikte var olduğu karma bir düzen görüntüsündedir. Dolayısıyla, anarşi ve Vestfalyan bakış açısıyla ortaya koyulan analizlerin aynı anda hem sistemdeki büyük güçlerin hem de materyal kapasite bakımından daha yetersiz konumda olan küçük devletlerin davranış biçimlerini açıklayabilmeleri söz konusu değildir.

Bu tez, dünya siyasetini anarşi merkezli yaklaşımların ortaya koyduğu gibi eşit derecede egemenliğe sahip devletler arasındaki ilişkilerle tanımlanan uluslararası bir sistem olarak değil, hiyerarşi merkezli uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının iddia ettiği gibi eşitsizliklerin yarattığı tabakalaşma ile karakterize olan küresel bir sistem olarak ele almaktadır. Uluslararası İlişkiler literatüründe iki farklı Hiyerarşi anlatısı söz konusudur: dar anlamda takas mantığına ve sözleşmeye dayalı meşru otorite ilişkisi olarak hiyerarşi ve geniş anlamda “örgütlü eşitsizliğin özneler arası tezahürleri olarak” hiyerarşi (Mattern ve Zarakol, 2016, s. 623). Buna göre, dar hiyerarşi anlayışı hiyerarşileri aktörler arası etkileşim yoluyla *tasarlanmış kurumlar* olarak görürken,

geniş hiyerarşi anlayışı hiyerarşileri bir anlamda *verili* (aktörlerin katılımından bağımsız/halihazırda var olan bir düzen) ve devletler arasındaki eşitsizlik ilişkilerini yeniden üreten ve bunlar tarafından üretilen düzenler olarak görmektedir (Zarakol, 2017a, s. 9; Barnett, 2017, s. 67).

Bu çalışma, dar hiyerarşi yaklaşımını benimseyerek, literatürde bu anlayışın önde gelen temsilcisi durumunda olan ve uluslararası hiyerarşileri “küresel yönetişimin kolektif sorunlarına işlevsel, kasıtlı çözümler olarak teorize” eden (Zarakol, 2017b, s. 5; Lake, 2009a, s. 32) David Allen Lake’in çalışmalarını başlıca referans kaynağı olarak almaktadır. Lake’in hiyerarşisi, “dünya siyasetini eşit egemenliklere sahip uluslar arasındaki ilişkilerin sürüp gittiği anarşik bir ortam olarak” (Dinler, 2023, s. 1) ele alan geleneksel yaklaşımların katı belirlenimlerinden sıyrılarak eşitsizliklerle karakterize olan ve anarşi ile hiyerarşinin birlikte işlerlikte olduğu bir düzen olarak görür. Buna göre, Vestfalya egemenliğine sahip devletler uluslararası ilişkilerin baskın aktörleri olarak sistemin içinde var olurken (Hobson ve Sharman, 2005, s.70) ve bu aktörler arasındaki ittifak ilişkileri anarşik bir düzende gerçekleşirken, farklı güç kapasitelerine sahip devletler arasındaki ittifak ilişkileri hiyerarşik bir düzende meydana gelmektedir. Bu açıdan, bu tür siyasi yapıların ve ittifak biçimlerinin Vestfalya şablonu çerçevesiyle anlaşılması ve geleneksel ittifak teorileri ile açıklanması mümkün değildir.¹ Hiyerarşi teorisi, egemenlik olgusuna dair ortaya olduğu perspektif ve söz konusu asimetrik ittifak ilişkilerine yönelik sunduğu açıklayıcı çerçeve ile belli teorik çıkarsamalara ulaşmayı ve bu yolla hem tarihsel vakaları yeni bir bakış açısıyla ele almayı hem de çok kutuplu bir görünümün hakim olmaya başladığı günümüz dünyasındaki asimetrik ittifak ilişkilerini değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

Bu çalışma, hiyerarşi teorisinden yola çıkarak ve bu bağlamda müttefikler arasındaki güç kapasitelerindeki farklılıklara odaklanarak ittifakları iki temel ayrıma tabi tutmaktadır: simetrik ittifaklar ve asimetrik ittifaklar. Simetrik ittifaklar benzer düzeyde güç kapasitesine sahip devletler arasında oluşturulurken, asimetrik ittifaklar farklı güç kapasitelerine sahip büyük güçler ve daha küçük devletler arasında yürütülen pazarlık süreçleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu açıklamaya göre, uluslararası sistemde bazı

¹ Hiyerarşi yaklaşımı ve bu tezin dayandığı argümanlar, Vestfalya anlayışının reddine dayanmaz. Bu nedenle, bu çalışmada konuya dair yapılan vurgular, modern sistemin modern öncesi dönemin bir devamı olduğu anlamına gelmemektedir. Bu çalışma, hiyerarşi teorisinin de ortaya koyduğu gibi, uluslararası sistemin karma bir anarşik-hiyerarşik ilişkilerden ve düzenlerden oluştuğu varsayımına dayanmaktadır (Hobson ve Sharman, 2005, s. 71).

ittifaklar asimetrik güçler arasında gerçekleşir ve bu ilişki içerisinde ittifakın küçük ortağı elde ettiği belli faydalara karşılık olarak büyük güce özerklik tavizleri verir ve bu şekilde belli bazı alanlarda nihai otorite yetkisini kaybeder. Bir başka deyişle, temel olarak egemen devletleri bünyesinde barındırmakla birlikte asimetrik ittifaklar, küçük müttefikin güvenlik gibi bazı kazanımlar karşılığında üst devlete otonomi devrinde bulunduğu düzenler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma, asimetrik kapasitelere sahip devletler arasında yürütülen (açık veya gizli) pazarlıklar sonucunda oluşturulan asimetrik ittifak ilişkilerine odaklanmakta ve bu ilişkilere dair dinamik ve süreç odaklı bir yaklaşım sunmaktadır. Bu bağlama uygun olarak, çalışmada kullanılan egemenlik kavramı sonuçlar üzerindeki güç veya kontrol yerine otorite ilişkileri açısından ele alınmaktadır. Dolayısıyla çalışma boyunca egemenlik veya otonomi devrine yapılan vurgu² alt devletlerin bazı alanlardaki otonom yetkilerini (örneğin, dış ve güvenlik politikaları) lider güce devretmesi, dolayısıyla bu devletlerin Vestfalya egemenlik modelinin aksine belirli alanlarda nihai otoriteye sahip olmaması ile ilgilidir.

Çalışma bağlamında açıklık getirilmesi gereken bir diğer husus hegemon güç ve küçük devlet ifadelerinden ne anlamamız gerektiğidir. Jesse ve diğerleri (2012, s. 3-5) literatürdeki hegemon güç ve hegemonya kavramlarına dair mevcut yaklaşımları, temel olarak üç farklı noktaya odaklanmaları bakımından kabaca bir ayrıma tabi tutmaktadır: bir hegemonun neye sahip olduğuna, ne istediğine ve ne yaptığına odaklanan açıklamalar. Buna göre ilk açıklama biçimi, yeteneklerin yoğunlaşmasına, yani maddi güç (askeri, ekonomik, teknolojik) üstünlüğüne odaklanır ve hegemonu sistemdeki diğer devletlerden hem ekonomik hem de askeri anlamda önemli ölçüde daha güçlü olan devlet olarak tanımlar.³ İkinci açıklama, devletin hegemonya uygulama konusundaki motivasyonuna odaklanır ve hegemon gücün kendi liderliğinde bir düzen kurmaya ve bu düzeni sürdürmeye istekli olan bir devlet olduğunu ileri sürer.⁴ Üçüncü açıklama ise hegemonyayı üstün bir devlet ile sistemdeki diğer devletler arasında bir tür ilişki biçimi olarak ele alır.⁵

² Avrupa Birliği (AB) çerçevesinde oluşturulan ekonomik-siyasi düzen, Vestfalya dışı bir oluşum olarak ortaya çıkmakla birlikte hiyerarşi teorisinin kastettiği hiyerarşik düzenden ve bunun getirdiği otorite ilişkilerinden farklıdır.

³ Bkz. (Gilpin, 1981; Krasner, 1976, Posen, 2003; Brooks ve Wohlfort, 2008).

⁴ Örneğin, Keohane'ye göre hegemon, "devletler arası ilişkileri yöneten temel kuralları sürdürebilecek kadar güçlü ve bunu yapmaya istekli" olan devlettir (Keohane, 1984).

⁵ Bkz. (Gilpin, 1981; Ikenberry, 2000).

Literatürde hegemon ve hegemonya kavramı temel olarak ‘küresel’ bir bağlamda algılanmış ve bu durum Soğuk Savaş sonrasında hegemonyanın kutuplulukla ilgili olduğu (yani hegemonun sistemdeki en güçlü devlet olduğu, bir başka deyişle tek kutup devleti olduğu) varsayımlarını da beraberinde getirmiştir.⁶ Oysa bir sistemde farklı normlara, değerlere ya da çıkarlara dayanan uluslararası düzenleri kurmak ve sürdürmek isteyen birden çok hegemon güçten bahsedilebileceği gibi (Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB, günümüzde ise ABD ve Çin örnekleri), bazı devletlerin (Çin, Brezilya) bölgesel bir hegemon olup olmadığı da literatürde tartışılmalı bir başka konudur.⁷ Dolayısıyla bu bakış açısı, sisteme bütünüyle hakim tek bir hegemon güçten ziyade, farklı güç derecelerine (daha çok veya daha az güçlü) ve/veya farklı düzlemlere (küresel veya bölgesel) sahip hegemon güçlerden bahsetmeyi mümkün kılmaktadır.

Bu çalışma, hegemonun tanımına ilişkin söz konusu üç açıklama biçiminin (yapısal, motivasyonel ve devletler arası etkileşim olarak) bir birleşimini referans alarak, hegemonu materyal kaynaklar bakımından üstün, uluslararası bir düzen kurmaya istekli ve daha küçük devletlerle asimetrik bir otorite ilişkisine sahip olan devlet olarak ele almaktadır. Uluslararası hiyerarşik düzenler, büyük/başat bir güç ile sistemdeki daha küçük devletler arasındaki belirli bir ilişki türü olduğundan, bu çalışma hiyerarşik düzen(ler)in tepesindeki devlet(ler) için hegemon/hegemon güç ifadesini kullanmaktadır. Çalışmada hegemon güç/devlet, hiyerarşik lider, düzen lideri gibi ifadeler birbirlerinin yerine kullanılmıştır.

İkinci olarak, Uluslararası İlişkiler literatüründe küçük devletleri tanımlamak için farklı ölçütler kullanılmakla birlikte bu çalışma söz konusu devletleri temel olarak (materyal) yetenekler açısından ele almaktadır (Elman, 1995). Rothstein (1968), küçük devletleri, güvenliğini kendi yeteneklerini kullanarak sağlayamayan ve bunu yapmak için zorunlu olarak diğer devletlere, kurumlara ve süreçlerin yardımına güvenen devletler olarak tanımlar. Buna göre küçük devletler, tehditler karşısında –özellikle de büyük bir güçten gelenler- kendi kendini savunma konusunda sınırlı askeri ve ekonomik kapasiteye sahip olan devletlerdir. Bu açıdan, bu devletler büyük güçlerle ittifakları, ihtiyaçları olan

⁶ Bkz. (Layne, 2006).

⁷ Jesse ve diğerlerinin (2012, s. 8-9) aktardığına göre, hegemonya çalışmalarının ilk dalgasında her ne kadar akademisyenler konuyu küresel bir bağlamda aktarmaya çalışsalar da aslında ABD’nin Avrupa’daki bölgesel hegemonyasını tartışıyorlardı. Öte yandan, Mearsheimer gibi saldırgan realistler hemen tüm büyük güçlerin küresel bir hegemonyayı arzuladığını, ancak kurabilecekleri en üst düzenin bölgesel olduğunu savunmaktadır (Mearsheimer, 2001).

siyasi düzeni sağlamanın ve güvenliklerini garanti altına almanın bir yolu olarak görmeye eğilimli durumdadır. Çalışmada küçük devletler ve zayıf devletler ifadeleri birbirlerinin yerine kullanılmıştır.

Çalışmanın dönem aralığı Soğuk Savaş dönemi ile sınırlı tutulmuş ve böylece tarihsel bir örnek olay çalışması yapılmıştır. Çalışmada vaka olarak ise, biri NATO resmi ittifakı içinde, diğeri ise dışında olan (sırasıyla) Türkiye ve Pakistan örnekleri seçilerek, tezin dayandığı teorik argümanların Amerikan hiyerarşisi içerisinde farklı konumlarda olan iki örnek üzerinde incelenmesi uygun görülmüştür. Nitekim çalışmanın zaman aralığını oluşturan Soğuk Savaş döneminde Türkiye ABD'nin önemli bir NATO müttefikiyken, Eisenhower döneminde Amerikan düzenine katılan Pakistan ise ABD'nin NATO dışı en yakın müttefik (the most allied ally) olarak tanımlanmıştır (Zaman, 2014, s. 83). Vaka seçiminde gözetilen bir diğerk husus ise vakalarda yaşanan dinamik değişimlerin gösterdiği paralelliğın çalışmanın teorik çerçevesini örneklendirebilecek nitelikte olmasıdır. Bir başka deyişle, her iki ülke de çalışmanın temel aldığı Soğuk Savaş sürecinde Amerikan düzenine katılmış, bu düzen ile krizler yaşamış ve sonrasında restorasyon süreçleri tecrübe etmiştir. Dolayısıyla, örneklem olarak seçilen iki ülkenin ABD ile ilişkilerine has tarihsel pratikleri bakımından gösterdikleri benzerliklerin çalışmanın ulaştığı teorik çıkarsamalar doğrultusunda belli örüntülere ulaşmayı mümkün kılması beklenmektedir.

Araştırmanın Önemi

Çalışma, hiyerarşik düzenlerin nasıl ve hangi motivasyonlarla kurulduğu, krizlerin nasıl ortaya çıktığı, hangi koşullarda ve hangi stratejik eğilimler doğrultusunda alt devletlerin hiyerarşik liderlerine meydan okuduğu ve bazı durumlarda bir adım daha ileri giderek alternatif arayışlarına girdiğı, hangi koşulların krizleri yatıştırılabilir kıldığı gibi soruları temel almaktadır. İlgili sorular hem teorik olarak hem de devletler ve politika yapıcılar için ilginç ve önemlidir.

Çalışma, temel olarak dört nedenden dolayı önem arz etmektedir. Birincisi, ortaya koyduğu teorik modellerle farklı güç kapasitelerine sahip devletler arasındaki ittifak ilişkilerine dair sistematik bir çalışma sunmaktadır. Literatürde büyük güçlere odaklanan çalışmaların büyük çoğunluğu temel olarak hegemonların etki ve gücünü ortaya koyma motivasyon ve stratejilerine ve özellikle de “bu güçlerin diğerk büyük güç

meydan okuyucularını ve rakiplerini savuşturmaya yönelik güdü ve stratejilerine” odaklanmaktadır (Jesse vd., 2012, s. 2; Williams vd., 2012, s. vii). Öte yandan, literatüre hakim konumda olan Realist gelenek, her ne kadar tutarlı argümanlar üretmiş olsa da, sistemdeki küçük devletlerin uluslararası politikadaki rolüne pek fazla önem atfetmez, dolayısıyla onları pasif/etkisiz aktörler olarak görür. Bu durum, temel olarak dünya siyasetinin büyük güçlerin politikalarıyla şekillendiğini varsayan bakış açısının literatüre hakim olmasından kaynaklanmaktadır. Büyük güçlere yapılan bu aşırı vurgu, beraberinde ittifakları da büyük güç meseleleri haline getirmiştir. Bunun bir sonucu olarak, literatürde en öne çıkan ve temel olarak devletleri egemenlik noktasında eşit, tutarlı üniter aktörler olarak kabul eden ittifak teorileri, doğaları gereği uluslararası sistemdeki ikincil devletlerin ittifaklara ilişkin davranış kalıplarını ve dolayısıyla asimetrik ittifakları açıklama konusunda uygun bir zemin sağlamaz.⁸ Oysa sistemdeki ikincil devletlerin tepkileri bütünüyle ve sadece hegemonun stratejilerine ve davranışlarına bağlı değildir. Tam da bu nedenle, tıpkı hegemon güçler gibi ikincil devletleri de uluslararası sistemdeki failer olarak kabul etmek ve bu itibarla asimetrik güçler arasındaki ittifak ilişkilerini ikili (hem hegemon hem de alt devlet) bir bakış açısıyla değerlendirmek daha doğru analizlerin yapılmasını sağlayacaktır. Bu çalışma, David Lake’in literatürde açtığı yolu takip ederek büyük güçler ile ikincil devletler arasındaki hizalanma biçimlerini ‘asimetrik ittifaklar’ olarak kabul etmekte ve küçük devlet davranışlarını uluslararası güç dağılımının (sistemik kısıtlamalar ve teşvikler) bir fonksiyonu olarak görmenin ötesinde bu devletlerin de kendi çıkarlarını, ihtiyaçlarını ve iç siyasi süreçlerini göz önünde bulundurarak politik tercihler yapan aktörler olduğunu varsaymaktadır.

İkinci olarak, çalışma, asimetrik ittifakları açıklarken bu ittifakların yalnız kuruluş değil, aynı zamanda kriz ve restorasyon süreçlerine de ışık tutan süreç odaklı bir yaklaşım sunmaktadır. Bu, hem teorik olarak hem de devletler ve politika yapıcılar için ilginç ve önemlidir. Çünkü böyle bir akademik çalışmaya yalnızca uluslararası hiyerarşik düzenlerin doğası ve süreç içerisinde yaşadığı dönüşümleri anlamak için değil, aynı zamanda politika yapıcılarının söz konusu kriz süreçlerinin nasıl yönetildiğini ve taraflar açısından olası sonuçlarını görmelerine ve restorasyonu mümkün kılacak potansiyel

⁸ Örneğin, literatüre oldukça hakim konumda olan Neorealist teoriler, anarşik bir dünya düzeni içerisinde bulunan ve hayatta kalma sorunuyla karşı karşıya olan devletlerin yalnızca tehditlere karşı askeri güçlerini ve kabiliyetlerini artırmak amacıyla ittifak kurduklarını (capability aggregation model) öne sürer.

fırsatları değerlendirmelerine yardımcı olmak için de ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın teorik altyapısını oluşturan birinci bölümünde söz konusu bu üç süreci dikkate alan argümanlar ortaya koyularak ve vaka incelemelerinin yapıldığı çalışmanın geri kalan bölümlerinde söz konusu argümanların uygulamadaki izdüşümleri izlenerek teorik ve ampirik bir analiz yapılmış ve alana bu anlamda katkıda bulunulmuştur.

Üçüncü olarak, Neuman'ın da ortaya koyduğu gibi temel olarak,

“basitleştirme, teorileştirmenin olumlu bir yönü olarak algılanır, çünkü karmaşık gerçeklikleri basitleştirir ve bunların anlaşılmasını entelektüel olarak yönetilebilir bir egzersiz haline getirir. Ancak bunu yaparken teorisyenler sıklıkla aşırı basitleştirme eğilimine girerler ve sonuçta 'gerçek' gerçekliğin tüm önemli boyutlarıyla uyumlu olmayan bir gerçeklik inşa edebilirler” (Neuman, 1998, s. 31).

Bu bağlamda, örneğin, ittifak oluşumu için uluslararası sisteme ve ortak bir tehdide vurgu yapan bir yaklaşım, bu oluşumda materyal yardım ilişkisinin etkisini dışlamış olur. Benzer şekilde, ittifakları salt yönetici elitlerin (alt devlet) siyasi hayatta kalma aracı olarak gören yaklaşımlar⁹ da yine yardımların, sistemsel baskıların ve stratejik çıkarların olası etkilerine dair yeterli bir açıklama sunmaktan uzaktır. Tam da bu nedenle bakış açısı ne kadar geniş tutulursa, gerçekliğe yaklaşmak o derece mümkündür. Bu tez çalışması, uluslararası sistemin yapısı, hegemonun sınırlılığı, tarafların stratejik çıkarları, alt devletteki liderlerin hayatta kalma stratejileri, dış yardım ve hegemonun angajman politikaları gibi birbirinden farklı faktörlerin hiyerarşik ilişkilere içkin katılım, kriz ve restorasyon süreçlerinde oynadığı role odaklanarak, hem daha geniş hem de daha derinlikli bir bakış açısı sunmaktadır. Dolayısıyla müttefikler arasındaki dinamik pazarlığı ve ittifak ilişkilerindeki değişiklikleri (iniş ve çıkışları) açıklamada bütün bu faktörlerin aynı anda ayrı inceleme düzlemi olarak kullanılması çalışmanın sağladığı önemli katkılardan biridir.

Dördüncü olarak, çalışma, ortaya koyduğu argümanların pratikteki karşılığını vaka olarak seçilen Türkiye ve Pakistan örneklerinde incelemektedir. Literatürde tarihsel açıdan ve farklı teorik perspektiflerden çokça çalışılmış olan Soğuk Savaş dönemi Türkiye-ABD ve Pakistan-ABD ilişkilerini hiyerarşi teorisinin sunduğu perspektif içerisinde inceleyerek literatüre katkıda bulunmaktadır.

⁹ Bkz. (Deborah, 1991; David, 1991a; David, 1992; David, 1991b; Barnett ve Levy, 1991).

Çalışma bağlamında karşılaşılan en büyük güçlük, vakaları açıklayan olay ve olguları, çalışmanın temel aldığı teorik argümanlar doğrultusunda kategorize etmede yaşanmıştır. Bazı olay ve olguların aynı anda birden fazla teorik argümana karşılık geldiği, örneğin hem otorite-otonomi hem de çıkarlar dengesi bağlamında açıklanabildiği görülmüştür. Bu sorun, çalışmanın amacına uygun bir şekilde, ilgili olay/olgunun diğer bağlamlarla ilişkisini koparmadan ya da görmezden gelmeden, kapsamına girdiği düşünülen teorik argümanlar bağlamında uygun şekilde ayrıştırılarak belli bir düzende yorumlanmasıyla aşılmıştır.

Çalışmanın hazırlanmasındaki bir başka büyük güçlük ise literatürde hiyerarşik düzenlerde katılım ve kriz (meydan okuma) süreçlerini temel alan çalışmaların varlığına karşın restorasyon konusunun ihmal edilmiş olması nedeniyle yaşanmıştır. Ancak her ne kadar bu durum, restorasyon sürecine ilişkin teorik argümanların ortaya koyulmasında ve vakaların analizinde yazar açısından güçlük ortaya çıkarmışsa da literatürdeki bu boşluk çalışmanın en önemli katkısının da yine bu konuda olmasını beraberinde getirmiştir. Bu alandaki ilk çalışmalar, ağırlıklı olarak hiyerarşik düzenlerin nasıl kurulduğu, devletlerin böyle bir ilişkiye katılmadaki motivasyonları ve bu ilişkilerin getirdiği fayda ve maliyetler gibi sorulara cevaplar bulmaya çalışırken, bilhassa son on yılda ortaya koyulan çalışmalar hiyerarşik otorite ilişkilerindeki meydan okumalara dikkat çekmeye başlamıştır. Bu bağlamda çalışma, bir yandan uluslararası hiyerarşik düzenlerdeki kriz süreçlerine dair sistematik ve teorik bir perspektif sunarak literatüre yapmış olduğu katkının yanı sıra bu krizlerden çıkışın nasıl ve hangi koşullarda mümkün olabileceğine dair teorik argümanlara dayalı bir açıklama ortaya koyarak hiyerarşik düzenlerdeki restorasyon olgusunu Uluslararası İlişkiler teorisi literatürüne dahil etmiştir.

Literatürde asimetric/hiyerarşik ilişkilerin doğasına, dinamiklerine dair farklı perspektifler ortaya koyan pek çok çalışmanın yanı sıra özellikle son yıllarda bu ilişkilerdeki kriz olgusunu merkezine alan ve bu konuda sistematik ve kuramsal bir çerçeve ortaya koyan çalışmaların dikkate değer varlığı göze çarpmaktadır.

Alexander Barder, “Empire Within: International Hierarchy and Its Imperial Laboratories of Governance” (2015a) adlı çalışmada uluslararası hiyerarşinin yerel devlet oluşumu ve uygulamaları üzerindeki etkilerini tartışmıştır. Uluslararası hiyerarşilerin günümüzde uluslararası ilişkilerin önemli bir özelliği olarak varlığını

sürdürdüğünü iddia ettiği çalışmasında Barder, hiyerarşik ilişkilerin normlar üreterek hem metropolü hem de çevreyi şekillendiren ve dönüştüren bir etkiye sahip olduğu tespitinde bulunmaktadır. Bir başka deyişle, uluslararası hiyerarşi modellerinin tek yönlü olduğuna yönelik disiplinde ve aynı zamanda hiyerarşi yaklaşımları içerisinde var olan algılara itiraz ederek, bu düzenler arasında çok yönlü bir akış olduğuna vurgu yapmaktadır.

Charles A. Kupchan, “The Normative Foundations of Hegemony and The Coming Challenge to Pax Americana” (2014) adlı çalışması uluslararası sistemde yer alan büyük güçler arasındaki hiyerarşik rekabeti merkeze almakta ve uluslararası güç geçişlerinin normatif boyutlarına odaklanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, Emperyal Çin, Büyük Britanya ve ABD’yi vaka olarak inceleyen çalışma, aynı zamanda bu düzenlerin dinamiklerine dayanarak günümüzün ABD-Çin rekabetinin evrileceği boyutlara ilişkin bazı varsayımlarda da bulunmaktadır.

Jasen J. Castillo ve Alexander B. Downes, “Loyalty, hedging, or exit: How weaker alliance partners respond to the rise of new threats” (2023) makalesinde yeni tehditler ortaya çıktığında asimetrik bir ittifak içerisindeki küçük devletlerin mevcut hegemon güce sadakat, rakip büyük güçle ilişkilerini iyileştirme veya kendi güç kapasitesini artırma yoluyla korunma ya da mevcut düzenden ayrılma arasında nasıl seçim yaptıklarını incelemektedir. Bu bağlamda, devletlerin bu konudaki kararlarının, mevcut hegemonun kendilerini savunma yeteneği/istekliliği ve meydan okuyanların ittifakı içerisindeki küçük devletlere yönelik toprak iddiaları gibi bir takım ek faktörlere bağlı olduğu sonucuna varmışlardır. Çalışma, söz konusu varsayımı iki savaş arası ve erken Soğuk Savaş dönemi Avrupa’sından seçilen üç örnekte göstermiş ve günümüz ABD ittifakları için belli çıkarımlar ortaya koymuştur.

Ali Balcı ve Furkan Halit Yolcu, “The Ruling Group Survival: Why Pakistan and Hungary Move Away From the US-led Order?” (2022) adlı makalelerinde, küçük devletlerin büyük güçlerle ilişkilerini bu devletlerdeki yönetici grupların hayatta kalma stratejilerine odaklanarak açıklamaya çalışmıştır. Çalışmada ABD liderliğindeki liberal düzenden uzaklaşarak Çin/Rusya eksenine kayma belirtileri gösteren Pakistan ve Macaristan vaka incelemesi olarak alınmıştır. Hem omnibalancing teorisinin uygulama alanını genişletmesi hem de hiyerarşi yaklaşımında önemli ölçüde ihmal edilen küçük devletleri analitik bir odağa alması çalışmayı ittifak literatürü ve hiyerarşi yaklaşımı

içerisinde kritik bir konuma getirmektedir. Dolayısıyla çalışma, iktidar grubunun hayatta kalmasını (rejim türü fark etmeksizin) daha küçük devletlerin ittifak davranışlarını etkileyen temel bir dinamik olarak ele alması ve asimetrik ittifak ilişkilerinde yaşanan kırılmaları iç dinamikler perspektifinden değerlendirmesi bakımından oldukça değerlidir. Benzer şekilde Ali Balcı, “Ordu ve İttifak İlişkileri: Pakistan’ın Çin Eksenine Kaymasında Pakistan Ordusunun Rolü” (2021) adlı çalışmasında Pakistan’ın ABD düzeni ile krizini ve buna mukabil Çin ile yakınlaşan ilişkilerini Pakistan ordusunun iç politikadaki ayrıcalıklı konumunu sürdürme ve güçlendirme stratejileri üzerinden değerlendirmiştir. Yine Balcı, “Algeria in Declining Ottoman Hierarchy: Why Algiers Remained Loyal to the Falling Patron” (2020) adlı çalışmasında, Osmanlı Devleti’nin gerileme döneminde Cezayir’in, Yunanistan, Mısır ve diğer birçok eyaletin yaptığı gibi Babıali’ye meydan okumayı tercih etmeyip Osmanlı hiyerarşik düzeni içerisinde kalmaya devam etmesinin nedenlerini incelemiştir. Bu bağlamda yazar, hiyerarşi teorisinin sunmuş olduğu perspektiften faydalanarak, Cezayir’in söz konusu tutumunu açıklayan üç sonuca ulaşmıştır: Babıali’nin zorlama kabiliyetlerinin zayıflaması nedeniyle Cezayir açısından düzene bağlılığın maliyetlerinin azalması, Cezayir’in karşı karşıya olduğu tehditler karşısında dengeleyici bir güce duyduğu ihtiyaç ve Babıali’ye bağlılığın Cezayir’deki yönetici elitler açısından iç siyasal meşruiyet sağlaması. Bu yönüyle çalışma, gerileyen hiyerarşik düzenlerdeki alt devlet davranışlarına yönelik kuramsal ve ampirik bir çerçeve ortaya koyarak literatüre önemli bir katkı sağlamıştır.

Hüsna Taş Yetim, “ABD Hegemonyasına Meydan Okuma: Türk Dış Politikasında Otonomi Arayışı (1964-75)” (2023a) adlı kitabında Türkiye-ABD ilişkilerinin 1964-75 döneminde girdiği kriz sürecini hiyerarşi yaklaşımını temel alan bir çerçevede analiz ederek literatüre yeni bir bakış açısı sunmuştur. Yazar, hiyerarşi teorisini ittifak teorileri ile birey, devlet ve sistem düzeylerine odaklanan teoriler ile destekleyerek, asimetrik ittifaklarda ‘meydan okuma’ olgusuna ilişkin teorik bir çerçeve sunmuştur. Buna göre patron devlet, tabi devlet ve sistem kaynaklı nedenlere odaklanarak üç ana hipotez ve dokuz alt hipotez geliştirmiş ve bu modeli Türkiye-ABD ilişkilerini temel alan vaka çalışması üzerinde uygulamıştır. Taş Yetim “The Ukraine Invasion: Hierarchy, Discipline and Counterbalance” (2024) adlı çalışmasında ise Rusya’nın 2022 yılında Ukrayna’ya yönelik başlattığı askeri müdahaleyi, hiyerarşi teorisi, dış kaynaklı rejim

değişikliği ve negatif dengeleme stratejisini sentezleyen bir teorik çerçeve ortaya koyarak incelemiştir. Yazar çalışmada Rusya'nın bu saldırıyla, eski Sovyet coğrafyasındaki hiyerarşik hedeflerini korumayı (disiplin) ve ABD'nin yeni-çevreleme (neo-containment) gündemi olarak gördüğü hiyerarşik genişleme stratejilerine karşı koymayı (denge) amaçladığı, dolayısıyla bu savaşın Rusya'nın hiyerarşik statü arayışıyla ilgili olduğu sonucuna varmıştır. Yine yazarın "S400s, Sanctions and Defiance: Explaining Turkey's Quest for Strategic Autonomy and the US Response" (2023b) adlı çalışması, hiyerarşi teorisini Kai He'nin negatif dengeleme stratejisi kavramıyla birleştirerek ABD'nin CAATSA yaptırımlarını Rusya ve Çin ile rekabeti bağlamında Türkiye'nin özerk dış politika davranışlarını cezalandırmak için bir araç olarak kullandığı tespitinde bulunmaktadır. Türkiye-ABD ilişkilerinde yaşanan krizi yaptırımlar özelinde vaka çalışması olarak ele alan çalışma, hegemon gücün küçük devlet müttefiklerine yönelik cezalandırıcı önlemlerine ilişkin teorik bir açıklama ortaya koyarak literatüre katkı sağlamıştır.

Feyza Nur Atabay Öztürk "Küçük Devlet Neden Süper Güç İttifakından Ayrılır? Soğuk Savaş Dönemi Irak, Mısır ve İran Örnekleri" (2020) adlı makalesinde küçük devletlerin süper güç ittifakından ayrılışına ilişkin, bu ayrılışın devlet birimi düzeyindeki nedenlerine odaklanarak bir model ortaya koymuş ve bu modeli incelediği Irak, Mısır ve İran vakalarında uygulayarak belli örüntülere ulaşmıştır.

Söz konusu çalışmalar, farklı kuramsal perspektifleri kullanarak uluslararası hiyerarşik düzenlere ilişkin çeşitli konulara ve sorunlara dair kavramsal ve teorik bir çerçeve sunması bakımından literatürde önemli bir yere sahiptir. Bilhassa yukarıda da örneklerine yer verildiği gibi bazı çalışmalar, hiyerarşi teorisinin önemli ölçüde ihmal ettiği küçük devletleri analitik bir odağa almaları ve asimetrik/hiyerarşik ittifak ilişkilerindeki kriz olgusuna ilişkin kuramsal modeller ortaya koymaları bakımından ittifak literatürü ve hiyerarşi teorisi için kritik bir önem ifade etmektedir. Öte yandan, asimetrik/hiyerarşik ittifak ilişkilerindeki restorasyon süreçleri literatürdeki konuya ilişkin analizlerin dışında bırakılmıştır. Bu çalışma, hiyerarşik ilişkilerde katılım ve kriz süreçlerinin yanı sıra restorasyon olgusunu da merkezine alarak söz konusu boşluğu daraltmayı amaçlamaktadır. Uluslararası hiyerarşik düzenlerde ortaya çıkan ya da çıkması muhtemel restorasyon süreçlerinin neden ve hangi koşullarda mümkün

olduğuna ilişkin kuramsal ve sistematik bir model ortaya koyulması bu ilişkilere dair daha geniş bir kavrayış sunacaktır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, biri teorik üçü ampirik olmak üzere dört temel amaca sahiptir. İlk olarak, hegemon ile alt devletler arasındaki ittifak ilişkilerine dair bazı teorik çıkarımlara ulaşmayı ve buradan bazı kavramsal sonuçlar elde etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışma şu soruları sormaktadır:

1. Hegemon ve alt devletlerin asimetrik bir ittifak ilişkisi kurma konusundaki motivasyonlarını ve stratejilerini belirleyen faktörler nelerdir?
2. Belli bir hiyerarşik düzen içerisinde alt devletlerin hegemonik liderlerine verdikleri tepkileri nasıl açıklarız? Bir başka deyişle, bu devletler hegemonu neden karşı çıkar ya da meydan okurlar?
3. Benzer şekilde, hegemon güçleri alt devletlerine yönelik hiyerarşik sorumlulukları konusunda gönülsüz kılan sebepler nelerdir?
4. Daha genel bir ifadeyle, hiyerarşik ilişkilerde krize neden olan bu tür davranışların kaynakları nelerdir?
5. Krizlerin ardından tarafları yatışmaya eğilimli hale getiren ve asimetrik ilişkide restorasyonu mümkün kılan koşullar nelerdir?

Asimetrik ittifaklar uluslararası ilişkilerde yaygın olarak ortaya çıkan yapılanmalar olduğundan bu soruların cevaplanması, asimetrik güçler arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri anlamak ve açıklamak açısından elzemdir. Söz konusu çalışma, tam da bu amaçla, küçük devletlerle büyük güçleri bir araya getiren ittifak ilişkilerinin doğasına dair çok düzlemli bir açıklama sunmayı amaç edinmiştir.

Bu çok düzlemli açıklama zemininin, hem hegemon hem de alt devletlerin asimetrik bir ittifaka eğilim gösterme davranışlarına dair daha kapsamlı bir kavrayış sunması beklenmektedir. Örneğin, asimetrik ittifak ilişkilerinde sadece materyal boyuta odaklanmak, daha fazla yardım sağlayacak alternatif bir güç belirdiğinde bu ittifakın kolayca terk edilip diğerine geçilebileceğine ilişkin hatalı bir varsayıma götürebilir. Yine Kabir'in (2016, s. 189) örneğinden hareketle "şayet Hindistan tehdidi Pakistan'ın kararını belirleyen tek faktörse, o zaman ABD'nin Hindistan'a herhangi bir güvenlik garantisi sunmayı reddetmesine rağmen Pakistanlı liderlerin neden anlaşmayı

imzalamayı seçtiğini açıklayamayız.” Bununla bağlantılı olarak, bu tezin ortaya koymaya çalıştığı temel argümanlardan bir tanesi de, geleneksel ittifak teorilerinin iddia ettiğinin aksine, uluslararası sistemin ve kutupluluğun hegemon güçlerin ve zayıf devletlerin dış politikalarını ve ittifak davranışlarını şekillendirdiği, ancak (diğer değişkenlerden bağımsız bir şekilde) kesin olarak belirlemediği gerçeğidir. Şüphesiz basit bir sistemik açıklamanın ötesinde, asimetrik ittifak ilişkilerini harekete geçiren dinamiklerin ve bu ilişkilerin sürdürülmesi aşamasında ortaya çıkan dalgalanmaların birden fazla açıklaması söz konusudur. Bu nedenle çalışma, materyal yardım, dış faktörler (uluslararası sistemin yapısı, tehdit algıları vs.), hegemon ve alt devletlerin çıkarlarındaki uyumluluk ve çatışma derecesi, iç faktörlerin (rejim veya iktidar değişiklikleri ile iç politikaya içkin iktidar mücadeleleri ve meydan okumalar gibi) hegemon güce yönelik algı ve izlenen politikaya etkisi gibi faktörlerin birlikte dikkate alınması gerektiğini iddia etmektedir. Bu türden bir bakış açısının, hegemon ve ikincil devletlerin güdülleri, çıkarları, motivasyonları ve stratejilerini daha iyi anlama ve hiyerarşik ittifak ilişkilerinin kuruluş süreçleri ile bu ilişkilerde yaşanan iniş-çıkışları daha iyi açıklama imkanı tanınması beklenmektedir. Dolayısıyla hiyerarşik ittifak ilişkilerini daha iyi anlama ve açıklama noktasında temel oluşturacak teorik bir model ortaya koymak ve bu anlamda gelecek çalışmalar için alternatif bir yol haritası sunmak bu çalışmanın temel amaçları arasındadır.

Elbette ki çalışmada kullanılan dört tematik ayrım birbirini dışlayan argümanlardan oluşmadığından bunların birbirinden bütünüyle ayrı olgularmış gibi ele alınması mümkün değildir. Bir başka deyişle, söz konusu argümanlar hiyerarşik bir ittifakın kuruluş, kriz ve restorasyon süreçlerini genellikle birlikte açıklama kabiliyetine sahiptir. Bu nedenle çalışmanın amacı, ortaya konulan argümanlardan faydalanarak söz konusu süreçlerdeki ilgili olay ve olguların, ilişkili olduğu diğer bağlamlardan koparmadan, bağımsız ve detaylı bir açıklamasını sunmaktır. Bütüncül bir yaklaşım içerisinde bu varsayımlara odaklanmak, hiyerarşik ilişkiler hakkında daha eksiksiz bir tablo çizecektir.

Ampirik düzlemde ise bu çalışma, birbiriyle bağlantılı üç temel konuyu ele almayı amaçlamaktadır. Birincisi, Türkiye ve Pakistan’ın ABD ve onun hiyerarşik düzeni ile çok katmanlı ve çok boyutlu ilişkilerinin nasıl kurulduğunu açıklamak. Burada amaç söz konusu iki ülkenin ABD ile ilişkilerini kronolojik olarak detaylı bir şekilde ele

almak değil. Zaten böyle bir çaba çalışmanın sınırlarını fazlasıyla aşacaktır. Örneklem olarak seçilen ülkeler temelinde hegemon ile alt devletler arasındaki ilişkilerin nasıl kurulduğuna yoğunlaşmak, bu çalışmanın birincil amacıdır. Bu doğrultuda çalışma kapsamında “Uluslararası sistemdeki alt devletler neden egemenliklerinden taviz verdikleri asimetrik bir ilişkiyi tercih ederler? Bu devletleri hiyerarşik bir düzen içerisinde konumlanma noktasında harekete geçiren nedenler nelerdir? Benzer şekilde, materyal üstünlüğü elinde bulunduran hegemon güçler neden otonomilerini sınırlandıracak taahhütlerde bulunarak alt devletlerle pazarlık etmekte ve hakimiyet sözleşmelerine (authority contracts) (Lake, 2009a, s.93) dahil olmaktadır? Başka bir ifadeyle, “Sahip oldukları muazzam materyal üstünlük ve uluslararası alandaki imtiyazlı konumları zayıf devletler üzerinde kontrol sağlamaya yeterli olan hegemon güçler uluslararası bir düzen kurarken neden kendi davranışlarını sınırlandırmakta ve alt devletlerin rızasını aramaktadır?” soruları temel alınarak çeşitli argümanlar ortaya koyulmuştur. Dolayısıyla bu çalışma, hegemon ve alt devletleri hiyerarşik bir düzende konumlandıran nedenleri ve motivasyonları Hiyerarşi yaklaşımı ve İttifak teorileri bağlamında türetilen argümanlar doğrultusunda ve örneklem olarak seçilen ülkeler üzerinden cevaplandırmaya çalışacaktır. Bunu yaparken iki ülkenin Amerikan düzenine katılım süreçleri incelenecek ve bu iki ülke üzerinden alt ve hegemon devletlerin hiyerarşik bir ilişkiye nasıl katıldıklarına ilişkin anlamlı bir çerçeve oluşturulmaya çalışılacaktır. Devletlerarası hiyerarşik ilişkilere dair böylesi genellemelerin mümkün olabilmesi için biri ABD’nin liderliğindeki NATO (resmi) ittifakı içerisinde yer alan Türkiye, diğeri bu yapılanmanın dışında kalan bir ülke olan Pakistan olmak üzere iki farklı örneklemin incelenmesi uygun görülmüştür.

Çalışmanın ikinci amacı, hegemon ile alt devletler arasındaki ilişkilerde yaşanan kırılmaları ve gerilim alanlarını Türkiye ve Pakistan örnekleri üzerinden teorik bölümde kurulan denklemler bağlamında anlamaya ve açıklamaya çalışmaktır. Mevcut bir düzen içerisinde sürekli etkileşim içinde olan hegemon ve alt devlet arasındaki ilişkilerin doğasını, dolayısıyla hiyerarşik düzenin dengesini değiştirecek bazı gelişmeler veya krizler ortaya çıkabilmektedir. Her şeyden önce hegemon ve alt devletler “hak ve sorumluluklarının kapsamı ile ilişkilerinin sınırları ve ayrıcalıkları üzerinde rekabet ettiklerinden, otorite her daim politik bir mücadelenin ürünü ve politik mücadele alanıdır” (Lake, 2009a, s. 20). Tam da bu nedenle alt devletler ile hiyerarşik liderleri

“otoritenin doğası, anlamı ve sınırları üzerinde sürekli mücadele ederler” (Lake, 2009a, s. 34). Bu kapsamda Türkiye ve Pakistan örnekleri üzerinden söz konusu mücadeleyi ve buna paralel olarak hiyerarşik düzende ortaya çıkabilecek yeni bağlamları açıklığa kavuşturmak çalışmanın ikinci amacıdır. Bunu yaparken teorik okumalar sonucu elde edilen ve hegemon ile alt devletler arasındaki ilişkinin doğasını belirleyen dört temel açıklayıcı denklemden faydalanılacaktır.

Üçüncü olarak çalışma, hegemon ile düzeni içerisindeki alt devletler arasında yaşanan krizlerden çıkışın nasıl ve hangi koşullarda mümkün olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. İttifak ilişkisi içerisinde yaşanan krizlerden sonra tarafların nasıl ve neden bu ilişkiyi sürdürme iradesi gösterdiğini açıklamak, bu ilişkilerin doğasını anlamak açısından önemlidir. Bu noktada, teorik düzlemde türetilen argümanlar ışığında Türkiye ve Pakistan’ın Soğuk Savaş döneminde ABD ile yaşadığı kriz dönemlerine odaklanılarak hiyerarşik ilişkilerde restorasyon süreçlerinin işlerliğine ilişkin bir takım genellemeler çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu türden çıkarımların, uluslararası sistemde yer alan hegemon ve ikincil devletler arasındaki ittifak ilişkilerini açıklama noktasında bir uygulama zemini sağlaması beklenmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışma hedeflenen amaçlara ulaşmak üzere, hiyerarşi teorisi ve ittifak teorilerinin harmanlanmasından oluşan bir kuramsal yaklaşım ortaya koymuştur. Metodolojik düzeyde ise çalışma, geçerli ve anlamlı bir nedensel örüntü ortaya koyabilmek amacıyla vaka temelli araştırma yöntemini kullanmıştır. Nitekim vaka çalışmaları, kavramsal geçerliliğe sahip nedensel faktörleri bulabilecek ampirik bir analiz ortaya koyabilmeyi sağlayan biricik yöntemdir.

Çalışmada, farklı vaka örneklerinin incelenmesi yoluyla bunlar arasındaki benzerlik ve farklılıkların ortaya koyulması ve çalışmada öne sürülen argümanlarla tutarlı bir görüntü sergileyip sergilemediklerinin izlenmesi amacıyla karşılaştırmalı vaka analizi yöntemi tercih edilmiştir. Söz konusu araştırma yöntemi, bir çalışmanın öne sürdüğü argüman ya da argümanların varsayılan rolünün iki veya daha fazla örneklem üzerinde incelenmesi suretiyle, ilgili argümanların açıklama kapasitesini ortaya koymakta ve ilgili vakaların genel bir kalıbı örnekleyip örneklemediğine ilişkin daha sağlam bir analiz ortaya koyabilmektedir.

“Vaka karşılaştırması için gerekli bir tamamlayıcı” (George ve Bennett, 2005, s. 160) olan süreç analizi tekniği, çalışmada başvurulan bir başka yöntemdir. Jack Goldstone, “süreç izleme” olarak adlandırdığı bu yöntemin önemini çalışmasında şu şekilde ifade etmiştir:

“Tarih, karşılaştırmalı vaka incelemesi yöntemlerinin kalbinde yer alır...Makro sosyolojide karşılaştırmalı vaka çalışmalarının anahtarı, tarihsel anlatıların çözülmesidir. Bunun anlamı, karmaşık bir anlatının, bir bütün olarak anlatıdan daha basit ve açıklaması daha kolay nedensel dizilerle birbirine bağlanabilen aşamalara, bölümlere veya olaylara ayrılmasıdır” (Goldstone, 1997).

Bu şekilde çalışma, karşılaştırmalı vaka yöntemini ve buna yönelik süreç izleme yaklaşımını kullanarak, “tarihsel bir anlatıyı açık teorik formlarla ifade edilen analitik bir nedensel açıklama” şeklinde sunmaya çalışmıştır (George ve Bennett, 2005, s. 211). Bunu yaparken, önyargıdan mümkün olduğunca kaçınmak ve dengeli bir yaklaşım ortaya koyabilmek için biri Soğuk Savaş döneminde ABD liderliğindeki Batı ittifakının güvenlik örgütü NATO üyesi olan (Türkiye) diğeri olmayan (Pakistan) iki ülke seçilerek vaka çeşitliliği sağlanması amaçlanmıştır. Süreç izleme tekniği ile, çalışmada vaka olarak seçilen Türkiye-ABD ve Pakistan-ABD ilişkileri bağlamında araştırılan asimetrik ittifak ilişkilerinde katılım, kriz ve restorasyon olgularını karakterize ettiği düşünülen nedensel sürece ve mekanizmalara odaklanılmıştır. Bu bağlamda, ele alınan olguları ve süreçleri karakterize eden nedensel ilişki türünün karmaşık nedensellikler olduğu tespit edilmiştir. Bir başka deyişle, bu olgular önemli ölçüde özünde “birbirinden bağımsız olmayan nedensel değişkenlerin etkileşimini” içeren karmaşık etkileşim etkilerine dayanmaktadır (George ve Bennett, 2005, s. 212). Dolayısıyla çalışmada ortaya koyulan teorik argümanlara dayalı nedenselliklerin hemen her biri çoğunlukla olguları açıklama noktasında geçerli bir açıklama sunabilecek kapasiteye sahip olmakla birlikte, birbiri ile etkileşim halinde olan ve bu nedenle vakaları açıklama noktasında aynı anda ele alınması gereken faktörlerdir.

Bölümlerin Tanıtımı

Çalışma, giriş ve sonuç bölümleri dışında dört ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın kuramsal çerçevesinin açıklandığı ilk bölümü, Hiyerarşi teorisinin tanıtımı ve literatürdeki ve uluslararası ilişkileri anlamadaki önemine kısa bir genel bakışla başlamaktadır. Bu kısımda, hiyerarşi merkezli anlayışın Uluslararası İlişkiler disiplini

içerisindeki yeri ele alınmakta ve anarşiyi merkeze alan yaklaşımlara kıyasla sağlamış olduğu perspektifin önemi tartışılmaktadır. Dolayısıyla, Hiyerarşi yaklaşımının tezin araştırmayı amaçladığı vakalardaki kullanışlılığı çalışmanın bu bölümünde temellendirilmektedir. Bunu takiben, “Hiyerarşik Düzenlerde ‘Denge’” alt başlığı altında sonraki vaka çalışması bölümlerinde incelenmek üzere Hiyerarşi teorisi ve literatürdeki ittifak teorilerinden türetilen argümanlar ortaya koyulmuş ve hegemon-alt devlet asimetrik ilişkilerine içkin katılım, kriz ve restorasyon süreçlerine dair açıklayıcı bir çerçeve sunulmuştur. Bu bağlamda, ilgili bölümde Otorite-Otonomi Dengesi (A1), Çıkarlar Dengesi (A2), Materyal Denge (A3) ve Angajman Dengesi (A4) başlıkları altında tartışılan teorik argümanlar ilerleyen bölümlerdeki uygulama için analitik bir çerçeve görevi göreceklerdir.

Çalışmanın ikinci bölümü, Türkiye ve Pakistan’ın ABD ve liderliğindeki düzenle ilişkilerinin nasıl kurulduğunu anlatmaktadır. Bunu yaparken, hem hegemon güç konumunda olan ABD’nin hem de alt devletler olarak Türkiye ve Pakistan’ın hiyerarşik bir ittifaka katılma konusundaki motivasyon ve stratejileri, çalışmanın teorik kısmında oluşturulan ve dört düzlemli bir açıklamayı esas alan çerçeve bağlamında ele alınacaktır. Burada ikili ilişkilerin tarihsel süreç içerisindeki akışı değil, yalnızca asimetrik ittifaka katılım anındaki olgular ve değişkenler değerlendirilecek ve bu olgular tezin dayandığı A1a, A1b, A2a, A2b, A3a, A4a argümanları bağlamında incelenecektir. Bu doğrultuda yapılan literatür incelemesi sonucunda Türkiye’nin Amerikan hiyerarşisine katılım zamanı olarak 1947 yılı; Pakistan-ABD ilişkisinde ise 1954 yılı esas alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümü, Türkiye-ABD ve Pakistan-ABD hiyerarşik ilişkilerinde yaşanan krizleri konu edinmektedir. Burada söz konusu krizlerin, tezin hiyerarşik ittifak ilişkilerinde ortaya çıkan krizler açısından açıklayıcı bir çerçeve oluşturabilmek amacıyla ortaya koyduğu A1c, A1d, A2c, A2d, A3b, A3c, A4b, A4c teorik argümanları doğrultusunda belli örüntüler sergileyip sergilemediği incelenmektedir. Tıpkı katılımın anlatıldığı birinci bölümde olduğu gibi burada da yalnızca ikili ilişkilerde krize sebep olan olay ve olgulara odaklanılacak, çalışmanın amacına hizmet etmeyen/ettiği düşünülmeyen detaylar kapsam dışında bırakılmıştır. İlgili literatür dikkate alınarak, kriz dönemi olarak Türkiye-ABD ilişkilerinde 1964-1975 aralığı, Pakistan-ABD ilişkilerinde ise 1962-1979 aralığı temel alınmıştır. Benzer şekilde çalışmanın dördüncü

bölümünde Türkiye-ABD ve Pakistan-ABD ilişkilerinde yaşanan restorasyon süreçleri incelenmiş ve A1e, A1f, A2e, A2f, A3d, A3e, A4d teorik argümanlarının bu dinamikleri açıklama kabiliyeti değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Literatür incelemesi doğrultusunda her iki ittifak ilişkisi için de geçerli olmak üzere restorasyon süreçleri olarak 1980’li yılların başı esas alınmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise gelişme bölümündeki analizlere ilişkin genel bir değerlendirme yapılarak çalışmanın literatüre teorik ve ampirik katkılarına yer verilmiştir.

1. BÖLÜM: ANARŞİDEN HİYERARŞİYE: ULUSLARARASI HİYERARŞİK DÜZENLERE DAİR DÖRT DÜZEYLİ BİR OKUMA

1.1. Hiyerarşi Yaklaşımı: Anarşik Uluslararası Sistemden Hiyerarşik Küresel Siyasete

Uluslararası ilişkiler disiplini temel olarak uluslararası sistemin 1648 tarihli Vestfalya Anlaşması'ndan beri tam egemenliğe sahip olan devlet benzeri birimlerden oluştuğu varsayımına dayanmaktadır. Vestfalyan egemenlik anlayışı basitçe egemenliğin bölünmezliğine (Keene, 2002, s. 44) dolayısıyla “ya hep ya hiç” esasına dayanır. Buna göre bir devlet ya egemendir ya da değildir; ya bağımsız ve diğer devletlerle eşittir ya da değildir. Dolayısıyla devletler “birazcık” egemen olamazlar ve tam da bu nedenle “bir devlet ya egemendir ya da devlet değildir” (Lake, 2003, s. 305-306). Uluslararası sistemin ana aktörleri olan devletlerin tam egemen ve bu anlamda eşit aktörler olduğunu savunan bu argüman (Vestfalyan sistem anlayışı) ana akım uluslararası ilişkiler teorileri arasında hakim varsayım olarak kabul görmüş ve dünya politikasında bir genelleme standardı olarak kullanılmıştır (Qin, 2016, s. 43). Realistler, liberal kurumsalcılar, inşacılar ve İngiliz okulu teorisyenleri her ne kadar uluslararası sistemdeki anarşinin doğası ve sözde etkileri ile uluslararası politikadaki rolü üzerinde farklı görüşlere sahip olsalar da sistemin anarşik, devletlerinse hukuken eşit egemen varlıklar olduğu konusunda mutabık kalmışlardır (Hobson ve Sharman, 2005, s. 65).¹⁰ Başka bir ifadeyle bu kuramlara göre uluslararası sistemde hiçbir devletin “komuta etme yetkisi yoktur” ve “hiçbirinin itaat etmesi gerekmez” (Waltz, 1979, s. 88). Öyle ki devletlerin disiplin içerisindeki merkezi konumunu ve uluslararası sistemin anarşik bir yapıya sahip olduğu varsayımını sorgulayan küreselleşme teorisyenlerinin birçoğu dahi devletlerin ekonomik çıktılar üzerindeki hakimiyetlerini kaybettiği küreselleşme koşulları altında bile egemenliklerini sürdürdüğünü varsaymaktadır (Hobson ve Sharman, 2005, s. 64, 66; Hobson ve Ramesh, 2002).¹¹

Öte yandan, disiplin içerisinde “Vestfalya sonrası dönemin emperyal hiyerarşilere son vererek” devletleri eşit ve egemen birimler haline getirdiği düşüncesi Avrupa imparatorluklarını/devletlerini geri kalmış Batılı olmayan devletler karşısında üstün

¹⁰ Anarşi yaklaşımının uluslararası ilişkiler disiplinindeki hakimiyeti için bkz. (Schmidt, 1998).

¹¹ Ayrıca bkz. (Burton, 1972; Camilleri ve Falk, 1992).

kıldığı için değer yükli'dür. Oysa egemenlik anlayışının Batılı devletlerce dünyaya yayılması şöyle dursun, egemen olmayan siyasi oluşumlar 20. yüzyıla kadar sürdürülmüş ve emperyalizmin bizzat kendisi egemenliğin yayılmasını engellemiştir (Hobson ve Sharman, 2005, s. 71-72). Bu doğrultuda 19. ve 20. yüzyıllarda dahi emperyal dinamiklerin var olduğu gerçeği göz önüne alındığında (Osiander, 2001; Reus-Smit, 1999) uluslararası ilişkiler teorisi ve düşüncesinin “on yedinci yüzyıl Avrupa’sında kurulan modelin her dönem ve bölge için uluslararası sistemin ne olduğunu tanımlayabileceğini varsayan” “Vestfalyan deli gömleği” (Buzan ve Little, 2001, s. 25) içerisinde sıkışıp kaldığı açık bir şekilde görülecektir. Bu gerçek, şüphesiz ki ana akım uluslararası ilişkiler teorileri içerisindeki kökleşmiş yargılara büyük ölçüde ters düşmekte ve devletlerin tam egemen birimler olduğuna ve egemenliğin bölünmezliğine ilişkin görüşler konusunda kuşkuya yol açmaktadır.

Uluslararası ilişkiler disiplininde ana akım teoriler arasında kabul gören ikinci hakim görüş, uluslararası sistemin yapısının anarşik olduğu varsayımdır. Devletler arası ilişkileri düzenleyecek ve güç kullanımını sınırlandıracak bir üst otoritenin olmadığını ifade eden “anarşi” tasavvuru, devlet davranışlarını kuramlaştırmada ve devletler arası ilişkilerin çalışılmasında başlangıç noktası olarak kabul edilmiş ve zamanla uluslararası ilişkiler kuramları içerisinde sistemin düzenleyici ilkesi haline gelmiştir (Bardet, 2015b, s. 2). Öyle ki neredeyse bütün uluslararası ilişkiler uzmanları “anarşinin dünya politikasının en özgün, en önemli ve en kalıcı özelliklerinden biri olduğu konusunda hemfikir durumdadır” (Lake, 2009a). Uluslararası yapıyı “anarşi” kavramı üzerinden tanımlayan bu açıklamaya göre, devletler arası güvenin olmadığı ve belirsizliğin hakim olduğu böylesi bir ortamda devletlerin yegane amaçları hayatta kalmak, yani varlıklarını ve bağımsızlıklarını sürdürmektir (Waltz, 1979, s. 104; Mearsheimer, 2001). Bunu başarmak için ise temelde iki seçenekleri söz konusudur. İlk seçenek, askeri gücünü maksimize etmektir ki uluslararası sistemin anarşik doğası devletleri kaçınılmaz olarak “kendi başının çaresine bakma” (self help) zorunluluğu ile baş başa bırakmaktadır (Waltz, 1979). Buna göre bir devlet uluslararası alanda karşı karşıya kaldığı tehditleri iç dengeleme (internal balancing) stratejisi ile, yani askeri kapasitesini ve savunma harcamalarına tahsis ettiği kaynak oranını artırarak bertaraf etmeye çalışmalıdır.

Devletlerin bağımsız varlıklar olarak bekalarını sürdürebilmek için ikinci seçenekleri ise iç dengelemeyi gerçekleştiremedikleri durumlarda dış dengeleme (external balancing)

ile yani tehdit kaynağı olan ülkeyi diğer devletlerle kuracağı ittifaklarla dengelemeye çalışmaktır (Waltz, 1979, s. 118, 121-26; Levy, 2004, s. 35). Bu açıklamaya göre ittifakları mümkün kılan temel dinamik devletler arasındaki güven değil, niyetlerin bilinmezliğinin hakim olduğu bir uluslararası sistemde devletlerin en öncelikli amaçları olan hayatta kalma (survival) arayışıdır. Bu açıdan, bugünün müttefikinin yarının düşmanı olabileceği böylesi belirsiz bir dünyada devletler için rasyonel olan yalnızca bağımsızlığını sürdürmek ve/veya karşı karşıya oldukları tehditleri dengelemek amacıyla ittifak kurmaktır (Walt, 1987). Dolayısıyla anarşik uluslararası politikada devletlerin çatışmacı ve rekabetçi bir davranış güdüsüne sahip olduğunu ileri süren realist kurama göre devletler arasında iş birliği ve ittifak ilişkisi dengeleme siyasetinin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır (Balcı, 2015, s. 128). Buna göre, devletler arasında iş birliği imkanları taraflardan birinin hile yapma/sözünden cayma veya göreceli olarak daha fazla kazanç sağlayarak gücünü artırma olasılığı nedeniyle sınırlıdır (Grieco, vd., 1993, s. 729; Grieco, 1990). Başka bir ifadeyle, uluslararası alanda devletlerin anlaşmalara ve sözlerine bağlılığını garanti edecek merkezi bir uluslararası otoritenin yokluğu, devletler arasında iş birliği oluşturulmasını ve sürdürülmesini zorlaştırmaktadır (Oye, 1985, s. 1-2). Her devletin kendi başının çaresine bakmak zorunda olduğu bu anarşik sistemde devletlerin iş birliğinden elde edilen kazançların paylaşımına ilişkin güvenlik temelli kaygıları şüphesiz bu konuda en belirleyici etkidir (Grieco vd., 1993, s. 729). Tam da bu güvensizlik hali nedeniyle devletler olası bir ittifak veya ortaklık durumundan elde edecekleri kazançlarla değil “kimin daha çok kazanacağı” ile ilgilirlenirler. Çünkü diğer devletin kazancının kendisinin kazancından fazla olması durumunda bu devletin söz konusu orantısız kazancı kendisine zarar vermek için kullanma ihtimali her zaman mümkündür. Tam da bu nedenle, bir devlet diğerinin avantajına olan bir ittifakı ya da ortaklığı, katılım durumunda kendisi de refah ve güç bakımından ciddi bir kazanç elde edecek olsa bile, kendi çıkarına uygun bulmayacaktır. Bu açıdan, devletler arası iş birliğinin önündeki engel tarafların tabiatı ve niyetleri değil, birbirlerinin gelecek niyetleri ve eylemlerine ilişkin belirsizlik ve güvensizliktir (Waltz, 1979, s. 105).

Devletler arasında güvenin mümkün olmadığını öne süren bu varsayım tehdit ortadan kalktığında iş birliği ve ittifakların neden devam ettiğini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Öte yandan, anarşi temelli açıklama, devletlerin otonomide eşit olduğunu

(her biri diğ erinin eş itidir) varsaymaktadır (Waltz, 1979, s. 89, 93). Ancak uluslararası ilişkilerde hukuki dü zlemde kabul gö ren bu eş itliğin (Jackson R. , 1990; Krasner, 1999) devletler arasındaki eş itsiz güç dağı lımı nedeniyle pratikte bir karş ılığ ının olmadığı (Wendt ve Friedheim, 1995, s. 689) yönünde getirilen eleştiriler, ana akım teorilerin ayrıcalıklı kıldığı ve uluslararası ilişkilerin çalış ılmasında bir öncül olarak kabul ettiği ‘eş itlik’ ve geleneksel ‘egemenlik’ anlayış ının sorgulanmasına neden olmuştur. Ö yle ki, pek çok realist dahi uluslararası ilişkilerde hiyerarş ının varlığını açık veya örtü lü olarak kabul etmiştir (Holbraad, 1984). Ö rneğin realist gelenek içinde yer alan Robert Gilpin, materyal kapasitelerindeki (ekonomik ve askeri güç) farklılıkların devletler arasında “prestij hiyerarş isine”¹² yol açtığını ve hegemon devletlerin kendi çıkarlarını hayata geçirmek için uluslararası sistem üzerinde kontrol sağ lama peş inde olduklarını ileri sürmüştür (Gilpin, 1981). Buna göre uluslararası güç ve prestij hiyerarş isindeki hegemon güçler, sistemin aktörleri arasındaki siyasi, ekonomik ve diğ er ilişki ağ larını dü zenleme ve kontrol etme; daha güçsüz olan aktörlerin tercih ve önceliklerini belirleme yetisine sahiptir (Balamir Coş kun, 2014, s. 425; Gilpin, 1981, s. 29-30). Gilpin’e (1981, s. 30) göre, sistemdeki ikincil devletler kısmen mevcut dü zenin yararlılığını ve meş ruluğunu kabul ettikleri için daha güçlü devletlerin liderliğini takip etmektedir. Bu bağ lamda ortaya koyduğı Hegemonik İstikrar Kuramı ile Gilpin (1981), hegemon güçlerin hem kendi hem de sistemdeki küçük devletlerin davranış larını etkileyen temel hak ve kuralları belirleyip uyguladıklarını ve böylece devletler arasında hegemon olanların ikincil aktörler için güvenlik ve ekonomik dü zen gibi kamu yararları sağ ladığı bir hiyerarş ik ilişki biçiminin ortaya çıktığını söylemektedir.

Yine Hobson ve Sharman’a göre (2005, s. 64) devletlerin egemen eş it birimler kabul edildiğı 1648’den bu yana küresel siyasal sistem, yaygın kabulün aksine, bütünüyle anarş ik değildir; bunun yerine anarş ının yanında iş leyen bir “alt sistemler” hiyerarş isi söz konusudur (Lake, 2003; Paul, 1999). Buna göre uluslararası sistem bazılarının hükmetme yetkisi olduğı, bazılarınınnsa itaat etmek zorunda olduğı ve her iki tarafın da bu eş itsiz durumu meş ru kabul ettiği hiyerarş ik dü zenlerden oluş maktadır. Aynı şekilde, bazı İngiliz Okulu mensupları, postyapısalcılar, inş acılar ve tarihsel sosyologlar da uluslararası ilişkilerin sadece simetrik benzerliklere göre iş lemediğini, aynı zamanda

¹² Gilpin’e göre uluslararası ilişkilerde prestij iç politikadaki otoritenin rolüne karş ılık gelmektedir (Gilpin, 1981, s. 30).

asimetrik ilişkiler üzerine de kurulabileceğini ileri sürmüşlerdir (Keene, 2007, s. 312).¹³ Eleştirel kuramın öncüsü kabul edilen Robert Cox ise neorealist devlet-merkezci anlayışın ötesine geçerek uluslararası ilişkileri salt devletler arası ilişkilerden ziyade maddi kabiliyetler, fikirler ve kurumların oluşturduğu üçlü sacayağı üzerine oturan hegemonik hakimiyet biçimlerinden oluşan bir ‘dünya düzeni’ şeklinde ele almıştır (Moolakkattu, 2009). Bu doğrultuda 1980’lerde Gramsci’den aldığı ‘hegemonya’ kavramını uluslararası ilişkilere uyarlayarak sistemdeki hegemon aktörler ile ikincil devletler arasında meşruiyet ve rızaya dayalı hakimiyet ilişkileri bulunduğunu ortaya koymuştur (Cox, 1993). Buna göre ikincil devletler hegemon aktörün maddi güç kaynaklarının zorlama potansiyelinin yanı sıra ortak çıkar algılamalarının da etkisiyle hegemonun liderliğine rıza göstermektedir (Okur, 2015, s. 144-45). Yine 1970’li yılların sonlarında klasik perspektife alternatif olarak Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye tarafından ortaya konulan devletler arası “karmaşık karşılıklı bağımlılık” (complex interdependence) (Keohane ve Nye, 1972; Keohane, 1984) görüşü ile ulus ötesi ilişkilerin ve ekonomik karşılıklı bağımlılığın (Cooper, 1968) devlet egemenliğini sınırlandırdığı, hatta belki devlet egemenliğinin doğasını değiştirdiği üzerinde durulmuştur. Devletler arası karşılıklı bağımlılık savunusu neorealistler tarafından da kabul edilmekle birlikte bu durumun devletlerin bağımsız tercihlerinin bir sonucu olduğu ileri sürülmüş ve sonuçta devletler arası bağımlılık ilişkisi önde gelen karşılıklı bağımlılık teorisyenleri tarafından da devlet egemenliğinin ihlali değil, bilakis egemenliğin bir tezahürü olarak kabul edilmiştir (Lake, 2003, s. 307).

Yine Marksist teoriler, dünya sistemleri teorisi ve bağımlılık teorisi (Wallerstein, 1979) klasik egemenlik ve anarşi fikirlerine karşıt olarak uluslararası sistemdeki devletlerin materyal kapasitelerindeki farklılıklar ile kapitalist dünya ekonomisinin işleyişi temelinde merkez-çevre (veya yarı-çevre) ilişkileri etrafında konumlandırıldığını ve merkezdeki devletler ile çevre devletler arasında bağımlılık ilişkisi bulunduğunu ileri sürmüştür (Barder, 2015b, s. 5-7). Buna göre, devletler arasında eşitsiz piyasa süreçleri nedeniyle ortaya çıkan bu durum bir tercih değil yapısal bir koşuldur ve uluslararası sistemin yapısının anarşik değil hiyerarşik olduğunu göstermekteydi. Ancak bazı çevre devletlerin, klasik egemenlik anlayışını doğrulayan bir şekilde, kalkınma noktasında

¹³ Bu konuda bkz. (Wight, 1977; Hedley ve Watson, 1984; Der Derian, 1987; Neuman ve Welsh, 1991; Wendt ve Friedheim, 1995; Buzan ve Little, 2000; Hobson ve Sharman, 2005; Donnelly, 2006; Keene, 2002).

gerçekleştirdikleri başarılar bağımlılık teorisinin temel argümanlarının ciddi şekilde zayıflamasına yol açmış ve kuramın “devlet tercihi” olarak yeniden kavramsallaştırılmasına neden olmuştur (Lake, 2003, s. 307). Dolayısıyla klasik egemenlik anlayışını hedef alan ve anarşi kavramının açıklama kapasitesini sorgulayan bu ve benzeri kuram ve yaklaşımlar çarpıcı bir alternatif açıklama modeli ortaya koymakta istenen başarıyı yakalamamış ve uluslararası ilişkilerin anarşik olduğu varsayımı disiplin içindeki hakim konumunu korumaya devam etmiştir. Bu durum, devletler arasında egemenlik noktasındaki eşitsizliğin uzun süreler boyunca göz ardı edilmesine ve çağdaş uluslararası düzenin anlaşılmasına büyük ölçüde ket vurmuştur (Donnelly, 2006).

Küreselleşen dünyanın artan karmaşası ve neo-realizmin azalan etkisi (Mattern & Zarakol, 2016) göz önüne alındığında, dünya politikasını uluslararası/devletler arası bir düzenden ziyade küresel bir sistem olarak açıklamaya çalışan ve devletler arasında egemenlik noktasındaki eşitsizliğe dikkat çekerek uluslararası tabakalaşmayı kuramlaştıran çalışmaların önemi daha fazla ortaya çıkmaktadır (Zarakol, 2017b; Mattern ve Zarakol, 2016; Donnelly, 2006).¹⁴ Tam da siyasi örgütlenmenin hakim şekli olarak ulus devletin zaferiyle birlikte disiplinde derin bir şekilde kök salan geleneksel egemenlik anlayışını ve bunun bir sonucu olan anarşi tasavvurunu hedef alarak bu kavramların uluslararası ilişkileri açıklama kapasitesini sorgulayan David Allen Lake, 1990’lı yıllarda başlayan çalışmalarıyla alternatif bir açıklama modeli ortaya koymuştur (1996; 2007; 2009a; Lake, 2010). Böylece uluslararası hiyerarşiyi büyük ölçüde “sistemin yapısal bir özelliği” olarak açıklayan ilk kuramlaştırma girişimlerinin ardından, hiyerarşi yaklaşımı nihayet 2000’li yıllarda Lake’in öncü çalışmalarıyla birlikte popüler hale geldi. Devletlerin her zaman bir gücü ve tehdidi dengelemeye çalışmadığını, bilakis kimi zaman hegemon güçlerin liderliğini kabul ettiklerini (Lake, 2009a, s. 176) ifade eden Lake’in ortaya koyduğu bu kuramsal yaklaşım, öncüllerinden farklı olarak uluslararası hiyerarşiyi ikincil devletlerin rızasına ve (dolayısıyla) meşru bir temele dayalı “otorite ilişkisi” olarak tanımlamaktadır.¹⁵ Bu doğrultuda Lake,

¹⁴ Örneğin Jack Donnelly (2006) çağdaş uluslararası düzeni anlamada devletler arasında egemenlik noktasındaki eşitsizliğe ve uluslararası hiyerarşi kavramına dikkat çekmektedir.

¹⁵ Bu noktada Cox’un (1993) da ortaya koyduğu “Hegemonya” kuramı çerçevesinde hegemon ile ikincil devletler arasındaki hakimiyet ilişkisini açıklarken rıza ve meşruiyeti esas aldığını ve ikincil devletlerin de söz konusu ilişkide çıkarları bulunduğunu ifade ettiğini bir kez daha belirtmek gerekir. Ancak bu

egemenliğinden kısmen vazgeçmesi karşılığında hegemon gücün alt devlete siyasi düzen sağlamasını öngören bir sosyal sözleşme ile devletler arasında hiyerarşik bir ilişki kurulduğunu ifade ederek, anarşi ve devlet egemenliğini mutlak alan geleneksel açıklamaların yerine hiyerarşiyi ve egemenliğin bölünebilirliğini temel alan bir açıklama sunmaktadır.¹⁶

Lake, uluslararası politikayı yeni bir perspektifle değerlendirebilmek için iki önemli görüş ortaya koymuştur (Lake, 2009a, s. 3). Bu noktada ilk olarak otoriteyi resmi/yasal yapıların bir ürünü olarak tasavvur eden görüşlerin yerine “ilişkisel otorite” (relational authority) kavramını geliştirerek, disiplinde hakim durumda olan anarşi varsayımının gizlediği uluslararası hiyerarşiyi görünür kılmayı amaçlamıştır. Lake’in “informel imparatorluk” (informal empire) (Lake, 2009a, s. 4) adını verdiği bu yaklaşım, hiyerarşinin tepesindeki hegemon devlet ile alt devletler arasında, tarafların hiyerarşik düzen içindeki sorumluluk ve kazanımlarını belirleyen ve “(açık veya örtülü) pazarlıklar” (Zarakol, 2017a, s. 5) yoluyla oluşturulan bir “sosyal sözleşme” (social contract) (Lake, 2010, s. 589; Lake, 2009a, s. 3) olduğu varsayımına dayanır. Buna göre hükmetme hakkı, yönetilenin meşruluk sağlaması ve davranışları üzerindeki kısıtlamalara razı olması karşılığında yönetenin (hegemonun) siyasi düzen¹⁷ sağlamasını öngören bu sözleşmeden kaynaklanmaktadır.

Lake ikinci adım olarak uluslararası ilişkiler teorileri tarafından adeta devlet olmanın önkoşulu kabul edilen ‘egemenliğin bölünmezliği’ varsayımının gerçekliğin ampirik bir tasviri olmadığını ileri sürmüş ve egemenliğin bölünebilir olduğunu kabul etmenin uluslararası politikanın örtbas edilen önemli yönlerini açığa çıkaracağını iddia etmiştir. Nitekim imparatorluklardan modern devletlere uzanan tarihsel süreç içerisinde uluslararası politikanın (pratikte) değişmeyen en önemli özelliklerinden bir tanesi devletler arasında egemenlik/otonomi noktasındaki eşitsizliklerdir. Temelde devletlerin materyal (askeri ve ekonomik) kapasiteleri arasındaki asimetrik farkın neden olduğu bu

kuram daha ziyade ekonomi-politik alanına dair bir açıklama modelidir ve tam da bu nedenle Lake’in Hiyerarşi’sinden farklıdır.

¹⁶ Lake’in hiyerarşi kuramı bu yönüyle realist teori içerisinde gücü ve/veya tehdidi dengelemeyi başaramayan küçük devletlerin sistemdeki büyük bir gücün peşine takıldıklarını (bandwagoning) söyleyen varsayımdan da ayrılmaktadır.

¹⁷ Lake, siyasi düzeni Hedley Bull’dan (1977) yola çıkarak “insanların, mülkiyetin ve vaatlerin korunması” olarak tanımlamakta ve bunların devletlerin temel amaçları olduğunu ifade etmektedir. Ancak Lake, Hedley Bull’dan farklı olarak bağımsızlık ve egemenliğin sürdürülmesini devletlerin birincil amaçları arasında görmez, bilakis devletlerin söz konusu siyasi düzen için bunlardan vazgeçebileceğini söyler (Lake, 2009a, s. 8).

eşitsizlik (Kang, 2004; Lake, 2009a) nedeniyle hem geçmişte hem de günümüzde devletler kısmen veya tamamen başka bir devletin (hegemon bir gücün) hakimiyeti altına girebilmekte (Lake, 2009a, s. 2) ve bu durum ana akım teoriler tarafından paradoksal olarak görülen¹⁸ -hatta çoğunlukla göz ardı edilen- uluslararası hiyerarşinin varlığını açıkça ortaya koymaktadır.

Disiplinde yaygın olarak bilinen ve devletler arasındaki güç ilişkilerini ifade etmek için kullanılan sert (hard power) ve yumuşak (soft power) güçten¹⁹ farklı olarak uluslararası hiyerarşik bir düzende ilişkisel gücün (relational power) varlığından söz edilebilir (Qin, 2016). Bu güç biçimlerinin aksine, ilişkisel güce göre güç belli bir aktörün mülkü değildir. Buna göre materyal kapasite önemli olmakla birlikte bir devleti güçlü, etkin ve dolayısıyla hegemon bir aktör yapan esas faktör ilişkisel etki alanına (relational circle) sahip olmasıdır. Çünkü uluslararası bir aktör, ancak inisiyatifi başkaları tarafından olumlu karşılandığında itibar ve güç sahibi olabilir, aksi taktirde hem itibarını hem de etkisini kaybeder (Qin, 2016, s. 41-42). Dolayısıyla materyal gücün sınırları vardır. Örneğin ABD, emsalsiz materyal güce sahip benzersiz bir hegemon olsa da sürekli bir şekilde diğer devletleri istediklerini yapmaya zorlayamaz. Dahası ABD gibi bir hegemon gücün saldırgan politikaları küresel bir kızgınlığa ve diğer büyük güçlerin direnç göstermesine neden olacaktır (He, 2010, s. 1124).

Lake'e göre uluslararası sistemde hiçbir güçlü devlet tek bir güç biçimine dayanmaz ve hiçbir ilişki bütünüyle anarşik ya da hiyerarşik değildir. Buna göre hiyerarşi yaklaşımı uluslararası alanda bir üst otoritenin var olduğu anlamına gelmediğinden hiyerarşiyi anarşinin karşıtı olarak tanımlamak doğru değildir (Donnelly, 2009, s. 51-52). Çünkü uluslararası hiyerarşiler anarşik uluslararası yapının içinde ortaya çıkan ve dolayısıyla birlikte yan yana işleyen düzenlerdir. Yani birinin varlığı diğerini ortadan kaldırmaz. Örneğin belli bir otorite ilişkisi içerisindeki hegemon ve alt devletler hiyerarşik ilişkiler yürütürlerken, başka bir hiyerarşik düzendeki veya herhangi bir hiyerarşik düzene dahil olmayan devletlerle anarşik ilişkilere sahiptirler. Öte yandan sistemdeki bütün ülkeleri içine alan tek bir hiyerarşik düzenden ve liderden bahsetmek de mümkün değildir. Her büyük güç kendi hiyerarşik düzeninin hakimi ve hegemonudur. Tam da bu nedenle

¹⁸ Bazı önemli istisnalar için bkz; (Hobson ve Sharman, 2005; Keene, 2002; Wendt ve Friedheim, 1995; Simpson, 2004; Onuf ve Klink, 1989).

¹⁹ Bu ikisine ek olarak akıllı gücü (smart power) de ekleyebiliriz.

uluslararası sistemi anarşik ya da hiyerarşik olarak tanımlayan bireysel aktörlerin kendisinden ziyade aktörler arasındaki ilişkinin doğasıdır (Qin, 2016, s. 44).

“Realist bakışın egemen olduğu dış politika analizi çalışmalarında temel arayış gücü maksimize etmek; temel strateji ise güç dengesini tesis etmek olarak algılanmıştır” (Özlük, 2017, s. 222). Ancak Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte tek süper güç olarak kalan ABD’ye karşı herhangi bir dengeleme arayışının olmayışı ve dahası ABD’nin uluslararası rolünün sistemdeki pek çok devlet tarafından açık veya örtülü olarak kabulü, dengeleme (balancing) stratejisine yönelik eleştirileri artırmış ve uluslararası ilişkileri anlamada yeni anlayışlara ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir (Kang, 2004; Nedal ve Nexon, 2019). Öte yandan güç dengesi Avrupa tarihinin ve yirminci/yirmi birinci yüzyıla ait küresel pratiklerin bir ürünü olduğundan Avrupa dışındaki bulgu ve pratiklerle ilişkilendirildiğinde güç dengesine ilişkin yaygın inanışın çoğu geçerliliğini korumaktan acizdir (Wohlforth vd., 2007, s. 1). Başka bir deyişle Avrupa dışındaki bölgelerde devletler arası etkileşimler klasik güç dengesi modelinden farklı bir görüntü sergilemektedir (Bennett ve Stam, 2003). Oysa uluslararası hiyerarşi hem tarihsel olarak (geçmişten günümüze) hem de küresel olarak uluslararası ilişkilerin yaygın bir unsurudur (Kang, 2004, s. 341). Başka bir deyişle sistemdeki pek çok hegemon ve alt devletler arası ilişkiler dengeleme (balancing) yaklaşımından çok hiyerarşi yaklaşımına uymaktadır. Bu noktada hiyerarşi yaklaşımı, egemen eşitliğin uluslararası hukuk normu haline geldiği günümüzde uluslararası hiyerarşinin modern formlarının ne şekilde ortaya çıktığına ve varlığını sürdürdüğüne dair açıklayıcı bilgiler sunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında hiyerarşi kuramı devletlerin dış politika davranışlarını ve temel arayışlarını analiz etmek açısından oldukça işlevsel bir değer taşımaktadır.

2.1. Uluslararası Hiyerarşik Düzenlerde ‘Denge’

2.1.1. Otorite-Otonomi Dengesi

Hegemon ve alt devletleri “hiyerarşik bir düzen içinde konumlandıran şey, başka her şeyden önce, materyal kapasitelerin” dengesiz dağılımıdır (Balcı, 2019, s. 7). Ancak güç tek başına, bazı devletlerin bir hegemonla şiddetle karşı çıkarken ve karşı ittifaklar oluştururken neden başka bir hegemonun peşinden gitmeyi veya ona itaat etmeyi seçtiklerini açıklamaz (Pietrzyk, 2001, s. 45; Griffiths, 2004, s. 65). Dolayısıyla

yalnızca güç kapasitesi farklılıklarının varlığı hiyerarşik düzenlerin ortaya çıkmasında yeterli değildir. Öte yandan “zor kullanımına veya tehdidine dayanan bir hiyerarşi çoğunlukla ‘düzen’ ile ilişkilendirilen kendi kendini idame ettiren niteliklerden yoksundur” (Lanoszka, 2013, s. 382-83). Bu nedenle, zorlamaya dayalı hiyerarşik oluşumlar “zaman içinde ya kendi istikrarsızlıkları yüzünden çökme ya da belirli uygulamaları meşrulaştırarak ve aktörler arasında istikrarlı beklentiler yaratarak zorlayıcı bileşenlerini azaltma eğilimindedir” (Hurd, 1999, s. 385). Dolayısıyla materyal güç unsurları, hiyerarşik düzenin tesisi ve sürdürülmesi için gerekli olsa da böyle bir düzenin işleyişinde temel mesele zorlayıcı güç olmaksızın itaati sağlamaktır. Öyle ki hegemonun bir alt devlete karşı zorlayıcı önlemlere başvurması aslında bir bakıma söz konusu devlet üzerinde “otorite” sahibi olmadığının kanıtıdır (Blau , 1963, s. 307).

Robert Dahl’a göre “otorite, emir verme *hak* meselesi ve buna karşılık emri veren kişiye itaat etme yükümlülüğüdür” (Dahl, 1989, s. 42). Bu açıdan, otorite meşru yönetimdir (rightful rule) (Lake, 2009a, s. 8). Dolayısıyla otorite sadece güçle ilgili değil, hegemonun rıza ve meşruiyet üreterek hükmetme hakkına sahip olmasıyla ilgilidir (Hobson ve Sharman, 2005, s. 69).²⁰ Bu noktada hiyerarşi teorisi de uluslararası hiyerarşik düzenlerin hegemon bir güç ile alt devletler arasında yürütülen pazarlıklar sonucunda üzerinde uzlaşılan bir sosyal sözleşme ile ortaya çıkan bir otorite ilişkisine dayandığını (Goh, 2013, s. 4-7; Park, 2017, s. 29) iddia etmektedir.²¹ Buna göre lider

²⁰ Alt devletler güçlü bir devletin hiyerarşisine kendi rızaları ile katılmakla birlikte, bu durum zorlama yöntemlerinin böyle bir düzende öneminin olmadığı anlamına gelmez. Uluslararası (devletler arası) hiyerarşik bir düzen kurulabilmesi için başlıca kriter şüphesiz liderin sahip olduğu muazzam materyal güçtür. Ancak hiyerarşi, gücün devletler arası ilişkilerdeki anlamını ve rolünü, dolayısıyla bir bütün olarak uluslararası ilişkiler pratiğini değiştirmektedir (Lake, 2009a, s. 10). Hiyerarşik ilişkilerde gücün anlamını anarşidekinden ayıran şey hegemon ve alt devletler arasındaki sosyal ilişkiler ile bir takım hak ve görevlerin karşılıklı tanınmasıdır (Lake, 2017a, s. 359; Lee, 2016, s. 330). Buna göre, hegemonun materyal gücünün bu ilişkideki rolü, alt devletler için caydırıcılık ve iç-dış tehditlere yönelik savunma sağlamakla ve otoritesine karşı olası bir itaatsizlik durumunda alt devleti disipline etmekle sınırlıdır. Üstelik hegemonun emirlerine riayet etme yükümlülüğünü kendi rızasıyla kabul eden ve böylece hegemonun otoritesini içselleştiren alt devletler, hegemonun zorlama yöntemlerine başvurduğu disipline edici veya cezalandırma pratiklerini de meşru olarak görme eğilimindedir. Tam da bu nedenle “otoriteyi baskıdan, hiyerarşi ilişkilerini anarşidekilerden ayıran şey gücün meşruluğudur” (Lake, 2017a, s. 362).

²¹ “Hiyerarşik düzenler genellikle asimetric bir güç dağılımının gölgesinde işlediğinden rızanın derecesini belirlemek” (Lanoszka, 2013, s. 382, 388) her ne kadar zor olsa da zayıf devletleri hiyerarşik bir ilişkiye katılmaya ve liderin istediği belli eylemleri yapmaya motive eden şey güç kullanımı ya da tehdidi olmamalıdır. Zora dayalı bir düzende alt devletler hiyerarşiyi sonlandırmak için sözleşmeye dayalı hükümlerden ve/veya fırsatlardan yoksundur ve çoğunlukla kendilerine sunulan anlaşmaları kabul etmekten başka seçenekleri yoktur. Dahası böyle bir ilişkide lider güç, alt devlete yönelik davranışlarında herhangi bir sözleşmeden doğan sınırlarla da bağlı değildir (Lanoszka, 2013, s. 384, 395). Oysa sosyal sözleşmeyle kurulan hiyerarşik düzenlerde alt devletlerin -maliyetli de olsa- barışçıl çıkış seçenekleri bulunmaktadır.

güç ile alt devletler arasındaki hiyerarşik ilişki hegemonun “hak iddialarına değil, yönetilenin haklarını devretmesine dayanır” (Lake, 2009a, s. 8) ve bu açıdan karşılıklı olarak tanınan “haklar ve yükümlülükler” (Lake, 2017a, s. 359; Kang, 2004, s. 339) üzerine kuruludur. Yani “kilit nokta hem hegemon hem de alt devletlerin, hegemonun toplumsal düzen için 'özel sorumlulukları' temelinde belirli taleplerde bulunma hakkına sahip olduğunu, alt devletlerinse bu buyruklara uyma yükümlülüğü bulunduğunu anlamasıdır” (Lake, 2009b, s. 38; Lake, 2007, s. 50-51). Dolayısıyla hiyerarşiyi diğer hegemonik ilişki biçimlerinden ayıran en temel şey, düzenin “meşruiyeti veya yöneten tarafından hükmedilen kuralların haklılığının yönetilen tarafından kabul edilmesidir” (Lake, 2017b, s. 20).

Stratejik tercihlerini politikaya dönüştürme konusunda yeterli imkanlara sahip olmayan zayıf/küçük devletlerin, iç istikrar, ekonomik kalkınma, ulusal güvenlik ve uluslararası pazarlara erişim gibi hedeflerini gerçekleştirmek için gereken materyal kaynaklara, başka bir ifadeyle “düzeni maksimize eden kaynaklara” (order-maximizing resource) olan ihtiyacı egemen hakları noktasındaki hassasiyetine ağır basma eğilimindedir (Zimmerman, 2017). Bu nedenle, sistemdeki küçük devletlerin, ihtiyaç duydukları düzenin hegemon devletçe sağlanması ve sürdürülmesi karşılığında bağımsız politikalar üretme hakkından kısmen (veya önemli ölçüde) vazgeçerek hiyerarşik bir düzende alt devlet olmayı ve bu şekilde hegemonun politikalarına belli ölçüde angaje olmayı seçmesi oldukça muhtemeldir (Lake, 2009a).²² Sosyal sözleşme ile egemenliklerinin bir kısmını hegemon güce devreden ve varlığını belli ölçüde hegemonun koyduğu kurallar dahilinde sürdürmeyi kabul eden alt devletlerin kendi politikalarını yürütme ve söz konusu alanlarda kendi kurallarını koyma ehliyeti ve hakkı kaçınılmaz olarak kısıtlanmış olur.

Düzen lideri ile hiyerarşik altları arasındaki sözleşmeye dayalı “ilişkisel yönetim, destekleyici bir sütun olarak güvene ihtiyaç duyar” (Qin, 2016, s. 43). Yani böyle bir düzen ancak güvene dayalı olduğu sürece sürdürülebilirliğini koruyabilir. Hiyerarşik bir düzende gerçekleşen yetki devri otomatik olarak hegemon güce bu durumu kendi

²²Ancak uluslararası hiyerarşik düzenlerde imparatorluklarda (Lake’in ifadesiyle formel/resmi imparatorluk (formal hierarchy) (Lake, 2009a) olduğu gibi tam bir egemenlik devri söz konusu değildir. Alt devletler prensipte egemen birimler olarak varlığını sürdürmeye devam etmekle birlikte, dış ve hatta iç politikalarına ilişkin otonom yetkilerinin bir kısmını ya da önemli bir bölümünü sosyal sözleşmeyle lidere devretmektedir. Bu nedenle, hegemon güce kıyaslandığında Westfalyan anlayışta olduğu gibi eşit değil, asimetrik bir egemenlik ilişkisi ortaya çıkmaktadır.

çıkartına kullanma ehliyeti vereceğinden, hegemon gücün güvenilir lider imajı yaratmak için alt devletlerin “meşru kabul ettiğı sınırlar içerisinde hareket etme niyetini” açıkça ortaya koyması gerekir (Lake, 2010, s. 588). Zira alt devletler, otonom yetkilerini hegemon güce devrederken hakimiyet sözleşmesinin (authority contract) şartlarına saygı gösterileceğinden ve otoritenin uygun bir şekilde kullanılacağından emin olmak zorundadır. Aksi takdirde, yani “hegemon devrettikleri yetkilerin kendilerine karşı kullanılmayacağından emin olmadıkları sürece sosyal sözleşmeye katılamazlar veya bu sözleşmede kalamazlar” (Lake, 2009a, s. 11). Bir başka deyişle, alt devletler hegemon aktörün zorlayıcı gücünü meşrulaştırarak kendilerini potansiyel olarak maliyetli bir idareye açık hale getirmiş olacağından (Lake, 2009a, s. 122), egemenliklerini devretmeden önce düzen liderinin sosyal sözleşmeye aykırı davranmayacağından emin olmak isterler. Sonuçta bu durum, hegemonun sahip olduğu otoriteyi alt devletler açısından kabul edilebilir sınırlar dahilinde kullanmasını zorunlu kılar. Bu nedenle hegemon güçler, alt devletleri kurdukları düzene dahil etmek, bu düzende tutmak ve hiyerarşik lider olarak meşru konumlarını korumak için kendisine devrettikleri otoriteyi istismar etmeyeceğı konusunda ikna etmek zorundadır. Bu amaçla kendi davranışlarını sınırlandırıcı (self-restraint) taahhütlerde bulunması gerekir. Dolayısıyla hiyerarşik düzen sözleşmeye dayalı ‘ilişkisel’ bir otorite ortaya çıkardığından sadece alt devletin değil, aynı zamanda düzen lideri olarak hegemon aktörün de davranış ve politikalarını etkilemektedir. Bu açıdan hegemon gücün sosyal sözleşmeden doğan sınırlılıkları vardır ve alt devletlerin egemenliğini ancak bu sözleşmenin izin verdiği ölçüde ihlal edebilir. Yani hegemonun otoritesi tam ve nihai değil, aksine “pazarlık edilmiş ve sınırlı”dır ve bu nedenle hegemon güçler de tıpkı alt devletler gibi dış politikalarında mutlak otonom değildir. Zira herhangi bir hiyerarşik ilişkide temel mesele otoritenin aşırı kullanımının yöneten tarafından sınırlandırılmasıdır (Deudney, 2007, s. 13-30; Ikenberry, 2000). Hakimiyet ilişkisinin meşruiyetini ve sürekliliğini sağlayan şey tam da budur. Bu nedendir ki, hiyerarşik “ilişkiyi sürdürmede hegemonun kendini sınırlaması alt devletin itaati kadar önemlidir” (Simon, 1997, s. 186).

Hiyerarşik düzenlerde hegemonun gücünü ve otoritesini sınırlayan bazıları doğal/harici, bazıları ise danışıklı ve tasarlanmış olmak üzere çeşitli faktörler bulunmaktadır.²³ Buna

²³ David Lake söz konusu sınırlandırıcı faktörleri ABD’nin alt devletleriyle ilişkileri özelinde ortaya koymuştur. Bu nedenle bütün uluslararası hiyerarşik düzenler açısından kapsayıcı ve tek geçerli açıklama değildir.

göre, demokratik siyasi kurumlar düzen liderinin sosyal sözleşmenin sınırlarını ihlal etmesini engelleyen harici bir etmendir. Nitekim demokratik devletler doğası gereği diğerlerine (demokratik olmayan devletler) kıyasla çok daha şeffaf oldukları ve sözlerine sadık kalmamaları durumunda yüksek bir seçmen maliyetiyle karşı karşıya kalacakları için daha az değişken politikalar yürütme eğilimindedir (Schultz, 2001, s. 17). Şeffaflık, temel olarak siyasal sistemin hem içindeki (vatandaşlar) hem de dışındaki (diğer devletler) aktörlere devletin politikaları, kapasitesi ve tercihleri konusunda bilgi sağlayan yasal, siyasal ve kurumsal yapılardır (Finel ve Lord, 1999, s. 315). Bu bağlamda, hiyerarşik ilişkiler açısından alt devletlerin hegemon güçlerin çıkarlarını ve niyetlerini anlamalarına imkan tanıyan bir işlev görür (Mitchell, 1998). Başka bir deyişle şeffaflık, niyetlerin bilinmezliği nedeniyle hegemonun sinyallerine oldukça şüpheli yaklaşan alt devletlere bu sinyallerin güvenilirliği hakkında önemli bir ipucu sağlar (Fearon, 1997; Fearon, 1994b). Dolayısıyla demokratik rejim ve kurumlar, hegemon güçleri mevcut ve potansiyel alt devletler açısından daha güvenilir liderler haline getirmektedir.

İkinci olarak, demokratik rejimlerde yöneticilerin taahhütlerini gerçekleştirmemesi ve/veya sözlerini tutmaması durumunda karşı karşıya kalacakları seçmen maliyetleri ile siyasi yöneticilerin oy kaygıları hegemon devletin eylemlerinde kısıtlı olmasını gerektirmektedir ki bu da çoğunlukla stratejik tercihlerde istikrarlı bir duruşu beraberinde getirir (Fearon, 1994a). Bir başka deyişle, demokratik hegemon devletlerin politikalarında radikal değişiklikler sık görülen bir durum değildir (Lake, 2009a, s. 14). Benzer şekilde, demokratik alt devletler de seçmen maliyeti ile karşı karşıya olduklarından politikalarında radikal değişikliklere ve/veya hiyerarşik geçişlere (bir düzenden diğerine) daha az duyarlıdır. Dolayısıyla demokratik rejime özgü “şeffaflığın faydaları ve yükümlülükleri kaçınılmaz olarak birbirine eşlik” ettiğinden (Schultz, 2001, s. 244), demokratik hegemon ve alt devletler büyük ölçüde hakimiyet sözleşmelerine bağlı kalma eğilimindedir. Bu açıdan demokrasi, uluslararası hiyerarşinin tesisi ve muhafazası açısından oldukça önemli bir kolaylaştırıcıdır (Lake, 2009a, s. 125). Bu iki dinamiğe ek olarak, demokratik bir hiyerarşide müzakere ve pazarlık etme olanakları bulunduğundan demokratik liderin sosyal sözleşmeyle belirlenen sınırları aşması, yani alt devletin egemenlik alanları üzerinde sözleşmenin izin verdiğinden daha fazla hak iddia etmesi diğer düzenlere kıyasla daha az olasıdır (Ikenberry, 2011, s. 26, 215).

Dolayısıyla demokratik rejim ve kurumların, hegemon gücün alt devletlere uyguladığı otorite üzerinde doğal bir sınır oluşturarak bu devletleri mevcut ve potansiyel alt devletler açısından daha güvenilir liderler haline getirmesi kuvvetle muhtemeldir.

Bu harici faktörün yanı sıra hegemon güçler sosyal sözleşmeyle bağlı kalma niyetlerini hiyerarşik altlarına açık bir şekilde göstermek için ihtiyari olarak bazı özel üstlenimlerde de bulunabilir. Özellikle “potansiyel alt devletlerin gelecekte kendilerini sömürecek bir fırsatçı ile mi yoksa hakimiyet sözleşmesine bağlı kalacak sınırlı hırsları olan bir hegemonla mı karşı karşıya olduklarından emin olmadıkları durumlarda” hegemon güçler bazı maliyetli eylemlere girişerek ikinci türden bir lider olduğunu ortaya koymalıdır. Bilhassa birden çok hegemonun ve hiyerarşik düzenin bulunduğu uluslararası sistemlerde, hegemon güçlerin sosyal sözleşmenin güvenilirliğini artırabilmesi ve böylece kendi düzeninin diğer devletler açısından güvenli olduğunu gösterebilmesi için bu tür sınırlayıcı pratikler oldukça önemlidir.²⁴

Özetle, bazı doğal/harici kısıtlılıklar ve/veya hegemon devletin bazı ihtiyari kısıtlayıcı politikaları hegemon gücü fırsatçı davranışlardan alıkoyarak hiyerarşik altlarının kabul edebileceği sınırlar içerisinde hareket etmeye zorlamakta ve tam da bu nedenle hiyerarşik düzeni alt devletler açısından nispeten daha güvenli hale getirmektedir. Bu

²⁴ Örneğin, ABD sınırlı hiyerarşi tercihini göstermek için 1945’ten bu yana iki temel kısıtlayıcı politika ortaya koymuştur (Lake, 2009a, s. 126-131). İlk olarak ikinci dünya savaşının ardından genişleme (resmi imparatorluk/formal hierarchy) olanaklarını bir kenara bırakarak anti-sömürgecilği temel dış politika ilkesi olarak benimsemiş ve yasal egemenlik ile self determinasyon prensibini kabul etmiştir. Böylece, emperyal geçmişine rağmen, diğer ülkeler üzerinde tam egemenlik iddiasında olmadığını açıkça gösteren güvenilir bir lider olarak hiyerarşik düzenini mevcut ve potansiyel alt devletler açısından daha cazip hale getirmiştir (Lake, 2009a, s. 15).²⁴ Antiemperyalist bir ideolojik duruşun ikinci faydası ise Avrupalı müttefiklerinin geniş imparatorluk toprakları içerisinde kendi içine dönme kabiliyetlerini sınırlayarak onları zayıflatmak ve sıkı bir şekilde Amerikan ekonomik düzenine kenetlemek olmuştur. Başta İngiltere olmak üzere ABD’nin Avrupalı müttefikleriyle ilişkilerini aşındıran bu politika, maliyetlerine rağmen, Amerikan hiyerarşisini pekiştiren stratejik bir araç olarak işlev görmüştür (Lake, 2009a, s. 130). İkinci olarak, ABD İkinci Dünya Savaşı sonrasında elde ettiği uluslararası gücüne ve imtiyazlı liderlik konumuna rağmen, çok taraflılık (multilateralism) ilkesi çerçevesinde gücünü ve eylemlerini uluslararası örgütler gibi mekanizmalar yoluyla sınırlandırmayı ve diğer devletlerle aynı kurallara bağlı olmayı taahhüt etmiştir (Lake, 2009a, s. 126-27). Çok taraflı kurumların en önemli özelliği dikey tabakalaşmanın söz konusu olduğu hiyerarşik bir düzende alt devletlere en azından nasıl yönetilecekleri konusunda söz hakkı tanınması ve böylece lider devlet tarafından getirilen teklifleri reddetme hakkı vermesidir. Başka bir deyişle, hegemonun alt devletlerin davranışlarını ve politikalarını sınırlama yetisine sahip olduğu böylesi bir düzende bu kurumlar, alt devletlere de hegemonun davranışlarını görece sınırlandırma ve/veya engelleme hakkı vermektedir. Alt devletin hiyerarşik düzene bu şekilde aktif katılımı, onun bu düzende “arzu ettiği ve elde ettiği sosyal tanınma arasındaki uyumsuzluğun” giderilmesi açısından oldukça önemlidir (Suzuki, 2017, s. 227). Tam da bu yüzden Lake’in “biçimsel meşruiyet” (procedural legitimacy) (Lake, 2018) olarak adlandırdığı bu durum, hiyerarşinin alt devlet nezdindeki güvenilirliği ve meşruiyeti açısından giderek daha fazla önem kazanmıştır. Dolayısıyla çok taraflılık prensibi hegemonun sınırlı hırsları konusunda alt devletleri ikna eden bir danışma ve denetim mekanizması görevi görerek hegemon gücün potansiyel alt devletler üzerinde hakimiyet kurmasını kolaylaştırırken, aynı zamanda hegemonun düzeni ve -onay aldığı sürece- eylemleri açısından meşruluk üreten bir işlev görmektedir.

durum küçük devletlerin hiyerarşik bir düzene katılma yönündeki kararında ve hatta birden çok hegemon gücün bulunduğu bir sistemde yapacağı düzen tercihinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

A1a: Alt devletler, hegemon gücün sosyal sözleşmeyle bağlı kalacağından ve hegemon güce devrettikleri otoritenin kendilerine karşı kullanılmayacağından emin oldukları hiyerarşik düzenlere katılmaya daha eğilimlidir.

Otorite-otonomi dengesi bağlamında hiyerarşik bir düzene katılımı etkileyen yapısal bir faktörden de bahsedilmesi gerekir: uluslararası sistemin yapısı. Küresel sistemde mevcut olan kutupluluk (tek veya iki/çok kutuplu sistemler) hiyerarşik düzenlerin mantığı, karakteri ve işleyiş şekli üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Nitekim hegemon ile alt devletler arasında “varılan pazarlık nüfuz için yarışan devletlerin sayısından” etkilendiğinden (Lake, 2013, s. 88), küresel denklemin yapısı ve bu denklemde ortaya çıkan olası değişimler hem düzen liderinin hem de alt devletlerin hiyerarşik düzen içerisindeki konumu açısından bazı sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin, “hegemonik güçlerin sayısı ne kadar fazla ise alt devletin müzakere edebileceği anlaşma da o kadar iyidir. Mevcut bir hiyerarşik ilişki içerisindeyken bile, potansiyel bir rakibin ortaya çıkmasının alt devlet açısından daha tatminkar bir pazarlığı beraberinde getirmesi muhtemeldir” (Lake, 2017a, s. 372). Aynı şekilde sistemin tek kutuplu mu yoksa hegemon güçler arasında hiyerarşik rekabetin söz konusu olduğu iki veya çok kutuplu bir yapıda mı olduğu, hegemon devlet açısından da kazanımlarını artıracak daha iyi bir anlaşma fırsatı sunabilmekte veya hiyerarşik altları ile ilişkilerinde kendi davranışlarını daha fazla sınırlandırmasını gerektirebilmektedir. Dolayısıyla uluslararası sistemin yapısı hiyerarşiden elde edilen kazanımların bölüşümü açısından önem taşıdığından, hegemon ve alt devletler için daha küçük veya daha büyük fırsatlar ortaya çıkarabilmektedir (Lake, 2013, s. 82, 88). Bu açıdan, hem hegemon ve zayıf devletlerin hiyerarşik düzene katılma kararında hem de hiyerarşi içi ilişkiler (pazarlık) ile hegemon ve alt devletleri arasındaki otorite-otonomi dengesi üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

“Tek kutupluluk etrafında inşa edilen siyasi düzen zorlayıcı veya rızaya dayalı, meşru veya gayrimeşru olabilir” (Ikenberry, 2011, s. 120). Böyle bir düzende hegemonun uyguladığı otoritenin karakteri, bu devletin sahip olduğu yegâne gücü nasıl kullandığı ile ilgilidir. Buna göre, maddi güç unsurlarının kendisinde yoğunlaşmasının yanı sıra

hegemon gücün belli kurallar ve kurumlar aracılığıyla örgütleyici bir merkez haline gelmesi durumunda, sistemdeki ikincil devletlerin hegemonun peşine takılmayı tercih ederek tek kutuplu devletin etrafında toplanması mümkündür. Nitekim hegemon güç çok taraflı hareket ettiği, alt devletlerin çıkarına olacak şekilde tavizler verdiği ve kendi eylemlerini sınırlandırdığı ölçüde alt devletlerin işbirliğini sağlama alabilir (Lake, 2013). Yani hegemon güç “bir dizi kurala bağlı kalmayı kabul ederek zayıf ortaklara, zayıflığın sömürülmeyeceğine (ya da en azından çok fazla olmayacağına) dair güvence verebilir” (Walt, 2006, s. 55). Bu şekilde zayıf devletler hegemon devletle aralarındaki güç asimetrisi konusunda daha az endişe duyacak ve bu durum hegemonun gönüllü itaat ve meşruiyet elde etmesini kolaylaştıracaktır.

Öte yandan, küresel ve emsal bir rakibin bulunmadığı tek kutupluluk koşullarında hegemon gücün davranışları üzerindeki kısıtlamalar büyük ölçüde kalktığından, hiyerarşik uluslararası düzenlerin temel dayanağı olan “güç ve rıza sentezi” “güç” lehine olarak değişmeye eğilimli durumdadır. Dolayısıyla tek kutuplu bir güç dağılımının söz konusu olduğu bir sistemde rızadan çok zora ve zorlamaya dayanan ve hegemonun tek taraflı uygulamalarının ön plana çıktığı daha emperyal bir hiyerarşiye kayma görülmesi oldukça muhtemeldir (Ikenberry, 2011, s. 120-21). Bunun nedenlerinden biri, böyle bir düzende hegemon gücün zayıf devletlere daha az ihtiyaç duymasıdır. Dolayısıyla tek kutuplu bir düzende alt devletler iki veya çok kutuplu sistemde olduklarından “daha az tesire ve daha az avantaja sahip olacaklardır” (Walt, 2009, s. 97-98). Elbette ki tek kutup devletinin materyal üstünlüğü tek başına tam bir kontrol sağlamaya yetmediğinden, stratejik olarak önemli varlık ve olanaklara sahip olan zayıf devletler hegemon güçle pazarlık etme ehliyetine hala sahip olabilirler (Walt, 2009, s. 84). Ancak tek kutupluluk koşullarında büyük güç rekabeti söz konusu olmadığından alt devletlerin jeopolitik konumları hegemon gücün stratejik çıkarları açısından önemini büyük ölçüde kaybeder ki (Fuhrman, 2009, s. 202), bu durum alt devlet açısından daha iyi bir pazarlık ihtimalini ortadan kaldırır. Böylece alt devletlerine olan bağımlılığı azalan hegemon güç, bu devletlerin otonomi alanlarına daha fazla müdahalede bulunarak hiyerarşik altları ile ilişkilerinde sosyal sözleşmeden kaynaklanan sınırlılıklarını azaltmaya büyük ölçüde yatkın hale gelir.

İkinci olarak, tek kutup konumundaki hegemon güçlerin “astlarının sadakati konusunda kaygılanma olasılıkları hiyerarşik rekabetin yoğun olarak yaşandığı dönemlere kıyasla

daha düşüktür” (Colgan ve Miller, 2019, s. 33).²⁵Büyük güç rekabetinin yaşandığı uluslararası sistemler alt devletlere bir hegemonun baskılarından kaçma ya da hâlihazırda içinde bulunduğu düzenden ayrılma fırsatı tanırken, tek kutupluluk koşullarında bu imkan büyük ölçüde ortadan kalkar. Bir başka deyişle, sistemin tek kutuplu yapısı alt devletleri cazip bir alternatif düzenden yoksun bıraktığından hegemonu başka bir güçle dengeleme olanağı yoktur (Walt, 1987; Waltz, 1979) ve tam da bu yüzden alt devletlerin hegemonun çıkarlarıyla uyuşmayan politika arayışlarına yönelmeleri oldukça risklidir. Bu açıdan, tek kutuplu bir düzende hegemon gücün pazarlık koşulları mevcut veya potansiyel alt devletlere kıyasla oldukça iyi durumdadır. Öte yandan, bu düzende alt devletlerin rakip bir küresel güç tarafından tehdit edilme ihtimali bulunmadığından güvenlik gereksinimleri yönünden hegemonyaya olan bağımlılıkları da azalmaktadır (Ikenberry, 2011, s. 138). Bütün bu nedenlerden ötürü, tek kutupluluk koşullarının geçerli olduğu bir düzende sistemin zayıf devletlerinin hegemon gücün hiyerarşik düzeninde konumlanmayı tercih etme olasılıkları oldukça düşük görünmektedir.

İki kutuplu sistemlerde ise zayıf devletleri hiyerarşik bir ilişkiye -tek kutuplu düzende olduğundan- daha eğilimli hale getiren bazı dinamikler söz konusudur. İlk olarak, birden çok hegemon gücün bulunduğu bir sistemde zayıf devletler büyük ölçüde bu güçlerden birini güvenlik hamisi olarak görme eğiliminde olur (Ikenberry, 2011, s. 139). Nitekim ikili hiyerarşik düzen (dual hierarchy), “iki lider devlet arasındaki rekabet dinamiklerini yaratmakta ve güçlendirmektedir” (Ikenberry, 2015, s. 3). Nüfuz alanları ve zayıf/küçük devletlerin sadakatlerini elde etme amacı etrafında ortaya çıkan bu rekabet, bu devletleri -bilhassa da stratejik varlıklara sahip olanları- hayatta kalma sorunuyla karşı karşıya bırakır. Bu durumda küçük devletlerin hegemonik bir gücün güvenlik sağlayıcı rolüne/güvenlik şemsiyesine olan ihtiyacı, çoğunlukla egemenlik ve bağımsızlık noktasındaki hassasiyetlerine ağır basma eğilimindedir. Bilhassa büyük güçlerin nüfuz için yarıştıkları bölgelerde yer alan zayıf devletler egemenliklerinden taviz vererek hegemon güçlerden birinin (en makul olanın) hiyerarşik düzeninde alt devlet olmayı kabul etmeye yatkındır.

²⁵ Örneğin, 2003 yılında belirgin bir hiyerarşik rekabetin yokluğu hem Irak işgalini hem de ABD’nin bu işgali desteklemeleri için koalisyon oluşturmaları konusunda Avrupa ve diğer müttefikleri üzerinde güç kullanmasını kolaylaştırmıştır (Colgan ve Miller, 2019, s. 33).

Öte yandan, böyle bir düzende hegemon güçler de küçük devletlerin jeopolitik konum, askeri üs ve tesisler gibi stratejik kaynaklarına ihtiyaç duyduklarından bu devletlere güvenlik şemsiyesi sağlamanın maliyetini kabul etme eğiliminde olur. Dolayısıyla “iki kutuplu bir sistemde dost ve düşmanların nispi kesinliği” (Snyder, 1996, s. 179) ve kutuplar arası askeri/ekonomik/ideolojik eksenli küresel ve bölgesel rekabetin yoğunluğu, hem hegemon hem de alt devletlerin birbirlerine olan ihtiyaç ve bağımlılıklarını artırarak tek ve çok kutuplu sistemlere göre daha sıkı bağılıklar üretme potansiyeline sahiptir.²⁶

İkinci olarak, iki veya çok kutuplu düzenlerde “diğer büyük güçlerle rekabet, alt devletlere herhangi istismarcı bir ilişkiden çok daha kolay bir şekilde çıkma imkanı verir” (Colgan ve Miller, 2019, s. 14). Örneğin, Soğuk Savaş döneminde ABD kendisine devredilen otoriteyi suistimale kalkışırsa hiyerarşik altları Washington’ın pençelerinden kurtulmak için Moskova’nın yardımına başvurabilirdi (Lake, 2009a, s. 123). Nitekim bu dönemin iki kutuplu yapısının sağladığı avantajla Amerikan hiyerarşisinden Sovyetler Birliği liderliğindeki düzene geçen Mısır, Küba ve Endonezya bu durumu ortaya koyan en güzel örneklerdir. Öte yandan, alt devletler sahip oldukları bu “çıkış seçeneği”ni (exit option) (Lake, 2009a, s. 123) hegemonik patronlarından daha fazla taviz veya çıkar elde etmek için de kullanabilmektedir (Walt, 2009, s. 98). Böylece alternatif hiyerarşilerin varlığı, alt devletlere daha iyi bir anlaşma sağlama potansiyeli sunarak katıldıkları düzende daha fazla otonom yetkilere sahip olma avantajı verebilmektedir.

Üçüncü olarak, alternatif bir düzenin varlığı hegemon gücün otoritesini kısıtlayan doğal bir dengeleme mekanizması oluşturmaktadır. Çünkü iki kutuplu sistemdeki hegemon güçler, hem hiyerarşik rekabet hem de bu rekabette ihtiyaç duyulan müttefik desteği nedeniyle kendi hiyerarşik düzenleri içindeki zayıf devletlere karşı eylemlerinde sınırlandırılmış hale gelir. Dolayısıyla bu durum alt devlet açısından istismar edilme ve sömürülme riskini önemli ölçüde azaltır. Böyle bir strateji hem mevcut altların sadakatini sağlamlaştırdığı hem de potansiyel altlar (rakip hiyerarşik düzendeki ve herhangi bir düzende bulunmayan zayıf devletler) açısından cazibe yarattığı için değerlidir (Colgan ve Miller, 2019). Tam da bu nedenle, hegemon güç açısından rızaya

²⁶ Örneğin, Soğuk Savaş döneminde Japonya “komünist tehdit” karşısında ABD’nin askeri korumasına ve ekonomik yardımına ihtiyaç duyarken, ABD ise Sovyetler Birliği ve Çin’i çevreleme konusunda Japonya’nın jeopolitik konumuna ve güvenlik işbirliğine ihtiyaç duymaktaydı (Ito, 2003, s. 9).

ve çok taraflılığa dayalı iş birliğinin uzun vadeli faydaları, tek taraflı eylemlerin kısa vadeli kazanımlarına ağır basma eğiliminde olur (Walt, 2006, s. 25). Örneğin “ABD Soğuk Savaş boyunca Batı ittifak sisteminin açık lideri olmasına rağmen, Avrupa’yı Sovyet kontrolünden uzak tutma ihtiyacı (ve bunun beraberinde bir miktar somut müttefik desteğine duyulan ihtiyaç) Washington’ı zayıf ortaklarıyla uzlaşa oluşturmak ve koordinasyon sağlamak için büyük bir çaba harcamaya zorlamıştır” (Walt, 2009, s. 94). Benzer şekilde, ABD’nin alt devletleri üzerindeki otoritesinin boyutuna ilişkin Soğuk Savaş sırası ve sonrası arasında gözlemlenebilen farklılık, büyük güç rekabetinin hegemonun davranışları üzerindeki etkisini ortaya koymak açısından elverişlidir. Sovyetler Birliği ile rekabetin yön verdiği Soğuk Savaş sırasında ABD fırsatçı davranışlardan kaçınırken, bu rekabetin sona erdiği 1989 yılı sonrasında eylemlerinde daha az kısıtlı hale gelmiş ve bu durum Amerikan hiyerarşisini daha görünür kılmıştır.²⁷ Dördüncü olarak, iki kutuplu bir sistemde yer alan hegemon güçlerin taahhütleri zayıf devletler açısından daha güvenilir olma eğilimindedir. Tek kutuplu bir düzende hegemon güç altlarına daha az ihtiyaç duyacağından, alt devletlerin hiyerarşik liderlerinin taahhütlerinden şüphe duyması kuvvetle muhtemeldir (Ikenberry, 2011, s. 139; Walt, 2009, s. 97). Ancak iki kutupluluk koşullarında kutuplar arası hiyerarşik rekabet hegemon güçleri zayıf devletlere daha fazla bağımlı hale getirir ve sonuçta bu durum verilen sözlerin tutulma olasılığını artırır. Yine aynı nedenle (büyük güç rekabeti) hegemon güç tarafından terk edilme (abandonment) korkusunun zayıflığı, küçük devletlerin hegemonu güven duymasını sağlar (Snyder, 1984; Ito, 2003, s. 8-11).²⁸ Bu açıdan, uluslararası hiyerarşilerin güven temeline –sosyal sözleşme çerçevesinde verilen taahhütlerin yerine getirileceği inancına- dayandığı göz önünde bulundurulduğunda, hegemon güce duyulan güvenin zayıf devletlerin hiyerarşik bir düzene katılma yönündeki tercihlerinde belirleyici bir unsur olması kuvvetle muhtemeldir. Benzer şekilde, iki kutuplu sistemde alt devletlerin rakip hegemon gücün

²⁷ Örneğin, Soğuk Savaş sırasında ABD, Latin Amerika ve Karayipler’deki devletlerin Amerikan hiyerarşisinden kaçmak için Sovyetler Birliği’nin düzenine tabi olmayı seçen Küba’nın yolunu takip edeceği korkusuyla bu devletlere iç işlerinin yürütülmesi konusunda daha fazla otonomi vermiş, dolayısıyla daha gevşek bir otorite uygulamıştır. Soğuk Savaş sonrasında ise uluslararası alanda tek hegemonik lider olarak kalması ABD’yi otoritesini genişletme konusunda cesaretlendirmiştir. Böylece ABD, tek kutupluluğun yarattığı fırsatla neo-liberal ekonomi politikaları, demokrasi ve insan hakları ilkeleri çerçevesinde Latin Amerika devletlerinin iç işlerine daha fazla karışmaya ve daha sıkı bir hiyerarşi uygulamaya başlamıştır (Lake, 2009a, s. 123).

²⁸ “Örneğin, Soğuk Savaş sırasında Asya ve Avrupa’daki ABD müttefikleri, tehdit edildikleri takdirde Washington’un yardımlarına geleceğinden büsbütün emin olabilirlerdi, çünkü Sovyet kazanımlarını engellemek açıkça Amerika’nın çıkarıydı” (Walt, 2009, s. 97).

avı olma riski nedeniyle güvenlik/savunma yönünden hegemon güce olan bağımlılıkları da bu devletlerin hegemonu terk etme (düzenden ayrılma) olasılığını zayıflatmakta ve hegemon gücü bu devlete güvenlik şemsiyesi sağlamanın maliyetini üstlenmeye yatkın hale getirmektedir. Sonuç olarak, iki kutuplu sistemlerde, tek kutuplulukta bulunmayan ya da büyük ölçüde azalmış durumda olan yapısal zorunluluklar (Snyder, 1984; Snyder, 1996) hem hegemon hem de küçük devletlerin hiyerarşik bir ilişkiyi tercih etmesinde önemli bir rol oynamaktadır.²⁹

A1b: Uluslararası sistemin iki kutuplu bir yapıda olması hem hegemon hem de alt devletlerin hiyerarşik bir düzende konumlanmasında etkili bir faktördür.

Hiyerarşik düzen her şeyden önce alt devletin otonomisinin ve hegemon gücün de alt devlete karşı eylemlerinin kısıtlandığı bir otorite-otonomi dengesine dayanmaktadır. Ancak uluslararası hiyerarşi çelişkili dinamikleri içerisinde barındırması nedeniyle doğası gereği istikrarsızdır. Her şeyden önce devletler hiyerarşik düzene kendi rızaları ile ve bir sosyal sözleşmenin güvencesi altında dahil olmakla birlikte bu sözleşme açıkça yazılmamış ve daima tamamlanmamış durumda olduğundan lider güç ile alt devletlerin hiyerarşik düzen içerisindeki hak ve yükümlülük alanlarını tanımlama noktasında sürekli bir mücadele içinde olmaları kuvvetle muhtemeldir (Lake, 2009a, s. 20). Buna göre hegemonun müsamaha sınırını test etmek amacıyla alt devletin itaatsizlik sergilemesi de hegemonun bu sınırları netleştirmek amacıyla disipline edici eylemler gerçekleştirmesi de hiyerarşik düzendeki politik mücadelenin doğasında bulunan durumlardır (Lake, 2009a, s. 15). Dolayısıyla hem alt devletin hem de hegemonun eylemlerine bağlı (Simon, 1997, s. 125) olan hiyerarşik düzen sürekli etkileşimler yoluyla üretilen ve yeniden üretilen bir dengedir (Lake, 2017a, s. 364). Bu açıdan, her ne kadar bir sözleşmenin varlığı çoğunlukla istikrar anlamına gelse de

²⁹ Öte yandan yapısal unsurların yanı sıra coğrafya gibi yapısal olmayan bir unsur da iki kutupluluğun yön verdiği bir sistemde zayıf devletlerin tercihlerinde etkili olabilmektedir. Örneğin, sahip olduğu “coğrafi uzaklık, ABD’nin güç artışını dünyanın geri kalanı açısından daha az tehditkâr hale getirmektedir.” Bu durum, hem iki kutuplu Soğuk Savaş döneminde hem de günümüzün tek kutupluluğunda ABD ile diğer devletler arasındaki etkileşimi belirleyen önemli bir unsur olmuştur (Ikenberry, 2011, s. 131). Başka bir deyişle zayıf devletler, jeopolitik izolasyonu sayesinde ABD’nin muazzam gücünü yakın coğrafyadaki mevcut veya potansiyel bir hegemonla kıyasla daha az tehdit olarak görmekte ve bu nedenle bitişik bir büyük gücün gelen tehdit karşısında ABD’yi güvenlik hamisi olarak tercih etme eğilimindedir (Levy ve Thompson, 2010, s. 34-35; Walt, 1985, s. 36). Hiyerarşik bir düzen içindeyken bile yakın coğrafyadan bir hegemonun yükselişi, söz konusu bölgedeki zayıf devletler açısından endişe kaynağı olabilmekte (Ikenberry, 2011, s. 131; Walt, 2009, s. 96-97) ve bu devletler ile hiyerarşik liderleri arasında var olan pazarlığı değiştirebilmektedir. Dolayısıyla coğrafya, sadece zayıf devletin hiyerarşik bir düzene katılma yönündeki kararını/gönüllüğünü değil, bu düzendeki etkileşim düzeyini (hiyerarşinin derecesini) de belirlemektedir.

uluslararası hiyerarşi “durağan değil, farklı zaman ve yerlerde daha az veya daha yüksek derecelerde var olan değişken bir şeydir” (Lake, 2009a, s. 15).

İkinci olarak, hiyerarşik düzende aktörler bir taraftan belirli bir düzeyde otonomiye ellerinde bulundururken, aynı zamanda aralarında bir tabiiyet (yöneten-yönetilen) ilişkisi söz konusudur. Bu çelişki nedeniyle alt devletler bir yandan düzen içerisindeki mevcut konumlarını korumak için kendilerini sınırlarken, bir yandan da periyodik olarak bağımsız tercih alanını genişletmek amacıyla uluslararası alandaki egemen devlet konumuna dayanarak otonomi arayışına girmeye eğilimlidir. Benzer şekilde hegemon güçler de konumlarının rızaya dayalı temelini korumak için sosyal sözleşmeyle belirlenen sınırlara bağlı kalırken, belli dönemlerde alt devletin meşru görmeyeceği bazı hak iddialarında bulunarak bu devletler üzerinde daha fazla hakimiyet iddiasında bulunabilir (Wendt ve Friedheim, 1995, s. 706). Başka bir deyişle mevcut düzen içerisinde alt devletler sürekli olarak otonomilerini genişletme arayışındayken, hegemon devlet ise hem siyasi düzen sağlamanın maliyetini hafifletmek hem de kendi çıkarını önceleyen politikalarını gerçekleştirmek için alt devletin meşru bir şekilde düzenleyebildiği eylemlerinin kapsamını maksimize etmeyi arzulamaktadır (Lake, 2010, s. 597). Ancak hegemon gücün sosyal sözleşmenin sınırlarına bağlı kalmayı reddederek sahip olduğu otoriteyi istismar etmesi durumunda alt devlette direncin ortaya çıkma olasılığı yüksektir. Başka bir deyişle, lider güç kendisine verilen yetkileri aşarak alt devletin egemenliğini haddinden fazla ihlal ettiğinde, söz konusu alt devlet hegemonik patronuna karşı çıkmaya ve hiyerarşik düzene meydan okumaya yatkın hale gelir. Yani lider devletin istismar girişimiyle karşı karşıya kalan alt devlet hegemonun bu gayrimeşru taleplerine itaat etmemeyi veya açıkça karşı koymayı seçebilir. Dolayısıyla hegemonun sosyal sözleşme bağlamındaki sınırlılıklarına sadık kalma sözüne güvenilemeyeceğinin ortaya çıkması alt devlet açısından hegemonun meşruiyetini ortadan kaldıracağından hiyerarşik düzene yönelik meydan okumaları beraberinde getirmesi olasıdır.

Benzer şekilde, hegemon gücün alt devletin iradesini yok sayarak onu çıkarları aleyhinde tercihlere zorlaması da bu devletlerin hegemon güce meydan okuma stratejisini tercih etmelerinde önemli bir tetikleyendir. Nitekim hiyerarşik uluslararası düzenler, alt devletin rıza ve itaati karşılığında hegemon gücün düzen sağlamasını öngören bir takas ilişkisi olarak yani ikili ilişkiler (dyadic relationship) sonucunda

ortaya çıkmaktadır. Tam da bu nedenle karşılıklı olarak tanınan “haklar ve yükümlülükler” ve sistemdeki diğer devletlerin rızası (Lake, 2017b, s. 359; Kang, 2004, s. 339; Clark, 2011; Simpson, 2004, s. 70) üzerine kuruludur. Dolayısıyla hiyerarşik düzen içerisindeki tabakalaşmayı ve hegemon gücün otoritesini (hükmetme hakkını) meşrulaştıran şey alt devletin rızasıdır. Bu açıdan zayıf devletlerin düzen ihtiyacını karşılaması beklenen hiyerarşik liderin alt devletini ekonomik/askeri/siyasi vb. çıkarları aleyhine belli tercihlere zorlaması, lider devletin güvenilirliğine ve iyi niyetine duyulan güveni sarsarak hegemonik meşruiyet krizine neden olur (Clark, 2011, s. 25). Rıza ve meşruiyetin temel bileşenlerinden yoksun bir hegemonya ise düzene yönelik karşı çıkışları caydırma konusunda yetersizdir (Griffiths, 2004, s. 65, 72). Çünkü hegemon gücün baskı ve zorlamaya dayanan tek taraflı eylem ve politikaları mevcut taleplerine yönelik itaati meydana getirirse bile er ya da geç kızgınlık ve direnç üretme eğilimindedir (Hurd, 1999, s. 384). Dolayısıyla meşruiyet krizinin neden olduğu bu istikrarsızlığın alt devletin meydan okuma girişimlerini kışkırtması kuvvetle muhtemeldir.

A1c: Hegemon gücün sosyal sözleşmeden doğan yetkilerini/otoritesini aşması veya alt devleti çıkarları aleyhinde tercihlere zorlaması halinde alt devletin hegemonu karşı çıkması ve hiyerarşik düzene meydan okuması kuvvetle muhtemeldir.

Otorite-otonomi dengesinde yalnızca hiyerarşik düzenin doğasında bulunan çelişkili dinamikler değil bazı harici faktörler de belirleyici olabilmektedir. Bu bağlamda uluslararası sistemde meydana gelen değişiklikler ilk pazarlığın yapıldığı koşulları değiştireceğinden büyük olasılıkla bu dengenin bozulmasına neden olur. Örneğin, sisteme büyük güç katılımı ya da sistemdeki büyük bir gücün çöküşü gibi sistemik değişkenlerin ortaya çıkardığı fırsatlar hegemon ve/veya alt devletleri “daha avantajlı bir pazarlık” (Colgan ve Miller, 2019, s. 5) imkanıyla karşı karşıya bırakacağından, hiyerarşik düzen bu ikisinden birinin veya her ikisinin birden yeni denklemin ortaya çıkardığı fırsatları değerlendirme konusunda harekete geçişine şahit olabilir.

Uluslararası sistemdeki hegemon güçlerin sayısının yanı sıra (farklı) hiyerarşiler arası dinamikler de bu dengede önemli ölçüde belirleyici olmaktadır. Hegemon güçler bir yandan alt devletler üzerindeki otoritesini artırmak ve kurduğu düzenden edindiği faydaları maksimize etmek isterken, diğer yandan da potansiyel alt devletleri düzenine dahil ederek hiyerarşisinin kapsamını olabildiğince genişletmeyi ve alt devletler üzerindeki hakimiyetini sürdürmenin maliyetini azaltmayı amaçlamaktadır (Colgan ve

Miller, 2019, s. 2). Öte yandan alt devletler de bir taraftan hiyerarşik düzen içerisindeki mevcut konumunu ve düzenden edindiği faydaları korumak ve hatta bu faydaları maksimize etmek isterken diğer taraftan otonomisini artırma, yani düzen içerisinde edindiği faydalar karşısında üstlendiği maliyeti en aza indirme arayışındadır (Lake, 2009a). Hegemonun ve alt devletlerin karşı karşıya kaldığı bu ikilem, hiyerarşi içi etkenlerin yanı sıra lider devletin diğer hegemon güçlerle ilişkilerine bağlı olarak da şekillenir. Çünkü hegemon ve alt devletlerin hiyerarşi içi pazarlıklara ilişkin tercihleri ve bu konudaki potansiyel fırsatları söz konusu hegemon güçler arasındaki çatışma ve iş birliği gibi dinamiklerden etkilenmektedir. Başka bir ifadeyle rakip hegemon güçler arası (yatay) ilişkiler alt devletler ile hiyerarşik liderleri arasındaki pazarlığı, dolayısıyla hiyerarşi içi (dikey) ilişkileri etkilemektedir (Colgan ve Miller, 2019, s. 1). Bu açıdan hiyerarşi içi dinamiklerin yanı sıra rakip hegemon güçler arasındaki ilişkinin doğasının anlaşılması, hiyerarşik düzenlerin iç işleyişini ve dinamiğini anlama noktasında daha eksiksiz bir tablo çizecektir.

Uluslararası sistemdeki hegemon güçler ideolojik veya güvenlik ikilemi (Jervis, 1978) gibi sebeplerle rekabete girebildikleri gibi ortak çıkarlara (hiyerarşik düzende minimum maliyetle maksimum fayda elde etmek gibi), sorunlara (alt devletler karşısındaki konumları açısından risk oluşturan durumlar) ve fırsatlara da sahip olabilir (Kirshner, 2015, s. 159). Buna göre alt devletler üzerindeki hegemonik konumlarını sürdürmek ve/veya iyileştirmek isteyen hiyerarşik liderler, söz konusu dinamiklerin harekete geçirmesiyle rekabet ortamını yatıştırırmayı tercih edebilir. Bu girişimin amacı hegemon güçlerin birbirleri karşısındaki mevcut durumlarını korurken (örneğin A devleti söz konusu iş birliğinden B devletinden daha fazla fayda elde etmemelidir; bunun için hegemon güçler arasındaki statüko ve güç dengesini muhafaza edecek bir iş birliği sağlanmalıdır) alt devletleri karşısındaki konumlarını iyileştirmektir (Colgan ve Miller, 2019, s. 2). Öyle ki hiyerarşiler arası iş birliği/yumuşama (detant) sayesinde hegemon güçler, rekabet halinde elde ettiklerinden daha fazla kazanç sağlayabilir ve hatta kendi başlarına gerçekleştiremedikleri hedeflerini hayata geçirme fırsatı elde edebilir (Kirshner, 2015, s. 159; Colgan ve Miller, 2019, s. 3).

Kutuplar arası yumuşama döneminde iki farklı dinamik lider devlet ile hiyerarşik altları arasındaki otorite-otonomi dengesini bozacaktır. Bu bağlamda, ortaya çıkabilecek ilk senaryo doğal bir sınırlama işlevi gören rakip blokla ilişkilerde yaşanan yumuşamanın

hegemon gücü hiyerarşik altlarına karşı davranışlarında daha az sınırlanmış hale getirme ihtimalidir. Yumuşama ile birlikte silahlanma yarışının (konvansiyonel ve/veya nükleer) nispeten kontrol altına alınması, hem hegemon güçlerin birbirlerinden algıladıkları tehdidin seviyesini azaltma hem de bir bütün olarak uluslararası sistemin istikrarını artırma eğilimindedir (Deutsch ve Singer, 1964, s. 404). Bu durum hegemon gücün hiyerarşik altlarının stratejik kaynaklarına duyduğu ihtiyacı önemli ölçüde azaltır. Bu nedenle, rakip hegemon devlet ile ilişkileri çatışmadan yumuşamaya (detant) dönüşen lider güç, hem hiyerarşik altlarının taleplerine daha az duyarlı olacak hem de davranışlarında daha az kısıtlanmış hale gelerek alt devletlerin otonomisini daha fazla sınırlandırma imkanı bulabilecektir. Dahası rakip hegemon güçleri iş birliği zemininde buluşturan temel güdü, tam da aralarındaki rekabet dinamiğinin alt devletlerle hiyerarşik ilişkilerinde ortaya çıkardığı riskleri yönetmede ve bu devletleri kısıtlamada ortak çıkara sahip olmalarıdır. Dolayısıyla hegemon güçlerin iş birliği içerisine girmeleri durumunda alt devletlerin hem düzenden edindiği faydalar azalacağından hem de hiyerarşik liderleri tarafından egemenlik noktasında daha fazla sınırlandırılacaklarından hiyerarşi içi pazarlık bu devletlerin aleyhine dönüşme eğiliminde olur. Bu ise alt devletleri meydan okumaya ve fırsatçı bir şekilde davranmaya yatkın hale getirir.

Uluslararası yapının sıkı iki kutuplu düzenden yumuşamanın hakim olduğu gevşek iki kutuplu sisteme geçişinin olası ikinci etkisi, alt devletlerin lider devlete olan güven algılarında sebep olduğu değişimdir. “Düşman oyunu”nda (adversary game) başarılı olmak için “ittifak oyunu”nda (alliance game) da başarılı olmak gerektiğinden, alt devletler sıkı iki kutuplu sistemde terk edilme (abandonment) endişesi duymazlar. Ancak düşman oyunundaki gerginliğin yumuşaması, alt devletin ittifak oyunundaki stratejik öneminin ve değerinin azalmasına neden olur. Bunun iki olası sonucu vardır. Birincisi, hegemon güç güvenlik şemsiyesi sağlamayı alt devlet tarafından daha fazla taviz verilmesi şartına bağlayabilir ki bu da alt devletin hiyerarşik liderine meydan okuma olasılığını artırır. İkincisi, hegemon güçlerin iş birliği yapmaya başlamasıyla “iki ‘oyun’ arasındaki sınır bulanıklaştığında” alt devlet hegemon tarafından terk edilme korkusuyla yüzleşir. Bu durumda alt devletler daha otonom bir dış politika sürdürmeye ve ilişkilerini çeşitlendirmeye yatkın hale gelir. Çünkü terk edilmenin maliyetleri ancak hegemonun düzenine bağımlılığın kapsamı azaltıldığı ölçüde önlenebilir (Ito, 2003, s. 9-11; Snyder, 1984).

Öte yandan küresel denklemde yaşanan yumuşama, alt devletin rakip hegemon güçten algıladığı tehdidin ve bu devletin avı olma riskinin azalmasına da neden olabilir. Bu sayede alt devletin güvenlik gereksinimleri bakımından lider devlete olan bağımlılığı azalma eğiliminde olur. Bu ise alt devletleri hiyerarşiler arası (inter-hierarchy) iş birliği dinamiklerinin yarattığı fırsatları değerlendirme konusunda harekete geçirir. Başka bir deyişle lider devlete bağımlılığın azalması, daha iyi bir anlaşma sağlayarak daha fazla otonomi elde etme ve mevcut düzen içerisindeki koşullarını iyileştirme arayışındaki alt devletin fırsatçı davranma ve hegemonik liderine meydan okuma olasılığını artırmaktadır.

A1d: İki kutuplu sistemde yaşanan yumuşamanın (detant) hiyerarşik dengeyi alt üst etmesi ve bu durumda alt devletlerin hiyerarşik liderlerine meydan okuması kuvvetle muhtemeldir.

Hegemonun sosyal sözleşme bağlamındaki sınırlarını aşarak daha talepkar hale geldiği durumlarda alt devletler meydan okumak/düzenden ayrılmak veya liderin politikasına uyum sağlamak (Hess, 1977, s. 81) arasında önemli bir tercihle karşı karşıya kalmaktadır. Coğrafya gibi yapısal engeller alt devletlerin hegemonun baskılarından kolayca kaçmasına imkan tanıdığından (Lee, 2016) hegemon gücün zorlama pratikleri bu devletler için daha az tehdit edici olma eğilimindedir ki sonuçta bu durum düzene sadık kalmanın maliyetini düşürmektedir (Balcı, 2020, s. 5).

İkinci olarak, hegemonun politikalarına karşı çıkma pratiği alt devlet açısından maliyetli bir yük haline gelirse, bu durum söz konusu alt devleti hegemonun istediği şekilde davranmaya razı duruma getirebilir. Başka bir deyişle hegemonun, buyruklarına karşı gelen hiyerarşik altlarına yönelik cezalandırma tehdit ve uygulamaları, söz konusu buyruklara itaat etmenin ve düzene sadık kalmanın maliyetini aştığında alt devletin hiyerarşik lideriyle uzlaşma yolunu tercih etmeye yatkın hale gelmesi kuvvetle muhtemeldir (Hess, 1977, s. 80-81). Üçüncü olarak, çıkış için bir dış teşvikten (alternatif bir düzenden) yoksun olmak bir yana, çıkarları ve bekası açısından tehdit oluşturan mevcut ve/veya potansiyel tehdit unsurlarının varlığı söz konusu olduğunda alt devletin yıkıcı stratejilerden ziyade mevcut liderini destekleyici stratejiler benimsemesine neden olmaktadır (Shiffrinson, 2018). Buna göre, alt devletin otonomi/egemenlik/toprak bütünlüğünü kaybetme riskiyle karşı karşıya olması bu devleti hegemon güçle uzlaşmaya yatkın hale getirebilmektedir. Benzer şekilde,

hegemon devletin çeşitli sebeplerle alt devlete olan ihtiyacının artması durumunda bu devlete daha fazla fayda sağlamayı ve/veya otonomi alanını genişletmeyi kabul etmesi kuvvetle muhtemeldir.

A1e: Belli dinamiklerin harekete geçirmesiyle sosyal sözleşmenin sorumluluklar ve haklar temelinde yeniden müzakere edilmesi hiyerarşik ilişkide restorasyonu mümkün kılmaktadır.

Küresel düzlemde yaşanan kutuplar arası yumuşama sürecinin hiyerarşik düzende krize neden olması gibi hegemon güçler arası ilişkinin yeniden rekabete dönüşmesi de hiyerarşi içi ilişkilerde restorasyonu mümkün kılmaktadır. Rakip güçler arasındaki siyasi/askeri/ekonomik/ ideolojik rekabet ve bu rekabetin beraberinde getirdiği muhtemel silahlanma yarışı ve çatışma potansiyeli hegemon ve alt devletler arasındaki hiyerarşi içi dayanışmayı artırma eğilimindedir.

Hegemon güçler arasındaki hiyerarşik rekabet temel olarak iki farklı şekilde ortaya çıkar (Colgan ve Miller, 2019, s. 2-3). İlk olarak, hegemon güçler rakip hegemonun mevcut altlarının sadakatini zayıflatmak ve tarafsız devletleri kendine çekmek için rakip hiyerarşik liderin eylemleriyle ortaya çıkan uluslararası riskleri ve negatif dışsallıkları öne çıkararak rakibinin meşruluğunu baltalayabilir. Bu itibarsızlaştırma hareketi rakip hegemon gücü alt devletlerine yeni menfaatler sağlamaya mecbur bırakır ve tam da bu nedenle hegemon ile alt devletleri arasındaki ilişkiyi ve hiyerarşi içi pazarlığı alt devletler lehine dönüştürmüş olur. İkinci olarak, hegemon güçler kendi alt devletlerinin sadakatini sağlamlaştırmak ve tarafsız ikincil devletleri kendine çekmek için rekabet halinde olduklarından bu devletlere rakiplerinden daha fazla fayda sağlama yolunu tercih edebilir (Mesquita ve Smith, 2016).³⁰ Dolayısıyla hegemon güçler sistemin ortaya çıkardığı rekabet nedeniyle bir taraftan “potansiyel alt devletlere daha büyük kazançlar sunarken” bir taraftan da olası çözümleri önlemek için mevcut “alt devletlerinin sadakatleri için rekabet ederler” (Colgan ve Miller, 2019, s. 3).

Hegemon güçler arası ilişkilere hakim olan dinamiğin rekabet/çatışma olması hiyerarşi içi ilişkiler bakımından iki tür sonuç doğurmaktadır. İlk olarak, hegemonik rekabet ortamında lider gücün alt devletlerin stratejik kaynaklarına olan ihtiyacı artma eğiliminde olur. Bu durumda, hegemon gücün alt devletlerin iş birliğini güvenceye almak istemesi nedeniyle bu devletler için daha iyi bir pazarlık imkanı ortaya çıkması

³⁰ Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB arasındaki uzay yarışı bu duruma iyi bir örnektir. Bkz: (Musgrave ve Nexon, 2018).

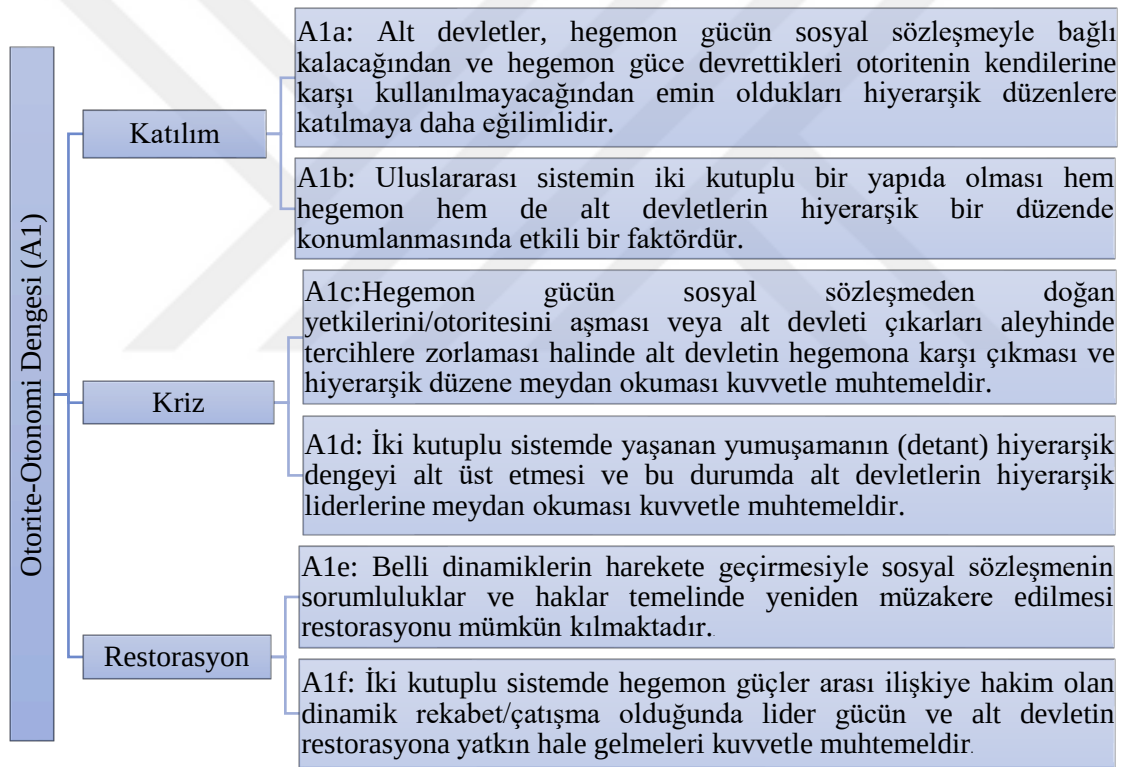
mümkündür. Başka bir deyişle hegemonik rekabet, alt devletlerin stratejik kaynaklarına ihtiyaç duyan hegemon güçleri bu rekabetin beraberinde getirdiği iş bölümü ihtiyacı nedeniyle alt devletlere daha iyi bir anlaşma sunmaya zorlamaktadır (Lake, 2013, s. 94). Örneğin, iki hegemon gücün rekabet halinde olduğu dönemde alt devletler daha fazla materyal fayda elde edebilir ya da hiyerarşik düzende daha fazla söz hakkına sahip olabilir (Lake, 2009a, s. 9). Çünkü rekabet halindeki hegemon güçlerin hem mevcut altlarının sadakatini garantiye almak hem de rakip hegemonik düzen(ler) içindeki ve/veya tarafsız (herhangi bir hiyerarşik düzende yer almayan) ikincil devletleri kendi düzenine çekmek için büyük ölçüde alt devletlerine rakip hegemonlardan daha fazla fayda sağlamayı ve davranışlarında sınırlandırılmış gözükmeyi tercih etmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu bağlamda günümüzde yaşanan ABD-Çin hegemonik rekabetine bakıldığında Çin'in tarafsız ikincil devletleri ve Amerikan hiyerarşisi içerisinde bulunan alt devletleri hiyerarşisine çekmek için, kendi zararına olarak, ABD'den daha iyi bir anlaşma sunmak zorunda kalacağını söylemek mümkündür. Bu durum ise ABD'yi -her ne kadar hegemonik bir güç olarak Çin'e kıyasla pek çok avantaja sahip olsa da³¹- ya daha az hiyerarşi karşılığında daha fazla düzen sunarak ya da düzenin kurallarını kendi çıkarlarını daha az gözetecek şekilde yeniden yazarak Çin'in bu girişimlerine karşılık vermeye mecbur bırakacaktır (Lake, 2009a, s. 184).

İkinci olarak, rekabet/çatışma dinamiğinin hakim olduğu iki kutuplu bir sistemde alt devletlerin hiyerarşik liderlerine olan bağımlılıkları da önemli ölçüde artış göstermektedir. Hegemonik rekabet koşulu altında, küçük devletlerin rakip hegemon gücün avı olma riski arttığından bu devletlerin tehdit algılaması da büyük ölçüde artma eğilimindedir. Bu durum alt devletlerin hem güvenliklerinin sağlanması hem de materyal kaynaklar bakımından hiyerarşik liderlerine daha fazla ihtiyaç duymasına neden olur. Öyle ki hegemon devletin gücünü kaybetmeye başladığı ve bu nedenle astlarına sağladığı faydaların azaldığı durumlarda bile alt devletler rakip büyük güçlere karşı denge ve caydırıcılık sağlamak amacıyla mevcut düzene sadık kalmayı tercih etme eğiliminde olmaktadır (Shiffrinson, 2018; Balcı, 2020, s. 5). Dolayısıyla kutuplar arası rekabetin yoğunlaştığı dönemlerde hem hegemon gücün hem de alt devletlerin hiyerarşik ilişkiler bakımından stratejik değerinin artması kuvvetle muhtemeldir.

³¹ Amerikan hiyerarşisi yeni kurulmuş bir düzen olmadığından alt devletlerin bu düzende elde ettikleri önemli hak ve çıkarların bulunması ve sahip olduğu kökleşmiş demokratik siyasal sistemi ABD'ye Çin karşısında avantajlı bir konum sağlamaktadır (Lake, 2009a, s. 184).

Neticede bu iki dinamiğin harekete geçirmesiyle hem hegemon hem de alt devlet uzlaşmaya varır ki bu alt devlete güvenlik ve daha iyi bir anlaşma fırsatı sunarken, hiyerarşik altlarının sadakatini onaylaması ve iş birliğini garanti etmesi nedeniyle hegemon devlet açısından da avantajlar sağlar. Böylece hegemonik rekabet ve bunun beraberindeki çatışma potansiyeli hem hegemon gücün hem de alt devletin algıladığı tehdit düzeyini artırdığından (Walt, 1985, s. 37) çoğunlukla bu ikisi arasındaki uyumu güçlendirerek restorasyonu mümkün kılmaktadır.

A1f: İki kutuplu sistemde hegemon güçler arası ilişkiye hakim olan dinamik rekabet/çatışma olduğunda lider gücün ve alt devletin restorasyona yatkın hale gelmeleri kuvvetle muhtemeldir.

Tablo 1: Hiyerarşik Düzenlerde Otorite-Otonomi Dengesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.1.2. Çıkarlar Dengesi

Uluslararası düzenin doğasını ve derecesini belirleyen şey, hiyerarşinin mükafatları, devletlerin iç politikada kök salmış çıkarları ve ilişkilerin meşruluğu arasındaki etkileşimlerdir. Buna göre “iş birliğinden elde edilecek kazanımlar ile bunların hegemon

ve alt devletler arasındaki paylaşımı” şüphesiz hiyerarşik bir ilişkinin ortaya çıkması ve/veya mevcut hiyerarşik düzenin korunması için en temel parametrelerden biridir. Nitekim “kaynakları bir araya getirme ve eylemleri koordine etmenin bir faydası olmazsa” hegemon güçlerin zayıf devletlere düzen sağlamanın maliyetini üstlenmesi, zayıf devletlerinse egemenlik haklarından taviz vermesi mümkün değildir (Lake, 2018, s. 7).

Uluslararası sistemde yer alan hem küçük devletler hem de büyük güçler belli faydaları nedeniyle hiyerarşik ilişkiyi tercih ederek, kendi davranışları üzerindeki kısıtlamaları gönüllü olarak kabul ederler. Başka bir deyişle, küçük devletler çıkarlarına uygun olarak -iç ve dış tehditlerden korunma gibi- kendi rızaları dahilinde başka bir devletin otoritesi altına girmeyi kabul ederken; hegemon güç ya da güçler ise alt devletlerin itaatini sağlamak ve böylece eylemleri açısından meşruluk elde etmek için bu devletlere düzen sağlamanın maliyetini gönüllü olarak üstlenmektedir (Lake, 2007, s. 9). Nitekim hiyerarşik hakimiyet ilişkilerinin dayandığı ilişkisel otorite sözleşmesi (relational authority contract) de temel olarak hegemonun alt devletlere bağımsızlık kaybını karşılamaya yetecek değerde toplumsal düzen (social order) sağlamasını, alt devletinse bunun karşılığında hegemon gücün davranışları üzerinde kısıtlama uygulama yetkisini kabul etmesini öngörür (Lake, 2014, s. 252). Dolayısıyla hiyerarşik bir düzen içerisinde alt devletler hegemonik patronlarının politikaları üzerindeki kısıtlamalarını “iş birliği için gerekli olduğu ölçüde” kabul eder ve meşru olarak görür (Lake, 2018, s. 8). Aynı şekilde hegemon devlet de iş birliğinden fayda elde ettiği sürece alt devlete düzen sağlamanın maliyetini üstlenmektedir. Bu açıdan belli faydalar ve kazanımlar elde etmek hiyerarşik düzenin zorunlu maliyetlerini üstlenen hem hegemonun hem de alt devletlerin sosyal sözleşmeden en temel beklentileridir. Tam da bu nedenle hiyerarşik ilişki, meşruiyetini öncelikle Lake’in “performans (çıktı/verim) meşruiyeti” [Performance (output) legitimacy] dediği karşılıklılık (quid pro quo) esasına dayalı bu durumdan alır (Lake, 2018, s. 8).

Öte yandan hiyerarşik düzenden “her iki aktörün de yarar sağlaması, her birinin ideal bir dünyada olduğu kadar iyi durumda olduğu anlamına gelmez” (Lake, 2009a, s. 33). Zira “en iyilik” hiyerarşik bir düzen için zorunlu bir koşul değildir. Diğer taraftan hiyerarşik düzen doğası gereği adil ve tarafsız olmadığından, hegemon ile alt devletlerin bu düzenden eşit derecede faydalanmaları da büyük ölçüde olanaksızdır (Lanoszka, 2013,

s. 392). Zaman zaman küçük devletlerin hegemonik patronlarını sömürerek üretilen faydaların çoğunu elde ettiği istisnai durumlar söz konusu olsa da (Keohane, 1971) çoğunlukla materyal kapasitelerin dengesiz dağılımının doğrudan bir sonucu olarak hegemon güçler düzenin kurallarını büyük ölçüde kendi çıkarlarını önceleyecek şekilde tasarlar. Tam da bu yüzden alt devletlerle kıyaslandığında düzenden daha fazla fayda elde ederler. Ancak bu durum sistemdeki zayıf devletleri hegemonun hiyerarşisine katılmaktan alıkoymaz. Çünkü hiyerarşik hakimiyet ilişkilerini kuran ve muhafaza eden tutkal eşitlik değil, kazanımlardır. Başka bir deyişle “eşitlik” ya da “adalet” ilişkisel otoritenin meşruiyeti açısından bir gereklilik değildir. Bilakis hiyerarşik bir düzende temel mesele iki aktör arasında “denge” sağlamaktır. Bunun anlamı sosyal sözleşmeye taraf olan hem hegemon hem de alt devletlerin hiyerarşik düzen içerisinde bir sonraki en iyi seçeneklerinden, yani anarşik doğa halinden daha iyi durumda olmalarıdır (Lake, 2009a, s. 33-34). Dolayısıyla hem hegemon güçlerin hem de alt devletlerin hiyerarşik düzene katılmadaki asgari beklentisi; aksi taktirde içinde bulunacakları (mülkiyetin, anlaşmaların ve vaatlerin güvensiz olduğu ve tamamıyla kendi başının çaresine bakma halinin hakim olduğu) anarşik doğa halinden ve beraberinde getirdiği risklerden kurtulmaktır.

Anarşik doğa halinin hakim olduğu uluslararası sistemde küçük devletler “coğrafi, ekonomik, siyasi ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılayamayacak kadar küçük nüfus gibi örgütsel yetersizlikler, savunmaya ilişkin materyal edinme konusunda sınırlı mali güç ve kırılgan ekonomiler” gibi nedenlerle potansiyel olarak çeşitli güvenlik sorunlarıyla karşı karşıyadır (Griffith, 2015). Başka bir deyişle, kendi başının çaresine bakma (self-help) kabiliyetinden büyük ölçüde yoksun olan bu devletler diğerleriyle kıyaslandığında iç ve dış tehditlere (ya da müdahalelere) karşı çok daha duyarlıdır. Küçük devletlerin içinde bulunduğu coğrafi, askeri (terör, dış müdahale ve diğer devletlerle yaşanan çatışma veya savaşlar), siyasi (iç istikrarsızlık, toplumsal çatışmalar ve askeri darbeler) ve ekonomik (dış borçlar ve ekonomik yetersizlikler) savunmasızlık hali, bu devletleri iç tahribata ve dış saldırılara açık hale getirmektedir (Griffith, 2015, s. 4-5). Bu bağlamda, devletler arası güveni temin edecek bir otoritenin bulunmadığı anarşik düzende “egemen devletler için temel zorunluluk hayatta kalmalarını sağlamaksa, mikro devletler bu gereksinimi kendi başlarına en düşük düzeyde karşılayabilecektir ve bu

nedenle mikro devletlerin güvenliklerini sağlamlaştırmak için kendilerini ikincilleştirmeleri kuvvetle” muhtemeldir (Sharman, 2017, s. 142).

“Tarih boyunca dış tehditlerden korunma ihtiyacı belki de devletlerin kendilerini üstün güçlere tabi kılmalarının en temel sebebi olmuştur” (Sharman, 2017, s. 141-42). Bilhassa açık bir şekilde diğerleri tarafından tehdit edilen ikincil devletlerin, büyük ölçekli bir savunma yükü ile karşı karşıya kaldıklarından, güvenlik garantileri karşılığında hiyerarşik ilişkilere girme olasılığı bir hayli fazladır. Dahası ortak bir tehdit unsurunun varlığı durumunda hem hegemon hem de alt devletin güvenliği söz konusu olduğundan daha güçlü bir hiyerarşik ilişkinin ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir. Sonuç olarak bazı belirli tehditlerle karşı karşıya kalan ikincil devletler, hayatta kalma noktasında harekete geçirebileceği kaynaklardan büyük ölçüde yoksun olduklarından, güvenliklerini sağlamak/sağlamlaştırmak amacıyla hegemon bir gücün düzenine dahil olmaya oldukça yatkındır. Bu doğrultuda ikincil devletler, hegemon gücün sağlayacağı koruma ve caydırıcılık karşılığında bağımsız politikalar üretme hakkından kısmen vazgeçerek stratejik tercihlerini hegemon gücün politikaları ve çıkarları doğrultusunda belirlemeyi kabul etmekte ve hatta tehdidi belirleme ve tanımlama hakkını dahi hegemonik patronlarına devredebilmektedir (Wendt ve Friedheim, 1995, s. 698).

Askeri nitelikli güvenlik sorunlarıyla beraber siyasi istikrarsızlıklar da uluslararası sistemdeki pek çok zayıf devlet için en tehlikeli güvenlik tehdidi olabilmektedir. Nitekim “siyasi hizipçilik, ekonomik yoksunluk, askeri darbeler, etnik ve radikal çatışmalar, iç savaş ya da ayaklanmadan kaynaklanabilen istikrarsızlık” devletlerin iç düzenini ve hatta bazen dış güvenliğini dahi zayıflatabilmektedir. Öte yandan askeri ve siyasi savunmasızlığın yanı sıra ekonomik savunmasızlık da zayıf devletler için oldukça önemli bir tehdittir (Azar ve Moon, 1984). Öyle ki ekonomik nitelikli güvenlik sorunları ve tehditleri askeri ve siyasi savunmasızlığı da beraberinde getirebilmektedir (Griffith, 2015, s. 5-6). Dolayısıyla askeri, ekonomik ve iç istikrarsızlık gibi çeşitli güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya olması, zayıf devletlerin hegemon bir gücün hiyerarşik düzenine katılımında oldukça etkili bir faktördür.³² Nitekim bu aşamada ikincil devletler, yaptıkları maliyet-fayda hesaplamaları sonucunda hegemon gücün sağlayacağı “güvenlik, düzen ve ekonomik istikrar gibi faydalara” karşılık bu düzene dahil olmanın getireceği maliyete (egemen haklarının sınırlandırılması) katlanmayı

³² Güvenliğin farklı boyutları ve ekonomik tehditlerin/risklerin temel çeşitleri için bkz. (Azar ve Moon, 1984).

rasyonel bir seçenek olarak görür (Lanoszka, 2013, s. 386) ve potansiyel tehditlere karşı hegemon gücün peşine takılmayı tercih eder (Lake, 2009a, s. 11). Bu açıdan, fonksiyonel zorunluluklar, alt devletlerin egemenliklerini askeri ve ekonomik güvenlik sağlaması karşılığında hegemonu devretmesinde önemli bir motivasyon kaynağıdır.

Hiyerarşik bir düzen içerisinde konumlanmanın getirdiği böylesi bir işbölümünün hem hegemon hem de alt devlet açısından çeşitli faydaları bulunmaktadır. İlk olarak, söz konusu işbölümü çerçevesinde lider güç hiyerarşik altlarının hayatta kalmasını ve toprak bütünlüğünü sağlama almak için bu devletlerin topraklarında asker konuşlandırarak hem caydırıcılığı güvenilir hale getirmekte hem de alt devletlerin dış politikası üzerinde bir derece otorite sahibi olmaktadır. Yine bu sayede hegemon, hiyerarşik altlarının olası fırsatçı davranışlarına karşı önemli bir kontrol mekanizması elde etmiş olur (Lake, 2009a, s. 99). İkinci olarak, hegemon bir gücün düzeni içerisindeki alt devletler savunma konusundaki sorumluluğu hegemonu devrettiğinden ve hegemonu dengeleme (balancing) ya da “kendi başının çaresine bakma” (self help)³³ zorunluluğundan kurtulduklarından, askeri giderleri buna bağlı olarak azalma eğilimi gösterecektir (Lake, 2009a, s. 148). Başka bir deyişle, hegemonun sağladığı koruma ve yardımlar sayesinde alt devletler, böylesi bir otorite ilişkisi içerisinde olmayanlara göre ordularına ve savunma alanına daha az harcama yaparlar (Lake, 2007, s. 49). Böylece aksi takdirde güvenliğini muhafaza etmeye tahsis edecekleri kaynakları toplumsal refahın sağlanması gibi başka amaçlar için kullanabilirler (Lake, 2017a, s. 364). Dolayısıyla hegemonun sağladığı güvenlik ve caydırıcılığın doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkan daha düşük savunma harcamaları, alt devletin egemenliğinden kısmen vazgeçmesi karşılığında edindiği en temel faydalardan biridir.³⁴ Bu açıdan hiyerarşik bir düzende bağlı bir devlet olmanın materyal kazanımları sadece güvenliğin sağlanması açısından değil, aynı zamanda toplumsal faydaların üretilebilmesi açısından da oldukça önemlidir (Lake, 2009a, s. 148).

Diğer taraftan hiyerarşik uluslararası düzenler sayesinde hegemon güçler “daha fazla ekonomik değişim ile daha derin ekonomik bütünleşme ve uzmanlaşma” gibi ikincil faydalar da elde etmektedir. Nitekim bu düzen, “görülmemiş düzeylerde uluslararası ticaret ve yatırıma olanak sağlayarak ve kolaylaştırarak” hegemon gücün ekonomisine

³³ Bkz: (Waltz, 1979, s. 111).

³⁴ Bununla birlikte Lake, ekonomik hiyerarşinin (economic hierarchy) daha düşük savunma harcamaları meydana getirmediğini söylemektedir (Lake, 2009a, s. 148).

önemli ölçüde fayda sağlamaktadır (Lake, 2009a, s. 94, 99). Benzer şekilde uluslararası bir düzenin varlığı alt devletler açısından da bazı ekonomik temelli faydalar üretmektedir. Şöyle ki kendileri, malları ve sözleşmeleri hegemon gücün koruma taahhüdü altında olan alt devletler, kendilerini uluslararası ticarete ve yatırımlara açma ve diğer devletlere bağımlı olma riskini almaya çok daha yatkındır. Tam da bu nedenle böyle bir düzende hem hegemon ile hiyerarşik altları arasındaki hem de ortak bir düzen içerisinde yer alan alt devletler arasındaki ekonomik ilişkiler oldukça fazla olma eğilimindedir. Bu eğilim, sadece hakimiyet sözleşmesinin bir gereği olarak hegemon gücün kurallarına riayet etme zorunluluğunun değil, aynı zamanda alt devletin siyasi düzenden daha fazla fayda elde etme amacının da bir sonucudur. Nitekim aynı düzen içinde ortak kurallarla bağlı olmak, hem işlem maliyetlerini azaltmakta hem de olası uyuşmazlık ve ihtilafları hükme bağlamada hegemonun yardımına başvurma imkanı tanımaktadır. Dolayısıyla alt devlet açısından “uluslararası mübadeleye daha fazla açıklık, daha derin bir işbölümü ve sonuçta daha fazla ekonomik refah” hiyerarşik düzenin doğrudan faydalarıdır (Lake, 2009a, s. 152).³⁵

A2a: Hegemon ve zayıf devletlerin çıkarlarına hizmet etmesi ve/veya tarafların çıkarlarının örtüşmesi, bu devletlerin hiyerarşik bir düzene katılımında önemli ölçüde belirleyici olmaktadır.

Önceki bölümde de vurgulandığı gibi tek başına güç kapasitesi farklılıkları devletler arasındaki hiyerarşik ilişkileri açıklamakta yeterli değildir. Çünkü iktidar sadece materyal koşullar tarafından değil, “çoğunlukla normlar, kurallar, ilkeler ve karar alma prosedürleri bileşikleri olarak yorumlanan sosyal kurumlar tarafından da oluşturulur” (Reus-Smit, 2004, s. 43). Yani uluslararası hiyerarşi, taraflar arasında güvene dayalı olarak bir sosyal sözleşme ile kurulduğundan hem ilişkisel hem de öznelarası bir karaktere sahiptir. Bu nedenle hegemonun otoritesi ancak hegemon ve zayıf devletlerin ilişkisel yetkilerini “karşılıklı tanımaya istinaden anlam ve tesir” kazanır (Lake, 2012, s. 560). Buna göre zayıf devletin hiyerarşik bir ilişkiyi tercih ederek hegemon gücün otoritesine ve isteklerine rıza göstermesi, bu düzenin zayıf devlet açısından meşruiyeti

³⁵ Elbette uluslararası hiyerarşik bir düzen kendiliğinden bu sonucu doğurmaz. Alt devletlerin hiyerarşik düzenden bu faydaları elde edebilmesi büyük ölçüde hegemon gücün liberal ekonomik değer ve politikaları benimsemiş olmasına ve hiyerarşik altlarını da bu yönde teşvik etmesine bağlıdır (Lake, 2009a, s. 152).

ile doğrudan ilişkilidir ve bu noktada hiyerarşik düzenin güvenilirliği zayıf devletin gideceği istikamet açısından belirleyici bir etkiye sahiptir.

Hiyerarşinin bu maddi olmayan yönü biri manevi imgelem (moral vision) diğeri iktidar ilişkileri bağlamında iki önemli çıkarıma sahiptir (Balcı, 2019). İlk bağlam, asimetrik ittifakların kurulmasında rol oynayan ve hiyerarşik düzenler açısından meşruiyet kaynağı olan ortak değerler ve normlara ilişkindir. Lake'in "ilkeli meşruiyet" (principled legitimacy) adını verdiği bu duruma göre hegemon, meşruluğunu sahip olduğu "üstün ilim, önemli değerler ve sosyal statü"den alabilir (Lake, 2018, s. 9). Örneğin, ortak çıkarların varlığının yanı sıra ortak bir kimlik olarak "Batı" anlatısı, ABD'nin Avrupa ülkeleri üzerinde önemli derecede meşruiyete, güvenilirliğe ve dolayısıyla otoriteye sahip olmasını sağlamıştır. Benzer şekilde bu liberal ve batı anlatıları Batı'ya "uzun yıllardır hayranlık duyan ve inancı, pratikleri ve hatta kılık kıyafetini taklit eden" Japonya ve Türkiye'nin durumunda da etkili olmuş ve bu ülkelerin ABD liderliğindeki düzene katılmasını sağlayan manevi bir tasavvur (moral vision) olarak işlev görmüştür (Lake, 2018, s. 11). Bu açıdan, kurumlar ile hegemon ve zayıf devletin sahip olduğu benzer ideoloji, kimlik ve normlar, hegemon ile alt devlet arasında asimetrik bir ittifak ilişkisi kurulmasını mümkün kılmakta ve bu hakimiyet ilişkisine meşruiyet sağlamaktadır (Nedal ve Nexon, 2019, s. 2).

İkinci bağlam, hegemon gücün ve hiyerarşik düzenin alt devletteki siyasi seçkinlerin konumlarını sağlamlaştırma politikaları içerisindeki rolü ile ilgilidir. Kabir (2016, s. 23), asimetrik ittifakların Takas Teorisi (the Trade-Off Theory) olarak adlandırdığı önermesinde "küçük devletlerdeki liderlerin, zorlu iç siyasi ortamda siyasi hayatta kalma potansiyellerini artırmak için büyük güçlerle ittifaklar kurmaya motive olduklarını" ileri sürmektedir. Buna göre, uluslararası sistem, devletin materyal kapasitesi ve dış tehditler gibi diğer değişkenler sabit tutulduğunda, ikincil bir devletin yönetici elitleri iç politikaya yönelik meşruiyet stratejilerinin bir ürünü olarak hiyerarşik bir düzene katılmayı tercih edebilmektedir. Dolayısıyla, "hegemonik otoriteye karşı çeşitli tepkiler, yerel siyasi ihtiyaçlar ile hegemonik tasarımın yerel meşruiyet nosyonlarıyla dolu olma seviyesinin birleşimi tarafından belirlenir" (Lee, 2016, s. 329).

Tam da bu nedenle hiyerarşik düzen, başka birçok şeyin yanı sıra zayıf devletlerin “iç siyasi ihtiyaçlarıyla etkileşim içinde inşa edilmektedir” (Lee, 2016, s. 325).³⁶

Uluslararası hiyerarşi, alt devletteki yönetici siyasi elit açısından iç siyasi meşruiyet kaynağı ve bu aktörlerin siyasi muhalifleri bastırması konusunda önemli bir destekçi olarak işlev görür (Lake, 2013, s. 77). Bu bakımdan “hiyerarşi, iç meşruiyet politikalarının dili ve pratiği içerisinde kurumsallaştırılarak” iktidar ilişkilerinin sağlamlaştırılması ve normalleştirilmesi noktasında çok önemli bir role sahiptir. Zayıf devlet liderleri hegemon bir gücün tanınmasını genellikle kendi yönetimleri açısından iç meşruiyet sağlamak ve yerel rakiplerine karşı kendi konumlarını güçlendirmek amacıyla devreye sokmaktadır (Lee, 2016, s. 322-25). Başka bir deyişle, hegemon devletin oluşturduğu siyasi düzen, iktidardaki elitler (alt devlet) tarafından söylemsel ve edimsel bir tutarlılıkla “iç politikada siyasal meşruiyet kaynağı” olarak devreye sokulur ve böylece mevcut rejimin hayatta kalmasını sağlayan bir rol oynar (Park, 2017, s. 32). Öyle ki, bazı durumlarda hegemon güç “otorite karşılığında düzen değil, gerçek bir düzenin yokluğunda siyasi hayatta kalma aracı” sağlamaktadır (Savage, 2023, s. 36). Dolayısıyla, hiyerarşik ittifakların iç politikaya içkin bu rolü, ikincil devletteki siyasi “liderler açısından en önemli ve en göze çarpan faydası olabilmektedir” (Lake, 2017a, s. 371). Tam da bu nedenle alt devletler, siyasi bekalarına yönelik tehditlerin yüksek olduğu dönemlerde hiyerarşik ilişkilere katılmaya veya mevcut düzende siyasi konumunu koruması karşılığında lider devlete daha fazla bağlılık göstermeye ve otonomi devretmeye bilhassa eğilimli hale gelir.³⁷

“Liderler, siyasi bekalarına yönelik tehditlerle karşı karşıya kaldıklarında, bu tehditle kıt toplumsal kaynakların çıkarılmasını içeren iç yollarla mı yoksa liderin ihtiyaçlarını karşılayacak kaynakları sağlayabilecek bir devletle ittifak kurarak dış yollarla mı başa çıkacaklarına karar vermelidir” (Kabir, 2016, s. 52). Buna göre, iç kaynakların söz konusu tehditle mücadelede yeterli olmadığı durumlarda liderler, “siyasi konumlarını korumak için egemenliklerini dış aktörden gelen kaynaklarla takas etmeye yönelik

³⁶Hiyerarşik/asimetrik ittifak ilişkilerinde küçük müttefiklerdeki iktidar grubunun hayatta kalma stratejilerinin belirleyiciliğe yönelik yapılmış bir çalışma için bkz. (Balcı ve Yolcu, 2022).

³⁷ Bunun tam tersi de doğrudur. Yani, söz konusu tehditler azaldıkça liderlerin egemenliği devretme konusundaki istekliliği azalır ve sonuçta alt devlet hiyerarşik liderine meydan okumaya eğilimli hale gelebilir.

teşviklere sahip olurlar” (Savage, 2023, s. 1).³⁸ Dolayısıyla “liderlerin siyasi gücüne yönelik tehditler ve siyasi hayatta kalma hesapları, asimetrik ittifaklar kurma olasılığını artırmaktadır” (Kabir, 2016, s. 23). Öte yandan, bu durum liderlerin ittifak seçimlerinde, yani hangi gücün liderliğindeki ittifaka dahil olacaklarına ilişkin kararlarında da önemli bir rol oynamaktadır. Bir başka deyişle, liderler, Bueno de Mesquita’nın da işaret ettiği gibi iktidarda kalma olasılıklarını en üst düzeye çıkaracak dış politikaları (ve dolayısıyla ittifakları) seçme eğiliminde olurlar (Bueno de Mesquita vd., 2003). İç siyasi dinamiklerin hiyerarşik ittifak ilişkilerinin kurulmasında oynadığı role ilişkin söz konusu bu tespitler, alt devletlerin hegemon bir gücün otoritesini neden kabul ettiğini veya reddettiğini yeterince ve eksiksiz bir şekilde açıklama noktasında oldukça önemlidir.

A2b: Hegemon gücün ve liderliğindeki hiyerarşik düzenin iç politika düzlemindeki güvenilirliği ve iktidardaki yönetici elitler açısından meşruiyet kaynağı olarak görülmesi zayıf devletin hiyerarşik bir düzene katılma kararında belirleyici etkiye sahiptir.

Hiyerarşik bir düzende egemenliği devretmenin maliyeti hegemon ile alt devletin tercihleri arasındaki farklılıklarla doğru orantılı olarak değişmektedir. Buna göre alt devletin amaç ve çıkarları hegemon devletinkilere ne kadar yakınsa hiyerarşik ilişkinin maliyeti o kadar düşüktür. Bu durumda aktörlerin hiyerarşik bir ilişki kurmaları ya da var olan hiyerarşik düzeni sürdürme iradesi göstermeleri o kadar mümkündür. Çünkü ortak çıkarlar ve iş birliğinden elde edilen kazancın tatminkar bölüşümü alt devletin katılımını güvenceye aldığından, hegemon güç alt devletin fırsatçı bir şekilde davranmayacağına ve çıkış eğilimi göstermeyeceğine güvenecektir. Öyle ki, tercih ve çıkarlar benzer olduğunda hegemon devletin alt devlet üzerinde otorite uygulayıp uygulamaması neredeyse önemsizdir, çünkü eğer fırsat verilirse tarafların her durumda birbiriyle aynı politikayı seçmesi kuvvetle muhtemeldir (Lake, 2017a, s. 370-71). Buna karşılık tarafların politik tercihleri ve çıkar algılamalarındaki farklılıklar arttıkça, hiyerarşik düzenin maliyeti hem hegemon hem de alt devlet açısından artış gösterme eğiliminde olur. Bir başka deyişle hegemon ile alt devletin siyasi/ekonomik/güvenlik çıkar ve amaçları birbirinden ne kadar farklıysa, alt devlet açısından egemenliği

³⁸ Alt devletlerin egemenliklerini hiyerarşik bir otoriteye devretmelerinde veya geri çekmelerinde iç siyasi çekişme ve rant arayışının etkisini inceleyen bir çalışma için bkz. (Savage, 2023). Savage’ın da (2023, s. 36) işaret ettiği üzere, Gürcistan gibi Rus karşıtı bir ülkede ve üstelik bu devletle şiddetli bir çatışmadan kısa bir süre sonra siyasi elitlerin Rus hakimiyetine olan desteği, hiyerarşik otoriteye yönelik tutumları yönlendirmede siyasi çekişme ve kurumların gücünü göstermektedir.

devretmenin maliyeti o derece artış gösterir. Bu durumda çıkarları hegemonunkilerden farklı olan alt devletlerin elde ettiği kazanımlar azalacağından, hiyerarşik düzen bu devletler için anlamını ve dolayısıyla meşruiyetini kaybeder (Lake, 2018, s. 7-8). Bu durum, diğer bütün değişkenler sabit kalsa da hiyerarşik düzenin tarafların çıkarları arasındaki örtüşme/çatışma durumundan etkilendiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Çıkarların örtüşmediği ve/veya ters düştüğü durumlarda hegemon gücün alt devlet üzerinde uygulayabileceği nüfuz, çıkarların örtüştüğü dönemlere kıyasla daha az olacaktır. Başka bir ifadeyle diğer bütün unsurlar denk olsa da alt devlet belirli bir konuyla daha fazla ilgilendiğinde hegemonik patronun bu devleti etkileme kabiliyeti azalır. Çünkü böyle bir durumda hegemonun isteklerine riayet etmenin maliyeti düzen içerisinde elde edilen faydalardan feragat etmenin maliyetinden daha fazladır (Walt, 1987, s. 44). Nitekim tarafların çıkarlarının birbirinden farklı olması durumunda hegemon devlet uygun koşullar oluştuğu takdirde alt devletin fırsatçı bir şekilde davranacağını farz ederek, bu devletin politikaları üzerinde daha fazla kontrol talep edecektir (Lake, 2017a, s. 370). Bunun sonucunda alt devlet de “hegemon devletin iş birliğini istismar etmeye ve sonuçları kendi avantajına çevirmeye çalışacağını” varsayarak hegemonun davranışları üzerinde daha fazla sınırlama talep edecek ve dolayısıyla bu da daha fazla yönetim maliyetine yol açacaktır (Lake, 2018, s. 8). Sonuçta hegemonun eylemlerinde bu şekilde aşırıya kaçarak alt devletin düzenden edindiği faydaları azaltması çoğunlukla “alt devletleri oldukça taraflı bir siyasi düzende kalmaktansa anarşi durumundaki tehditlerin maliyetine katlanmaya razı hale” getirir (Lake, 2017a, s. 368). Bu durumda alt devlet, düzenin kurallarını adaletsiz olarak algıladığı ve düzeni sürdürmede çok az fayda gördüğü için mevcut hiyerarşik düzenden ya da en azından düzenin bazı yönlerinden çekilmeyi tercih edebilmektedir (Suzuki, 2017, s. 227). Dolayısıyla hegemon ile hiyerarşik altları arasındaki motivasyon asimetrisinin (asymmetry of motivation) (Walt, 1987) alt devleti patronunun isteklerine karşı çıkmaya eğilimli hale getirmesi kuvvetle muhtemeldir.

Hegemon güçler ve bölgesel alt devletler arasındaki ilişkiler ağırlıklı olarak bölgesel meselelere odaklandığından alt devletin sonuç üzerinde çok daha büyük bir payı olmaktadır (Walt, 1987, s. 238). Bu açıdan çıkar çatışmasının yaşandığı yani alt devletin kendisinin istediği şekilde davranmayı reddettiği durumlarda lider güç, alt devlete sağladığı faydaları bu devleti disipline etmek ve/veya cezalandırmak için

devreye sokmaktadır. Örneğin, alt devletin ihtiyaç duyduğu maddi kaynakları temin etmekle bu devletin dış politikası üzerinde önemli ölçüde kontrol sahibi olan hegemon güç (Zimmerman, 2017, s. 13, 64), söz konusu devletle yaşadığı olası bir çıkar çatışması durumunda bu olanaklarını baskı aracı haline getirebilmektedir. Ancak ikili ilişkilerdeki çıkar dengesini bozan bu girişim, hiyerarşik düzenden elde ettiği kazanımları azalan, hatta çıkarları bu düzenden zarar görmeye başlayan alt devleti hiyerarşik düzenin kurallarına aykırı davranmaya ve hegemonik liderine karşı koymaya yatkın hale getirir (Flemes ve Lobell, 2015, s. 142). Çünkü hegemon gücün alt devlet üzerindeki hakimiyeti ve zorlama kabiliyeti, büyük ölçüde bu devletin hegemon tarafından üretilen düzene yönelik memnuniyetinden ileri gelir. Buna göre hegemonun “otoritesi alt devletlere yarar sağlayan nispi bir barış ve refah alanı meydana getirdiği ölçüde” anarşik düzene ve rakip hiyerarşik alternatiflerine tercih edilebilir kalacaktır (Lake, 2009a, s. 181). Bu açıdan hiyerarşik düzenin sürdürülebilirliği, alt devletlerin hegemonun sağladığı düzenin askeri, ekonomik, siyasi ve güvenlik temelli ulusal çıkarlarını sağlamlaştıracağına inanarak hegemonun isteklerine riayet etme yükümlülüğünü, dolayısıyla hegemonun meşruiyetini kabul etmesiyle doğrudan ilişkilidir (Butt, 2013, s. 576). Çünkü ancak bu şekilde hegemon güç sosyal sözleşme bağlamında alt devletten davranışlarını değiştirmesini ve belli bir şekilde hareket etmesini isteme hakkına sahip olur (Lake , 2007, s. 50). Başka bir deyişle hegemon gücün hiyerarşik altları üzerindeki otoritesinin derecesi ve dolayısıyla hiyerarşik ilişkinin düzeyi, bu devletlerin maddi ihtiyaçlarını karşılamasına ve sosyal sözleşme çerçevesinde verdiği taahhütleri (güvenlik ve caydırıcılık sağlamak gibi) yerine getirmesine bağlıdır. Tam da bu nedenle çıkarları doğrultusunda istenen ve tercih edilen sonuçlar elde etme arayışındaki hegemon ve zayıf devletleri bir iş birliği/iş bölüşümü (Frieden vd., 2010, s. 43) çerçevesinde bir araya getiren hiyerarşik düzen, söz konusu çıktıları meydana getirdiği ve tarafların çıkarlarına hizmet ettiği sürece meşru düzlemde sürdürülebilir kalacaktır. Aksi halde düzen içerisindeki alt devletlerin çıkarlarını korumak adına daha sıkı pazarlık yapma ve otonomi arayışına girme olasılığı oldukça yüksektir (Lobell vd., 2015, s. 152-54). Diğer yandan alt devletin hiyerarşik liderinin istediği şekilde hareket etmeyi reddetmesi hegemon gücün de siyasi düzenden edindiği faydaları azaltabilmekte ve düzeni hegemon açısından daha maliyetli hale getirebilmektedir (Lake, 2017a, s. 368). Dolayısıyla alt devletler nezdinde herhangi bir sebeple ortaya çıkan “direniş,

hegemonun dünya siyasetindeki hedeflerine ulaşmasını zorlaştırmakta” ve sonuçta “uluslararası düzenin altını oymaktadır” (Lake, 2018, s. 10).

A2c: Lider güç ile hiyerarşik altları arasındaki çıkar çatışmalarının iş birliğinden elde edilen kazanımların azalmasına ve sonuçta hegemon devletin hiyerarşiye yatırım yapma, alt devletinse bu düzende kalma güdülerinin zayıflamasına neden olması mümkündür.

A2b argümanına ilişkin açıklamanın ortaya koyduğu gibi, hiyerarşik düzenin iç politikaya içkin iktidar mücadelesindeki rolü, alt devletlerin hiyerarşik düzen içerisindeki belli davranış kalıplarını (hiyerarşik düzene katılma/mezdan okuma gibi) çözümleme noktasında işlevseldir. Bu açıdan, alt devletlerin neden ve hangi koşullar altında hiyerarşik liderlerine karşı koymayı ve mezdan okumayı seçtiğini açıklamada daha eksiksiz bir tablo çizecektir.

Otorite ‘meşru güç’ biçimi olduğundan, hiyerarşik düzen içerisinde hegemon devlet hem kendi iktidarını hem de hiyerarşik altlarını meşrulaştırma yönünde ikili bir oyun oynamaktadır (Lake, 2013, s. 74). Mevcut bir ilişki içerisinde, hegemon gücün alt devlet içerisindeki iktidar oluşumları açısından işlevinin değişmesi hem hegemonun kendisinin hem de hiyerarşik düzenin meşruiyetine zarar verir. Nitekim hegemon gücün alt devletin iç politikasına yönelik meşrulaştırma rolü, iktidardaki yönetici eliti ayrıcalıklı hale getirdiği ve bu aktörlerin muhalif ve karşı toplumsal hareketlerden gelebilecek olası mezdan okumalardan kurtulmasını sağladığı için son derece önemlidir (Balcı, 2019). Bu açıdan, yönetici elitin ve siyasi seçkinlerin iktidar ilişkileri bağlamında mobilize edebilecekleri stratejik bir kaynak olarak işlevini yitirmiş bir hiyerarşik düzenin alt devlet açısından cazibesini yitirmesi kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla hiyerarşik düzen iktidardaki partinin veya siyasi seçkinlerin çıkarlarına aykırı bir seyir izlemeye başladığında, söz konusu yönetici grubun hegemonik patrona karşı çıkma ve mevcut ittifak ilişkilerinden uzaklaşma sinyali vermesi oldukça muhtemeldir. Bu durum alt devletin iç siyasi koşulları bağlamındaki dört gelişmeden kaynaklı olabilir.

İlk olarak, uluslararası sistemdeki alt devletler hayatta kalmalarına yönelik yalnız dış kaynaklı değil, liderlerin kendisine ve/veya önderlik ettikleri siyasi sisteme yönelik mezdan okumalar gibi iç kaynaklı tehditlerle de karşı karşıyadır (Lee, 2016, s. 332). Buna göre, bazı alt devletlerin hiyerarşik otoriteye tabiiyeti ve sadakati yapısal baskılar (uluslararası sistem) veya çıkarların yakınsamasından değil, iç meşruiyet

politikalarından ileri gelmektedir (Cho ve Park, 2014, s. 583). Bu nedenle, iç politik düzlemde meşgul oldukları iktidar mücadelesi karşısında dış onaylama ve tanınma arayışında (Bukovansky, 2002, s. 3; Lee, 2016, s. 332-33) olan yönetici aktörler, bu stratejik faydaları elde edemeyip yerel meşruiyetlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarında hegemonu teslim ettikleri meşruiyeti geri çekmeye yatkın hale gelmektedir. Bir başka deyişle, mevcut hami devletin ilgili yönetici grubun meşruiyetine zarar verdiği ve/veya hayatta kalması açısından önemli bir tehdit oluşturduğu durumlarda küçük müttefikteki iktidar grubu ülkelerini mevcut düzenden uzaklaştırmaya karar verebilmektedir (Balcı ve Yolcu, 2022, s. 2).

Öte yandan, yönetici elitin çıkarları küçük devletlerin yalnızca mevcut hegemon liderle ilişkilerinde değil, rakip büyük güçlerle etkileşimlerinde de belirleyici bir rol oynamaktadır. Buna göre mevcut hegemon güçle sahip oldukları ilişkilerin kendine özgü dinamikleri kadar, rakip büyük güçlerin varlığı ve onların küçük devletlerdeki iktidar gruplarına yönelik tutumları da söz konusu grupların stratejik hesaplamalarını etkileme potansiyeline sahiptir. Örneğin, tek kutupluluktan iki veya çok kutupluluğa geçiş gibi sistemsel düzeyde yaşanan dönüşümler, “egemen grupların kendi hayatta kalmaları için faydalanabilecekleri rekabetçi bir ortam yaratır” (Balcı ve Yolcu, 2022, s. 4).³⁹

İkinci açıklama, küçük müttefikte yaşanan iktidar veya rejim değişikliklerine ilişkindir. Devletler “farklı çıkarlara sahip çeşitli etnik, dini, kültürel veya sınıfsal çizgilere göre bölünmüş bir güçler kümesinden” oluştuğundan “herhangi bir zamanda devletin iç ve dış politikaları iktidardaki grupların veya güçlerin çıkarlarını yansıtır” (Kabir, 2016, s. 23). Buna göre, iktidardaki elitler, “dış politika kararlarının görevde kalmaları üzerindeki etkilerini dikkatlice tartar ve... iktidarda kalma şanslarını en üst düzeye çıkarmaya çalışırlar” (Weeks, 2014). Bununla bağlantılı olarak, iç siyasi değişimler (hükümet ya da rejim değişikliği) ve iktidar ilişkileri, alt devletin fayda fonksiyonunu ve dolayısıyla ittifak portföyünü değiştirme potansiyeline sahiptir. Çünkü söz konusu değişimler ve iktidar mücadeleleri, alt devlet liderlerinin ittifak taahhütlerini bozma veya yeniden düzenleyerek restore etme konusundaki motivasyonunu önemli ölçüde etkiler. İç siyasi süreçlerde yaşanan bu değişimler, “güç dağılımındaki değişiklikler ve devletin güç statüsü gibi değişkenler sabit tutulduğunda bile, bir devletin ittifaklarını

³⁹ Alternatif büyük güç patronlarının yükselişinin lider devlet ile hiyerarşik altları arasındaki dinamiklere olan çeşitli etkilerine ilişkin detaylı açıklamalar için bkz. (Balcı ve Yolcu, 2022).

yeniden yapılandırması üzerinde önemli” etkilere sahiptir (Siverson ve Starr, 1994, s. 145). İç değişikliklerin (rejim ve liderlik değişikliği) ittifakların sürdürülmesi ve ittifak değişimleri üzerindeki etkisini Kabir (2016, s. 64) şu cümlelerde ortaya koymuştur:

“İç politikadaki ciddi değişiklikler (örneğin, şiddet içeren bir devrim sonrasında meydana gelen değişiklikler), iktidardaki koalisyonun tercihlerini değiştirebilir ve böylece daha önceki değiş tokuşlar ve ittifaktan elde edilen faydalar artık çekici görülmeyebilir. Hükümetin kurumlarını ve personelini büyük ölçüde değiştiren bir rejim değişikliği, ittifak anlaşmalarının şartlarında değişikliğe yol açabilmekte ve ittifakın devamlılığını etkileyebilmektedir.”⁴⁰

Liderlik değişiminin kendisi gibi bu değişimin nedensel dinamikleri de alt devlet ile hegemon güç arasındaki asimetrik ittifak ilişkisini ve bu ilişkinin sürdürülebilirliğini etkileme potansiyeline sahiptir. Buna göre, lider değişikliğinin darbeler, halk isyanları gibi iç güçler tarafından düzensiz yollarla (Goemans vd., 2009)⁴¹ gerçekleştiği durumlarda hiyerarşik ilişkilerin bu değişimin bizzat kendisinden etkilenme olasılığı, düzenli liderlik değişiminin yaşandığı durumlara kıyasla çok daha fazladır. Örneğin, rejim değişikliklerinin mevcut bir ittifakın sona ermesine yol açma olasılığı oldukça yüksekken, tek başına olağan bir lider değişikliğinin böyle bir sonuca neden olma ihtimali daha düşüktür. Ancak bu, düzenli lider değişikliği tecrübe eden bir alt devletin düzene meydan okumayacağı anlamına gelmez. Hegemonun davranış kalıplarının bir sonucu olarak iç meşruiyeti ve dolayısıyla siyasi bekası zarar görmeye başlayan alt devlet, meydan okuma davranışına yönelebilir. Örneğin, liderlerin dış politikada hiyerarşik patronlarına karşı duruşları yurt içindeki konumlarını güçlendiriyorsa veya hegemon güç yönetici elitler yerine muhalif grupları destekleme/meşrulaştırma stratejisi izliyorsa, söz konusu liderler hegemonik patronlarına meydan okumak için önemli teşviklere sahiptir. Öte yandan, “hiyerarşinin etkilediği kaynaklar ve kurumsal değişiklikler iç politikanın doğasını” şekillendirdiğinden “bir aktör grubu için verimli veya faydalı olan şey, devlet içindeki diğerlerine fayda sağlamayabilir” (Savage, 2023, s. 4-5). Bir başka deyişle, iç siyaset politika seçimini doğrudan etkilemektedir ve bunun bir sonucu olarak “görevde kalmak isteyen liderler, bu hedefe ulaşmalarına yardımcı

⁴⁰ Asimetrik ittifak ilişkilerinin sona ermesinde küçük devletlerdeki rejim ve lider değişikliklerinin etkisini inceleyen bir çalışma için bkz. (Atabay Öztürk, 2020)

⁴¹ Archigos Leadership Dataset, liderlik değişiminin üç ana nedeni olduğunu ileri sürmektedir: Ülkenin geçerli kurallarına, normlarına uygun olan ‘düzenli yollar’, darbe gibi ‘düzensiz yollar’ ve başka bir devlet tarafından doğrudan dayatma yoluyla (Goemans vd., 2009).

olacak politikaları” seçme eğilimindedir (Smith, 1998, s. 625). Bu bağlamda, iktidara gelen yeni liderler, bir yandan hegemon güce meydan okurken bir yandan da devletin iç ve dış politikalarını paylaşan ve onaylayan diğer devletlerle uyum sağlayarak iç meşruiyetlerini artırma eğilimine girebilmektedir (Siverson ve McCarty, 1982).

Üçüncü olarak, devletlerin çıkarları iktidardaki elitlerin siyasi hayatta kalma hesaplarının yanı sıra “içine yerleştirildikleri toplumsal bağlam tarafından” da şekillendirilmektedir (Jackson, 2002, s. 452). Buna göre, yerel düzlemde hiyerarşik otoriteye yönelik bir direncin ortaya çıkması durumunda yönetici elitlerin hiyerarşik lidere karşı çıkma olasılığı artış gösterme eğiliminde olur. Siyasi hayatta kalma konusunda liderlerin iç desteğe olan bağımlılıkları göz önüne alındığında, “egemenlik haklarının başka bir devlete teslim edilmesine verilen destekte gözlemlenen” farklılık, elitlerin hiyerarşik düzene karşı aldığı tavır üzerinde belirleyici olma potansiyeline sahiptir (Savage, 2023, s. 6). Bilhassa, demokrasilerde liderler “seçmenlerin önemli bir kısmının desteğini sürdürmek zorunda olduklarından...geniş kitlelere hitap eden politikalar izlemek” istemeleri kuvvetle muhtemeldir (Kabir, 2016, s. 77). Bir başka deyişle, demokratik rejime sahip devletlerdeki yöneticiler, seçmen maliyeti (iç meşruiyet ve oy kaygıları) ile karşı karşıya kalmamak için hiyerarşik otoriteye yönelik toplumsal eğilimleri göz önünde bulundurmak zorundadır. Dolayısıyla, yerel toplumun mevcut hiyerarşik düzenden yarar sağlandığına olan inancının yıkılmasıyla iç siyasi koşullar tersine döndüğünde, alt devletin hegemon gücün meşruiyetini sorgulaması ve meydan okuma davranışına yönelmesi kuvvetle muhtemeldir (Lake, 2013). Öte yandan, yeni liderin birincil toplumsal desteğini selefinden farklı bir çekirdek gruptan alması durumunda da dış politikada ve ittifak tercihlerinde önemli değişiklikler (meydan okuma, otonomi isteme, pazarlığın yeniden yapılmasına yönelik talepler) veya sapmalar⁴² (bağılantısızlık veya başka bir büyük gücün düzenine dahil olma) görülme olasılığı yüksektir (Leeds vd., 2009). Benzer şekilde “siyasi liderler, yerel ve uluslararası meşruiyet anlayışları farklılaştığı takdirde, yerel rakiplerinin olası saldırılarından kaçınmak için hegemonu uzaklaşabilmekte veya doğrudan hegemonu meydan okuyabilmektedir” (Lee, 2016, s. 333). Dolayısıyla alt devlet liderleri “yerel ve bölgesel bazda siyasi duruşlarını güçlendirmenin bir yolu olarak” hiyerarşik

⁴² ABD-İran asimetrik ilişkisi, 1979’da gerçekleşen İslam Devrimi’nin ardından İran’ın ABD ile ittifakı sona erdirmesi ile son buldu.

liderlerinden bağımsızlaşma ve daha fazla otonomi elde etme arayışı içerisine girebilmektedir (Cho ve Park, 2014, s. 583).

Dördüncü gelişme ise alt devletin kimlik, norm ve değerlerinin hegemonunkilerden farklılaşmasına ilişkindir. Buna göre hegemonun liderliğinde oluşan hakim uluslararası meşruiyet biçimi yerel meşruiyet anlayışlarına karşı hale geldiğinde, yönetici elitler temsil ettikleri siyasi/ideolojik kimliği meşrulaştırmak ve iç politik düzlemde konumlarını sağlamlaştırmak amacıyla hegemon güce meydan okuma pratiğine başvurmaktadır (Lee, 2016, s. 333). Nitekim “uluslararası ilişkiler ve iç rejimler” (Lake, 2013, s. 76) ile “hegemonya ve iç politikalar” (Lee, 2016, s. 333) birlikte oluştuğundan hiyerarşik düzenin meşruiyeti ve alt devletin bu düzene tabiiyeti yalnızca dış koşulların bir türevi olmaktan uzaktır. Bu bakımdan alt devletin kimliği dönüşüme uğradığında, diğer değişkenler sabit kalsa bile, hegemonik düzenin kurallarını sorgulama ve lider devlete karşı koyma olasılığı artış gösterebilmektedir (Nexon ve Wright, 2007).

A2d: Hiyerarşik düzen alt devlet için güvenilirliğini kaybettiğinde ve/veya iktidardaki seçkinlerin iç politik düzlemdeki çıkarlarına aykırı hale geldiğinde alt devletin düzen liderine karşı koyma olasılığı artar.

Bütün hakimiyet ilişkilerinde olduğu gibi uluslararası hiyerarşik düzende de kazanılmış haklar (vested interests) tarafları stratejik hatalar yapmaktan alıkoyan bir tampon görevi görür (Lake, 2009a, s. 32). Üstelik hegemon ve alt devletlerin hiyerarşik düzenden elde ettiği bu hak ve kazanımlar pek çok durumda bütün değerini birdenbire yitirmez. Bu nedenle bazı dönemlerde değer kaybına uğrasalar bile hem hegemon hem de alt devletler değişimler karşısında mevcut düzeni desteklemeye devam edecektir (Lake, 2009a, s. 42, 182-83). Dolayısıyla kazanılmış haklar sadece sosyal sözleşmeyi ve onun ortaya çıkardığı hiyerarşik düzeni korumakla kalmaz, aynı zamanda dinamik ilişkide bir dereceye kadar izlek bağımlılığına (path dependence) da neden olur (Lake, 2010, s. 590). Başka bir deyişle hiyerarşik düzenden edindikleri kazanımları koruma isteği ve (bu kazanımların da etkisiyle) olası çıkışın getireceği ağır maliyet nedeniyle alt devletler genellikle sözleşme ile bağlı kalmayı tercih etmektedir. Bu ise alt devletleri hegemon ile benzer politika tercihlerini benimsemeye eğilimli hale getirir.

Öte yandan otorite ilişkileri yalnızca bencilce çıkarlarını maksimize etmek için hareket eden serbestçe sözleşme yapan taraflar arasında da değildir (Hobson ve Sharman, 2005, s. 69). Nitekim güç kapasitelerinin dengesiz dağılımı hiyerarşik ilişkide alt devleti her

zaman hegemonla kıyasla dezavantajlı konumda tutmakta ve bu nedenle hiyerarşik düzen içerisinde edinilen mükafatlar materyal kapasiteden büyük ölçüde yoksun olan alt devletleri bir anlamda bu ilişkiye mecbur kılmaktadır. Buna göre hiyerarşik düzen içerisindeki askeri-ekonomik yardım ilişkisi alt devletlerin, bilhassa diğerleri tarafından tehdit edilenlerin, hegemonun sağladığı söz konusu kaynaklara ülkenin içinde bulunduğu savunmasızlık ve buna bağlı olarak ortaya çıkan büyük ölçekli savunma yükünden kaynaklanan derin bir bağımlılık yaratır (Zimmerman, 2017, s. 98). Çünkü her şeyden önce hiyerarşik gücün yardımları zayıf “devletin altyapısal gücünü değiştirdiği ölçüde, iktidardaki lideri [hegemonun] yardımlarına olan bağımlılığı azaltacak ve devletin gelişim kapasitesini yükseltecek sancılı yerel reformlar yapmaktan vazgeçirmektedir” (Zimmerman, 2017, s. 152).⁴³

Uluslararası hiyerarşinin sağladığı faydaların devletlerarasında olduğu gibi devlet içerisinde de dağıtımsal sonuçları bulunmaktadır. Örneğin, otokratik devletlerde elde edilen faydalar çoğunlukla yönetici elite toplanırken, demokratik devletler bu kazanımları halka dağıtmaya eğilimlidir. Bu durum demokratik devlet liderlerini, ülkelerinin hiyerarşik düzen içerisindeki konumlarına ilişkin kararlarında oldukça sınırlandırmaktadır. Çünkü “demokrasilerde yaygın olarak dağıtılan hiyerarşiden elde edilen büyük kazanımlar, bu hiyerarşinin devamı ile ilgilenen sosyal güçler yaratacaktır. Dolayısıyla demokratik alt devletin toplumları mevcut hegemon güçle ilişkilerin sürdürülmesini desteklemeye eğilimlidir. Öyle ki “alt devletin dış politika tercihlerinin hegemon devletinkilerle yakınsamasına bile yol açabilir” (Lake, 2013). Sonuçta söz konusu sosyal güçlerin etkisi ile alt ve hegemon devletin çıkarlarının tekrar örtüşme eğilimine girmesi hiyerarşik ilişkide restorasyonu mümkün kılacaktır.

A2e: Hegemon ve alt devletin çıkarları yeniden örtüşme eğilimine girdiğinde asimetrik ilişkide restorasyon mümkün hale gelir.

Devletler üniter aktörler olmadığından dış politika ve ulusal çıkarlar statik değil, “devletin başındaki güçlerin veya grupların değer ve çıkarlarını yansıtan dinamik ve sürekli değişen” unsurlardır (Kabir, 2016, s. 23). Liderler için birincil olan siyasi güçlerini korumak ve siyasi hayatta kalmalarını sağlamaktır. Devletin iç siyasi koşullarından kaynaklanan fırsat/risk/tehdit gibi durumların yanı sıra uluslararası hiyerarşiler de iktidar ilişkileri üzerinde önemli ölçüde belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu

⁴³ Metnin orijinalinde hegemon yerine ABD yazmaktadır.

açından, asimetrik ittifak ilişkileri, alt devletlerin iç siyasi dinamiklerini de içeren çok taraflı bir ilişkiden doğmakta ve yine bu ilişki içerisinde varlığını sürdürmekte veya sona ermektedir.

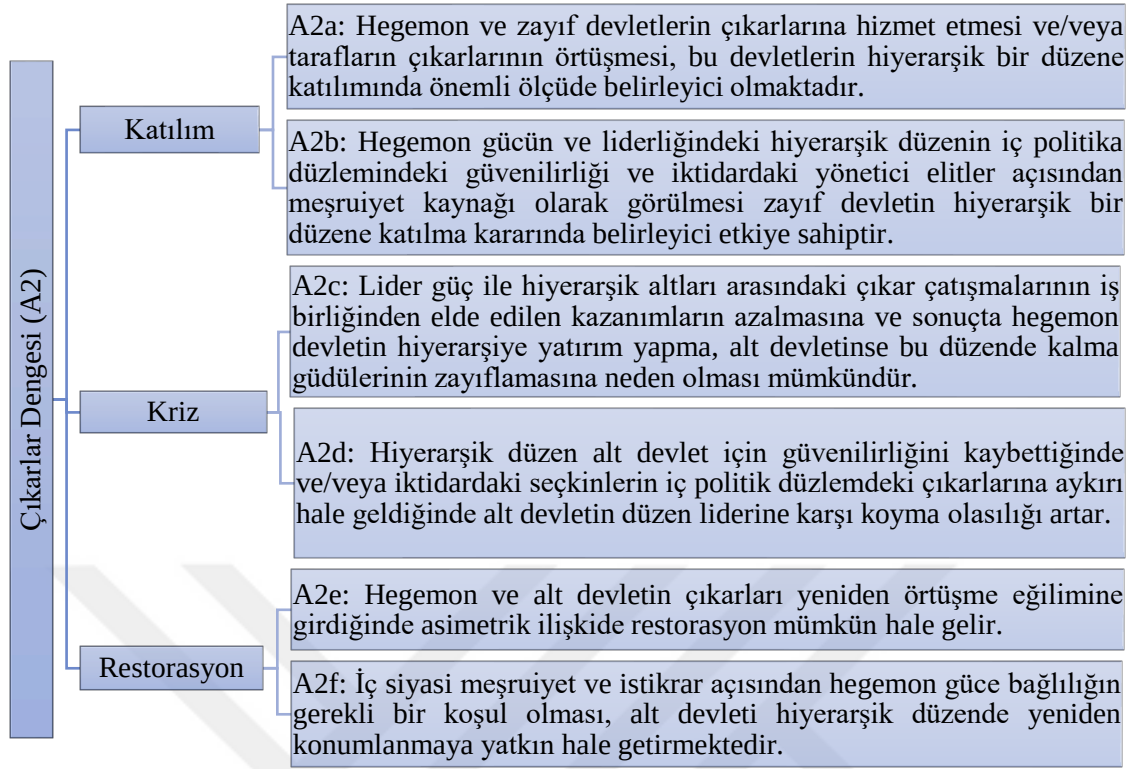
Savage'a (2023, s. 2) göre "hiyerarşi ve egemenlikten vazgeçme, ülke içindeki kaynak ve güç akışını etkileyerek mevcut güç yapılarını altüst eder ve iç siyasi koşulları değiştirir. Bu da grupların ve bireylerin hiyerarşiyi destekleme güdülerinin, iç siyasetle ilgili faktörlere bağlı olarak değişeceği anlamına gelmektedir." Bu açıdan, iç politika, bir alt devletin yalnızca asimetrik bir ittifaka katılma (A2b) davranışında değil onu sona erdirmeye kararında da önemli bir rol oynama potansiyeline sahiptir. Benzer şekilde, diğer değişkenler sabit tutulduğunda, alt devlet liderlerinin siyasi hayatta kalma motivasyon ve stratejileri, asimetrik ittifak ilişkilerinde bir krizin tetikleyicisi (A2d) olabildiği gibi ilişkileri yeniden rayına oturtan restorasyon süreçlerinin başlatıcısı da olabilir. Morrow'un (1991, s. 917) sözleriyle yinelemek gerekirse, bir devletin "fayda fonksiyonundaki değişimler (örneğin hükümet değişikliği) mevcut ittifakları cazip olmaktan" çıkarabildiği gibi söz konusu ittifakların cazibesinin yeniden güçlenmesine de neden olabilir. Bu açıdan, siyasi liderler potansiyel iç sonuçları nedeniyle ittifak politikasında değişikliğe gitme ve mevcut hiyerarşik düzende yeniden sadık bir müttefik olmayı seçme konusunda bir hayli itici bir motivasyona sahip olabilmektedir.

Liderler, temel olarak siyasi "hayatta kalma potansiyellerini artırmak için devleti ve onun kaynaklarını kullanırlar" (Kabir, 2016, s. 22). A2b argümanının da ortaya koyduğu gibi, iç kaynakların yanı sıra uluslararası ittifaklar da küçük devlet liderlerinin siyasi amaçlarına ulaşmak için kullandıkları kritik bir politika aracıdır. Buna göre, hiyerarşik lideri ile yaşadığı kriz sürecinde siyasi bekalarına yönelik iç tehditlerle karşı karşıya kalan ve iç yöntemler/kaynaklarla bu durumla başa çıkamayan liderler/gruplar için siyasi hayatta kalma potansiyellerini artırmak, hegemon güçle ilişkilerini restore etme konusunda oldukça önemli bir motivasyon kaynağıdır. Bir başka deyişle, Balcı'nın (2020, s. 10) da işaret ettiği gibi hiyerarşik liderden "kaynaklanan iç meşruiyet, astların düzen içinde kalma kararlılığını artırır" ve tam da bu nedenle iktidarlarını sürdürme ve iç düzeni (istikrarı) sağlama konusunda güçlüklerle karşılaşan alt devletlerin mevcut hiyerarşiyi destekleme eğilimleri artış gösterir. Bilhassa da iktidarın gücünün dış kaynak (askeri ve ekonomik yardım) akışına bağlı olduğu durumlarda hegemon güç, alt devlet için muhalif kesimleri idari nüfuzdan uzak tutmak, iktidarını tehdit eden unsurları

bastırmak ve siyasi istikrarsızlığı ortadan kaldırmak açısından vazgeçilmez bir müttefik haline gelmektedir. Bu açıdan, söz konusu tehditler elitlerin “siyasi hayatta kalma şanslarını artırmak için kullanılabilecek dış kaynaklara değer vermelerine” ve egemenliklerini dış yardımlarla takas etmeye eğilimli hale gelmelerine neden olmaktadır (Savage, 2023, s. 3).

Liderin iç politikadaki kırılganlığı ve/veya siyasi desteği sürdürme kabiliyetinin azalması, dış destek ve dış kaynakları iktidar güç için cazip bir seçenek haline getirir. Hegemon güç, yerel direncin veya istikrarsızlığın (siyasi şiddet gibi iç savaşlar ve etnik şiddet ya da etnik savaş gibi toplumsal şiddet olayları) bastırılmasında hem güvenlik ihtiyaçlarının hem de meşruiyetin kaynağı olarak ikili bir işlev görmektedir. Buna göre, iç meydan okumalarla karşı karşıya kalan yönetici elit, hem iç güvenlik aygıtlarını güçlendirmek hem de bu mücadelede meşruiyet sağlamak açısından hegemon güce bağımlı duruma gelebilir. Bu durum, alt devlet siyasi liderleri ile hegemonun çıkarlarını aynı hizaya getirerek ve liderleri (alt devlet) patronlarının siyasi hayatta kalmasını sağlamak için egemenlikten vazgeçmeye gönüllü hale getirerek restorasyonu mümkün kılmaktadır (Savage, 2023, s. 1).

A2f: İç siyasi meşruiyet ve istikrar açısından hegemon güce bağlılığın gerekli bir koşul olması, alt devleti hiyerarşik düzende yeniden konumlanmaya ve hegemon güçle restorasyona yatkın hale getirmektedir.

Tablo 2: Hiyerarşik Düzenlerde Çıkarlar Dengesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.1.3. Materyal Denge

Uluslararası sistemdeki güçlü devletler ile zayıf olanları hiyerarşik bir düzen içerisinde bir araya getiren en temel faktör devletlerin materyal kapasitelerindeki dağılım,⁴⁴ başka bir deyişle devletler arasındaki asimetrik güç ilişkileridir (Butt, 2013, s. 578-79; Lake, 2009a, s. xi, 61; Pouliot, 2016, s. 5). Nitekim “hegemon” ve “tabi devlet” ifadeleri materyal güç bakımından belirgin bir farklılığa işaret etmektedir (Triska, 1986, s. 174). Dolayısıyla informal imparatorluğun önkoşulu, askeri ve ekonomik gücün eşitsiz dağılımıdır. Buna göre güçlü devletin her şeyden önce zayıf olanın ihtiyaçlarını karşılayabilecek, güvenliğini sağlayabilecek ve gerektiğinde bu devleti disipline edebilecek materyal kapasiteye sahip olması gerekir (Wendt ve Friedheim, 1995, s. 696).

Hegemonun alt devlet karşısındaki materyal üstünlüğü onu bu devletin gözünde ihtiyaç duyduğu siyasi düzeni sağlayabilecek cazip bir potansiyel patron yapmaktadır. Çünkü

⁴⁴ Ancak yukarıda belirtildiği gibi hiyerarşik oluşumların ortaya çıkması bütünüyle materyal kapasitelerin devletler arasındaki dağılımına indirgenemez. Şüphesiz rıza, meşruiyet ve tarafların sosyal sözleşmeden doğan çıkarları alt ve hegemon devletler arasında hegemonik bir düzen tesis edilmesi için gereklidir.

küçük devletler, yetersiz materyal kapasiteleri nedeniyle “insanların, mülkiyetin ve vaatlerin korunacağı” bir siyasi düzeni (Bull, 1977) tek başlarına tesis etme kabiliyetinden yoksun olduklarından büyük ölçüde güçlü devletlerin himayesine ve düzen kurucu rolüne gereksinim duyarlar. Buna göre devlet ne kadar küçükse güvenlik ve ekonomik açıdan kendi kendine o kadar az yeterlidir ve içinde bulunduğu söz konusu fonksiyonel şartlar bu devletleri materyal kaynaklar karşılığında egemenliklerini takas edebilecekleri hiyerarşik bir ilişkiye eğilimli hale getirir (Sharman, 2017, s. 137; Griffith, 2015, s. 5). Bu bakımdan hiyerarşik “düzen içerisindeki rıza ve katılım” temel olarak “hegemonun çeşitli güç kapasitelerince -askeri güç, mali sermaye, pazara erişim, teknoloji ve benzeri- tatbik edilmektedir” (Ikenberry, 2015, s. 14-15). Başka bir deyişle ikincil devletlerin asimetrik bir ilişkiyi tercih etmesinin en temel nedenlerinden biri muazzam bir materyal üstünlüğe sahip olan hegemonik güçlerden ekonomik ve güvenlik temelli yardım alma beklentisidir.

Hegemonun sağlayacağı “güvenlik yardımı silah, silah teknolojisi veya eğitim şeklinde askeri nitelikte ya da güvenlikle ilgili dış yardım şeklinde ekonomik nitelikte olabilir” (Wendt ve Friedheim, 1995, s. 702). Öte yandan siyasi düzen “yatırım ve diğer ekonomik faaliyetler için bir ön koşul” (Lake, 2009a, s. 29) olduğundan hegemon gücün hiyerarşisi alt devletlerin ekonomik gelişmelerine de büyük ölçüde katkı sağlamaktadır.⁴⁵ Nitekim insanların, mülkiyetin ve vaatlerin korunması uluslararası ticaret için asli zorunluluklardır. Bu açıdan uluslararası hiyerarşi hem siyasi düzen sağlayarak hem de alt devletleri birbirlerine bağımlı olma riskini almaya teşvik ederek ekonomik açıklığa katkıda bulunur (Lake, 2009a, s. 138, 151). Yine hegemon gücün mali yardımları iktisadi politikalarını mevcut imkanlarıyla gerçekleştiremeyen ve/veya söz konusu yetersiz imkanlar nedeniyle içinde bulunduğu ekonomik krizleri aşamayan veya aşmakta zorlanan ikincil devletlere ekonomik koşullarını iyileştirme imkanı tanımaktadır. Böylece hiyerarşik liderin sağladığı askeri ve ekonomik nitelikli materyal yardımlar alt devletlerin iç istikrarı sağlama, ekonomilerini geliştirme, uluslararası pazarlara girme ve ulusal güvenliğini koruma kabiliyetini arttırmasına olanak sağlar. Dolayısıyla bu faydaları kendi başlarına üretemeyen zayıf devletler için en iyi seçenek, “ihtiyaç duyulan kaynakları sağlayabilecek bir dış bağışçıya karşılığında egemenliğini devretmektir” (Zimmerman, 2017, s. 30, 98). Bu açıdan yasal düzlemde mutlak otonom

⁴⁵ Lake’e göre hiyerarşi siyasi düzen için bir ön koşul değildir, ancak bu düzeni meydana getirebilecek en etkili mekanizmadır (Lake, 2009a, s. 29).

olan küçük devletleri egemenliklerinin bir kısmından vazgeçerek asimetrik bir ilişkiyi tercih etme yönünde harekete geçiren en temel güdülerden biri düzeni maksimize eden askeri ve ekonomik kaynaklara duyulan ihtiyaçtır. Böylece zayıf devletler, anarşik doğa hali içerisinde bağımsız fakat kendi kendine yetersiz aktörler olmanın çelişkisini hegemon bir gücün hiyerarşik düzeni içerisinde alt devlet olarak aşmaya çalışmaktadır. Hegemon gücün sağladığı “dağıtımsal materyaller...pazara erişim (bilim ve teknoloji iş birliği anlaşmalarının yanı sıra ticaret ve yatırım anlaşmaları), enformasyon (istihbarat iş birliği anlaşmaları) ve toprak bütünlüğü (büyük ölçekli silahlar)” gibi düzeni maksimize eden kaynaklar alt devletin hegemonun materyal kapasitesine bağımlılığını artırdığından bu devletler düzen içerisindeki mevcut statükoyu korumaya daha fazla yatkınlık gösterirler (Zimmerman, 2017, s. 30, 91). Çünkü şüphesiz bu kaynaklar alt devletin ekonomik refah, askeri güvenlik, savunma teknolojilerinin geliştirilmesi gibi oldukça stratejik toplumsal faydalar üretme konusundaki kabiliyetini güçlendirmektedir. Dolayısıyla alt devlet açısından hegemonun varlık özgülüğü büyük ölçüde sağladığı askeri-ekonomik olanaklarla, yani sahip olduğu muazzam materyal kapasiteyle ilişkilidir. Nitekim hiyerarşinin sistemdeki zayıf “devletleri egemenliklerinin bir kısmından vazgeçmeye veya onu ‘satmaya’ gönüllü” hale getiren “en temel ulusal faydası” hegemon gücün sağladığı düzen, güvenlik ve dış korumadır. Çünkü tam da bu faydalar sayesinde alt devletler aksi takdirde savunma alanına harcaacağı kıt kaynaklarını başka amaçlarda kullanmak üzere aktarabilmektedir (Lake, 2009a, s. 138). Bu açıdan hegemon ile alt devlet arasında başlangıçtaki materyal ilişki korunduğu sürece, alt devletin mevcut düzene ve sosyal sözleşmeye bağlı ve sadık kalması kuvvetle muhtemeldir.

Peki materyal ilişki açısından bakıldığında bir zayıf devletin belli bir hegemon gücün hiyerarşisine katılmasının nedeni nedir? Başka bir deyişle askeri ve ekonomik kaynak elde etme arayışında olan bu devletlerin alternatifler arasındaki tercihini belirleyen faktörler nelerdir? Şüphesiz ki alt devlete “sunulan varlık ne kadar değerli ve tedarikçinin sahip olduğu tekel derecesi ne kadar fazlaysa” (Walt, 1987, s. 43), varlık hiyerarşik bir ilişki kurma aracı olarak o kadar etkili olacaktır. Buna göre, sistemdeki zayıf devletlerin materyal ihtiyaçları bakımından alternatif kaynakların bulunmaması durumunda zayıf devletler yardım karşılığında egemenliğinin bir kısmını söz konusu hegemonu devretme eğilimindedir. Alternatiflerin söz konusu olduğu bir uluslararası

sistemde ise dış yardıma ihtiyaç duyan alt devletlerin belli bir hiyerarşik düzene dahil olmasında belirleyici olan dinamik, kurulacak olan materyal ilişkinin çıkarları açısından uygunluğuna olan inançtır. Nitekim “askeri ve ekonomik yardım yalnızca her iki taraf da bunu yapmanın kendi yararına olduğuna inandığında verilmekte ve kabul edilmektedir” (Walt, 1987, s. 42). Bu bakımdan ortak tehdit algısı (ortak düşman), ortak siyasi hedef/çıkarlar ve/veya ideolojik yakınlık gibi tarafları paydaş konumuna getiren koşullar hegemon gücün kimi koruyacağına ilişkin kararında ve zayıf devletin hangi gücün otoritesini kabul edeceğinde belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla askeri ve ekonomik yardım elde etme arzusu zayıf devletlerin hiyerarşik bir düzene katılımında itici güç olsa da hangi düzenin tercih edileceğini söz konusu faktörler belirlemektedir (Walt, 1987, s. 221).⁴⁶ Öte yandan materyal ilişki “karşılıklı uzlaşmaya olan ilgiyi güçlendirebilse” de büyük güç ile zayıf devlet arasında hiyerarşik bir düzen oluşturma konusunda tek başına yeterli değildir. Bu açıdan materyal yardım sağlayan gücün alt devlet üzerindeki otoritesi (yani hiyerarşik bir ilişkinin tesisi) salt bu yardımın matematiksel bir ürünü değildir; “bağışının ihtiyaçlarının, algılarının ve amaçlarının alıcı devletinkilerle karmaşık etkileşiminden ileri gelmektedir” (Burns, 1985, s. 211-212).

Hegemonun sağladığı materyal yardımın hiyerarşik düzenin sürdürülebilirliği açısından birincil kritik etkisi, ilişki olarak özgül varlıklar yaratarak alt devleti bu düzene bağımlı hale getirme olanağıdır. Buna göre düzenden elde edilen materyal kazanımlar ne kadar değerliyse ve hegemonun tekel derecesi ne kadar fazlaysa (yani başka alternatifler söz konusu değilse), alt devletin hegemon bağımlılığı ve dolayısıyla hegemonun alt devlet üzerindeki otoritesi o kadar fazladır (Blau, 1964, s. 118-25). Başka bir deyişle alt devletin hegemon güce bağımlılığı ne kadar fazla ise dış ve güvenlik politikalarına yönelik egemenlik haklarından verdiği taviz o derece fazla olma eğilimindedir. Bilhassa alternatif bir tedarikçi gücün yokluğu, kendi ihtiyaçlarını sağlama kabiliyetinden büyük ölçüde yoksun olan alt devletleri hiyerarşik liderlerine daha fazla bağımlı hale getirdiğinden bu devletlerin otonomi arayışına girme olasılığı düşüktür. Çünkü hegemonun kaynaklarına olan bu bağımlılık, alt devleti materyal

⁴⁶ Walt, yardım-nüfuz ilişkisini incelediği çalışmasında (1987, s. 224-225), materyal yardımın ittifak oluşumuna sebep olmadığını, ancak genellikle ittifakların bir göstergesi olduğunu söylemektedir. Buna göre ortak çıkarlar ve siyasi motivasyonlar söz konusu değilse, tek başına askeri/ekonomik yardım devletler arasında güçlü siyasi bağlar kurmakta yeterli değildir. Örnek için bkz. (Burns, 1985, bölüm 5 ve 6; Petersen, 1981; Safran, 1985, s. 284-289, 387, 391-397).

ilişkinin sürekliliğini sağlamak amacıyla hiyerarşik liderinin tercihleriyle uyumlu davranmaya meyilli hale getirmekte ve böylece hiyerarşik ilişkileri güçlü ve sürdürülebilir kılmaktadır. Bilhassa varoluşsal bir tehditle karşı karşıya olduğu durumlarda mevcut kapasitesi bu tehdidi karşılama noktasında yetersiz olan alt devletlerin hegemonun koruyucu rolüne ve güvenlik temelli yardımlarına olan bağımlılığı artma eğilimindedir. Dolayısıyla düzen liderine materyal kaynaklar bakımından büyük ölçüde bağımlı durumda olan alt devletlerin hegemon gücün politikalarını ve stratejik önceliklerini desteklemesi ve dış politikasında hiyerarşik lideriyle uyumlu hareket etmesi kuvvetle muhtemeldir (Whitaker, 2010, s. 1119).

Alt devletin hegemonik patronuna ve onun düzenine bağımlılığı ne kadar fazlaysa, hegemonun yaptırım gücü ve alt devletin söz konusu düzenden “çıkış maliyeti” (costs of exclusion) o kadar fazla olur (Lake, 2010, s. 596). “Çünkü ekonomik olarak iş bölümü ve uzmanlaşma kolaylıkla ikame edilemeyecek mallara/kazançlara zamanla derin bir bağımlılık” yaratır (Lake, 2017a, s. 370). Böyle bir ilişkide “fırsatçılığın gerçek maliyeti varlıkların ilişkisel olarak özgül olduğu dereceye göre belirlenir” (Lake, 1999, s. 8). Başka bir ifadeyle hiyerarşinin taraflarından birinin sahip olduğu varlığın diğer taraf açısından özgüllük düzeyi ne kadar fazlaysa, fırsatçı davranışların maliyeti o kadar çok olacaktır. Bu “varlık özgüllüğü (asset specificity) derinleştikçe taraflardan biri veya her ikisi birden, gerek -fırsatçılık potansiyelini sınırlandırmak için- daha büyük bir hiyerarşiye eğilim oluşturarak, gerekse de mevcut hiyerarşik ilişkinin korunmasında güçlü paya sahip kazanılmış haklar yaratarak hiyerarşik ilişkiye daha fazla kenetlenmiş hale gelebilir” (Lake, 2017a, s. 370) Bu açıdan çıkış maliyetleri yeterince yüksek olduğunda, hiyerarşiden ayrılma hem hegemon hem de alt devlet için en son seçenek olma eğilimindedir (Jervis, 1978, s. 177).

A3a: Hegemon gücün alt devletin ihtiyaç duyduğu materyal kaynaklar açısından tekel konumunda olması veya diğer alternatif kaynaklardan faydalanmanın imkansızlığı, alt devletin söz konusu hegemonun hiyerarşik düzenine dahil olmasında belirleyici bir dinamiktir.

Hegemonun alt devlet üzerindeki gücü temel olarak ihtiyaç duyulan faydaların sağlanmasından kaynaklanır. Çünkü hegemon ile alt devlet arasındaki materyal ilişki, bu devletin bir noktada hegemonu bağımlı hale gelmesine neden olur. Bu bağımlılık, hegemon güce alt devletin itaatini -zorlayıcı güce kıyasla makul bir maliyet

karşılığında- sağlama/sağlamlaştırma imkanı verirken aynı zamanda bir tutkal görevi görerek hiyerarşik ilişkiyi sürdürülebilir kılmaktadır. Başka bir deyişle alt devletlerin ihtiyaçlarının tedarikçisi konumunda olması, hegemonun hiyerarşik altlarını kontrol altında tutmasını ve bu devletlerin hegemonun kendileri üzerinde sahip olduğu ayrıcalıklı hakları baltalayabilecek bağımsız dış politikalar yürütmelerini engellemesine olanak tanımakta ve olası bir meydan okuma durumunda hiyerarşik altlarını disipline etmesini sağlamaktadır (Lake, 2009a, s. 5).

Hiyerarşik bir düzen içerisinde hegemonun güç kapasiteleri bakımından üstünlüğünün en önemli etkisi bu devletin hiyerarşik altlarının ihtiyaç duyduğu materyal kaynakları temin ederek bu sayede önemli bir pazarlık gücüne sahip olmasıdır. Çünkü askeri ve/veya ekonomik yardım, tedarikçi devlet (hegemon) için alt devletler üzerinde önemli bir nüfuz kaynağıdır (Morgenthau, 1962, s. 302-303; Walt, 1987, s. 43). Buna göre alt devletle yaşanan olası bir çıkar çatışması/fikir ayrılığı durumunda hegemon güç alt devletlere sağladığı yardımları bu devletlerin politikalarını etkilemek amacıyla kullanabilir. Böyle bir uygulama, yapılan dış yardımlarda olası bir kısıtlamaya karşı çok az iç engelle karşı karşıya olan otoriter devletlerde daha mümkün olsa da farklı çıkar gruplarının olduğu demokratik/çoğulcu devletlerde de karşımıza çıkabilmektedir (Walt, 1987, s. 44). Bu açıdan hegemonun sağladığı materyal faydalar sadece alt devletin egemenliğini devretmesi karşılığında verilen bir mükafat değildir. Alt devletin bu kaynaklara bağımlı hale gelmesi hegemonu yardımların iptal edilebileceği tehdidi üzerinden bu devletin davranışlarını kontrol etme kabiliyeti verir ki bu da hegemonun sahip olduğu gücün temel dayanaklarından biridir (Triska, 1986, s. 176-77). Buna göre, lider devletin güç kapasitesi alt devletlerin egemenliklerini devretmesinin temel motivasyonlarından biri olmakla beraber, onları fırsatçı davranışlardan alıkoyarak söz konusu düzen içerisinde kalmaya zorlayan da temelde bu kaynaklara olan bağımlılıktır (Morrow, 1991, s. 907; Whitaker, 2010, s. 1119; Ikenberry, 2011, s. 5). Bir başka deyişle, materyal yardımlar asimetrik ittifak ilişkilerinin kurulmasında olduğu kadar, bu ilişkinin ve bu ilişki içerisindeki işbirliğinin sürdürülmesinde de önemli bir rol oynamaktadır.

Bu varsayıma göre, tarafların göreceli kabiliyetlerindeki değişikliklerin, ittifak ilişkisi üzerinde bir miktar etkisi olması beklenmelidir. Mevcut bir düzen içerisinde “zayıf devletler daha az zayıf hale geldikçe veya güçlü devlet daha az güçlü hale geldikçe,

[hegemon] gücün korumasını ve liderliğini aramak için daha az teşvik” vardır (Thompson ve Rapkin, 1981, s. 625). Bir başka deyişle, hegemon ile alt devlet arasında başlangıçta var olan ve hiyerarşik ilişkinin dayandığı güç asimetrisinin aşınması, alt devleti düzene karşı harekete geçirecek ve ittifak ilişkisinin sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkileyecektir. Alt devletin güç kapasitesinde yaşanan artışın hiyerarşik ilişki üzerindeki olası etkilerine ilişkin açıklamaya bir sonraki argümanda yer verileceğinden bu kısımda yalnızca hegemon güç açısından bir değerlendirme yapılacaktır. Hegemon ile alt devlet arasındaki yardımların “akışında ciddi değişiklikler olmadığında ve küçük devletlerin mevcut müttefikin yerini alacak büyük güç alternatifleri olmadığında, asimetrik bir ittifakın daha dayanıklı olması muhtemeldir.” Nitekim “küçük bir devlet açısından bakıldığında asimetrik bir ittifakın çekiciliği yan ödemelerin sürekli akışına bağlıdır.” Dolayısıyla “yan ödemelerin akışındaki herhangi bir ciddi değişiklik” (Kabir, 2016, s. 64), hegemon ile altları arasındaki dengeyi yok eder. Böylesi bir senaryo, küçük devleti hegemonik liderine karşı çıkma ve kendisi açısından ortaya çıkan zararı ortadan kaldırmak amacıyla başka kaynaklara yönelme konusunda teşvik eder. Hatta bu durum alternatiflerin varlığı ile birleştiğinde, küçük devletler mevcut ittifakı sona erdirmeye ve diğer büyük güçle ya da güçlerden biriyle alternatif ittifaklar düşünmeye eğilimli hale gelir.

Hegemon gücün materyal yardımların münhasır sağlayıcısı olarak göreceli düşüşü, alt devletlerin hiyerarşik liderleriyle daha önce yürüttükleri uzlaşmacı tavır ve stratejilerden geri adım atmalarını beraberinde getirebilir (Lobell vd., 2015, s. 157). Bir başka deyişle, hegemon gücün ekonomik, askeri ve teknolojik üstünlüğünde ortaya çıkan gerilemenin bir sonucu olarak ittifak ilişkisindeki tedarikçi rolü zarar göreceğinden hegemon ile hiyerarşik altları arasında stratejik çekişme ortaya çıkması olasıdır. Dolayısıyla asimetrik bir ittifak ilişkisinde hegemon devletin güç kabiliyetleri azaldıkça, ittifak içi işbirliği ve uzlaşma azalır ve bu durum düzen içerisindeki alt devletleri lider devlete meydan okumaya eğilimli hale getirir.

Öte yandan, materyal kapasitesinde ortaya çıkan zayıflamanın yanı sıra büyük güç patronu, dış politika stratejisinde yaşanan değişim ve dönüşümler, yönetici liderlerin dünya görüşleri ve algıları ve iç siyasi baskılar (içteki muhalif grupların etkisi ve/veya yönetim mekanizmalarının sınırlandırıcı etkileri) gibi bazı sebeplerle materyal yardım sağlama sorumluluğunun gereklerini yerine getirmeyebilir veya bu maliyeti üstlenme

konusunda isteksiz davranabilir (Cooley ve Nexon, 2020b, s. 6-7; Rose, 1998, s. 161-65; Jesse vd., 2012). Hegemon gücün “tedarikçi” rolünü sürdürme konusunda takındığı isteksiz tavrın alt devletlerin düzenin güvenilirliğini sorgulamasına ve sonuçta hiyerarşik liderine karşı çıkmasına neden olması kuvvetle muhtemeldir. Stephan Walt (1997), bazı ittifakların neden/nasıl devam ettiğini ve bazılarının neden çöktüğünü tartıştığı makalesinde bu konuya şu ifadelerle değışmiştir:

“İttifakın dayanıklılığının bariz bir kaynağı...ittifak liderinin hegemonik güç kullanmasıdır. İttifak liderleri, orantısız bir maliyet payına katlanarak, ittifakı daha cazip hale getirmek için maddi teşvikler sunarak... çözülmeyi caydırabilir. İttifak içi dayanışmanın bu kaynağı iki bariz ön koşula dayanmaktadır. İttifak lideri ilişkiyi korumaya güçlü bir şekilde bağlı olmalı ve müttefiklerinin yoldan çıkmasını engellemek için gereken çabayı harcamaya istekli olmalıdır” (Walt, 1997, s. 164).

Dolayısıyla alt devletin ihtiyaçlarına cevap ver(e)meyen hiyerarşik düzen, bu devletler açısından hem güven kaybına uğrar hem de cazibesini yitirmiş olur. Bu durumun ise alt devletleri hegemonik liderlerine meydan okuma konusunda harekete geçirmesi kuvvetle muhtemeldir.

A3b: Hegemonun yaşadığı güç kaybı dolayısıyla düzeni içerisindeki devlet(ler)in ihtiyaç duyduğu materyal kaynakları karşılama kabiliyetinin azalması ve/veya bu ihtiyaçları tedarik etme konusundaki isteksizliği alt devletleri hegemonik lidere meydan okumaya eğilimli hale getirir.

Yukarıda ifade edildiği üzere materyal yardımlar asimetrik ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesinde son derece önemli bir role sahiptir. Bununla birlikte iki farklı dinamik, hegemon ile alt devletleri arasındaki yardım ilişkisini değıştirerek hiyerarşik dengeyi yok eder. Bu bağlamda ilk varsayıma göre, hegemonun alt devlet üzerindeki otoritesi bu devletin maddi kapasitesinde yaşanacak olası bir değışimden etkilenme eğilimindedir. Örneğin, “daha zengin ülkeler savunma harcamalarında daha düşük fırsat maliyetine sahip” olduklarından “egemenliği dış koruma ile takas etmeye ve hiyerarşik ilişkilere girmeye daha az istekli olabilmektedir” (Lake, 2009a, s. 142). Bu nedenle materyal kapasitesinin artış gösterdiği bir senaryoda alt devletlerin bağımsız dış politika arayışlarına yönelerek hiyerarşik düzeni sorgulama ve lidere karşı çıkma olasılıkları daha fazladır (Brooks ve Wohlforth, 2005, s. 78; Morrow, 1991, s. 904, 907). Çünkü alt devletin hegemonun politik tercihlerine karşı gelme ve koşullu girişimlerinden kaçınma

kabiliyeti, düzeni maksimize eden kaynaklar bakımından hegemon olan bağımlılığı ile ters orantılıdır (Zimmerman, 2017, s. 95-96). Bu açıdan, alt devletin materyal kapasitesindeki olası bir iyileşme, yani askeri teknolojisinde ve ekonomisinde yaşanan muhtemel gelişmeler, hegemon ile alt devlet arasındaki materyal ilişkiyi değiştireceğinden alt devleti hegemonik patronuna karşı çıkmaya daha yatkın hale getirir. Nitekim hiyerarşik liderine olan materyal bağımlılığının azalması alt devlet açısından (bu düzene katılırken yapmış olduğu) fayda-maliyet analizini değiştirir ki bu da alt devletin kendi özgün politikalarını oluşturma, daha iddialı bir dış politika izleme ve uluslararası alanda daha iyi bir konum elde etme arayışına girme olasılığını kuvvetlendiren bir faktördür (Jesse, 2012, s. 73; Larson ve Shevchenko, 2014, s. 56). Başka bir deyişle, “devletlerin çıkar tanımlamaları güç artışlarıyla birlikte genişleme eğiliminde” olduğundan (Jervis, 2009, s. 199), materyal kapasitesi artış gösteren alt devletin hiyerarşik lideri ile çıkar çatışması yaşama olasılığı oldukça yüksektir. Dolayısıyla maddi kapasitesinde yaşanan nispi iyileşme, alt devletin hegemonun tercihleriyle uyumlu bir şekilde davranma zorunluluğunu ve dış koruma yönünden hegemon güce bağımlılığını kısmen azaltarak, onu dış politikada daha fazla inisiyatif alma konusunda motive eder ve böylece alt devleti hiyerarşik düzen içerisinde fırsatçı bir hale getirir (Larson ve Shevchenko, 2014, s. 57).

Hegemon ile alt devletler arasındaki patron-müşteri (patron-client) ilişkisini değiştirerek alt devleti fırsatçı kılan ve hegemon gücün otoritesini zayıflatan ikinci faktör ise alt devletin yararlanabileceği alternatif bir tedarikçinin veya tedarikçilerin ortaya çıkması ya da mevcut alternatiflerden fayda sağlamasını mümkün kılan koşulların oluşmuş olmasıdır. Büyük gücün otoritesi zorlamadan çok, ikincil devletlere pazar, sermaye, teknoloji, askeri teçhizat vb. sağlamaya dayanan çekim gücünden (powers of attraction) kaynaklanmaktadır (Triska, 1986, s. 180). Tam da bu nedenle hegemon güç, şayet makul bir maliyetle ihtiyaçlarını karşılayabiliyorsa alt devletinin alternatif tedarikçilerden faydalanma imkanını kısıtlamak ister (Blau, 1964, s. 121; Triska, 1986, s. 180). Yani hegemon güç, Blau’nun (1964, s. 121) sembolik ifadesiyle, “kasabada iş bulunabilen tek firma...ulusal güvenlik ve şanın yegane kaynağı olan siyasi toplum, kurtuluşun tek yolu olan kilise ve şiddete karşı tek başına koruma sağlayabilecek polis olmak istemektedir.” Çünkü hiyerarşik hakimiyet ilişkilerinde askeri ve ekonomik yardım sağlama noktasında tekelleşme ne kadar fazlaysa hegemonun hiyerarşik altları

üzerindeki nüfuzu da o kadar fazladır. Bu varsayıma göre, alt devletin rakip hegemon devlet(ler) ve/veya diğer büyük güçlerle askeri/ekonomik nitelikli bağlar kurarak hiyerarşi dışı güçlü ilişkiler geliştirmesi hegemon ile alt devlet arasındaki bağı zayıflatma potansiyeline sahiptir. Böylece alternatif dış yardım olanaklarının ortaya çıkması alt devlete hiyerarşik liderine olan bağımlılığını azaltma ve bu sayede otonom yetkilerini artırma imkanı sağlar.

Materyal kaynaklar bakımından hegemon güce olan bağımlılığını kendi imkanlarıyla azaltma olanağına sahip olmayan alt devletler, mevcut düzen içerisindeki otonomisini artırmak amacıyla hiyerarşi içindeki veya dışındaki (rakip hiyerarşik düzendeki veya tarafsız konumdaki devletler) diğer büyük güçlerle bu bağımlılık ilişkisini dengeleme girişiminde bulunabilmektedir. Bilhassa yumuşamanın hakim olduğu iki/çok kutuplu bir uluslararası yapı ile alt devlete yönelik tehdidin azalması veya tamamen ortadan kalkması gibi bu devlete geniş bir hareket alanı sağlayan koşullar altında alt devletin hegemon güce bağımlılığını azaltma ve meydan okuma davranışları artış gösterme eğilimindedir. Örneğin, Soğuk Savaş sürecinde yaşanan yumuşama (detant) dönemi hem ABD hem de Sovyet hiyerarşisindeki alt devletlere “bu çok kutuplu gerçekliği açığa vuran ilişkiler kurma şansı” vermiştir (Varas, 2008, s. 114). Dolayısıyla hiyerarşik liderleri ile aralarındaki muazzam materyal fark ve bağımlılık ilişkisi nedeniyle alt devletler açık bir meydan okuma konusunda fazlasıyla zayıf olduklarından, otonomilerini artırmak amacıyla hegemonu dengeleme noktasında potansiyel fırsatlara karşı oldukça duyarlıdır. Özellikle de hegemonun hiyerarşik altları üzerindeki meşru yetkilerini aşması veya iki aktör arasında çıkar çatışması yaşanması gibi durumlarda alt devletler diğer güçlerle (ekonomik, ticari, istisnai olarak askeri) ilişkilerini kuvvetlendirerek yumuşak dengeleme stratejisi izlemeye daha yatkın hale gelir (Sören, 2017, s. 9). Dolayısıyla “yumuşak dengeleme” stratejisi, hiyerarşik düzen içerisinde otonomisini artırmak isteyen, ancak “dolaylı revizyonizm” girişiminde bulunamayan veya yeterli başarıyı yakalayamayan (yani materyal kapasitesindeki mevcut artış hiyerarşik liderine olan bağımlılığın üstesinden gelme noktasında yeterli olmayan) alt devletlerin hiyerarşik liderlerine meydan okumasını mümkün hale getirmektedir (Sören, 2017; Hannes vd., 2014).

Kalkınma yardımı, askeri güvenlik ve teçhizat gibi materyal yardımlar konusunda alternatif tedarikçilerin seçilmesi ve bunlardan yararlanılması, alt devletlerin mevcut

hegemon gücün talepleri karşısındaki savunmasızlığının üstesinden gelmede oldukça etkilidir.⁴⁷ Bu açıdan, alt devletler tam da patron devletin ve onun liderliğindeki dışsal aktörlerin talepleri ve siyasi dışsallıklarından kaçınmak için alternatif kaynakları tercih edebilmektedir (Cooley ve Nexon, 2020a, s. 11-12). Bu bağlamda, Latin Amerika ülkelerinde bir engel olarak görülen Batılı finansman kaynakları Doğu Avrupa'nın bağımsızlığı açısından potansiyel bir nimet olabilirken; Doğu Avrupa ülkelerinde bir engel olarak görülen sosyalist normlar, sosyal yapı ve ekonomik ilişkiler de Latin Amerika ülkeleri tarafından otonomi arayışları bağlamında kullanabilecekleri bir araç olarak algılanabilmektedir. Örneğin, Romanya bir yandan Çin'in diplomatik ve ideolojik desteğini elde ederken, diğer yandan ilişkilerini çeşitlendirmek amacıyla Batı ve Üçüncü dünya ile yeni ekonomik alternatifler oluşturmaya çalışmış; bazı Latin Amerika devletleri de Sovyetler Birliği ile diplomatik ve ekonomik ilişkiler hayata geçirmişlerdir (Triska, 1986, s. 182).⁴⁸ Dolayısıyla alternatif materyal kaynakların “birincil siyasi rolü”, alt devletlerin mevcut liderlerinden nispi bağımsızlık iddia etme aracı olarak işlev görmeleridir. Yani materyal ilişkilerini çeşitlendirmek, alt devletin bir yandan çıkar çatışması yaşanması durumunda lider devletin olası baskılarından bir kaçış yolu bir yandan da mevcut düzen içerisinde edindiği faydaları sürdürürken yükümlülüklerinin (ve dolayısıyla otonom yetkilerinin) sınırlarını zorlamanın aracı olabilmektedir (Lake, 2009a, s. 113). Böylece alternatif tedarikçiler hem hegemon gücün “toleransının ölçülmesi hem de emniyet vanası olarak ikili bir rol oynamaktadır.” Bu açıdan, alt devletlerin güvenlik endişelerini yatıştıracak küresel kırılmalar (gücün çokkutuplaşması veya detant dönemleri) ve elde edilecek somut faydalar ancak bir dereceye kadar bu devletlerin materyal ilişkilerini çeşitlendirme eğiliminin bir nedeni olarak görülebilir; esas itici faktör bu ilişkilerin hiyerarşik hakimiyet ilişkileri bakımından oynadığı siyasi roldür (Varas, 2008, s. 114).

A3c: Alternatif dış yardım olanaklarının ortaya çıkması ve/veya materyal kapasitesinde yaşanan artış, alt devlet(ler)in hiyerarşik liderine meydan okuma ve daha fazla otonomi isteme olasılığını artırır.

⁴⁷ Örneğin, “Çin'in kalkınma bankası, Dünya Bankası gibi liberal emsalleri tarafından geleneksel olarak koyulan şartlar olmaksızın Afrika, Latin Amerika ve Orta Asya'daki yoksul devletlere giderek artan kalkınma ve yatırım fonları sağlamıştır” (Cooley ve Nexon, 2020a, s. 11-12).

⁴⁸ Latin Amerika devletlerinin (Arjantin, Uruguay, Meksika, Brezilya, Peru ve Kolombiya gibi) Sovyetler Birliği ile geliştirdiği ilişkiler, bu devletlerin ABD'den nispi bağımsızlık elde etmesinde ve uluslararası alanda daha bağımsız bir tutum ortaya koymasında önemli bir rol oynamıştır. Latin Amerika-SSCB ilişkilerine dair detaylı bilgi için bkz. (Varas, 2008).

“Ezici bir güce sahip olmak hegemonların her zaman istediklerini elde ettikleri anlamına gelmez” (Jesse vd., 2012, s. 9).⁴⁹ Ancak “bir hegemon her ne kadar her zaman istediğini elde edemese de, sahip olduğu muazzam güç diğer devletlere karşı istediğini elde etmesine, onların kendisine karşı istediklerini elde etmelerinden çok daha fazla yardımcı olacaktır” (Layne, 2006, s. 12). Tam da bu nedenle, hegemon güçler gücünü pekiştirmek ve alt devletleri işbirliğine ikna etmek için materyal teşvikleri manipüle edebilirler (Ikenberry ve Kupchan, 1990, s. 283). Bir başka deyişle, ikincil devletlerin tercihlerini değiştirmek/kendi tercihleriyle uyumlaştırmak amacıyla ve daha fazla sadakat beklentisiyle materyal yardımları bir kaldıraç olarak kullanabilirler.

Lebovic’in (1988) de gözlemlediği gibi, dış yardım tahsislerinin belirlenmesinde donör ülkenin çıkarları alıcıların ihtiyaçlarından daima daha önemlidir. Bu bizi iki temel çıkarıma götürür. İlk çıkarıma göre, çeşitli çıkar ve ihtiyaçlar ve bunların rolü zamanla değişme eğiliminde olduğundan (Lebovic, 1988, s. 115), dış yardım tahsisleri üzerinde göreceli olarak olumlu ya da olumsuz bir etkiye sahiptir. Carter ve ilk Reagan yönetimlerinin çıkar algılamaları arasındaki çarpıcı farklılık ve bunun Amerikan yardımları üzerinde doğurduğu sonuç bu konuda önemli bir örnek teşkil etmektedir. ABD’nin küresel gücünün sınırlarını kabul ederek seleflerinin Soğuk Savaş enternasyonalizminden uzak durmayı öngören Carter döneminde dış yardımlar önemli ölçüde kısıtlanmıştı. Buna karşılık Reagan, Soğuk Savaş konularının ve dolayısıyla Komünizme karşı mücadelenin öncelik kazandığı, askeri-güvenlik odaklı çıkar ve stratejiler ortaya koydu. Böylece ekonomik yardım ve “silah tedariki bir kez daha ‘istisnai’ değil ‘düzenli’ bir politika aracı” haline geldi (Lebovic, 1988, s. 116). İkinci çıkarıma göre ise “küçük bir devletin alacağı yan ödemelerin hacmi ve büyüklüğü, büyük güç müttefikinin küçük devletin özerklik tavizlerinin önemine ne ölçüde değer verdiğine bağlı olacaktır” (Kabir, 2016, s. 70). Örneğin, değişen jeopolitik koşulların alt devletin düzene sıkı bir şekilde bağlılığını gerektirmesi durumunda lider devlet tahsis ettiği materyal kaynaklarda alt devlete cazip gelecek önemli bir iyileştirmeye gidebilir. Çünkü söz konusu iyileştirmelerin getireceği net kazanç sayesinde küçük devletler hegemon ile işbirliği konusunda teşviklere sahip olacaktır (Leeds, 2000, s. 67).

Pozitif bir teşvik unsuru olarak yardımlar, “diğer devletlerin davranışlarını etkilemek ve dış politika hedeflerine ulaşmak” (Kabir, 2016, s. 17) isteyen hegemon güçler için

⁴⁹ Kenneth N. Waltz da aynı düşünceyi savunmaktadır (Waltz, 1979, s. 191-92).

önemli bir araçtır. Materyal yardımlar, hegemon güç için önemli görülen konularda alt devleti etkileme kabiliyetini artırır ve başka türlü ulaşılamayacak bir bağlılık ve işbirliği düzeyine ulaşmaya yardımcı olur. Bir başka deyişle, alt devletin düzenden elde ettiği somut faydaların ve dolayısıyla hegemon güce olan bağımlılığının artması, iki devlet arasında stratejik rekabet ortaya çıkmasını önemli ölçüde önler (Flemes ve Wehner, 2015, s. 166). Tam da bu nedenle, dış ortamdaki değişikliklerin güdülediği hegemon güç, alt devletin sadakatini geri kazanmak ve böylece ittifak içi dayanışmayı artırmak amacıyla ittifakı alt devlet açısından daha çekici hale getirmek için maddi teşvikler sunmaya, dolayısıyla daha fazla maliyete katlanmaya istekli hale gelir. Bilhassa rakip bir küresel gücün kendi etki alanlarına girmesi söz konusu olduğunda belli bir hiyerarşik düzendeki lider devletin kaygısı önemli ölçüde artma eğilimindedir. Böylesi bir senaryoda rakip gücün hegemonu dengelemeye/mezdan okumaya yönelik pratikleri kadar, alt devletin işbirliği konusundaki isteksizliği ve/veya lider devletin etkisini dengelemek amacıyla rakip hegemon güçle kurduğu alternatif bağlar da hegemon devleti rahatsız etmektedir (Hughes, 1986a, s. 182).

Rakip küresel güç, zaman ve kaynaklarını hegemon devletin etki alanları içerisinde bulunan bölge ya da ülkelere yatırmayı seçtiğinde, hegemon gücün “müttefik desteği arzusu” (Walt, 1997, s. 165) artma eğilimindedir. Özellikle de, söz konusu bölgedeki jeopolitik çıkarlarını korumak, güç projeksiyonu kabiliyetini artırmak ve gerektiğinde askeri operasyonlar yürütmek açısından ilgili bölgede yer alan alt devletlerin işbirliği acil ve hayati bir hal alır. Bölgede yüksek derecede bir özerklik ve hareket özgürlüğüne ihtiyaç duyan hegemon güç için alt devletin müttefikliğinin bu şekilde çekici bir hale gelmesi, büyük olasılıkla hegemon gücü materyal kaynak temini ile alt devleti cezbetme konusunda harekete geçirir. Bir başka deyişle, rakip küresel gücün etki alanına girdiği ve çıkarlarını doğrudan tehdit ettiği durumlarda hegemon güç için ittifakın stratejik değeri artacağından, hegemon gücün alt devlete sağladığı yardımların niteliği ve hacmi iyileşme eğiliminde olur (Davis, 2008-2009). Öte yandan, ittifakın stratejik değerinin artması hegemonun materyal yardım sağlama konusunda istekliliğini artırmakla kalmaz, aynı zamanda hegemonun gözünde bu yardımların maliyetini de haklı çıkarır (Kabir, 2016, s. 62). Stephan Walt’un “ne kadar çok yardım o kadar sıkı ittifak” (1985, s. 27) önermesinde karşılığını bulan bu durum, daha yakın güvenlik ilişkilerini teşvik etmek amacıyla materyal yardımları bir kaldıraç olarak kullanmanın önemini ve sıklığını

ortaya koymaktadır. Dolayısıyla hegemonun bu konudaki çıkarları yardımı motive etmekte ve artan yardımlar da alt devleti restorasyon ve hiyerarşik lideri ile uyum konusunda teşvik etmektedir. Sonuç olarak, dış koşulların harekete geçirmesiyle hegemon güç sahip olduğu materyal üstünlüğünün kendisine sağladığı “etki asimetrisi”ni (Layne, 2006, s. 12) kullanarak alt devletin düzene bağlılığını yeniden sağlamakla kalmaz, bu sayede onun üzerinde önemli bir nüfuz da kurar.

A3d: Rakip küresel gücün etki alanına girmesi ile alarma geçen hegemon güç, alt devletin düzene bağlılığını yeniden sağlamak/sağlamlaştırmak ve onun üzerinde etki kurma kabiliyetini artırmak amacıyla alt devleti materyal kaynak temini ile cezbetmeyi seçebilir.

Alt devlet alternatif kaynaklar bulduğu ölçüde ve bu ilişkileri ekonomik ve siyasi olarak sürdürebildiği sürece daha fazla manevra alanına, dolayısıyla daha fazla otonomiye sahip olabilir (Hughes, 1986a, s. 181). Bu açıdan, alt devletin alternatif kaynaklara yönelmesinin hegemon güç tarafından açık veya örtülü kabulü alt devletin düzen içerisindeki konumunu ve hiyerarşik lideriyle pazarlık durumunu güçlendireceğinden, materyal kaynak temininde yaşanan bu sapmanın hegemon devleti alarma geçirmesi mümkündür.

Alt devletlerin ihtiyaç duydukları materyal faydaları sağlamak, hegemon güce söz konusu faydaları sağlamanın bir koşulu olarak bu devletleri direktiflerine riayet etmeye zorlama kabiliyeti verir (Blau, 1964, s. 121). Bu açıdan, alt devletin bir dış seçeneğe sahip olması hegemon gücün etki kurma kabiliyetini sınırlandırmış olur (Lake, 2009a, s. 70). Dolayısıyla alt devletlerin hiyerarşik liderine olan bağımlılığını azaltmaya dönük alternatif arayışları, hegemon gücün uluslararası çıkarlarını ve konumunu etkileme potansiyeline sahiptir. Bilhassa hegemon gücün alt devletin stratejik kaynaklarına karşı daha duyarlı olduğu uluslararası düzenlerde (hiyerarşik rekabetin söz konusu olması gibi) bu durum daha fazla önem kazanır. O kadar ki kimi durumlarda sadece alt devletin itaati bile hegemon gücün kayıtsız kalamayacağı bir faydadır (Hughes, 1986a, s. 179). Bu nedenle alt devletin fırsatçı davranışları, bu devlet üzerindeki nüfuzunu yeniden tesis etmek ve/veya güçlendirmek isteyen hegemonun bir dizi disipline edici pratiklerine (ekonomik/askeri/siyasi yaptırımlar gibi) maruz kalabilmektedir. Nitekim materyal “yardım, alıcı ülkenin bazı arzu edilen davranış kalıplarını güçlendirmek için bir teşvik olarak” sunulabildiği gibi hegemon gücün “çıkartlarına aykırı kabul edilen davranışlara

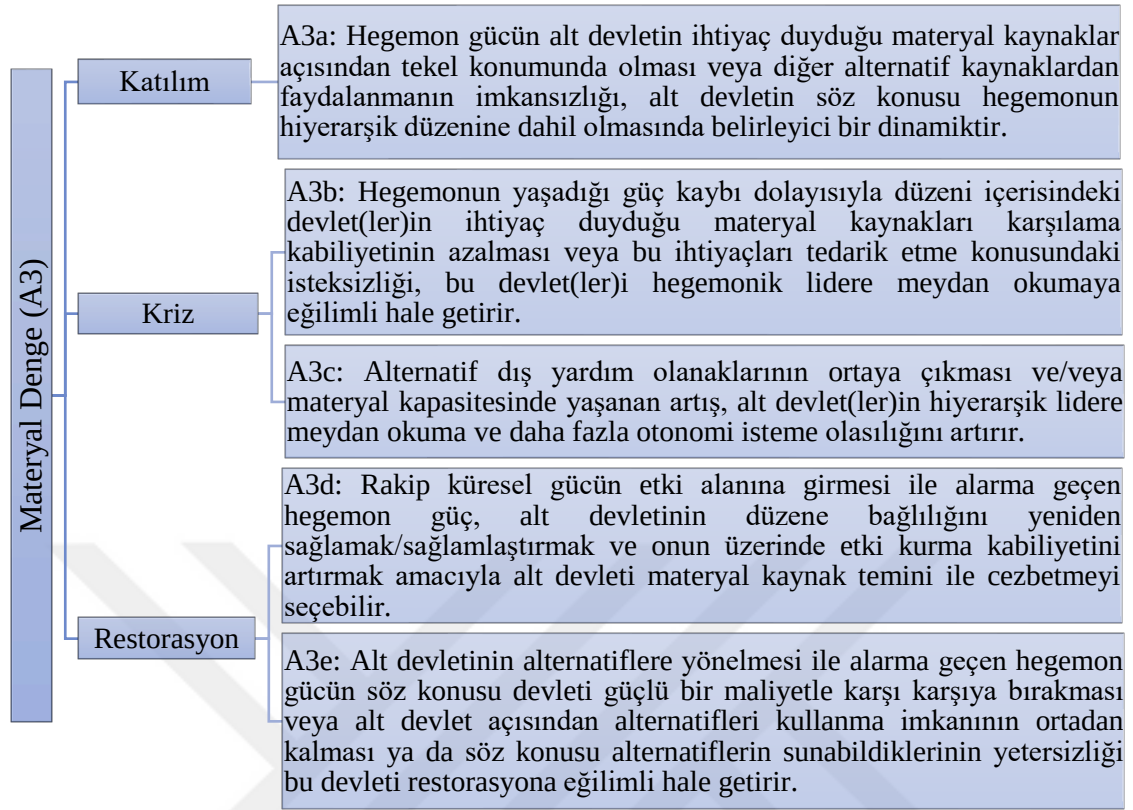
karşı siyasi bir yaptırım” işlevi de görebilmektedir (Burns, 1985, s. 4).⁵⁰ Sonuçta, alternatif kaynakları kullanma deneyiminin/girişiminin alt devlete büyük bir maliyet olarak geri dönmesi, bu devleti restorasyona yatkın hale getirir.

Ancak hegemon gücün yardım miktarını siyasi amaçlar için kullanabilmesi temelde çok az iç engelle karşı karşıya olması koşuluna bağlıdır ki (Walt, 1987, s. 236-37), bu da çeşitli kurumsal yapıların varlığı ve kamuoyunun etkisi dolayısıyla demokratik devletlerde böyle bir uygulamayı oldukça güç hale getirmektedir. Öte yandan, hiyerarşik hakimiyet ilişkileri içerisindeki “bağımlılık nadiren tek taraflı” (Walt, 1987, s. 238) bir durum olduğundan, hegemon gücün “aynı anda kendisine zarar vermeden alabileceği az sayıda misilleme eylemi bulunmaktadır” (Hughes, 1986a, s. 364).

İkinci olarak, alternatif kaynakları kullanmanın çeşitli nedenlerle olanaksız hale gelmesi ve/veya alt devletin hegemon güce duyduğu ihtiyacı artıran yeni tehditlerin ortaya çıkması, “sınırlı bir pazarlıkçı olarak” (Hughes, 1986b) alt devleti restorasyona yatkın hale getirebilmektedir. Çünkü, örneğin yeni tehdit unsurlarının ortaya çıkması, kendi başının çaresine bakma kabiliyetinden büyük ölçüde yoksun olan alt devleti oldukça riskli ve maliyetli bir durumla karşı karşıya bırakacağından alt devletin güvenlik gereksinimleri bakımından hegemon güce olan bağımlılığı artar. Bu durum alt devleti restorasyona daha yatkın hale getirir.

A3e: Alt devletin alternatiflere yönelmesi ile alarma geçen hegemon gücün söz konusu devleti güçlü bir maliyetle karşı karşıya bırakması veya alt devlet açısından alternatifleri kullanma imkanının ortadan kalkması ya da söz konusu alternatiflerin sunabildiklerinin yetersizliği bu devleti restorasyona eğilimli hale getirir.

⁵⁰ Bu bağlamda “yardıma bağlı koşulların artırılması veya değiştirilmesine yönelik talepler ertelenebilir veya reddedilebilir; mevcut yardımın gönderilmesi kısmen veya tamamen askıya alınabilir; mevcut yardım miktarı azaltılabilir veya yardım tamamen sonlandırılabilir (Burns, 1985, s. 4-5).

Tablo 3: Hiyerarşik Düzenlerde Materyal Denge

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.1.4. Angajman Dengesi

Hegemon güçler belirli bazı tehdit veya çıkar algılamaları nedeniyle bu algılamaların kaynağı olan bölgeye yönelik angajmanlarını yoğunlaştırma gereği duyarlar. Bu tehdit unsurlarıyla mücadelede söz konusu bölgede yer alan ikincil devletlerin iş birliğini sağlamak veya çıkarları konusunda bu devletlerin desteğini elde etmek, büyük ölçüde bölgesel üslere gereksinimi artan hegemon için elzem hale gelir. Nitekim diğer ülke topraklarında konuşlu üslar, hegemon güçlerin hava ve deniz kuvvetleri açısından önemli bir merkez görevi görerek asker ve teçhizat sevkiyatı ile kriz bölgelerine acil müdahaleyi kolaylaştırdığından hegemon aktörün gücünü uzak mesafelere yansıtmaya kabiliyetini artırmaktadır.⁵¹ Ancak hegemon güçler her ne kadar muazzam bir materyal üstünlüğe ve uluslararası alanda imtiyazlı bir konuma sahip olsalar da diğer egemen

⁵¹ 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin siyasi ve güvenlik çıkarları doğrultusunda Orta Asya'ya yönelik değişen angajman politikasını Washington'ın bölge ülkeleri ile ilişkileri ve Rusya ile hiyerarşik rekabeti bağlamında inceleyen bir çalışma için bkz. (Telatar, 2005).

(ikincil) devletlerin sahip olduğu -üs gibi- çeşitli özel varlıkları (specific assets) doğrudan kontrolü altına alması, imkansız değilse bile, hem askeri hem de siyasi açıdan oldukça maliyetlidir (Cooley ve Spruyt, 2009, s. 105).

Hegemonun bölgesel angajmanlarını ve müdahale stratejilerini mümkün kılan üs anlaşmalarının ortaya çıkış sürecine ilişkin bazı farklı yaklaşımlar söz konusudur. Örneğin, realist teoriler devletler arasındaki üs anlaşmalarını dengeleme veya peşine takılma stratejileri sonucunda ortaya çıkan ittifakların ürünü ya da sistemik baskıların (Soğuk Savaş'ın yarattığı iki kutuplu rekabet gibi) bir çıktısı olarak görürken; radikal analizler aktörler arasındaki hakim güç ve kapasite dağılımını odak noktasına alarak, bu anlaşmaların hegemon gücün taleplerini kabul etmesi konusunda ikincil devletlere yönelik uyguladığı zorlama pratiklerinin sonucunda ortaya çıktığını söylemektedir (Waltz, 1979). İnşacı teori ise sosyal normların ve kimliklerin (ortak bir güvenlik topluluğuna üyelik gibi) üs anlaşmalarının oluşumu ve şartları üzerinde belirleyici olduğunu ileri sürmektedir (Cooley ve Spruyt, 2009). Bütün bu etkenler hegemon güç ile ikincil devletler arasındaki üs anlaşmalarının ortaya çıkmasında değişen ölçülerde paya sahip olsalar da örneğin Soğuk Savaş'ın son bulmasının ardından bazı üs anlaşmaları sona ererken bazılarının nasıl/neden hala devam ettiğini ya da hegemonun üstün güç kabiliyetine rağmen alt devletlerin nasıl olup da üs haklarına ilişkin yeni pazarlık sürecinde quid pro quo (karşılık/taviz) anlaşmaları talep ettiklerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Hegemon güçler ile ikincil devletler arasındaki ilişkiye dair farklı bir perspektif sunan hiyerarşi teorisi bağlamında üs anlaşmalarının ortaya çıkış sürecine ilişkin geleneksel açıklama biçimlerinden farklı yeni bir görüş ortaya koymak mümkündür. Buna göre, nasıl ki hiyerarşik düzen salt hegemonun zorlayıcı gücüne değil hegemon ile alt devletler arasındaki müzakere ve pazarlıklara dayanıyorsa, benzer şekilde bu devletlerle üs anlaşmaları yapmak için de hegemon güçler “iki taraflı hibrit egemenlik düzenlemeleri müzakere etmek ve sürdürmek zorundadır” (Cooley ve Spruyt, 2009, s. 105). Dolayısıyla üs anlaşmaları egemenliğin bütünüyle hegemon güce devredildiği resmi hiyerarşi (imparatorluk/sömürge yönetimi gibi) ya da yatay ve güce dayalı ilişkilerin hakim olduğu anarşik düzende değil,⁵² sosyal sözleşmeye dayalı “informel imparatorluk” çerçevesinde ortaya çıkmış olmaktadır. Bu önermeye göre, tıpkı sosyal

⁵² Şüphesiz bu şekilde ortaya çıkan üs anlaşmaları da söz konusudur, ancak hiyerarşik düzende olduğu gibi ‘karşılıklılık’ esasına dayanmadıklarından yeterince istikrarlı olduklarını söylemek güçtür.

sözleşme gibi bu tür anlaşmaların da “tamamlanmamış” (incomplete) doğası ne ortak değerlerin ne sistemik/konjonktürel baskıların ne de hegemonun güç potansiyelinin tek başına alt devletlerin topraklarında elde ettiği üs haklarını korumasını garanti edemez. Dolayısıyla hegemon güçler askeri üslerine ev sahipliği yapan ülkelerin politikaları üzerinde tam kontrol uygulayamadığından, bu durum onları periyodik pazarlık başarısızlıklarına, alternatif hegemonik güçlerin söz konusu ülkedeki olası faaliyetlerine ve hatta askeri güçlerinin söz konusu üslerden çıkarılmasına karşı savunmasız kılmaktadır (Cooley, 2017, s. 154).⁵³

Çalışmada daha önce belirtildiği gibi alt devletler temel olarak askeri/ekonomik kaynaklar elde etme ve/veya potansiyel tehditlerden korunma karşılığında egemenliklerinin bir kısmını hegemon güce devretmektedir. Sosyal sözleşme bağlamında gerçekleşen otonomi devri genellikle hegemon gücün bu devletin egemenlik alanı içerisinde askeri üsler kurması ve yabancı orduların topraklarından transit geçişine izin vermesi gibi hegemonun bazı faaliyetlerine müsaade etmesini gerektiren zorunlulukları da içermektedir (Donnelly, 2006, s. 150). Örneğin Soğuk Savaş’ın ilk yıllarından itibaren ABD, kolektif savunma ve karşılaştırmalı üstünlük (comparative advantage) ruhu içinde alt devletlerin topraklarında üs hakları elde etmenin karşılığında bu devletlere askeri/ekonomik yardım sağlamayı temel dış politika ilkelerinden biri olarak benimsemiştir. Tam da bu nedenle, güvenlik ve ekonomik temelli yardımların sürekliliğini sağlamak Amerikan üslerini muhafaza etmek açısından hayati öneme sahip olmuştur (Clarke ve O'Connor, 1993, s. 445). Böylece “ev sahibi ülkeler, egemenlik haklarına ve askeri işlevlerine daha kısıtlayıcı sınırlar koyarken, Amerika Birleşik Devletleri'nden önemli miktarda kısmi-kira elde etmişlerdir” (Cooley, 2009, s. 102). ABD’nin elde ettiği üs ve diğer askeri olanaklar ise bir yandan alt devletin olası bağımsız dış politika inisiyatiflerini sınırlandırmasına olanak sağlarken, diğer yandan da Washington’ın bölgesel angajmanlarını kolaylaştırmış ve dış politika stratejilerini hayata geçirmesini imkanlı kılmıştır (Lake, 2009a, s. 68; Lake, 2009b, s. 45).

A4a: Hegemon gücün angajman politikaları ve çıkarları açısından alt devletin coğrafi ve stratejik önemi ne kadar fazlaysa hiyerarşik bir ilişkinin ortaya çıkması o kadar muhtemeldir.

⁵³ Örneğin Amerikan güçleri Özbekistan (2005), Filipinler (1991), Tayland (1976), Libya (1970), Fransa (1966) ve Fas’taki (1956) üslerinden çıkarılmıştır.

Alt devletin jeopolitik konumunun hegemonun stratejik çıkarları açısından değerini kaybetmesi hiyerarşik liderin sözleşme bağlamında bu devlete karşı üstlenmiş olduğu taahhütlerinden caymasına ve/veya sağladığı askeri/ekonomik kaynaklarda kesintiye gitmesine sebep olabilir. Nitekim hiyerarşik bir düzen içindeki her alt devletin “hegemon devlet için ortalama stratejik değerden daha yüksek bir değere” sahip olması gerektiğinden “aksi durumda hegemon devletin söz konusu düzeni devam ettirmek için gereken finansal, örgütsel ve siyasi kaynaklar sarf etme güdüsü olmayacaktır” (Zimmerman, 2017, s. 97). Bu doğrultuda stratejik önemin kaybı temelde iki sebepten ortaya çıkabilir. İlk olarak, mevcut sistemde potansiyel rakiplerin olmaması ya da sistemin tek kutuplu bir yapıya dönüşmesi alt devletin hem egemenliğini devretmesinin hem de jeopolitik konumunun önemini büyük ölçüde ortadan kaldıracaktır.

İkinci olarak, genel varlıklar özgün varlıklara kıyasla değişim durumunda daha kullanışlı olduklarından, hegemon güçler angajman politikaları açısından alt devletlere olan bağımlılıklarını azaltacak böyle bir avantaj elde ettiklerinde hegemon için alt devletin stratejik önemi azalacaktır. Örneğin uçak gemileri hareket edebilen bir kabiliyete sahip olduklarından bölgesel düzlemde daha geniş bir misyona ve çeşitli ülkelerle ittifak ilişkilerinde oldukça faydalı işlevlere sahiptir (Wallander, 2000, s. 708). Hegemon gücün teknolojik-stratejik anlamda kaydettiği bu tür gelişmeler, alt devletin bölgesel özgüllüğünü ve hegemonun angajman politikaları açısından yararlılığını azaltarak, düzenden edindiği faydalarda düşüş yaşanmasına sebep olabilir (Zimmerman, 2017, s. 12). Dolayısıyla hegemon gücün özgül varlıkların yerine genel varlıkları koyabildikleri durumlarda alt devlete olan bağımlılığı azalacağından bu devlete sağladığı faydalarda kesintiye gitmesi olasıdır. Bu açıdan söz konusu iki durum sonucunda ya da benzer nedenlerle stratejik önemini kaybeden alt devletin hiyerarşik liderine karşı çıkma olasılığı oldukça yüksektir.

A4b: Alt devletin hegemonun angajman politikaları açısından stratejik öneminin azalması veya bu önemi tamamen yitirmesi durumunda hegemonun bu devlete olan ihtiyacı azalacağından taleplerine daha az duyarlı hale gelir, bu durumda alt devletin hegemon güce meydan okuma ihtimali yüksektir.

Hegemon ile alt devlet arasında ilk sosyal sözleşmenin yapıldığı sırada ve/veya bu sözleşmenin yeniden müzakere edilmesi sürecinde bazı devletler ortak kimlik ve güvenlik çıkarlarının varlığını kabul ederek üs hakları vermenin karşılığında hegemon

güçten çok az şey isterken; bazı devletler -ABD'nin Japonya, Kore ve Filipinler ile olan üs anlaşmalarının savaş sonrası yeni pazarlık sürecinde olduğu gibi- askeri yardım ve yerel siyasi tavizler gibi bir bedel ve/veya ulusal egemenliğini ihlal eden önceki şartlarda iyileştirmeler talep edebilir. Hegemon güçle resmi güvenlik ilişkilerine sahip olan devletlerse -Türkiye, Yunanistan, İspanya, Portekiz ve Filipinler'in yaptığı gibi- ayrılma ve ittifak yapısını zayıflatma tehdidini bir pazarlık taktiği olarak kullanarak hiyerarşik liderlerinden daha büyük tavizler elde edebilirler (Cooley ve Spruyt, 2009, s. 104). Ancak alt devletin giderek artan talepleri ve fırsatçı davranışlarının, alt devletin sıkı pazarlık olanaklarını sınırlandırmak isteyen hegemon gücün otoritesiyle karşı karşıya kalma olasılığı her zaman mümkündür. Bu durumda hegemon güç ya olası alternatifleri gözden geçirecek ya da alt devleti disipline edecektir. Ancak her durumda hiyerarşik bir krizin ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir.

A4c: Hegemonun alt devletin bulunduğu bölgeye angajmanlarının artmasıyla alt devlet hegemonik liderinden daha fazla talepte bulunmaya başlayacağından hegemonik ilişkide kriz ortaya çıkması olasıdır.

Hegemon gücün alt devletin toprakları üzerinde askeri üs ve bazı ayrıcalıklar elde etmesine temel oluşturan ilk anlaşmaların sona ermesinin ardından, alt devletin eli anlaşılmayı yenileme sürecini geciktirme tehdidi nedeniyle oldukça güçlü duruma gelebilir. Bilhassa başka alternatifleri olmaması ya da daha maliyetli olması nedeniyle hegemon gücün alt devletteki bu varlıklara bağımlı olması durumunda alt devletler pazarlığı kendi lehine çevirme olanağına sahiptir. Bu durumda alt devletlerin hegemonun söz konusu “varlığı bir sonraki en iyi alternatifle değiştirmesinin maliyetine yaklaşan ancak aşmayan bir karşılık talep” etmeleri ve hegemon güçlerin de bu taleplere teslim olmaları kuvvetle muhtemeldir (Cooley, 2017, s. 158). Örneğin ABD'nin 1980'de alt devlet topraklarında sahip olduğu üs hakları karşılığında yaptığı yardımların çoğu kredi şeklinde iken, alt devletlerin daha talepkar ve fırsatçı hale gelmeleri nedeniyle, 1980'lerin sonunda neredeyse tamamı hibeye dönüşmüştür (Clarke ve O'Connor, 1993, s. 445). “NATO içerisinde bile, üslere ev sahipliği yapan ülkelerin sıkı pazarlıklara girmesi ve standart güvenlik garantilerinin çok ötesine geçen bir bedel talep etmesi nedeniyle Soğuk Savaş sırasında üs haklarının şartlarına ilişkin pazarlıklar oldukça çetin geçmiştir” (Cooley ve Spruyt, 2009, s. 101).

Alt devletlerin hiyerarşik patronları karşısındaki pazarlık gücü, hegemon ile kendisi arasındaki nispi güç dengesinden ziyade sahip olduğu varlıkların özgüllüğü oranınca belirlenmektedir. Tam da bu nedenle aktörler arasında başlangıçtaki materyal denge korunsa bile alt devletler üs anlaşmalarının korunması/yenilenmesi karşılığında mevcut düzenden elde ettiği kazanımları artırma talebinde bulunabilmektedir. Dolayısıyla şayet ikame edilmesi güç ya da çok pahalı olan temel varlıklara ev sahipliği yapıyorlarsa, küçük ve zayıf devletlerin dahi hiyerarşik liderleri üzerinde önemli bir pazarlık gücüne sahip olmaları mümkündür (Cooley, 2017, s. 157).

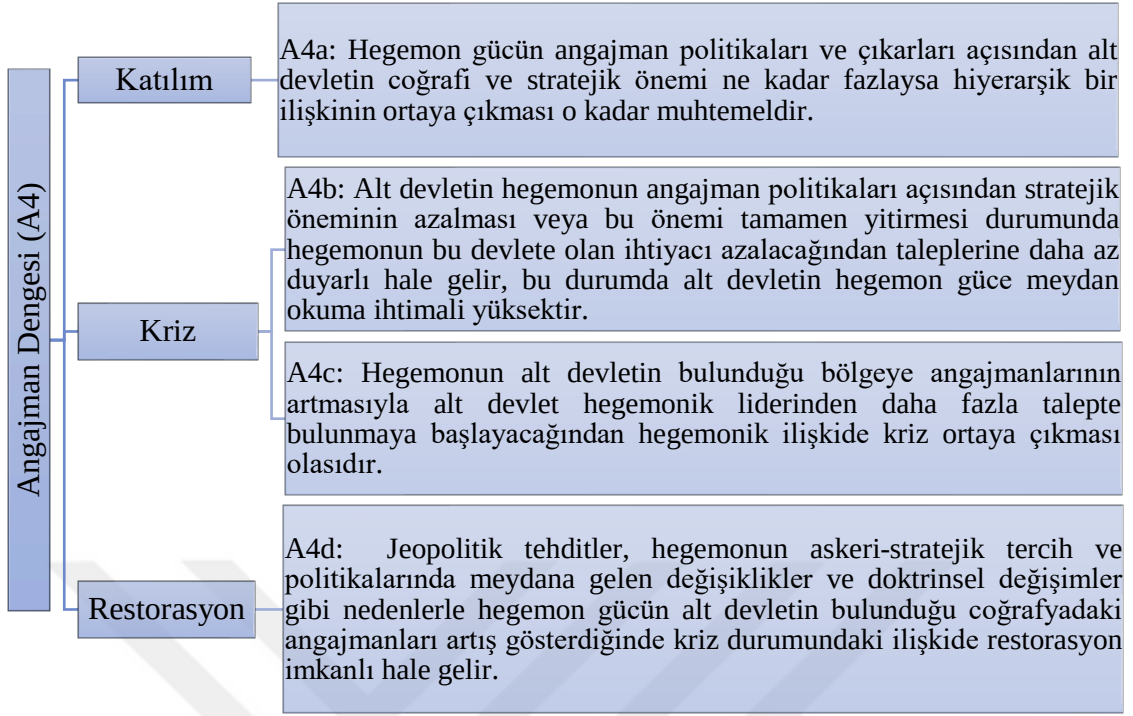
Belli bir varlığın önemi temel olarak sunulduğu bağlama (örneğin, alıcının karşı karşıya olduğu belirli durumlara) istinaden değişiklik göstermektedir (Walt, 1987, s. 43). Örneğin askeri bir üssün veya tesisin varlık özgüllüğü ve değeri, onun askeri bir operasyondaki önemi, belirli bir operasyonel veya lojistik ağ içerisindeki işlevsel önemi ve/veya bölgesel bir komutanlık⁵⁴ için konumsal önemi ile “aynı rol için alternatif alanların mevcudiyeti, askeri bir operasyonun zamanlaması, varlığın rolünün önemini vurgulayan ya da azaltan belli doktrinsel yenilikler ve belli donanımların önemini aniden artırabilecek veya azaltabilecek kapsamlı teknolojik değişimler (örneğin, bombardıman uçaklarından balistik füzelere geçiş) gibi bir dizi faktöre bağlıdır” (Cooley, 2017, s. 157; Cooley ve Spruyt, 2009). Bu açıdan hegemon gücün askeri-stratejik tercih ve politikalarında meydana gelen değişimler kadar söz konusu varlığı ikame edebilecek alternatiflerin varlığı ile hegemon gücün askeri ve teknolojik yenilikleri de bazı özel varlıkları kullanılmaz/köhne hale getirirken, diğerlerinin değerini artıran bir etki yaratabilmektedir (Cooley ve Spruyt, 2009, s. 106). Bu bağlamda müşterek çıkarların varlığı ve dahi alternatiflerin yokluğu hegemon gücü alt devletteki varlıklara bağımlı hale getirebilir. Bilhassa varlıkların bir ilişkiye (relation-specific assets), bölgeye veya amaca özgü olması durumunda hegemon ile alt devlet arasındaki karşılıklı bağımlılığın artış göstermesi kuvvetle muhtemeldir.

Hegemon gücün alt devletin bulunduğu bölgede angajmanları arttıkça, bu devletin toprakları üzerindeki askeri üs ve tesislere daha fazla ihtiyaç duyacağından, alt devletin taleplerini karşılama noktasında çok daha dikkatli davranma olasılığı yüksektir. Çünkü bu durumda alt devletlerin hiyerarşik düzene bağlılığını artırmak ve sağlamlaştırmak

⁵⁴ ABD'nin coğrafi komutanlıklarını ABD Avrupa Komutanlığı (EUCOM), ABD Merkez Komutanlığı (CENTCOM), ABD Pasifik Komutanlığı (PACOM), ABD Kuzey Komutanlığı (NORTHCOM), ABD Güney Komutanlığı (SOUTHCOM) ve ABD Afrika Komutanlığı (AFRICOM) oluşturmaktadır.

isteyen hegemon güçler hiyerarşik altlarına karşı daha tavizkar hale gelmeye oldukça yatkındır (Gershman, 2002, s. 61). Dolayısıyla hegemon gücün alt devlete sağladığı yarar ve mükafatlar, söz konusu üs ve tesislerin hegemonu ifade ettiği özgüllük düzeyinde yaşanan değişimler ile paralel bir seyir izler. Başka bir ifadeyle üslerin özgüllüğü hegemon güç açısından ne kadar yüksekse, göreceli gücünden ve/veya hegemon güçle paylaştıkları ortak kimliklerden bağımsız olarak, alt devletlerin yeni pazarlık sürecinde sahip olduğu tesir gücü o kadar fazladır” (Cooley ve Spruyt, 2009, s. 102). Örneğin Soğuk Savaş yıllarında ABD’nin denizaşırı üsleri Sovyetler Birliği’ni Avrupa, Asya ve Ortadoğu’da sınırlandıracak şekilde tasarlanmış olduğundan, bu bölgedeki müttefik ülkelerde konuşlu üsler ve çeşitli olanaklara erişim hakkı ABD için oldukça yüksek bir özgül değere sahip olmuş ve bu durum alt devletleri hegemonik liderleri ile olan pazarlıklarında büyük ölçüde avantajlı bir konuma getirmiştir. Bilhassa üs savaşlarının (base bidding wars) en üst düzeyde yaşandığı 1970 ve 80’li yıllarda Yunanistan, Türkiye, Portekiz ve Filipinler gibi Amerika’nın resmi müttefikleri dahi üs haklarını yenileme karşılığında ABD’den büyük çapta yardım paketleri talep etmişlerdir (Clarke ve O’Connor, 1993). Dolayısıyla söz konusu varlıklar ABD’nin daha geniş çaptaki askeri üs ağına “özgü kaldığı sürece, şartları büyük ölçüde ABD’nin lehine olan ilk sözleşmeler yeniden müzakere edilmiş ve daha dengeli güvenlik sözleşmeleri haline gelmiştir” (Cooley ve Spruyt, 2009, s. 102).

A4d: Jeopolitik tehditler, hegemonun askeri-stratejik tercih ve politikalarında meydana gelen değişiklikler ve doktrinsel değişimler gibi nedenlerle hegemon gücün alt devletin bulunduğu coğrafyadaki angajmanları artış gösterdiğinde kriz durumundaki ilişkide restorasyon imkanı hale gelir.

Tablo 4: Hiyerarşik Düzenlerde Angajman Dengesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2. BÖLÜM: HİYERARŞİK DENGİNİN KURULMASI: TÜRKİYE VE PAKİSTAN’IN AMERİKAN HİYERARŞİK DÜZENİNE KATILIM SÜREÇLERİ

2.1. Otorite-Otonomi Dengesi

2.1.1. Türkiye

Oldukça ağır bir bağımsızlık mücadelesi vererek 1923 yılında kurulmuş genç bir devlet olarak Türkiye, etkileri İkinci Dünya Savaşı’na kadar süren 1929 ekonomik buhranı ve ardından gelen savaş yıllarının etkisiyle istikrarlı bir iktisadi gelişme ivmesi yakalamakta akamete uğramıştı. Diğer taraftan savaşın ardından ABD ile Sovyetler Birliği merkezinde ortaya çıkan iki kutuplu yapı ve bu güçler arasındaki jeopolitik güç ve nüfuz rekabeti, Türkiye gibi ikincil devletler açısından ciddi bir güvenlik sorunu ortaya çıkardı. Nitekim bu iki hegemon güç “Avrupa’daki ve dünyanın diğer yerlerindeki kara ve hava güçleri dengesi konusunda derinden endişeliydi” ve tam da bu endişe nedeniyle aralarındaki rekabet gittikçe şiddetlenen bir hal alıyordu (Mearsheimer, 2001, s. 132). Bu açıdan Türkiye gibi orta büyüklükte bir devletin hiyerarşik bir düzene katılma tercihi yalnızca içe özgü koşulların (materyal yetersizlikler) bir sonucu değil, aynı zamanda uluslararası alanda karşı karşıya kaldığı yapısal faktörlerin ve gelişmelerin de belirleyici olduğu bir süreç içerisinde ortaya çıktı. “İki kutuplu bir sistemdeki kutuplarla benzer yapısal konumlarına rağmen, Sovyetler Birliği ve ABD, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından çok farklı” ekonomik/siyasi/güvenlik yapılanmaları hayata geçirmişlerdi (Lake, 2001, s. 139). Bu ortamda Sovyetler Birliği’nin büyük ölçüde baskı ve zora dayanan liderliğine karşılık, Washington’ın sınırlı hırsları olan ve tek taraflı eylemlere değil “pazarlık edilmiş” bir otoriteye dayanan hiyerarşi tercihini gösteren durumlar ABD’ye Ankara’nın nezdinde güvenilirlik ve dolayısıyla meşruiyet sağlamada önemli bir rol oynadı (**A1a**). Amerikan düzenine yönelik bu algılayış, temel olarak üç kritik sebepten kaynaklanıyordu. İlk olarak, ABD’nin, sahip olduğu demokratik ve şeffaf politik yapısı nedeniyle “yerine getirmeyi düşünmediği anlaşmalara girme olasılığı çok daha düşüktü” ve otoriter bir karaktere sahip olan Sovyetler Birliği ile kıyaslandığında mevcut “politikalarında radikal değişikliklere daha az elverişliydi” (Lake, 2009a). Bir yandan Washington’ın çıkarları

ve niyetleri açısından şeffaflık sağlayan, diğer yandan da ABD'nin gücünü ve olası istismar girişimlerini sınırlandıran ve böylece hakimiyet sözleşmelerine bağlı kalma olasılığını artıran bu durum, yalnızca ABD-Türkiye hiyerarşik ilişkilerinin tesisinde önemli bir rol oynamakla kalmamış aynı zamanda ilişkilerin sürdürülmesinde de kolaylaştırıcı bir işlev görmüştür.

İkinci olarak, ABD'nin "sömürgeciliğe karşı ideolojik ve gerçekçi bir tutum" benimseyen ve antiemperyalizmi temel dış politika ilkesi kabul etmiş bir güç olarak diğer devletler üzerinde tam egemenlik iddiasında olmayan güvenilir bir lider imajı sergilemesi (Lake, 2009a, s. 129) Türkiye'nin tercihinde etkili olmuştur. Dolayısıyla Türkiye, ABD'yi emperyalist bir güç olarak görmemesinin yanı sıra Moskova liderliğindeki hiyerarşik düzende yer alan bir devlete kıyasla Amerikan düzeni içerisinde daha fazla otonom yetkilere sahip olma avantajına sahip görünüyordu ki bu Ankara'nın uydulaşma korkusunu büyük ölçüde bertaraf etmekteydi (Oran, 2019a). Örneğin, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Sovyetler'in Türkiye'nin doğusundaki topraklar (Kars ve Ardahan) ve Boğazlar üzerindeki talepleri ve bu konudaki endişe verici baskıları karşısında Türkiye, bu derece kısıtlayıcı bir hegemon olmaktan uzak görünen ABD'yi güvenlik sağlayıcı bir aktör olarak görmüştü. Böylece Türkiye, Amerikan düzeni içerisine katılarak hem Sovyet tehdidine karşı güvenliğini sağlama almış hem de toprakları üzerindeki egemenliğini ve Boğazlar üzerindeki otonomisini korumuş oldu.

Üçüncü olarak ise ABD'nin nispeten 'çok taraflılığa' dayanan düzeninin aksine Sovyetler Birliği "Doğu blokunun kaderini tek taraflı olarak belirleme kabiliyetine" sahip olmayı amaçlıyordu. Tam da bu yüzden Moskova, hiyerarşik altlarına "iç destekten yoksun ve bu nedenle iktidarlarının devamı için Sovyetler Birliği'ne bağlı olan siyasi rejimleri dayatarak her bir devletin kalbinde Kremlin'in rehberliğine sadakatle yanıt verecek sadık vekiller meydana getirmekteydi" (Lake, 2001, s. 141). Dolayısıyla bağımsız seslere pek fazla alan tanımayan daha sıkı bir hiyerarşik düzen oluşturmuştu (Lake, 2001, s. 144). Öte yandan ABD ise demokrasi, adalet ve insan haklarının liderliğini yapmaktaydı (Uslu, 2016, s. 66). Bu açıdan Amerikan düzeni, hiyerarşik bir ilişkide yer almanın sonucu olan dikey tabakalaşmanın zayıf devlette neden olduğu sömürülmeye ve uydu bir devlete dönüşmeye ilişkin haklı endişeyi kısmen yatıştırıyordu. Dolayısıyla (ABD-Türkiye asimetrik ilişkisinin ortaya

çıkmasında etkili olan diğer faktörlerin yanı sıra) Amerikan hiyerarşisinin bu üç özelliği, Türkiye'nin neden sistemin iki hegemon gücünden biri olan Sovyetler Birliği'nin düzenine şiddetle karşı çıkarken ve hatta bu düzeni açıkça bir tehdit olarak algılamak, ABD'nin liderliğini üstlendiği düzene itaat ettiğine ve Washington'ın peşine takılmayı tercih ettiğine ilişkin önemli bir açıklama sunmaktadır.

Diğer taraftan, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, karşı karşıya kaldığı askeri ve ekonomik yetersizliklerin yanı sıra kutuplaşmakta olan bir dünyanın ve istikrarsızlıklar kuşağında bulunmasının da etkisiyle büyük ölçüde hegemon bir gücün düzen kurucu rolüne ve himayesine ihtiyaç duymaktaydı. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde sistemin iki hegemon gücünden biri olan Sovyetler Birliği'nin egemenlik (Boğazların statüsünde değişiklik talebi) ve toprak bütünlüğünü (Doğu Anadolu'ya yönelik toprak talepleri) hedef alan tehditleri, kendi başının çaresine bakma kabiliyetinden büyük ölçüde yoksun olan Türkiye'yi adeta hayatta kalma sorunuyla karşı karşıya bırakmıştı. Bu durum Ankara'nın sistemin diğer hegemon gücü olan ABD'yi bir "güvenlik hamisi" olarak görmesine neden oldu (Ikenberry, 2011, s. 139) **(A1b)**. Aslında 1946 Ekim'inden itibaren Moskova'nın oluşturduğu yakın ve doğrudan tehdit ortadan kalkmış gibi görünüyordu. Ancak Türkiye, coğrafi konumu dolayısıyla Sovyetler'in doğal yayılma alanı içinde bulunduğundan bu devleti uzun bir süre için potansiyel bir tehdit olarak algılamaya devam etti. Dolayısıyla tam da bu bölgesel gücü ve tehdidi dengeleyebilme düşüncesi Ankara'nın ABD liderliğindeki düzene katılmasında önemli ölçüde belirleyici oldu (Uslu, 2016, s. 10-11). Bu açıdan savaş sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu sistemin yapısal zorunlulukları Türkiye'yi uluslararası bir hiyerarşik düzende alt devlet olarak konumlanma arayışına iterken **(A1b)**, Sovyetler Birliği'nin avı olma riski bu tercihi Amerikan düzeninden yana yapmasında etkili olan unsurlardan biridir.

Öte yandan Sovyetler Birliği ile askeri/ekonomik/ideolojik rekabet sinyallerinin ortaya çıktığı bir dönemde ABD'nin de Türkiye'nin jeopolitik konum gibi stratejik kaynaklarına ihtiyaç duyması ya da en azından Sovyet etki alanına girmesini engelleme arzusu tek taraflı olmaktan ziyade karşılıklı bir bağımlılık üretme potansiyeline sahipti.⁵⁵ Bu ise sadece Ankara'nın değil aynı zamanda Washington'ın da Türkiye ile

⁵⁵ Zira henüz İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'nin Türkiye'nin fiilen savaşa girmesini istememesinin önemli sebeplerinden bir tanesi de savaş sonrasında Türkiye'nin Sovyetlerin etki alanında kalmasını önleme düşüncesi idi. Nitekim Türkiye, Ortadoğu, Akdeniz, Avrupa ve Balkanlar'ın merkezinde yer alan

ilişkilerinde kendini önemli ölçüde sınırlamak durumunda kalacağı anlamına geliyordu ki bu Türkiye'nin ABD tarafından istismar edilme ve sömürülme riskini azaltarak Ankara'nın gözünde Amerikan düzeninin cazibesini artırmaktaydı.

2.1.2. Pakistan

Pakistan'ın büyük güç ittifakı arayışı temel olarak hegemon bir gücün güvenlik sağlayıcı rolüne duyduğu ihtiyaçtan ileri gelmiştir. Ancak uluslararası sistemdeki kutupluluk, Pakistan'ın hiyerarşik bir düzene katılma tercihi üzerinde doğrudan değil, “dolaylı” bir etkiye sahiptir. Başka bir deyişle, Pakistan'ı hiyerarşik bir düzende konumlanma arayışına eğilimli hale getiren şey, iki kutuplu rekabetin kendisi açısından ortaya çıkardığı güvensizlik hali veya iki hegemon güçten birinden algıladığı açık ve doğrudan tehdit değildi. Yani Pakistan'ın güvenlik temelli endişelerinin ana kaynağı sistemin iki kutuplu yapısı veya kutup devletlerinin kendisi değil, başta Hindistan olmak üzere bağımsızlık sürecinin ortaya çıkardığı özgül tehdit unsurlarıydı. Bu açıdan Pakistan'ın uluslararası sistemdeki kutuplaşmada konumlanma arayışı, esasen Soğuk Savaş'ın sert koşullarının doğrusal bir sonucu olmaktan ziyade çok yönlü problemlerin içerisine doğmuş genç bir devlet olarak güvenlik temelli kaygıların ve maddi ihtiyaçların fazlasıyla ön planda olmasından kaynaklanmıştır. Dolayısıyla Pakistan, sınır komşularından kaynaklanan tehdit algılamalarını bertaraf etmek amacıyla açıkça Soğuk Savaş'taki Doğu-Batı geriliminden yararlanma ve hegemon güçlerden birinin (en uygun olanın) güvenlik şemsiyesini sağlama stratejisi izlemiştir (A1b).⁵⁶ İslamabad'ın bu tercihi ABD liderliğindeki hiyerarşiden yana yapmasının ise güvenlik noktasındaki iki

konumu nedeniyle ABD'nin savaş sonrasında kurmayı planladığı “yeni dünya düzeninde” önemli bir yere sahipti (Gözen, 2008).

⁵⁶ Yukarıda açıklanan nedenlerle hiyerarşik tercihini ABD liderliğindeki düzenden yana yapan Pakistan, ABD'nin ilgisini çekmek amacıyla Sovyet kartını oynamıştır. 11 Eylül 1947'deki kabine toplantısında Pakistan lideri Cinnah, ABD'nin Sovyet yayılcılığına karşı Pakistan ile ittifak kurmasının önemini şu şekilde ifade etmiştir: “Kuzey Batı sınırının güvenliği yalnızca Pakistan'ın iç meselesi değil, tüm dünyayı ilgilendirmektedir.” Buna göre daha önce İngiltere'nin sorumluluğunda olan Kuzey Batı sınırının Sovyetler karşısında korunması ve savunması artık Pakistan'a geçmişti ve tam da bu nedenle Pakistan stratejik konumu sayesinde ABD'nin Soğuk Savaş politikaları içerisinde özel bir yeri hak ediyordu (Pande, 2011, s. 89-90). Öte yandan tüm büyük ülkeler arasında yalnız Moskova'nın Pakistan'ın kuruluşuna ilişkin tebrik mesajı göndermemesi de yine Cinnah tarafından Sovyet tehdidine işaret ederek ABD'nin ilgisini ülkesine çekmek amacıyla kullanılmıştır (Minutes of Meeting of the Emergency Committee of the Cabinet, 11 Eylül 1947, aktaran; Kux, 2001, s.20). Benzer şekilde 1949 yılının ortalarında Truman yönetiminin Nehru'yu ABD'ye davet etmesi üzerine Pakistan Başbakanı Liaquat Ali Khan'ın Truman'dan davet alabilmek için Moskova ziyaretini kullanması bu konuda ilginç bir örnektir. Nitekim Truman, Pakistan'ı Moskova'ya kaybetme riskini almak istememiş ve Khan'ı ABD'ye davet etmiştir (Kux, 2001, s. 32-33).

temel kaygıdan ileri geldiği söylenebilir: askeri güvenlik ihtiyacı ve ideolojik güvenlik ihtiyacı.

İlk olarak, alt kıtanın bölünme süreci ve Pakistan'ın travmatik doğuşu sebebiyle Hindistan ile ilişkilerinde ortaya çıkan kalıcı düşmanlık hali ve bağımsız bir Peştunistan'ın kurulmasına yönelik talepleri bağlamında Afganistan ile yaşadığı varoluşsal sorunlar nedeniyle İslamabad başından beri adeta hayatta kalma mücadelesiyle karşı karşıyaydı. Söz konusu tehdit algılamaları karşısındaki güvenlik açığını hegemon bir gücün ittifakını sağlayarak ortadan kaldırmayı amaçladı. Pakistan'ın bu tercihi ABD ekseninden yana yapmasında ise Sovyetler Birliği'ne karşı duyulan güvensizlik ve Moskova'nın Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Güney Asya'ya yönelik içinde bulunduğu nispi kayıtsızlık hali önemli ölçüde belirleyici oldu (Hasan, 1968, s. 344).

Pakistan'ın bağımsızlığı öncesinde Moskova, Müslüman Birliği'nin (Muslim League) alt kıtada Müslüman çoğunluğa sahip bağımsız bir devlet (Pakistan) kurulması yönündeki talebini “siyasi olarak iflas etmiş ve gerici” ifadeleriyle kınamış ve daha en başta güven krizine neden olmuştu (Overstreet ve Windmiller, 1959, s. 118). Bağımsızlığın ardından ise Hindistan'ın iki ayrı devlet olarak bölünmesini İngiliz emperyalizminin bir manevrası olarak değerlendirmiş ve hem Hindistan'ı hem de Pakistan'ı Batılı piyonlar olarak görmüştü (Khalilzad, 1979-1980, s. 11; Kux, 2001, s. 16). Bu nedenle Pakistan'ın kuruluşunu hoş karşılamadı ve bu ülkeyi tanımayı reddetti (Özev, 2012, s. 155). Dahası, Moskova'nın Pakistan'ın gerekli alt yapıya sahip olmaması nedeniyle “bağımsız ve ekonomik bakımdan kendi ayakları üzerinde durabilen bir ülke olarak varlığını sürdürülebileceğine” dair inancı da yoktu. (Patil, 1977, s. 451). Bu nedenle Pakistan'ın ihtiyacı olan caydırıcılık ve karşı karşıya olduğu tehditlere yönelik güvenlik şemsiyesi sağlamanın maliyetini üstlenme konusunda istekli görünmüyordu. Moskova'nın bu ülkeye karşı stratejik bir ilgi duymamasının bir diğer sebebi de Pakistan'ın dini milliyetçilik temelinde kurulmuş bir devlet olmasıydı. Nitekim “Sovyetler Birliği gibi Orta Asya bölgesinde çok büyük bir Müslüman nüfusa sahip çok etnikli, çok dilli ve çok dinli bir devlet için” Pakistan gibi bir ülkeyi desteklemek, bölgede taşma etkisine sebep olabilir ve Moskova'ya yönelik ideolojik meydan okumalar ortaya çıkarabilirdi (Pande, 2011, s. 91). Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin Pakistan'a olan kayıtsızlığı ve dahası Pakistan'ın ideolojisini tehdit olarak

görme olasılığı göz önüne alındığında, ABD liderliğindeki güvenlik sistemine katılmak Pakistan için tek seçenek olarak belirmişti.

İkinci olarak, her ne kadar Pakistan askeri anlamda bir Sovyet tehdidi altında olmasa da Sovyetler Birliği'nin ideolojik yayılma stratejisi nedeniyle İslamabad'ın Moskova ile ilişki kurma konusunda ciddi endişeleri vardı (A1a). Çünkü Sovyetler Birliği liderliğindeki düzenin bir parçası olmak, Moskova güdümünde gerçekleşen rejim değişikliğine kadar varan bir otonomi devrini de beraberinde getiriyordu. Örneğin henüz 1945 yılında Bulgaristan ve Romanya'da, 1947 yılı sonlarında ise Polonya ve Macaristan'da komünist rejimler yönetime hakim olmuş; 1948 Şubat'ına gelindiğinde ise Çekoslovakya'da komünistler Kızıl Ordu'nun desteklediği bir darbe ile iktidarı ele geçirmişlerdi (Lake, 2001, s. 142; Mearsheimer, 2001, s. 199). Bu açıdan Sovyetler Birliği'nin düzenine dahil olmak, İngiltere sömürgesinden bağımsızlığını kazanan Hindistan'dan kimlik temelinde ayrılan Pakistan'ın yeniden ciddi bir otonomi kısıtlaması ile karşı karşıya kalmasına neden olabilirdi. Başka bir deyişle, İslamabad'a göre Moskova liderliğindeki hiyerarşide yer almak, ülkeyi kuruluşunun itici gücü olan İslami karakterinden taviz verme zorunluluğu ile karşı karşıya bırakabilirdi (Rizvi, 1993, s. 112). Bağımsızlığın kazanılmasından kısa bir süre sonra Cinnah, 7 Eylül 1947'de kabine toplantısında yaptığı bir konuşmada şöyle söylemişti: "Pakistan bir demokrasidir ve komünizm İslam topraklarında gelişmez. Çıkarlarımızın Rusya'dan çok iki büyük demokrasiyle, yani Birleşik Krallık ve ABD ile olduğu açıktır."⁵⁷ Dolayısıyla İslam ve Komünizmin "aykırı doğalarının Pakistan ile Sovyetler Birliği arasında herhangi bir gerçekçi ilişki veya bir arada yaşama olasılığı" açısından önemli bir engel oluşturması (Patil, 1977, s. 452) ve Komünist ideolojinin yayılmasına ilişkin duyulan korku Pakistan'ın ABD liderliğindeki düzene yönelmesinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur.

Pakistan-ABD hiyerarşik ilişkisini "başlatıcı" etkiye sahip bu iki temel dinamiğin yanı sıra, bu ilişkinin devamını sağlayan önemli bir etkenden daha bahsetmek gerekir. Nitekim İslamabad'ın tehdit algıladığı başlıca ülke olan Hindistan'ın Sovyet kutbuna olan yakınlığı Pakistan'ın Amerikan düzenindeki yeri bakımından Soğuk Savaş boyunca "süreklilik" sağlayan bir rol oynamıştır. İttifaklardan kaçınma stratejisi izlemekle beraber Hindistan'ın Amerikan emperyalizminden (ABD ile İngiliz

⁵⁷ Minutes of Cabinet Meeting, September 9, 1947, 67/CF/47, National Documentation Center, Islamabad. (Haqqani, s.35).

emperyalizmi arasında paralellik olduğu görüşü hakimdi) ve bölgeye yönelik müdahaleci politikalarından duyduğu korku, Yeni Delhi'yi Sovyetler Birliği'ni Batı'ya karşı bir denge unsuru olarak görmeye ve onunla dostane ilişkiler kurmaya itmişti (Khanum, 2019, s. 75-79). Bu bağlamda Hindistan'ın 1950'lerden itibaren Sovyetler Birliği ile yakınlaşması Pakistan'ı Soğuk Savaş boyunca Amerikan düzeni içerisinde tutan bir dinamik olmuş ve bu bağlamda sistemin iki kutuplu yapısı ABD-Pakistan hiyerarşik ilişkisinin devamlılığını sağlayan önemli bir işlev görmüştür.

Öte yandan Pakistan'ın ABD için önemi ise doğrudan doğruya sistemin iki kutuplu yapısı ile ilişkilidir. Başka bir deyişle komünist yayılma tehdidi ve küresel güç dengesinde Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti lehine kayma yaşanmasına ilişkin duyulan korku, ABD'nin Pakistan'la hiyerarşik bir düzene katılma kararında belirleyici bir etkiye sahiptir. (Tahir-Kheli, 1982, s. 1). Sovyetler Birliği ile arasındaki yoğun hiyerarşik rekabetin sonucu olarak ortaya çıkan, bölgenin dikkate alınmaması durumunda Sovyet etki alanına dönüşeceği korkusu ABD'nin dikkatini bölgeye çeken bir dinamik olmuştur. Bu açıdan Soğuk Savaş'ın ilk yıllarındaki düşük stratejik önceliğine rağmen, bölgedeki kaotik durumun ve siyasi ve ekonomik yozlaşmanın Sovyetler Birliği'nin faydalanabileceği bir güç boşluğu yaratacağı kaygısı ve bölgenin ABD'nin gelecekteki etki alanları içerisindeki potansiyeli, Washington'ın gözünde alt kıtanın önemini artıran bir etki yaratmıştır (McMahon, 1994, s. 13-15). Böylece Güney Asya'daki potansiyel alt devletlerin Sovyet yayılmacılığı karşısında iş birliğini sağlamak, ABD'nin temel öncelikleri arasında yer almaya başlamıştır. Ancak tek başına Pakistan'la bir ittifak kurmak -ki bu Pakistan'ın güvenlik/koruma çerçevesindeki taleplerine cevap vermesi anlamına gelecekti- Afganistan'ı ve daha da önemlisi Hindistan'ı yabancılaştırma riski nedeniyle elverişli değildi. Dahası bölge devletlerinden birine verilecek açık destek, ABD'yi bölgesel çatışmaların içine çekerek Sovyetler Birliği'nin bölgeye müdahale edebileceği bir fırsat yaratabilirdi (Kabir, 2016, s. 140). Öte yandan Hindistan, pek çok açıdan ABD'nin Asya politikasının temel taşı olarak görölüyordu. Öncelikle Pakistan'a göre daha büyük ve çok daha güçlü bir ülkeydi. Ayrıca ülke demokratik normları benimsemişti ve Hintli liderler genellikle Amerikan ideallerinden ilham alıyordu (Blank vd., 2018, s. 13). Üstelik Hindistan, gelişmekte olan dünyada özel bir yere sahipti ve bu nedenle ABD'deki çevreler tarafından bölgenin “doğal siyasi ve ekonomik merkezi” ve lideri olarak görölüyordu.

Bu nedenle “çevre ülkelere yapılan yardımların Hindistan’daki koşullara uyarlanması” gerektiği düşünülüyordu.⁵⁸ Dolayısıyla Pakistan’ın taleplerine cevap vermek, Komünist yayılmayla mücadelede çok önemli potansiyel bir müttefiki kaybetmek anlamına gelecekti. Ancak Hindistan başbakanı Nehru’nun 1949 yılında ABD’ye yaptığı ilk resmi ziyareti sırasında kendilerini “hiçbir zaman kimseye adamaya niyetli olmadıklarını” (The New York Times, 1949) söyleyerek bir anlamda bağlantısızlık politikasını ortaya koyması, iki ülke arasında uzun süreli bir yabancılaşmaya yol açtı. Öte yandan Hindistan’ın Doğu bloğu ülkeleriyle olan yakınlığı, Washington’ın bakış açısından Yeni Delhi’nin ABD’nin küresel güvenlik kaygılarını paylaşmadığını açıkça ortaya koymuştu.

“Örneğin Hindistan, Formosa adasının (Tayvan) Çin’e iadesini sağlayamadığı gerekçesiyle Japonya ile Barış Anlaşması’na karşı çıkarak Sovyetler Birliği ve Komünist Çin’in yanında yer almıştı. Ayrıca, Hindistan Başbakanı Nehru, ABD’nin Kore konusundaki tutumunu desteklememiş ve bunun yerine Pekin’in BM Güvenlik Konseyi’nde haklı temsiline sahip olsaydı savaşın önlenebileceğini öne sürmüştür” (Haqqani, 2013, s. 53).

Bunun sonucunda ABD, “tarafsızlıktan (veya Hindistan ile Pakistan arasındaki göreceli kayıtsızlıktan) Pakistan’a doğru bir eğilime geçerek bölge ile ilgili olarak farklı bir yaklaşım benimsedi” (Kabir, 2016, s. 141). Dolayısıyla Hindistan’ın Komünizme karşı iş birliği yapma konusundaki isteksizliği ABD’nin dikkatinin, her fırsatta ülkesinin ve kaynaklarının (ABD’den somut faydalar elde edildiği takdirde) bölgesel güvenlik krizleri zamanlarında ABD’nin emrinde olacağını ve Washington’ın bölgeye ilişkin stratejik çıkarlarına destek vereceğini dile getiren Pakistan’a (Kabir, 2016, s. 144) yönelmesine neden olmuştur. Bu açıdan uluslararası sistemdeki kutupluluk, ABD’nin sadakat ihtiyacını artıran ve böylece (Hindistan’ın potansiyel bir müttefik olma ihtimalinin ortadan kalkması sonucunda) Pakistan’dan gelen talepleri karşılamaya zorlayan bir dinamik işlevi görmüştür.

⁵⁸ “Foreign Relations of the United States, 1949, The Near East, South Asia, and Africa, Volume VI”, Report by the Sanaac Subcommittee For the Near and Middle East, 19 Nisan 1949, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1949v06/d3>.

2.2. Çıkarlar Dengesi

2.2.1. Türkiye

ABD ile Türkiye'yi hiyerarşik bir düzen içerisinde konumlandıran temel neden, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin güvenliğine yönelik oluşturduğu tehdittir. Osmanlı İmparatorluğu'nu Çarlık Rusya'sı ile pek çok kez karşı karşıya getiren Karadeniz ve Boğazlar yoluyla sıcak sulara (Akdeniz) ulaşma emelleri, Moskova yönetiminin savaş yıllarında boğazları sık sık çeşitli pazarlıkların konusu haline getirme çabaları nedeniyle Türkiye'yi tedirgin etmeye devam etmişti (Balcı, 2017). Savaş sonrasında ise SSCB'nin 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nı yenilemeyi reddederek,⁵⁹ Türkiye'den bazı toprakların (Kars ve Ardahan) iadesi ile Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin lehine değişiklik yapılması ve Sovyetlere burada üs verilmesi talebinde bulunması Türkiye'nin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne ilişkin kaygılarını daha da artırdı (Tuncer, 2017, s. 273-275; Mearsheimer, 2001, s. 199; Kuniholm, 1980, s. 4). Üstelik Sovyetler'in Doğu Avrupa'nın tamamını kontrolü altına alması ve Ortadoğu bölgesindeki askeri varlığı Moskova'yı Türkiye açısından çok boyutlu bir tehdit haline getirmekteydi. Böylesi bir ortamda materyal kapasitesinin yetersizliği nedeniyle Sovyet tehdidini bertaraf etme ve kendi güvenliğini sağlama kabiliyetinden büyük ölçüde yoksun olan Türkiye (Turan, 2012, s. 68; Güney, 2008, s. 472), bu tehdit karşısında ABD'nin askeri ve diplomatik desteğini kazanmak için harekete geçti (Karpas, 1975, s. 1-2). Dolayısıyla savaş sonrasında egemenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik açık bir tehditle karşı karşıya kalması, Türkiye'yi dış politikada stratejik denge ve güvenlik arayışları çerçevesinde ABD liderliğindeki düzene yakınlaştırmış oldu. Bu durum, Türkiye'nin dış politikasını büyük ölçüde bu düzenin çıkarları doğrultusunda şekillendirmesinde ve Soğuk Savaş boyunca sahip olduğu uluslararası konumun (ileri karakol/NATO'nun kanat ülkesi gibi) ABD ile ilişkiler üzerinden belirlenmesinde önemli ölçüde etkili oldu.

⁵⁹ 17 Aralık 1925'te Paris'te imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması 1920'de resmi olarak başlayan dostane ilişkilerin bir devamı niteliğindeydi. 7 Kasım 1935'te imzalanan bir protokol ile anlaşma on yıl daha uzatılmış oldu. Anlaşmanın süresinin dolduğu 19 Mart 1945 tarihinde Sovyet hükümeti, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e ilettiği bir nota ile 1925 anlaşmasının savaş sonrası değişen şartlara uygun olmadığını belirtmiş ve günün koşullarına uygun yapısal değişiklikler gerektirmesi nedeniyle anlaşmayı feshettiğini bildirmiştir (Cumhuriyet, 1945).

Öte yandan İkinci Dünya Savaşı'ndan en güçlü iki devletten biri olarak çıkan ABD, sahip olduğu bu imtiyazlı konumu ile uluslararası sistemdeki siyasi, ekonomik ve diğer ilişki ağlarını düzenlediği, uluslararası ekonomik rejimi yöneten kuralları belirleyerek dünya ekonomisini kontrol ettiği ve uluslararası iş bölümünü kendi çıkarları doğrultusunda tanzim ettiği bir düzen inşa etmeye başlamıştı.⁶⁰ Ancak savaş sonrasında Sovyetler Birliği ile yaşanan çıkar çatışmalarının belirginlik kazandırdığı hiyerarşik rekabet, Moskova'nın doğrudan doğruya Amerikan düzeni açısından tehdit oluşturduğunun açık bir işaretiydi. Bu ortamda Moskova'nın Boğazların savunmasına yönelik revizyonist talepleri⁶¹ ve olası bir müdahalenin işareti olarak görülen Sovyetler'in (Türkiye'ye sınırı bulunan) İran ve Bulgaristan'daki dramatik askeri hareketlilikleri Washington'ı Türkiye konusunda harekete geçirdi (Leffler, 1985, s. 810-11; Kuniholm, 1980, s. 317, 356). Nitekim bu süreçte Beyaz Saray'da yapılan bir toplantıda Sovyetler'in Türkiye'yi denetim altına almak istediği; bunu başarırsa sıranın Yunanistan'a geleceği ve sonuçta bu iki ülkenin kaybedilmesinin ABD'nin Ortadoğu ve Akdeniz'deki çıkarlarını tehlikeye atacağı değerlendirildi yapılmıştı (Armaoğlu, 1991, s. 148-151; Sönmezoglu, 2006, s. 36-37). Buna göre Moskova'nın Türkiye'yi etki alanına dönüştürmesi Sovyetler'i Basra Körfezi'ne ve Doğu Akdeniz'e doğrudan erişimi olan bir güç haline getirirken, ABD ve İngiltere'nin bölgesel konumları zayıflayacak ve Batı Avrupa için hayati önem taşıyan petrol kaynakları tehlikeye girecekti (Kayaoğlu, 2009, s. 325). Bu doğrultuda Truman yönetimi Sovyetler'in boğazların ortak savunulması yönündeki önerisini "Türkiye'yi kontrol etme bahanesi" olarak görmeye⁶² ve bu ülkeye "her ne pahasına olursa olsun" karşı koyulması gerektiğini düşünmeye başladı (Acheson, 1969, s. 195; Truman, 1955, s. 97). Böylece ABD, Türkiye'nin Sovyet etki alanına girmesini önlemek ve Yakın ve Orta Doğu'daki Sovyet yayılmacılığını durdurmak amacıyla hem boğazlar hem de toprak talepleri

⁶⁰ Üstelik savaş sırasındaki müttefiki Sovyetler Birliği'ni de kuracağı bu yeni (liberal) düzenin siyasi ve ticari bir üyesi yapmak istiyordu. Bu doğrultuda Sovyetler'in Yalta ve Postdam Konferanslarında gündeme getirdiği Montrö Sözleşmesi'nde ve Türkiye'nin doğu sınırında kendisi lehine değişiklik yapılmasına yönelik revizyonist politikalarına (Balci, 2017, s. 88; Mearsheimer, 2001, s. 199) ilk başlarda kayıtsız kaldı. Ancak savaş sonrasında Sovyetler'in taahhütlerine rağmen İran'dan ve işgali altındaki diğer ülkelerden çekilmeye yanaşmaması, dahası Doğu Avrupa'da kendisine bağlı sosyalist düzenler kurmaya başlaması ABD'nin Sovyet talepleri konusundaki görüşünü değiştirmesinde etkili oldu.

⁶¹ ABD, Sovyetler'in Montrö Sözleşmesi'nde değişiklik yapılmasına ilişkin talebini kabul ediyor ancak Boğazlarda olası bir üs elde etmesine şiddetle karşı çıkıyordu (Leffler, 1985, s. 809).

⁶² Nitekim ABD başta olmak üzere Batılı güçler, "1940-41 yıllarında Baltık devletlerinin zorla sindirilmesinin ilk adımının Sovyet üslerinin bu ülke topraklarına yerleştirilmesi olduğunu" çok iyi bilmekteydiler (Mark, 1997, s. 388).

konusunda Türkiye’yi desteklemeye karar verdi (Uslu, 2000, s. 204). Dolayısıyla Türkiye ile ABD, Sovyetler Birliği’nin yayılcı girişimlerini önlemek gibi oldukça açık bir ortak amaca sahipti (A2a). Böylece bu dönemde her iki aktör açısından da düşmanın nispi kesinliği (Sovyetler Birliği) ve algılanan tehdidin yoğunluğu iki devlet arasında sıkı bir bağlılık üretti. Öyle ki tam da bu ortak tehdit algısı nedeniyle Soğuk Savaş süresince ABD-Türkiye hiyerarşik ilişkisinin en önemli boyutunu güvenlik konusu oluşturdu (Larrabe, 2010, s. 3).

Güvenlik ve savunma ihtiyacının yanı sıra tarihsel olarak Türkiye’nin Batılılaşma politikası ve Batı’da saygın bir statü elde etme arayışı çerçevesinde Amerikan düzeni, Türkiye’ye Batılı ülkeler nezdinde arzu ettiği tanınmayı sağlayabilecek bir imkan sunmaktaydı. Bu açıdan savaş sonrasında kuzeyden gelen askeri tehdit karşısındaki güvenlik arayışı bir yana, “Türkiye’nin Avrupa uluslar ailesinin bir üyesi olma ve bu sıfatla tanınmaya yönelik neredeyse eşsiz arzusu, mevcut her yolla Batı’ya bağlanma isteğine daha bir ivme kazandırdı” (Vali, 2019, s. 115). Dolayısıyla ABD ile tesis edilecek sıkı ilişkiler sadece ülke güvenliğini ve gelişimini değil aynı zamanda Batı ile kültürel etkileşimi de garanti altına alacak ve böylece ülke içerisinde Batılılaşma politikalarının uygulanmasına yardımcı olacak bir kaynak olarak değerlendirilmekteydi. Öte yandan “İkinci Dünya Savaşı’nın ertesinde Türkiye’deki yönetici elit siyasi, ideolojik ve ekonomik sistemler konusunda Amerikan liderleriyle aynı fikirleri paylaşıyorlardı” (Uslu, 2016, s. 15). Dolayısıyla “Türkiye’yi siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan Batı’nın bir parçası yapma” hedefi, Türkiye’nin “İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Batı dünyasının en güçlü temsilcisi olarak ortaya çıkan” ABD’nin hiyerarşik düzenine dahil olmasında etkili bir role sahip oldu (Uslu, 2016, s. 64-65).

İkinci olarak, Türkiye’deki siyasi liderlerin Batılılaşmayı ve Batı odaklı dış politikayı “halkın genel olarak İslam dinine ve geleneksel değerlere bağlılığı karşısında rejimi ayakta tutmanın bir yolu olarak” görmesi nedeniyle Amerikan hiyerarşisi Türkiye’nin laik-Batılı kimliğini onaylayacak ve hatta bu kimliği garanti altına alacak bir düzen olarak görülmekteydi (Harris, 1972, s. 44; Rustow, 1989; Uslu, 2016, s. 16). Bu, aynı zamanda henüz hayata geçirilmiş olan çok partili-demokratik sistemin güçlendirilmesi ve liberal değerlerin yerleşmesi anlamına da gelecekti.⁶³ Dolayısıyla bu genç

⁶³ McDonald’a göre büyük bir gücün hiyerarşik düzenine üyelik, alt devletin hegemon güçle aynı rejim türüne sahip olma olasılığını artırmaktadır (McDonald, 2015, s. 569). Nitekim Türkiye de Amerikan hiyerarşik düzenine demokratik bir ülke olduğu için katılmamış; tersine (iç koşulların yarattığı tetikleyici

demokratik rejimin korunması, bilhassa tam da bu yeni düzenin ürünü olan ve ilk demokratik seçimleri kazanarak Mayıs 1950’de iktidara gelen Demokrat Parti için önem arz ediyordu. Bu noktada demokratik ve liberal siyasi değerlere ve kurumlara sahip olması dolayısıyla ABD liderliğindeki hiyerarşide yer almak, Türkiye’ye maddi olmayan ancak yönetici elitler tarafından büyük önem atfedilen başka bir fayda daha sağlayacaktı. Buna göre Batı odaklı dış politika ve dolayısıyla Amerikan hiyerarşisi, Demokrat Parti hükümetinin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü’nün ifadesiyle, “tek partiye ve diktatörlerin keyfine dayalı” yapıları tasfiye ederek Türkiye’de yeni kurulan demokratik rejimin geleceğini güvence altına alacak ve Demokrat Parti açısından meşruiyet sağlayacak bir düzen olarak görülüyordu (Mütercimler ve Öke, 2004, s. 40). Öyle ki, NATO’ya üyelik de DP liderleri tarafından bu perspektiften değerlendirilmişti. Buna göre, güvenlik ve yardım gibi maddi getirilerinin ötesinde NATO üyeliğiyle birlikte “çok partili demokrasi yani DP’nin yeni filizlenen iktidarı da bürokrat CHP taraftarı bir darbeye karşı sigorta edilmiş” olacaktı (Oran, 1970, s. 73). Sonuçta, bu dönemde “Batılılaşma, yeni haliyle Amerikancılık, Demokrat Parti’nin önce kendisine siyasal alan açmasına ve daha sonra da CHP’yi tasfiye etmesine olanak” sağladı (Balcı, 2017, s. 102). Dolayısıyla Türkiye’nin yönetici elitleri, ABD ile kurulan hiyerarşik ilişkiyi iç tehditlerle mücadele etmenin, siyasi ve ekonomik krizlerin üstesinden gelerek içte istikrar sağlamanın ve böylece iç politika düzleminde mevcut rejimin meşruiyetini ve prestijini artırmanın bir sigortası olarak görmüşlerdi. Bu açıdan ortak kimlik algısı ve benzer ideolojik yönelimlerin yanı sıra ABD liderliğindeki düzenin gerek Türkiye’deki yönetici elitlere iç politik düzlemde meşruiyet sağlaması gerekse de söz konusu seçkinlerin muhalif hareketlere yönelik dışlama pratiklerini normalleştiren ve sağlamlaştıran bir rol oynaması Türkiye’nin tercihinde önemli ölçüde belirleyici olmuştur (A2b).

2.2.2. Pakistan

Pakistan’ı ABD liderliğindeki hiyerarşik düzende konumlandıran temel neden, bağımsızlıkla birlikte karşı karşıya kaldığı dışsal tehditler ve bu zorluklar karşısındaki güvenlik arayışıdır. Pakistan, 1947 yılında bağımsızlığını kazandığında Sovyetler Birliği, Çin ve Hindistan gibi üç büyük ülke tarafından kuşatılmış konumu ve bilhassa

etkinin yanı sıra) bu düzene katılmak için siyasi rejimini batılı modele uyum sağlayacak şekilde değiştirmek durumunda kalmıştır (Eroğul, 2014, s. 1-8; Müftüoğlu ve Sabuncu, 1993, s. 11).

komşusu Hindistan'dan algıladığı tehdit nedeniyle güvenlik ve beka sorunlarıyla karşı karşıyaydı (Mahmood, 1994, s. 97). Üstelik bağımsızlık sürecinde, gelecekteki devletin anayasal düzeni, ekonomi, ulusal güvenlik ve dış politikası gibi kritik konular neredeyse hiç tartışılmadığından yeni devletin hayatta kalma stratejisi konusunda belirsizlik hakimdi (Haqqani, 2013, s. 18, 20). Hint yarımadasının Hindistan ve Pakistan şeklinde iki ayrı devlet olarak İngiltere'den bağımsızlığını kazandığı süreçte “Hindistan’ın mali ve fiziksel varlıklarını bölmek, mülteci mülkiyet iddialarını çözmek, hayati sulama suyunun dağıtımı, sınırların çizilmesi vb. zor ve çetrefilli konular haline gelmişti” (Kabir, 2016, s. 134). Üstelik bölünme sonucunda Hindistan nispeten güçlü bir devlet olarak doğarken, Pakistan ekonomik, askeri ve hatta idari anlamda zayıf bir devlet olarak ortaya çıktı (Mahmood, 1994, s. 98). Bu durum, Pakistan’ın Keşmir başta olmak üzere temel anlaşmazlık konularında Hindistan karşısındaki mücadele ve pazarlık gücünü büyük ölçüde zayıflatan bir tablo ortaya çıkardı. Nitekim bölgesel bir güç olmayı arzulayan Hindistan (Rizvi, 1993, s. 20) bu gücünü, İngiliz egemenliğinin sona ermesinin ardından bağımsız prenslikler haline gelen ve kendi geleceklerine karar vermesi öngörülen Haydarabad, Junagadh ve Keşmir’i (Cammu bölgesi) egemenliği altına almak için kullanmıştı.⁶⁴ Böylesi bir ortamda karşı karşıya olduğu tehdit unsurlarını bertaraf etme ve çıkarlarını koruma kabiliyetinden büyük ölçüde yoksun olan Pakistan, Hindistan’ı dengeleme ve güç simetrisi arayışı çerçevesinde askeri ve diplomatik anlamda dış desteğe fazlasıyla ihtiyaç duyuyordu.

Pakistan’ın bir diğer komşusu olan Afganistan’la ilişkiler de Kabil’in Pakistan’ın BM üyeliğine karşı çıkması nedeniyle hızlı bir şekilde kötüleşmişti. Dahası Afganistan’ın kendisi ile Pakistan arasındaki sınırın (Durand Hattı) geçerliliğini sorgulaması ve bu sınırın ikiye böldüğü Peştun halkı için bağımsız bir Peştunistan devleti kurulmasına yönelik talepleri bu gerginliği daha da artırdı (Kux, 2001, s. 19; Haqqani, 2013, s. 31). Her ne kadar Pakistan’ın elini zorlayacak askeri ve ekonomik araçlara sahip değilse de Afganistan’ın mevcut sınırları tartışmaya açan tutumu, Pakistan’ın genel güvensizlik halini daha da perçinledi. Öyle ki Islamabad’a göre “Keşmir’in Pakistan’a dahil edilmesini sağlamak ve Peştun sorununu çözmek, Pakistan’ın kuruluş sürecini tamamlamak” açısından hayati önemde görülmekte ve bu nedenle Pakistan’ın güvenlik

⁶⁴ Bu bağımsız prenslikler İngiltere’nin yarımadadan çekilmesinin ardından ya Hindistan veya Pakistan’a katılacaklar ya da bağımsızlıklarını ilan edebileceklerdi (Kilislioğlu, 2019).

ve dış politikasının en önemli öncelikleri arasında yer almaktaydı (Haqqani, 2013, s. 32; Pande, 2011, s. 98).

Küresel bağlamda bakıldığında ise Pakistan'ın güvenlik temelli kaygıları arasında, dünya çapında egemenlik arzulayan yayılmacı bir devlet olduğuna inandığı Sovyetler Birliği yer alıyordu. Bu düşünceyle bağlantılı olarak, Pakistan'ın Sovyetler'in güney genişleme yolu üzerinde bulunan bir konuma sahip olması nedeniyle Sovyet dış politikasının gerçekleşmesinin önünde önemli bir engel teşkil ettiği ve tam da bu nedenle Moskova'nın hedefi haline gelebileceği endişesi hakimdi (Rizvi, 1993, s. 112; Patıl, 1977, s. 452). Dolayısıyla kuruluşundan itibaren çeşitli dışsal zorluklarla karşı karşıya kalan Pakistan'ın bu dönemde dış politikaya ilişkin üç temel amacı vardı (Mahmood, 1994, s. 97-98): kuzeyden (Sovyetler Birliği) gelecek herhangi bir saldırı karşısında koruma sağlamak, olası bir savaş durumunda güçlü komşusu Hindistan'a karşı yeterli savunma kapasitesine sahip olmak ve Keşmir başta olmak üzere çeşitli anlaşmazlık konularında pazarlık gücü elde etmek. Böylece bağımsızlığın ardından egemenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik tehdit unsurlarıyla karşı karşıya kalan Pakistan, dış politikada stratejik denge ve güvenlik arayışları çerçevesinde ABD liderliğindeki düzene yakınlaştı.

Diğer taraftan, 1950 yılına kadar ABD dış politika yapıcılarının temel endişeleri Güney Asya'dan çok uzaktaydı ve bu nedenle Pakistan'ı finanse etme konusunda bir aciliyet görülüyordu (Kux, 2001, s. 15).⁶⁵ Dahası Washington'a göre Pakistan'ı bölgesel konularda desteklemek, Hindistan ve Afganistan'ı tamamen yabancılaştıracak ve dolayısıyla "ABD'nin Asya'daki karmaşık ve mevcut sorunlarla ilgili hareket özgürlüğünü sınırlayacaktı" (Foreign Relations of the United States (FRUS), 1951a). Tam da bu nedenle ABD, ilk başlarda "Hindistan veya Pakistan'la ortaklık arasında bir seçim yapmak istemedi" (Haqqani, 2013, s. 34). Bu açıdan Pakistan ile ilişkilerinde ülke "hükümetinin ve halkının ABD'ye ve diğer Batı demokrasilerine yakın ve SSCB'den uzakta konumlanması" (Foreign Relations of the United States (FRUS),

⁶⁵ Bu tarihlerde ABD, Marshall Planı'yla Avrupa'nın ekonomik toparlanmasına çalışıyor, Truman Doktrini ile ise Batı cephesini güçlendirmeye çalışıyordu. Öte yandan Çin'de patlak veren iç savaşta ABD destekli milliyetçiler komünistlere karşı gittikçe zemin kaybediyor ve Ortadoğu'da Araplar ile Yahudiler arasındaki gerginlik endişe yaratıyordu. Dolayısıyla bu dönemde ABD'nin dikkati temel olarak Avrupa, Orta Doğu ve Çin'e odaklanmış durumdaydı. Nitekim 1947'de Merkezi İstihbarat teşkilatı (CIA) tarafından yapılan bir analize göre Hindistan ve Pakistan, Kuzey Afrika'nın sömürge bölgeleriyle birlikte Amerikan güvenliği ve çıkarları açısından Batı Avrupa, Uzak Doğu ve Ortadoğu'dan sonra dördüncü sırada gelmekteydi (Kabir, 2016, s. 139; McMahon, 1994, s. 155).

1949a) gibi nispeten mütevazî çıkarlara sahipti. Bu doğrultuda Pakistan'ın ilk mali (2 milyar dolar) ve askeri yardım talebine oldukça sınırlı bir karşılık verdi (mali yardım talebinin sadece yüzde 0,5'i oranında).⁶⁶ Amerikan stratejik düşüncesine göre “bu bölgedeki herhangi bir ülkeye yardım sağlayarak diğer Güney Asya güçlerinden bir veya daha fazlasının dostluğunu” bozma riskinin bulunması Amerikan çıkarlarını tehlikeye düşürecek bir durumdu (Foreign Relations of the United States (FRUS), 1949b). Dolayısıyla bu dönemde İslamabad'ın beklentileri, Washington'ın Pakistan'ın Amerikan politika ve çıkarları açısından önemine ilişkin değerlendirmeleriyle açıkça orantısızdı.

1950'li yıllara girilmesiyle birlikte ABD'nin genelde Güney Asya özelde ise Pakistan'a yönelik politikası değişmeye başladı ve müdahil olmama halinden belirgin bir yönetime doğru evrildi. Bu dönüşümün biri dış diğeri iç kaynaklı olmak üzere temelde iki sebebi vardı. İlki, Pakistan ve Hindistan'ın ABD'ye ve onun Soğuk Savaş politikalarına yönelik tavır ve tutumlarında ortaya çıkan belirgin farklılıktı. Bilhassa Kore Savaşı, Hindistan ile ABD arasındaki farklı ve hatta uzlaşmaz görüşleri ortaya çıkarırken, aynı durum ABD-Pakistan yakınlaşmasının zeminini oluşturdu. Kore'de yaşanan savaşın büyük güç rekabetine dönüşmesini istemeyen Hindistan, Kore sorununa ilişkin olarak Sovyetler Birliği ve Çin'in Güvenlik Konseyi'ne geri dönmesi ve tarafların bir çözüm üzerinde müzakere etmesi yönünde bir politika izlemeyi tercih etmişti.⁶⁷ Yine Kore'nin birleştirilmesine yönelik kararda çekimser kalarak ABD ile aykırı düşmüş ve Çin'in Kasım 1950'de savaşa dahil olmasının ardından BM'de sunulan Çin'in Kore'deki saldırganlığa bizzat müdahil olduğuna ilişkin kararda Sovyet bloğu ile birlikte hareket ederek aleyhte oy vermişti (Larson, 1994, s. 39-40). Pakistan ise 38. Paralelin Genel Kurul tarafından hiç tanınmadığını ve savaşı Kuzey Kore'nin başlattığını belirterek, BM çatısı altındaki kolektif güvenlik sistemini harekete geçirme kararına destek verdi (Burke, 1973; Larson, 1994). Dahası Ortadoğu ve Güney Asya ülkelerindeki diplomatik

⁶⁶ “Ekim-Kasım 1947'de Pakistan, Amerika Birleşik Devletleri'nden Pakistan ordusu için 170 milyon dolar, Hava Kuvvetleri için 75 milyon dolar ve Deniz Kuvvetleri için 60 milyon dolar sağlamasını istedi.” Ayrıca “bir zırhlı tümen, kısmen motorlu beş piyade tümeni ve küçük bir süvari müfrezesinden oluşan 100.000 kişilik düzenli bir orduyu” sürdürmesine ve ayrıca personel ödemesine yardımcı olmasını istedi. On iki savaş filosu (150 uçak), dört avcı keşif filosu (70 uçak), üç bombardıman filosu (50 uçak), dört nakliye filosu (50 uçak) ve dört eğitim kanadı (200 uçak) ve dört hafif kruvazör, on altı muhrip, dört korvet, on iki sahil güvenlik gambotu ve üç denizaltı talep etti” (Haqqani, 2013, s. 37-38).

⁶⁷ Hintli liderlere göre, çoğu Asyalı için ABD'nin Hindistan ve Tayvan'a ilişkin eylemleri Amerikan emperyalizminin açık bir kanıtı olarak görülüyordu ve bu nedenle Hindistan'ın ABD ile Kore konusunda iş birliği yapması Hindistan'ın itibarına zarar verecekti. Öte yandan böyle bir iş birliği Hindistan'ın Çin ile olan ilişkilerine de zarar verirdi (Brands, 1990, s.52.).

girişimleriyle ABD'nin Kore'ye ilişkin pozisyonunu desteklemiş ve ABD Dışışleri Bakanı Dulles'un da ifadesiyle "önemli sayıda Asya ülkesini BM'nin konumuna getiren lider bir rol icra etmişti."⁶⁸

ABD'nin Pakistan'a yönelik değişen politikasının ikinci ve iç kaynaklı olan sebebi ise Güney Asya'ya yönelik Amerikan stratejik düşüncesinde yaşanan paralel dönüşümdü. Amerikan çıkarlarının ve 'çevreleme politikası'nın kapsamını genişleten Ulusal Güvenlik Konseyi 68 sayılı belge (NSC-68)⁶⁹ ile Güney Asya bölgesi Amerikan çıkarları açısından önemli hale gelmişti. George Kennan tarafından ilk ortaya koyulduğu haliyle çevreleme, ABD'nin hayati olan ve olmayan çıkarları arasında net bir ayırım yapıyordu. Buna göre, Batı Avrupa ve Japonya gibi dünyanın endüstriyel ve askeri merkezleri Amerikan çıkarları açısından hayati konumda iken, bu kapasiteye sahip olmayan çevre ülke ve bölgeler ABD ve küresel istikrar açısından bir risk teşkil etmiyordu (Gaddis, 1982, s. 91). NSC-68 ise hayati ve periferik çıkarlar arasında herhangi bir ayırım gözetmiyordu. Buna göre dünyadaki bütün ülkeler eşit öneme sahipti ve bu nedenle komünizme karşı her yerde mücadele verilmeliydi (National Security Council Report, NSC 68, 1950). Çevre ülkelerle yapılacak ittifaklar, ABD'nin Sovyetler Birliği'ni kuşatmasında ve bölgesel veya küresel bir çatışma durumunda sağladığı yerel insan gücüyle Moskova ve Pekin'in caydırılmasında önemli rol oynayabilirdi (McMahon, 1994, s. 155). Dolayısıyla süreklilik unsurlarını muhafaza etmekle birlikte dış politikada ortaya çıkan bu taktiksel değişim, daha önce Amerikan güvenliği ve çıkarları açısından ikincil konumda görülen coğrafi bölgeleri önemli hale getirerek, çevreleme politikasında bölgesel paktların ve Sovyetler'i çevreleyen ülkelerde askeri üsler kurulmasının önemini artırdı.

Diğer taraftan Kore Savaşı'nın Fransa'nın Hindin'de zemin kaybetmeye başladığı bir tarihe denk gelmesi, bu savaşın organize bir komünist saldırısının parçası olarak görülmesine neden olmuştu. 14 Ağustos 1950 tarihli Milli Güvenlik Konseyi 74/3 sayılı

⁶⁸ Esas olarak Kore Savaşı sırasında ABD, Pakistan'ın BM kuvvetlerine askeri birlik göndermesini talep etmişti. Ancak Pakistan, ABD tarafından Hindistan'a karşı bir güvenlik garantisi verilmediği veya BM'de Keşmir konusunda bir karar çıkmadığı sürece ülkeyi Moskova'ya karşı tam olarak Amerikan düzeni içerisinde konumlandırmak istemiyordu. Çünkü Pakistan için en önemli konu hala Komünist yayılma değil, Hindistan ile olan mücadele ve rekabetiydi. Ancak ABD böyle bir taviz vermeye henüz hazır değildi. Bu nedenle Pakistan, Washington'ın talebini ülkenin sınırlı güvenlik kaynaklarını ülke güvenliğini sağlamak dışında başka bir amaçla kullanamayacağı gerekçesiyle geri çevirdi (Burke, s.127-133, aktaran Larson, 1994, s.41).

⁶⁹ 1949 yılında Çin'in komünistlere kaybedilmesi ve ilk Sovyet atom bombasının patlatılması, 1950 yılında Kore Savaşı'nın patlak vermesi ile birleşince NSC-68 Amerikan dış politikasının temeli haline gelmiştir.

belge (NSC 73/4), Moskova'nın "küresel bir savaş başlatmayı amaçladığına dair kesin bir kanıt olmamasına rağmen, böyle bir olasılığın Kore Savaşı" nedeniyle artmış olabileceğini, bu nedenle ABD ve müttefiklerinin askeri hazırlığının "son derece acil olarak" artırılması gerektiğini ifade ediyordu (Poole, 1998, s. 27; Foreign Relations of the United States (FRUS), 1950). Bu bağlamda Dışişleri Bakanı Dulles'a göre "Yakın Doğu'nun Sovyetler'e kaybedilmesinin Avrupa üzerindeki korkunç yansımaları ve bu ödülü elde etmeleri halinde Sovyetler'in sahip olacağı büyük avantajlar göz önünde bulundurularak her türlü çabanın" gösterilmesi gerekiyordu (Foreign Relations of the United States (FRUS), 1953a). Bu açıdan Kore Savaşı'nın alevlendirdiği Komünist yayılma korkusu, Güney Asya bölgesinin Sovyetler'in genişlemesini kontrol altına alma stratejisi bağlamında ele alınmasının ve Pakistan'ın Amerikan düzenine ve çevreleme politikasına entegrasyonunun önem kazanmasına neden olmuştu.

Üçüncü olarak, Ortadoğu'da giderek artan siyasi ve ekonomik istikrarsızlık ve şiddetlenen Batı karşıtlığı bölgede Sovyetler Birliği'nin kazanmaya çalıştığı bir güç boşluğu yaratmıştı. Bu ortamda Ortadoğu'da güvenlik ve istikrarı sağlamaktan sorumlu olan İngiltere'nin gücünün zayıflaması, ABD'nin bölgenin savunmasında daha aktif bir rol oynaması gerektiğini ortaya çıkardı (McMahon, 1994, s. 145). Bu bağlamda "Sovyet gücü ve Ortadoğu'nun savunmasızlığı korkusuyla hareket eden" ABD, "Pakistan'ı Soğuk Savaş ve sıcak savaş amaçları açısından Batı için önemli bir askeri varlık olarak" görmeye başladı (McMahon, 1988, s. 840). 2 Mayıs 1951'deki bir toplantıda Yakın Doğu, Güney Asya ve Afrika işlerinden sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı George C. McGhee, Pakistan'ın bölgeye ilişkin savunma çabalarındaki yeri ve önemini şu sözlerle ortaya koydu: "Ortadoğu Pakistan ile savunulabilir; Pakistan olmadan Ortadoğu'yu savunmanın bir yolunu göremiyorum" (Foreign Relations of the United States (FRUS), 1951b). Bu açıdan, Pakistan'ın Ortadoğu'nun savunulmasına ve Sovyetler Birliği'yle mücadele kapsamındaki jeopolitik ihtiyaçlarına hizmet edeceği düşüncesi ABD'nin Pakistan'a olan ilgisinde önemli ölçüde artışa neden oldu.

Dolayısıyla Pakistan, bölünme sürecinde ortaya çıkan anlaşmazlıkları kendi lehine çözmek, Hindistan'ın gücünü dengelemek ve tehdit unsurları karşısında ülkenin güvenliğini sağlama almak amacıyla ABD liderliğindeki düzene dahil olurken, ABD bu ittifak ilişkisinde Sovyetler Birliği'ni çevreleme ve komünist yayılmayı önleme politikası bağlamında Pakistan'ın aktif desteğini almayı amaçlıyordu. Dolayısıyla her ne

kadar iki devletin öncelikli çıkarları ve tehdit algılamaları farklı olsa da güvenlik temelli kaygılarını birbirleri aracılığıyla bertaraf etme amacı ve stratejisi Pakistan ile ABD'yi hiyerarşik bir düzende bir araya getirdi. Böylece ABD, komünizmin yayılmasını engellemek amacıyla oluşturulan Kuzey Kuşak Stratejisini uygulama imkanına sahip olurken, Pakistan ise Hindistan başta olmak üzere güvenlik tehditlerine karşı önemli bir müttefik elde etmiş oldu. Nitekim bir Kongre Komitesi raporuna göre ABD'nin "Güney Asya'daki siyasi, ekonomik ve stratejik çıkarları Pakistan'ın müttefik olmasıyla büyük ölçüde desteklenmiş ve önemli ölçüde ilerlemişti." Yine bu rapora göre Pakistan'ın ABD liderliğindeki düzene dahil edilmesinin en önemli avantajlarından biri de "diğer Müslüman devletlerle ve Afro-Asya bloğunun diğer üyeleriyle ilişkilerinde Pakistan'ın Batı politikalarının etkili bir savunucusu olabileceği ve bu grupların bazı üyelerinin aşırı milliyetçiliği ve Batı karşıtı tutumları üzerinde ılımlı bir etki yaratabileceğiydi" (Mutual Security Act of 1958, 1958).

Diğer taraftan, Pakistanlı yönetici seçkinlerin siyasi hayatta kalma stratejileri de ABD ile ittifak arayışında önemli bir rol oynadı (A2b). Yeni devlet, ülkenin Hindistan'ın iki tarafında konumlanan ve aralarında 1600 km mesafe bulunan iki ayrı toprak parçasından oluşan alışılmadık coğrafi yapısı başta olmak üzere pek çok zorlukla karşı karşıyaydı. Artan iç çatışmalar ve meydan okumalar iktidar partisi ve siyasi liderler açısından ciddi bir sorun teşkil ediyordu. Bu durum, merkezi hükümet yapısını ve ulusal kurumlarını sıfırdan inşa etmek zorunda olan yeni devleti idari sorunlarla karşı karşıya bırakmanın yanı sıra iktidardaki seçkinlerin otoritesini sağlamlaştırmasını zorlaştırmaktaydı. "Ülkenin tek önemli partisi olan" Müslüman Birliği (Haqqani, 2005, s. 10), Cinnah'ın ardından fikir ayrılıkları sonucunda çözülmeye ve bu nedenle kitlesel desteğini kaybetmeye başlamıştı. Bu durum farklı milliyetlerden oluşan⁷⁰ bir ulusa sahip olan Pakistan'da entegrasyon sürecinin olumsuz yönde etkilenmesine sebep olmuş ve bunun sonucunda Pakistan'ın etnik ve bölgesel kültürler temelinde gevşek bir federasyon olarak inşa edilmesini talep eden gruplar ön plana çıkmıştı (Haqqani, 2005, s. 10). Siyasi istikrarsızlığın bu şekilde artması, muhalefeti yönetici elitin iktidarına karşı inandırıcı bir tehdit haline getirdi.

⁷⁰ "Doğu Pakistan'daki Bengallilerin yanı sıra, yeni devlet beş büyük grubu entegre etmek zorunda kalmıştı: Sindliler, Beluçlar, Peştunlar, Pencaplılar" ve Kuzey ve Orta Hindistan'dan gelen Muhacirler (Jones, 2002, s.109).

Bu ortamda Hindistan tehdidine ve bu ülkeyle rekabete odaklanmak, yönetici seçkinler tarafından merkezi otoriteyi sağlamlaştırmak ve devlet ile toplum arasında bağlantı kurmak açısından önemli bir araç olarak görülmüştür (Kabir, 2016, s. 135-145). Dolayısıyla, güçlü bir savunma teşkilatına sahip sağlam bir devlet tesis etme zorunluluğu yalnızca somut varoluşsal tehditlerin varlığının bir sonucu değil, aynı zamanda siyasi seçkinlerin iç politik düzlemde meşruiyet sağlaması ve muhalif unsurların marjinalize edilmesi amacının da bir ürünüdür. Bu zorunluluk karşısında devletin materyal kaynak bakımından yetersizliği göz önüne alındığında, İslamabad'ın ülkenin savunma kapasitesini geliştirmek, böylece iç istikrarı sağlamak ve devletin bütünlüğünü korumak amacıyla büyük güç ittifakına ihtiyacı vardı. Dolayısıyla Pakistan'ın yönetici elitleri, ABD ile kurulan hiyerarşik ilişkiyi iç tehditlerle mücadele etmenin, ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik krizlerin üstesinden gelerek içte istikrar sağlamanın ve böylece iç politika düzleminde mevcut iktidarın otoritesini sağlamlaştırma ve prestijini artırmanın bir garantisi olarak görmüşlerdi. Böylece, “düzenli bir yan ödeme akışını garanti eden bu ittifak, Pakistanlı liderlerin tehlikeli bir iç siyasi ortamda siyasi hayatta kalmalarını kolaylaştırdı” (Kabir, 2016, s. 133).

Öte yandan, 1953 yılından itibaren siyasette ve devletin dış politikası üzerinde sıkı bir kontrole sahip olmaya başlayan ordu, önceki yönetimlerin aksine ABD'den Hindistan'a karşı açık bir güvenlik garantisi almadan ittifaka katılmaya istekliydi. Önceki yönetimler (Liaquat ve Nazimuddin), “özellikle Pakistan'ın Amerikan yanlısı politikalara verdiği destek söz konusu olduğunda Batı karşıtı duygulardan endişe ederken, yeni dış politika yapım tarzı kamuoyuyla ilgili herhangi bir kaygıdan yoksundu” (Kabir, 2016, s. 145). Diğer yandan, gittikçe kötüleşen siyasi ve ekonomik koşullar yüzünden yönetici seçkinler açısından hegemon bir gücün hamiliğinin ve dış yardımların hayati hale gelmesi, bu kritik strateji değişikliğinde önemli bir rol oynadı. Bir başka deyişle, yeni yönetim, “temel kaygıları olan Hindistan'a karşı güvenlik garantilerinden vazgeçseler bile iktidarı ellerinde tutmalarına yardımcı olabilecek yardımları (yan ödemeler) kabul etmeye hazırdı” (Kabir, 2016, s. 146).

2.3. Materyal Denge

2.3.1. Türkiye

Türkiye'nin Amerikan düzenine katılmasının en temel motivasyonlarından biri şüphesiz bu dönemde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve askeri zayıflıktı. Nitekim Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na katılmamış olsa da “savaş ekonomisinin koşullarını, savaşmak dışında, tüm ağırlığıyla” tecrübe etmişti (Ardor, 2008, s. 405). Savaş sonrasında ise Türkiye ekonomisi temelde iki önemli sorun ile karşı karşıya kaldı. İlk olarak savaş sırasında yükselen ihraç mallarının (hammadde ve gıda maddeleri) fiyatları savaşın sona ermesi ile normal seviyeye düştüğünden Türkiye'nin gelirlerinde önemli ölçüde bir azalmaya neden oldu (Ülman VE Sander, 1972, s. 18). İhracattan elde edilen gelirde yaşanan bu düşüşe ek olarak savaştan sonra ithalatta ortaya çıkan artış, bir yandan eldeki döviz stoklarının kısa zamanda erimesine neden olurken diğer yandan da ülkenin ticaret dengesini iyiden iyiye bozmuştu (Sönmezoğlu, 2016, s. 47; Uslu, 2016, s. 12-13, 64).

İkinci olarak, savaş sırasında “savunma harcamalarının bütçeye hakim olması yüzünden” vergiler alabildiğine genişletilmiş ve Türkiye savaş sonrasında oldukça ağır bir ekonomik darlık içine girmişti (Boratav, 2015, s. 83). Her ne kadar savaşa bir taraf olarak katılmasa da olası bir işgal endişesi nedeniyle “etkin nüfusun önemli bir bölümünün (bir milyon kişi) silahaltına alınması sonucunda 1939-1945 dönemi tüm üretken kesimlerin ve milli gelirin daraldığı yıllar” oldu (Ardor, 2008, s. 405). Yine aynı nedenle savaş öncesinde hayata geçirilen planlama çalışmaları ve sanayileşmeye yönelik yatırımlar rafa kaldırılmış ve devletin tüm ekonomik gücü savunma harcamaları üzerinde yoğunlaşmıştı (Esen vd., 2011, s. 23; Tekeli ve İlkin, 2009, s. 16). Çıkarılan Milli Korunma Kanunu ile dış iktisadi faaliyetler gerilemiş; milli gelirde (%6), sanayi üretiminde (%5.5) ve tarımsal üretimde (%7.1) yaşanan gerileme ile adeta ekonomik bir duraklama dönemine, hatta daralma sürecine girilmişti (Ardor, 2008, s. 405). Dahası II. Dünya Savaşı sonrasında elinde dönemin şartlarına göre önemli bir miktar (276 milyon) altın ve döviz stoku bulunduğu halde, savaş sonrasında beliren Sovyet tehdidi nedeniyle savaş olasılığını hesaba katarak bu kaynağı kullanmak istememesi ve yine bu tehdit nedeniyle ordusunu terhis edememesi ekonomi üzerindeki yükü daha da artırmaktaydı (Sönmezoğlu, 2016, s. 47; Ülman ve Sander, 1972, s. 18-19). Diğer

tarafından II. Dünya Savaşı yılları Türkiye'nin "modern bir savaş açısından ne denli hazırlıksız" olduğunu ve silah ile diğer askeri teçhizat bakımlarından yetersizliklerini ortaya çıkarmıştı (Sander, 2016, s. 42). Dahası, savaş sonrasında dünyanın iki kampa bölünmüş doğasında Türkiye, "bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmek isteyen her ulus için teknolojik yardım ve kalkınmanın vazgeçilmez" olduğunu kesin olarak gördü (Vali, 2019, s. 115). Dolayısıyla Türkiye, sadece kötü ekonomik koşullarını iyileştirmek için değil aynı zamanda ordusunu modernleştirmek ve güçlendirmek için de büyük ölçüde dış yardıma gereksinim duyuyordu.⁷¹

Yetersiz materyal koşullarına Sovyet tehdidi ve uluslararası sistemin sıkı iki kutuplu yapısı da eklenince Türkiye, ABD liderliğindeki hiyerarşiye dahil olmanın getireceği maliyeti (otonomi kaybı), Moskova karşısındaki yalnızlığın sebep olduğu savunmasızlık ve yetersiz ekonomik koşullarının yaratacağı olası iç istikrarsızlığın maliyetine tercih etme eğilimine girdi. Bu bağlamda ABD'nin sahip olduğu refah ve 1944 yılında ortaya çıkan Bretton Woods sistemi ile bu sistemin ürünü olan IMF (International Monetary Fund-Uluslararası Para Fonu) ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (International Bank for Reconstruction and Development; IBRD) (şimdiki adıyla Dünya Bankası; World Bank Group) gibi kuruluşlar yoluyla uluslararası alanda ekonomik nüfuz sahibi olması hem askeri olanaklarını güçlendirmek isteyen hem de mevcut ekonomik istikrarsızlıklarına çözüm arayan Türkiye'nin Amerikan düzenine katılmasında oldukça ikna edici bir rol oynamıştır. Kaldı ki içinde bulunulan dönemde ABD, Türkiye açısından başvurulacak tek materyal kaynaktı (A3a) ve bu durum Ankara'nın ABD'yi ihtiyaç duyduğu kaynakları sağlayabilecek cazip bir potansiyel patron olarak görmesine neden oldu. Nitekim savaş sonrasında İngiltere, içinde bulunduğu ekonomik darlık nedeniyle Türkiye'ye sağlamakta olduğu yardımları sürdüremeyecek duruma gelmişti. Benzer şekilde diğer Avrupalı güçlerin "savaştan her bakımdan yıkık" çıkması (Sander, 2007, s. 201) ve savaş sonrasında iki hegemon gücünden biri olan Sovyetler Birliği'nin büyük ölçüde tehdit konumunda olması da ABD'yi Türkiye için tek tedarikçi konumuna

⁷¹ Bilhassa tek partili dönemden çok partili-demokratik düzene geçişin yaşandığı bu dönemde rejimin güvenliği ve iç istikrarı koruma bakımından ekonomik kalkınmaya büyük önem veriliyordu. Ancak ülkenin içinde bulunduğu şartlarda öngörülen ekonomik planların ve yatırımların finansmanı için büyük ölçüde dış kaynaklara ihtiyaç vardı (Aydemir, 1967, s.404-12).

getirmişti.⁷² Dolayısıyla Türkiye'nin askeri ve ekonomik yardıma hayati derecede ihtiyaç duyduğu bir dönemde alternatif dış yardım olanaklarının yokluğu, Türkiye'nin ABD liderliğindeki düzene katılma yönündeki kararının temel nedenlerinden biri olmuştur (A3a).⁷³

Hiyerarşik ilişkilerin başlangıcından “itibaren ABD hep Türkiye'nin en önemli ekonomik ve askeri yardım kaynağı” olmuş” (Uslu, 2016, s. 13) ve materyal ilişkiler iki aktör arasındaki ilişkilerin çerçevesinin belirlenmesinde her zaman önemli bir rol oynamıştır. Nitekim Türkiye, ABD'den alınan yardımların kendisi açısından özgüllük değerinin oldukça fazla olması nedeniyle gerek daha büyük bir hiyerarşiye eğilim oluşturarak (daha fazla otonomi devri) gerekse de ABD açısından kazanılmış haklar (askeri üs ve tesisler gibi) yaratarak hiyerarşik düzene gittikçe daha fazla kenetlenmiş duruma gelmiştir (Lake, 2017a, s. 370).

ABD liderliğindeki düzenden elde edilen materyal kaynaklar Türkiye'ye biri ekonomik diğeri askeri olmak üzere temelde iki önemli fayda sağlamıştır. Nitekim 1948-1962 yılları arasında Amerikan askeri yardımları Türkiye'nin toplam askeri harcamalarının %34'üne karşılık gelirken, “1950-1964 yılları arasında Türkiye'ye Amerikan ekonomik yardımı Türkiye'deki gayri safi toplam yatırımın %17'sine ve toplam kamu yatırımının %35'ine eşitti ve Türkiye'nin ekonomik büyümesinde önemli oranda katkıda bulundu” (Uslu, 2016, s. 210-211). Dolayısıyla ABD, Türkiye'nin hem askeri hem ekonomik anlamda ihtiyaç duyduğu materyal kaynakları önemli ölçüde temin etmiş ve ülkenin ekonomik refah, askeri güvenlik, savunma teknolojilerinin geliştirilmesi gibi oldukça stratejik toplumsal faydalar üretme konusundaki kabiliyetini güçlendirmiştir. Böylece ABD yardımları sayesinde Türkiye Moskova'yı olası heveslerinden caydıracak askeri harcamalar yapma imkanına da kavuşmuştur.

⁷² Bunun dışında, Sovyetler Birliği'nin iş birliğinden elde ettiği faydaları paylaşmak yerine Doğu Avrupa'nın zenginliklerini kendi yararına edinme yolunu seçerek oldukça taraflı bir hiyerarşik düzen görüntüsü vermesi de bu noktada önemlidir (Lake, 2001, s. 140).

⁷³ Üstelik bu durum sadece Türkiye'nin söz konusu düzenin bir parçası haline gelmesinde belirleyici olmakla kalmamış aynı zamanda bu ülkeyi ABD'ye fazlasıyla bağımlı hale de getirmişti. Tam da bu bağımlılık nedeniyle yardımların sürekliliğini sağlamak isteyen Türkiye, hiyerarşik düzene katılımından başlayarak 1960'lı yılların başında yaşanan ilk krize kadar büyük ölçüde ABD'nin siyasi/ekonomik/askeri çıkarlarıyla uyumlu bir şekilde hareket etme eğiliminde oldu.

2.3.2. Pakistan

Pakistan'ın ABD liderliğindeki hiyerarşik düzene katılmasının ardındaki en büyük motivasyonlardan biri de şüphesiz ekonomik ve askeri nitelikli materyal kaynaklara olan acil ve hayati ihtiyaçtı. 1947'de kurulmuş yeni bir siyasi oluşum olarak Pakistan, Hindistan'ın aksine bağımsızlığın ardından idari altyapısını ve ulusal kurumlarını sil baştan inşa etme zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştı. Ayrıca "Hindistan'dan farklı olarak, yeni devletin idari, ekonomik ve askeri kurumlarını kurmak ve donatmak için ne bir sermaye ne hükümet ne de mali kaynakları miras almıştı" (Sattar, 1997, s.11-12, aktaran Haqqani, 2013, s.25). Dahası Pakistan'ın "neredeyse hiç sanayisi yoktu ve tarım ürünlerinin ana pazarları Hindistan'daydı." Devletin hayatta kalmasına ilişkin belirsizlikler ve toplumsal şiddet ise ülkeden sermaye kaçışına neden olmuş ve bu durum ülkenin zaten kısıtlı olan gelir tabanını daha da daraltmıştı (Haqqani, 2013, s. 25). Nitekim Pakistan, bağımsızlıkla birlikte İngiliz Hindistan'ındaki sanayi üslerinin yüzde 10'undan daha azına sahip olmuştu ve 1947 yılında Pakistan'ın toplam sınai varlıkları yaklaşık 112 milyon dolar değerindeydi, ancak bunun da büyük bir kısmı daha sonra Hindistan'a kaçan gayrimüslimlere aitti (Kabir, 2016, s. 138; Jalal, 1991, s. 64). Tam da bu ekonomik yetersizlik nedeniyle, henüz egemen bir devlet olarak ortaya çıkmamışken dahi bağımsızlığa öncülük eden liderler Pakistan'ın varlık nedeni konusunda ABD'yi ikna etmeye ve ülkeye yardım etmeye çağırılmışlardı (Haqqani, 2013, s. 16).

Diğer taraftan, bölünme şartlarına ilişkin anlaşmazlıklar nedeniyle bölünme öncesi dönemdeki Hindu-Müslüman ayrımı bölünme sonrasında kalıcı bir Hindistan-Pakistan rekabetine dönüşmüştü. Üstelik bağımsızlığın hemen ardından iki ülkenin Keşmir için girdikleri savaş, Pakistan ve Hindistan arasındaki bu rekabeti silahlı bir çatışmaya dönüştürmüş ve o tarihten bu yana iki ülke arasında kalıcı bir savaş hali ortaya çıkmıştı. Bu durum, Pakistan açısından iki temel zorunluluğu beraberinde getirdi: sömürge yönetiminden miras kalan büyük ordusunu silahaltında tutmaya devam etmek ve ülke kaynaklarının çoğunu savunma alanına harcamak (Kux, 2001, s. 44; Haqqani, 2013, s. 26-27).⁷⁴

⁷⁴ Başbakan Liaquat Ali Khan, 8 Nisan 1948'de hükümetlerinin bütçesinin yüzde 75'ini ulusal savunma için ayırdıklarını açıklamıştır. Bkz. (Dawn, 1948, aktaran Haqqani, 2013, s.32).

“Bölünmenin ardından Pakistan, İngiliz Hindistan ordusunun yüzde 30'unu, donanmasının yüzde 40'ını ve hava kuvvetlerinin yüzde 20'sini almıştı.” Bununla birlikte, gelirden aldığı yüzde 17'lik pay oldukça cılızdı ve bu, yeni devletin tüm silahlı kuvvetleri için ödeme yapma kabiliyetini fazlasıyla sınırlandırıyordu (Haqqani, 2013, s. 26). Üstelik parasal varlıkların Hindistan Merkez Bankası'nın kontrolünde olması, söz konusu varlıkların transferini fazlasıyla zorlaştırıyordu (Jalal, 1991, s. 35). Bu durum Pakistan'ı iç kaynak dağılımında bir ikilemle karşı karşıya bırakmaktaydı. Buna göre toplam harcamaların yaklaşık yüzde 70'inin savunma alanına aktarılması ülkenin iç ekonomik kalkınma çabalarının önünde büyük bir engel oluşturuyordu (McMahon, 1994, s. 128). Gerçekten de “toplumsal, endüstriyel ve ekonomik kalkınmaya” kanalize edilmesi gereken paranın savunmaya aktarılması, ülkenin içinde bulunduğu yapısal şartları daha da ağırlaştırmıştı (Pakistan Affairs, 1948). Bu açıdan Pakistan, hem mevcut ekonomik istikrarsızlıklarına çözüm bulmak hem de ordusunu modernleştirmek ve sağlamlaştırmak için büyük ölçüde dış yardıma gereksinim duyuyordu.

Dolayısıyla askeri ve ekonomik olarak kendisinden daha güçlü olan Hindistan'la rekabeti nedeniyle Pakistan, kuruluşundan itibaren askeri güvenliğine ve savaşma kapasitesine azami önem atfetmiş ve bu konuda oldukça fazla enerji sarf etmek zorunda kalmıştı (Paul, 2014, s. 5). Nitekim Hindistan, coğrafi büyüklük, nüfus ve ekonomi gibi ulusal güç parametreleri bakımından Doğu Pakistan'ın (bugünkü Bangladeş) 1971'deki ayrılışından önce Pakistan'ın dört katı; ayrılmasının ardından ise altı ila sekiz katı büyüklüğündeydi (Paul, 2014, s. 12). Bunun bir sonucu olarak, Hindistan'ın askeri ve ekonomik avantajlarını dengeleme ve bu ülkeyle arasında güç simetrisi yaratma arayışı doğrultusunda askeri-savunma temelli politikalar (silahlanma, büyük güçlerle iş birliği ve nükleer silahlara sahip olma gibi) kuruluş döneminden itibaren Pakistan stratejik düşüncesine hakim unsurlar olmuştu. Ancak sınırlı kaynaklarının mevcut materyal zayıflığının üstesinden gelme konusunda yetersiz olması nedeniyle güvenlik temelli gereksinimlerini tek başına karşılama kabiliyetinden büyük ölçüde yoksun durumdaydı. Nitekim 1957 yılında dönemin Pakistan Başbakanı Suhrawardy'nin de ifade ettiği gibi Pakistan tarafsız kalmayı başaramazdı, çünkü “Hindistan büyük çapta silah sipariş edip ödeyebiliyordu” ancak “Pakistan bunu yapamamakta ve bu nedenle savunması bakımından başkalarının yardımını istemek” zorundaydı (UK High Commission Karachi Telegram to CRO, 1957, aktaran Kux, 2001, s.89). Dolayısıyla algıladığı

tehditler ve bu tehditleri bertaraf etme noktasında karşı karşıya kaldığı kaynak yetersizliği nedeniyle Pakistan için tek çıkar yol, bölge ülkeleri ile (özellikle Hindistan) stratejik eşitlik ve askeri denge kurmasında kendisine yardımcı olacak güçlü müttefikler edinmekti. Bu açıdan bir hegemon gücün düzeninde yer almak, ülkenin askeri ve ekonomik dezavantajlarını, yani kaynak eksikliğini telafi etmenin ötesinde uluslararası alandaki belirsiz ve savunmasız konumunu ortadan kaldırmak ve statü elde etmek anlamına da geliyordu.

İçinde bulunulan şartlarda Pakistan için başvurulacak tek materyal kaynak ABD'ydi (A3a) ve bu durum Islamabad'ın ABD'yi materyal yardım arayışı çerçevesinde potansiyel bir patron olarak görmesine neden oldu. Nitekim askeri teçhizat konusunda Hint ordusunun geleneksel tedarikçisi konumunda olan İngiltere savaş sonrasında eski gücünü kaybetmişti ve bu nedenle Pakistan'ı ayağa kaldırma kapasitesi sınırlıydı. “Algılanan ideolojik yakınlığa rağmen” Arap ülkelerinin silah sanayisi ve Pakistan'ın ithalat için faydalanabileceği döviz rezervleri bulunmadığından bu ülkelerle etkili bir ekonomik-askeri iş birliği beklenemezdi (Haqqani, 2013, s. 33). Komşusu Çin ise iç savaşın pençesindeydi. Öte yandan, dönemin iki hegemon gücünden biri olan Sovyetler Birliği “hem Hindistan'ı hem de Pakistan'ı Batılı piyonlar olarak görmüş ve her iki ülkeyle de dostane ilişkiler kurmak için çok az eğilim göstermişti” (Kux, 2001, s. 16). Tüm bunlar İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz Hindistan'ı için önemli bir teçhizat kaynağı olan ABD'yi Pakistan için alternatifsiz bir tedarikçi konumuna getirmiş ve Washington ile askeri-ekonomik yardım ilişkisi kurmak Pakistan'ın en önemli önceliği haline gelmiştir. Dolayısıyla ABD düzeninde yer almanın algılanan avantajlarının yanı sıra, Pakistan'ın ihtiyaç duyduğu ekonomik ve askeri kaynakları sağlayacak alternatif tedarikçilerin yokluğu böyle bir ittifakın temelini oluşturmuştur.

2.4. Angajman Dengesi

2.4.1. Türkiye

“1946-47 yıllarında Soğuk Savaş'ın odak noktası Doğu Avrupa'dan Yakın Doğu ve Doğu Akdeniz'e kaydığından, bölgedeki üsler ve üs hakları giderek artan bir önem kazanmıştı...Dolayısıyla, üslere erişimi olan güç (en azından teoride) ulusal hedeflerine ulaşmak için daha iyi bir konumda” sayılıyordu (Converse III, 2005, s. 168). Tam da bu nedenle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ileri askeri mevcudiyet (forward presence)

giderek Amerikan güvenlik stratejisinin temel politikası haline gelirken, denizaşırı üsler ve diğer tesisler ise küresel güç projeksiyonu için önemli unsurlar olarak görülmeye başlanmış (Clarke ve O'Connor, 1993, s. 442) ve Türkiye'nin Amerikan düzeni için önemi buna paralel olarak artış göstermiştir (A4a).

Aslında Soğuk Savaş'ın ilk yıllarından itibaren, "SSCB'nin Türkiye'yi Yakın ve Orta Doğu'daki siyasi ve askeri yayılması için bir atlama tahtası haline getirebileceğinden" endişe eden "Amerikan yöneticileri, Türkiye'yi global Sovyet yayılmacılığını durdurma politikalarının önemli bir parçası olarak" görmeye başlamıştı (Uslu, 2016, s. 11; Harris, 1972, s. 21). Nitekim Türkiye, konumu itibarıyla "Ortadoğu'da ve Balkanlar'da kara, deniz ve hava bağlantılarının kontrolünü sağlamakta, Sovyetler Birliği'nin Akdeniz ve Ortadoğu'ya doğru genişlemesini engellemekte ve bir savaş durumunda Sovyet saldırısına set çekebileceği gibi, gerektiğinde Sovyetlere karşı hareketlerde değerli bir hareket alanı sağlayabilmekteydi" (Sander, 2016, s. 38). Bu önem, bilhassa 1946 yılında İran'da ve 1947 yılında Yunanistan'da tecrübe edilen krizler çerçevesinde ortaya çıkmıştı. Sovyetler'in Yunanistan'ı kontrolü altına alması durumunda sırasıyla Türkiye, İran ve Irak üzerinden önemli ölçüde petrol kaynağına sahip olan Yakın Doğu'ya hakim olabileceği endişesi, Türkiye'yi ABD'nin Sovyetleri çevreleme politikası ve Ortadoğu'daki çıkarları açısından oldukça hayati bir konuma taşıdı (Fleming, 1961, s. 471; Department of State, 1945, s. 840). Dolayısıyla ABD açısından Türkiye'yi düzenine dahil etmek sadece Batı bloğunun doğu kanadının güvenliğinin sağlanması için değil, aynı zamanda Akdeniz ve Ortadoğu'daki petrol yollarının güvence altına alınması ve bu yolla Batı'nın ekonomik sürekliliğinin korunması açısından da önemliydi (Erhan, 2019a, s. 526). Bu açıdan, Washington'ın Sovyetler'i çevreleme ve böylece Moskova'nın söz konusu bölgelerin stratejik kaynaklarına sahip olmasını engelleme politikası açısından Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik önem ABD'nin Türkiye'yi düzenine almasının başlıca nedeniydi (A4a).⁷⁵ Öte yandan, bu coğrafi konum, ABD'nin kendi nüfuz alanını stratejik bölgelere doğru yaymasına olanak tanıyan bir öneme de sahipti. Ancak temel olarak bu dönemde ortaya çıkan üç gelişme, ABD'nin hem Sovyetleri çevreleme hem de bölgeye yönelik angajman politikası açısından Türkiye'ye olan ihtiyacını giderek artırmıştır.

⁷⁵ Bilhassa bu dönemde Amerikan petrol şirketlerinin bölgede faaliyet göstermeye başlaması nedeniyle, Sovyetler'i bölgenin doğal kaynaklarından uzak tutmak ve ABD'nin bu kaynaklara ulaşmasını sağlamak Washington'ın öncelikli dış politika amaçlarından birine dönüşmüştü (Uslu, 2016, s. 73).

İlk olarak, Sovyetler Birliği'nin 1949 Ağustos'unda ABD ile atom dengesini yakalaması, atom tekelinin sağladığı caydırıcılığı ortadan kaldırarak bu tarihe kadar atom bombası üstünlüğüne dayanan Amerikan askeri stratejisinin sonunu getirmiş ve Sovyet tehdidine yönelik endişelerin artmasına yol açmıştır. Öyle ki başkan Truman'ın direktifiyle Nisan 1950'de hazırlanan ABD Ulusal Güvenlik Konseyi 68 sayılı raporda (National Security Council; NSC-68) “..1954 yılına gelindiğinde SSCB'nin atom bombası stoklarının, bu bombaları atma kapasitesiyle birlikte, ABD'ye öldürücü saldırılar düzenlemeye yetecek bir düzeye” ulaşacağı ifade ediliyordu (Erhan, 2019a, s. 548). Bu durum Washington'un Moskova'ya karşı daha etkili tedbirler alması gereğini ortaya çıkarmış, böylece Amerikan stratejik düşüncesinin ve Sovyetler'le mücadele biçiminin değişmesine sebep olmuştur. İkinci olarak, bu gelişmeden kısa bir süre sonra 1950 Şubat'ında Sovyetler Birliği ile Mao liderliğindeki Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) arasında imzalanan ittifak anlaşması, Batı bloğu ülkelerinde komünist tehdidin genişlediği korkusu yaratmış ve Truman Doktrini ile başlayan çevreleme politikasının güçlendirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Son olarak, 1950 yılında patlak veren Kore Savaşı ABD'nin Sovyetler'le mücadele algısının ve bu mücadelenin çerçevesinin büyük ölçüde değişmesine ve genişlemesine neden oldu. Bu savaşın Sovyetler'in dünya egemenliği için giriştiği mücadelenin ve Çin-Sovyet ortak saldırısının ilk adımı olabileceğine ilişkin değerlendirmeler, benzer bir durumun 1948'den beri Moskova'nın baskısı altında olan Yugoslavya'da yaşanabileceğine yönelik kaygılara sebep olmuş ve sonuçta Yugoslavya'nın ve dolayısıyla Avrupa'nın korunabilmesi için NATO'nun güney kanadının güçlendirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştı (Sander, 2016, s. 87-89; Sander, 2007, s. 276-277).

Bu üç gelişmenin sonucunda ABD'nin Sovyetler Birliği ile mücadele politikası birbiriyle doğrudan bağlantılı iki ayrı strateji üzerine temellendirildi: “(i) Avrupa'nın işgalini engellemek için General Eisenhower tarafından girişilecek harekât. (ii) ABD Stratejik Hava Komutanı General Lemay'ın komutası altındaki stratejik uçakların atom bombaları ile Sovyet silah üretim merkezlerini tahrip etme harekâtı.” Böylece bir yandan Avrupa kıtasında Sovyet ordularına aktif bir şekilde karşı koyulurken, diğer yandan Sovyetler'in stratejik noktaları Amerikan bombardıman uçakları ile vurularak “malzeme ve takviye gönderilmesi önlenerek ve Sovyetler Birliği'nin savaşı sürdürmesi olanaksız hale” gelecekti (NSC 68) (Sander, 2016, s. 90). Dolayısıyla Moskova'nın

1949'da atom dengesini kurması gelecekte konvansiyonel bir savaş ihtimalini artırırken, Sovyetler'in Avrupa'da girişebileceği olası bir harekâtı durdurma noktasında stratejik bombardımana, dolayısıyla hava kuvvetlerine dayalı yeni bir stratejiyi gündeme getirdi (Muzaffer Bölme, 2012, s. 56; Sönmezoğlu, 2016, s. 55). Bu strateji bağlamında kullanılacak uçakların büyük çoğunluğunun kısa ve orta menzilli olması deniz aşırı üsleri Amerikan dış politikasının tam da merkezine oturtmaktaydı. Bu açıdan, Sovyetler'den gelebilecek olası bir saldırıya anında karşılık verebilmek için Batı'nın savunması bundan sonra "ileri strateji"ye dayandırılmaya başlandı (Morgenthau, 1958, s. 129; Sander, 2016, s. 90). ABD'nin Sovyetler Birliği'ne coğrafi yakınlığı bulunan bölgelere yönelik angajman politikalarına hız veren bu durum, bu ülke ile oldukça uzun bir sınıra sahip olan Türkiye'yi Washington'ın Sovyetler Birliği'ni durdurma ve çevreleme politikalarının önemli bir halkası haline getirdi. Dolayısıyla Türkiye artık "sadece Sovyet yayılması karşısında bir blok olarak değil Amerikan bombardımanını destekleyecek bir platform olarak" da görülmeye başlanmıştı (Muzaffer Bölme, 2012, s. 56). Böylece sahip olduğu stratejik kaynaklar (jeopolitik konum ve askeri üsler) sayesinde Türkiye, ABD'nin hem Sovyetler Birliği'ni çevreleme hem de ileri üs stratejisi çerçevesinde yürüttüğü angajman politikalarının en önemli ayaklarından birisi haline geldi (A4a).

Türkiye, coğrafi konumunun sağladığı avantajla (İran ve Yunanistan'la birlikte) Yakın ve Orta Doğu'daki Amerikan çıkarlarını koruyan bir siper oluşturmaktaydı (Kuniholm, 1980, s. 374). Aynı zamanda hem stratejik konumu hem de Karadeniz ile Akdeniz'i birbirine bağlayan Boğazları sayesinde adeta "şişenin ağzındaki tıpa" işlevi görerek Sovyetler'in etki ve yayılma alanı içinde bulunan Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'ya çıkışını engelleyebilecek doğal bir engel oluşturuyordu (Paterson, 1973, s. 190).⁷⁶ Öte yandan Türkiye topraklarında inşa edilen Amerikan üs ve tesisleri hem Batı'nın savunması hem de ABD'nin Soğuk Savaş süresince kol kola giden "genişleme ve çevreleme" (Paterson, 1973, s. 193) politikaları açısından çok büyük önem taşıyordu.⁷⁷

⁷⁶ Nitekim Türkiye'nin NATO'ya katılımının müzakere edildiği bir süreçte Genelkurmay Başkanı Omar Bradley 15 Ocak 1952'de Amerikan Senatosu Dış İlişkiler Komitesi'ne verdiği bir demeçte, Türkiye ve Yunanistan'ın Güney Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya yönelebilecek herhangi bir saldırıya karşı güçlü caydırıcılar olarak vazife gördüğünü ve Türkiye'nin Karadeniz'den Akdeniz'e ve oradan Süveyş Kanalı ve Mısır'a uzanan bir girişimi kontrol altında tutabileceğini ifade etmiştir (McGhee, 1990, s. 88-89).

⁷⁷ 1953 yılı sonlarında ABD'nin Ulusal Güvenlik Konseyi'nde kabul edilen ve ardından da NATO'nun askeri stratejisine dönüşen (1954) "kitleli karşılık" doktrini Amerikan stratejileri içerisinde Türkiye'nin

Nitekim bu kapsamda Türkiye’de kurulan “hava ve stratejik füze üsleri ile elektronik gözetleme ve haberleşme tesisleri” sayesinde olası çatışma/kriz durumlarında Yakın ve Ortadoğu bölgesine kolayca lojistik destek sağlanabilir; “erken uyarı radar gözetleme tesisleri, liman hizmetleri, mühimmat depoları ve ülkenin kuzey bölgesinde” kurulacak dinleme istasyonları ise Sovyet askeri tesisleri ile faaliyetleri hakkında istihbarat toplamak amacıyla kullanılabilirdi (Uslu, 2016, s. 63). Böylece “coğrafi konumu, Boğazları ve görece olarak büyük ordusundan” kaynaklanan stratejik önemi (Uslu, 2016, s. 62) ile Türkiye, ABD’nin hiyerarşik rakibi Sovyetler’in topraklarını denetlemesinde ve bu gücün Yakın ve Ortadoğu’daki Amerikan çıkarları açısından tehdit oluşturmamasını önlemesinde oldukça işlevsel bir role sahipti (A4a). Bu durum Washington’un Türkiye’ye askeri/ekonomik yardım yapmanın ve güvenlik şemsiyesi sağlamanın maliyetini kabul etmesinin şüphesiz en temel nedeniydi.

2.4.2. Pakistan

Soğuk Savaş’ın ilk yıllarında ABD’nin birincil önceliği, NATO’yu kurarak Batı Avrupa’yı güvence altına almak ve Avrupa ile Uzak Doğu’ya yönelik taahhütlerini sürdürebilmektir. Ortadoğu’ya ilişkin politikası ise “bölgedeki temel Batı çıkarlarını korumaktan öncelikle İngiltere’nin sorumlu olması gerektiği varsayımına dayanıyordu” (Yeşilbursa, 2001, s. 59-60). Nitekim bu dönemde İngiltere’nin gücü, “finansal gerileme ve Yunanistan ile Türkiye’den çekilme nedeniyle zayıflamasına rağmen, Ortadoğu’da güvenlik ve istikrarı garanti altına almak için hala yeterli görünüyordu” (Hahn, 1987, s. 26). Benzer şekilde ABD, bu yıllarda Güney Asya bölgesinin ve Pakistan’ın Amerikan politikaları içerisindeki “düşük stratejik önceliği” nedeniyle “Londra’nın Güney

önemini artırmıştır. “Bu stratejiye göre Sovyetler Birliği’nden gelebilecek bir saldırıya, saldırının konvansiyonel veya nükleer olduğuna bakılmaksızın, nükleer bir cevap verilecekti” (Sönmezoğlu, 2016, s. 60-61). Her iki hegemon gücün de nükleer silahlara sahip olmasına rağmen birbirlerini doğrudan hedef alabilecek nükleer kapasiteleri bulunmadığından, bazı Batı Avrupa ülkeleriyle birlikte Türkiye’ye yerleştirilecek kısa ve orta menzilli füzeler ile Sovyetler’i vurmak ya da en azından caydırıcı etki yaratmak mümkün olabiliyordu (Uslu, 2016, s. 79-80). Dolayısıyla uzun menzilli gönderme araçlarının bulunmadığı bu dönemde, coğrafi olarak Sovyetler Birliği’ne yakın olan Türkiye’deki Amerikan üslerine yerleştirilecek olan füzelerin ABD’ye Moskova karşısında stratejik bir üstünlük sağlayacağı düşünülmüş ve bu durum Türkiye’deki üslerin değerini artıran bir etki yaratmıştır. Sovyetler Birliği 1957 yılında Sputnik’i başarıyla fırlatarak kıtalararası füze kabiliyetinde öne geçse de “Kitlesel Karşılık Doktrini” 1960 yılına kadar geçerliliği korumuştur. Bu süre zarfında ABD bir taraftan kendi kıtalararası füze teknolojisini geliştirmeye çalışırken, bir yandan da Sovyetler’e coğrafi yakınlığı bulunan ülke topraklarına orta menzilli füzeler yerleştirilerek caydırıcı gücünü artırmaya çalışmıştır (Sönmezoğlu, 2016, s. 61).

Asya'nın güvenliğini sorumluluğunu üstlenmesini ve Pakistan ile Hindistan'ın başlıca silah, teçhizat ve eğitim kaynağı olarak kalmasını istiyordu" (Kux, 2001, s. 44).

"1951'in başlarında daha geniş küresel kaygılar, Pakistan'ın ABD için stratejik değerinin yeniden değerlendirilmesine yol açtı" (Mcmahon, 1988, s. 822). Bu tarihlerde, radikal güçlerin yükselişe geçtiği Asya ve Ortadoğu tam bir karışıklık içerisindeydi. Öte yandan, ABD'nin bölgenin sorumlusu olarak gördüğü İngiltere'nin azalan mali ve maddi kaynaklarına karşılık Sovyetler'in sahip olduğu muazzam materyal güç, Ortadoğu'yu savunma konusunda Washington'ın kaygılarının artmasına neden oldu.⁷⁸ Bilhassa Kore Savaşı'yla birlikte Moskova'nın "Batı'nın savunma çevresindeki herhangi bir zayıflıktan yararlanma olasılığı olan daha saldırgan ve tehlikeli bir rakip olarak" (Mcmahon, 1988, s. 822) görülmeye başlanması, "Washington'da Çin-Sovyet bloğunun yakında Orta Doğu'ya nüfuz etmeye çalışacağı yönünde yeni korkular ortaya çıkardı" (Hahn, 1987, s. 28). Nitekim Washington'ın bakış açısından "petrol zengini ve stratejik açıdan hayati bu bölge, askeri açıdan zayıf ve siyasi olarak istikrarsız" olması nedeniyle Moskova için cezbedici bir hedefti (Kux, 2001, s. 45). Üstelik bölgesel güvenlik açısından dış halkayı oluşturan İran ve Irak'ın Batı savunmasını mümkün kılacak yeterli askeri kapasiteye sahip olmaması ve o dönemde yaşanan İngiliz-İran gerilimi ciddi bir bölgesel güvenlik açığı ortaya çıkarmıştı.

Öte yandan, Nisan 1952 tarihli Ulusal Güvenlik Konseyi belgesine göre Ortadoğu'da "kargaşaya ve nihayetinde Sovyetler Birliği'ne yönelen rejimlerin iktidara gelebileceği bir duruma yol açabilecek akut istikrarsızlık, Batı karşıtı milliyetçilik ve Arap-İsrail düşmanlığı" (Foreign Relations of the United States (FRUS), 1952) nedeniyle ABD, bu bölgedeki konumunun iç parçalanma tehdidiyle karşı karşıyaydı. Bununla birlikte Mısır'da yükselişe geçen milliyetçilik dalgası karşısında İngiltere'nin, Batı ittifakının ve Amerikan düzeninin güvenliği açısından hayati önemde görülen Süveyş Kanalı'ndaki askeri ve stratejik konumunun giderek kırılgan hale gelmesi, ABD'yi Ortadoğu'ya ilişkin stratejik planlamasını gözden geçirmek zorunda bıraktı. Nitekim her iki dünya savaşları sırasında önemli bir hareket alanı sağlayan İngiliz üssü, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında ABD ve Batı ittifakı için özel bir stratejik önem kazanmıştı. Buna göre Sovyetler Birliği ile bir savaş çıkması durumunda bu üssün Moskova'nın endüstriyel ve

⁷⁸ Nitekim "1950'den önce Amerikalı yetkililer, Batı'nın Ortadoğu'daki ekonomik ve stratejik çıkarlarını korumak ve orada Sovyet etkisinin yayılmasını önlemek için İngiliz gücüne güveniyorlardı" (Hahn, 1987, s. 24).

petrol hedeflerine yönelik saldırı amacıyla kullanılması öngörülüyordu (Hahn, 1987, s. 25). Dolayısıyla böylesine stratejik bir olanağın kaybedilme riski, ABD'nin Ortadoğu'nun savunmasında artan bir sorumluluk üstlenmesi gerektiğini ortaya çıkarmış ve Washington'ı yeni bir bölgesel güvenlik konsepti oluşturma arayışı ile karşı karşıya bırakmış oldu.

Bu bağlamda, bölgenin istikrarını artırmak, savunmayı güçlendirmek ve bölge ülkelerinin Amerikan düzenine yönelimlerini sağlamlaştırmak amacıyla ilk olarak İngiltere'nin önerisi doğrultusunda Mısır'ın çekirdeğini oluşturacağı Ortadoğu Komutanlığı (Middle East Command/MEC) ve Ortadoğu Savunma Örgütü (Middle East Defense Organization/MEDO) gibi savunma temelli oluşumlar hayata geçirilmeye çalışılmıştır.⁷⁹ Ancak önerilen yapılanmalar, Süveyş üssünün geleceği konusunda İngiliz-Mısır ekseninde yaşanan anlaşmazlığın üstesinden gelmede başarılı olamamış⁸⁰ ve bölgede Mısır önderliğinde yükselen sömürgecilik karşıtlığı ve milliyetçiliğin de etkisiyle hayata geçirilememiştir. Böylece Mısır'ı Ortadoğu'da bir anti-Sovyet bloğunun çekirdeği yapma ve Kahire merkezli bir savunma örgütü kurma planlarının gerçekçi bir temeli olmadığının ortaya çıkması, ABD'nin bölgeye yönelik daha bağımsız bir politika izlemesinde ve bu konuda liderliği (İngiltere'den) ele almasında dönüm noktası olmuştur.

Bu doğrultuda Amerikan politika yapımcıları tarafından yapılan değerlendirmeye göre, Mısır ve diğer Arap devletlerinin çoğunun kendi iç sorunlarıyla meşgul olması ve bu nedenle Sovyetler Birliği'nin yarattığı tehdide karşı kayıtsız olmaları sebebiyle MEC ve MEDO gibi bölgesel güvenlik çabaları yerel destekten yoksun durumdaydı (Foreign Relations of the United States (FRUS), 1953b). Böylece ABD, odağını Sovyetler Birliği'nin güney sınırında bulunan ve SSCB ile Ortadoğu arasında sınır oluşturan Müslüman ülkelerle kurulacak paktlar ve ittifak ağları yoluyla oluşturulacak olan 'Kuzey Kuşak İttifakı'na⁸¹ kaydırıldı (Akman ve Zeyrek , 2013, s. 261). Türkiye ve

⁷⁹ Söz konusu güvenlik yapılanmaları esasen İngiltere'nin ve dolayısıyla Batı'nın Kanal bölgesindeki üslere erişimini sürdürmenin bir yolu olarak görülmüyordu (Hahn, 1987, s. 31; Yeşilbursa, 2001, s. 60-61).

⁸⁰ Mısır'a göre MEC ile birlikte "bir devletin geçici ve sınırlı işgali, zaman veya sayı bakımından herhangi bir sınırlama olmaksızın dört veya daha fazla devletin işgali ile değiştirilecekti." Dolayısıyla bu oluşumu emperyalizmin bir devamı olarak algılayan Mısır, Ortadoğu Komutanlığı çerçevesinde sunulan tekliflerin 1936 anlaşmasından daha kötü olduğunu ifade etmiş ve öneriyi reddederek 1936 anlaşmasını da feshetmiştir (Yeşilbursa, 2001, s. 61-62).

⁸¹ Ortadoğu'nun savunmasında Hindistan'ın artık bir üs olmaması ve Mısır'ın da böyle bir rolü reddetmesi nedeniyle bu bölgenin ve Basra Körfezi'nin kaderi Türkiye'den Afganistan ve Pakistan'a kadar uzanan ülkelere bağlı hale gelmiştir.

Pakistan'ın çekirdeğini oluşturacağı bu ittifak, daha sonra İran ve Irak'ı da içine alacak şekilde genişletilecekti (Foreign Relations of the United States (FRUS), 1953c). Böylece ABD'nin Pakistan algısı bu tarihten itibaren tamamıyla tersine dönmüş ve Pakistan olası bir küresel savaş durumunda bölgenin savunmasında kritik rol oynayabilecek ve Ortadoğu güvenlik ağını tamamlayabilecek belirleyici bir aktör olarak görülmeye başlandı (Foreign Relations of the United States (FRUS), 1951c) (A4a).

Pakistan'ın ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarının korunmasına hizmet edecek bölgesel bir savunma yapılanmasına iştirakinin öneminin anlaşılmasında ve Amerikan politikaları açısından doğal bir müttefik haline gelmesinde MEC ve MEDO'nun başarısızlığının ötesinde bazı özgül sebepler de fazlasıyla önemli rol oynamıştır. İlk olarak, diğerlerinin aksine "Pakistan'dan Türkiye'ye kadar uzanan Kuzey Kuşağı ülkeleri, Sovyetler Birliği'nin sıcak nefesini enselerinde hissediyorlar ve buna bağlı olarak katı iç sorunlarla ve İngiliz ve Fransız emperyalizmiyle daha az meşgul oluyorlardı" (Yeşilbursa, 2001, s. 64). Nitekim dönemin ABD Dışişleri Bakanı Dulles'un 11 Mayıs 1953'te görüştüğü Mısır Başbakanı Naguib'in de ifade ettiği gibi "artık hiçbir Arap ülkesindeki hiçbir hükümet, İngilizlerden nefret eden ve ABD'ye karşı kötü hisler besleyen insanların iradesine karşı" (Yeşilbursa, 2001, s. 64) gelebilecek durumda değildi. Dolayısıyla yükselişte olan milliyetçilik ve sömürge karşıtlığı dalgası ortamında yalnız İngiltere'nin bölgesel konumu hızlı bir gerileme yaşamakla kalmıyor, aynı zamanda bu durum bölge ülkelerinin ABD liderliğindeki oluşumlara da tereddütle yaklaşmalarına neden oluyordu. Oysa Pakistan, Ortadoğu'da yükselen radikal güçlerin ve bağlantısızlık politikasını benimseyerek Batı ve Doğu bloklarının dışında kalmayı tercih eden Hindistan'ın aksine ılımlı, Batı'yla dost ve uzun süredir iş birliği yapmaya istekli bir ülkeydi. (Mcmahon, 1988, s. 832; Larson, 1994, s. 52).

İkinci olarak, Pakistan coğrafi açıdan büyük güçlerin çıkarlarının kesiştiği "Güney Asya, Güneydoğu Asya, Orta Asya ve Ortadoğu sınırlarında yer" alıyordu (Pande, 2011, s. 92). Sovyet 'heartland'ına oldukça yakın olan bu konumu sayesinde olası bir Sovyet saldırganlığının önünde durabilecek stratejik bir öneme haiz olmasının yanı sıra Asya ve Yakın Doğu'nun güvenliği ile istikrarına katkıda bulunabilecek askeri potansiyele de sahip bir ülkeydi (Foreign Relations of the United States (FRUS), 1953c). Öyle ki Morgenthau'ya göre Pakistan'ın askeri gücü, ABD'nin Asya'daki

askeri gücünün göstergesi olarak kabul edilmekteydi (Morgenthau, 1962, s. 13-14). Bu açıdan “doğru zamanda doğru konumdaki” (Tahir-Kheli, 1982, s. 2) bir ülke olarak Pakistan, ABD’nin komünist bloğu çevreleme, böylece hem askeri hem de siyasi ve kültürel yayılmasını sınırlandırma politikası bağlamında öne çıkan bir müttefik oldu. Dolayısıyla ABD’nin küresel gücünün bir parçası olarak değerlendirilen Pakistan, hem mevcut bölgesel güvenlik açığının kapatılması hem de Ortadoğu ve Güneydoğu Asya’da komünist yayılmayı önleme ve Sovyetler Birliği’ni çevreleme bakımından potansiyel bir jeopolitik yararlılığa sahipti (A4a).

ABD’nin angajman politikaları açısından böyle bir ittifakın temelini oluşturan üçüncü faktör, Pakistan’daki havalimanlarının Sovyetler Birliği’yle olası bir savaş durumundaki stratejik önemiydi. Benzer şekilde, Pakistan toprakları ABD’nin Sovyetler Birliği’ne yönelik etkili istihbarat toplama faaliyetleri bağlamında önemli bir merkez görevini de üstlenebilirdi.⁸² Nitekim 18 Temmuz 1959’da iki ülke arasında varılan anlaşmayla Peşaver yakınlarındaki Badaber’de kurulan iletişim tesisi, Amerikan Hava Kuvvetleri ile CIA (Central Intelligence Agency/Merkezi Haber Alma Teşkilatı) tarafından açık ve gizli operasyonların merkezi olarak kullanıldı (Blank vd., 2018, s. 15).⁸³ “ABD’nin bakış açısına göre böyle bir üs, teknolojinin, casusluğun uydular veya uzaktan kumandalı insansız casus uçakları tarafından yürütüldüğü aşamaya henüz gelmediği bir zamanda” oldukça önemliydi (Pande, 2011, s. 96) (A4a). 1970 yılına kadar faaliyette kalan üs, ABD’nin Sovyetler Birliği’ni dinlemesi ve U-2 casus uçuşları bakımından bir hayli önemli bir işlev gördü.

Dördüncü olarak, Pakistan Basra Körfezi’ne olan coğrafi yakınlığı sayesinde Ortadoğu petrol bölgelerinin güvenliğini sağlamlaştırmaya ve savunmasını kolaylaştırmaya bir rol oynayabilirdi. Son olarak ise, “İran’ın doğu kanadındaki Pakistan’ın güçlendirilmesi, Türkiye’nin kuzeybatıdaki gücüyle birlikte İran’ın kendine güvenini artırabilir ve bölgede istikrar sağlayıcı bir etki” oluşturabilirdi (Venkataramani, 1982, s. 201). Bu doğrultuda, 2 Nisan 1954’te Washington’ın isteği doğrultusunda Pakistan ile Türkiye arasında -Ortadoğu’yu savunma genel planının bir parçası olarak- karşılıklı iş birliği anlaşması; 19 Mayıs’ta ise ABD ile Pakistan arasında resmen bir Karşılıklı Savunma

⁸² ABD’nin üs ve dinleme istasyonları kurduğu diğer ülkeler için bkz: <https://ftva.us/wp-content/uploads/2020/12/AFD-101206-040.pdf>.

⁸³ Ayrıca bkz. (Foreign Relations of The United States (FRUS), South and Southeast Asia, 1958-1960, Volume XI, Document 291, 1958).

Yardımlı Anlaşması imzalanmıştır. 19 Eylül’de Pakistan, “Fransa’nın Hindistan’daki yenilgisinden sonra Güneydoğu Asya’yı daha fazla komünist akınlara karşı desteklemek amacıyla” kurulan Güneydoğu Asya Kolektif Savunma Anlaşması Örgütü’nün (SEATO/Manila Paketi) kurucu üyesi olmuş ve ertesi yıl Bağdat Paketi’ne katılmıştır (Kux, 2001, s. 71; McMahon, 1988, s. 838). Böylece Pakistan, ABD’nin komünist yayılmayı önleme ve Sovyetler Birliği’ni çevreleme amacıyla oluşturduğu küresel ağda kilit bir bağlantı noktası haline gelmiş ve bu anlamda ABD’nin Asya’daki en önemli müttefiklerinden biri olmuştur (A4a).

2.5. Değerlendirme

Türkiye-ABD ve Pakistan- ABD asimetrik ittifaklarının kuruluş sürecini inceleyen bu bölüm, çalışmanın teorik kısmında ortaya konan argümanlar ışığında iki ülkenin Amerikan düzenine katılım süreçlerindeki benzerlikleri ve farklılaşan dinamikleri ortaya koyma imkanı sunmaktadır.

I- İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistemde ortaya çıkan iki kutuplu yapı, “bir uyarıcı olarak...Türk dış politikasının yeniden düzenlenmesinde de birincil bir rol oynamıştır” (Sönmezoğlu, 2016, s. 22). Bu ortamda, Türkiye’nin, sistemin iki hegemon gücünden biri olan SSCB (eski adıyla Çarlık Rusya’sı) ile “ilişkilerde yüzyıllara dayanan tecrübesi” (Balcı ve Madakbaş Gülenler, 2018, s. 83) ve bu tecrübenin yol açtığı katılmış algı Türkiye’nin ABD ittifak sistemine katılmasında etkili oldu. Bir başka deyişle, iki kutuplu hiyerarşik rekabet ortamında Türkiye, Sovyetlerin avı olma riski nedeniyle ortaya çıkan acil güvenlik gereksinimleri bakımından ABD’nin desteğini elde etmek ve bu garantinin sürekliliğini sağlamak için yoğun bir çaba sarf etti. Bu süreçte, Türkiye’nin temel tehdit kaynağının ABD’nin küresel rakibi (rakip hiyerarşik blok lideri) olması iki ülkeyi doğal müttefik haline getirdi.

Öte yandan, uluslararası sistemdeki kutupluluk, Pakistan’ın Amerikan düzenine katılma tercihinde doğrudan değil, daha ‘dolaylı’ bir etkiye sahipti. Yani, rakip blok lideri Sovyetler, Türkiye’nin durumunda olduğu gibi, Pakistan için varoluşsal bir tehdit oluşturmuyordu. Bu dönemde Pakistan için birincil mesele, bağımsızlık ve bölünmeye eşlik eden Hindistan ve Afganistan gibi sınır komşularından kaynaklanan tehdit algılamalarıydı. Tam da bu nedenle Pakistan dış politikasına hakim olan asli unsur sistemin iki kutuplu yapısı ve bunun ortaya çıkardığı güvenlik kaygısı değil, acil

bölgesel güvenlik ihtiyaçlarıydı. Bağımsızlığın hemen ardından Pakistan, uluslararası sistemdeki kutupluluktan yararlanarak, hatta onu araçsallaştırarak, iyi bir bedel karşılığında ABD'nin ittifakını sağlamaya çalıştı. Bu doğrultuda, Pakistan'ın siyasi ve askeri liderleri, 1947'den 1954'te ittifakın sonuçlanmasına kadar ABD'yi Pakistan'ın Soğuk Savaş'taki jeostratejik değeri konusunda ikna etmek (ve böylece ABD'den ekonomik ve askeri yardım almak) için yoğun bir çaba gösterdi. Dolayısıyla Pakistan'ın asimetrik bir ittifaka katılma kararı, ABD ile SSCB arasındaki rekabetten bağımsız olarak kendi hayatta kalma stratejilerinin gerektirdiği hegemon bir güç ile ittifak arayışının bir sonucudur. Öte yandan bu arayış içerisinde tercihini Amerikan düzeninden yana yapması, bu konudaki seçeneklerini kısıtlayan iki kutuplu sistemin yarattığı dolaylı bir etkinin ürünüdür.⁸⁴

Vakalara ilişkin bu bulgu, uluslararası sistemin iki kutuplu yapısının hegemon ve alt devletleri hiyerarşik ilişkilere eğilimli hale getirdiğini iddia eden **A1b** argümanının bu iki devlette farklı şekilde çalıştığını göstermektedir. Türkiye ve Pakistan'ın karşı karşıya oldukları sorunlar ve sahip oldukları farklı dinamikler, şüphesiz bu iki ülkenin ABD ile ittifaka katılım şekillerinin ve koşullarının da farklılaşmasına neden olmuştur. Yine bu durumun doğal bir sonucu olarak, katılımı gerçekleştiren sözleşme bağlamında Türkiye kendisi açısından tehdit kaynağı olan Sovyetler Birliği karşısında ABD'nin güvenlik garantisini elde ederken, Pakistan birincil tehdit algısı Hindistan'a yönelik olarak ABD'den böyle bir teminat elde edememişti. Bu durum, Türkiye ile ABD'nin nispeten daha ideal bir uyum içerisinde çalışmasını sağlarken, ilgili bölümde de görüldüğü üzere, Pakistan-ABD ilişkilerinde sürekli bir sorun alanı olarak belirdi.

Öte yandan, Sovyetler'in coğrafi yakınlığının ve otoriter liderliğinin aksine, ABD'nin iki okyanus ötede konumu ve bölgede sömürgeci tasarımlara sahip olmayan tutumu (daha sınırlı bir hiyerarşi olması) hem Türkiye'nin hem de Pakistan'ın katılımında etkili olmuştur (**A1a**). Sovyetler Birliği'nin ideolojik (komünist) yayılma stratejisi, kendine özgü bir ideolojiye dayalı olarak kurulan Pakistan'ın İslami kimliğiyle taban tabana zıttı ve bu gerçek İslamabad'ı Sovyetler'e karşı temkinli olma konusunda harekete geçirdi. Bu, SSCB'nin daha fazla otonomi devri isteme olasılığı nedeniyle Pakistan'ın büyük güç desteği arayışı bağlamında bir alternatif olmaktan oldukça uzak olduğu anlamına

⁸⁴ Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa ülkelerinin rejimlerini tamamıyla kontrol altına almış olduğu gerçeği düşünüldüğünde, ABD'nin iki okyanus ötede konumu ve bölgede sömürgeci tasarımlara sahip olmayan tutumu (daha sınırlı bir hiyerarşi özelliği) Pakistan'ın katılımında etkili olmuştur.

geliyordu. Bu durumda ABD, Pakistan'ın taleplerini, Sovyet hiyerarşisine kıyasla, daha az otonomi devri ile karşılayabileceği makul bir hegemonik patron olarak belirdi. Türkiye ise doğrudan doğruya SSCB'nin açık tehdidiyle karşı karşıyaydı. Bu nedenle ülke üzerinde olası bir Sovyet hakimiyeti, Doğu Anadolu'daki topraklar üzerindeki egemenlik haklarının ve daha da önemlisi Boğazlar üzerinde sahip olduğu otonom yetkilerin kaybedilmesi anlamına geliyordu. Bu açıdan Amerikan düzeninde alt devlet olmak, Türkiye'nin sadece güvenliğini sağlamasına değil otonomisini korumasına da yardımcı olacaktı.

II- Hem Türkiye'nin hem de Pakistan'ın Amerikan ittifakına girişi şüphesiz salt sistemik dinamiklerin bir ürünü değildir. Böyle bir açıklama, söz konusu iki ülkenin kendileri dışındaki nedenlerle bu düzenin içine "itilmiş" gibi görünmesine neden olur. Oysa hem Türkiye'nin hem de Pakistan'ın bu büyük stratejik kararı (Amerikan düzenine katılma) almasında söz konusu iki ülkenin kendine özgü bazı içsel faktörler de önemli ölçüde etkili olmuştur.

Güvenlik, bağımsızlık ve egemenlik.. Yakın zamanda bunlar için çetin mücadele vermiş ve kazanmış bir devlet olarak Türkiye'nin dış politikasında gözettiği çıkarlar arasında öncelikli bir yere sahipti. Bu nedenle savaş sonrasında karşı karşıya kaldığı Sovyet tehdidi, Türkiye'yi stratejik denge ve güvenlik arayışları çerçevesinde Amerikan düzenine yakınlaştırmış oldu. Dolayısıyla iki ülke, ortak bir tehdit algısına ve komünizm ve Sovyet yayılcılığını önlemek gibi oldukça açık ve net bir ortak amaca sahipti (A2a). Öte yandan, "farklı iki sosyal sistem çevresinde kutuplaşan yeni dünyada Türkiye'nin yeri biraz da kendi sosyal ve siyasal sistem arayışları ile" ilgiliydi (Sönmezoğlu, 2016, s. 32). Buna göre, güvenlik temelli ulusal çıkarlarının yanı sıra Türkiye için ABD ile ittifak bağlantısı kurabilmek, ülkenin Batılılaşma politikası açısından da büyük önem arz ediyordu. Başka bir deyişle, Amerikan düzenine girmek salt güvenlik arayışının bir sonucu değil, aynı zamanda bir bakıma ideolojik de bir tercihti. Amerikan hiyerarşik düzeninin Türkiye'nin yerel siyasi ihtiyaçları ve iç politika ilkeleri ile uyumlu ve dolayısıyla bunları meşrulaştıran değer ve normlara sahip olması, Türkiye'nin çıkarlarının ABD ile mümkün olan her düzeyde (siyasi, askeri ve ekonomik) ittifak kurmakla eşdeğer görülmesine neden oldu. Böylece benimsenen manevi ve siyasi değerlerin gereği olarak tanımlanan ulusal çıkarlar Türkiye'nin ABD ile asimetrik bir ittifaka eğimli hale gelmesinde son derece önemli bir rol oynadı.

Tıpkı Türkiye gibi Pakistan'ın da birincil dış politika çıkarları ülkesel güvenliğinin sağlanması ve bağımsız/egemen statüsünün korunmasıydı. Ancak Türkiye-ABD hiyerarşik ilişkisinde var olan ortak çıkar ve düşman algısına karşıt olarak Pakistan ve ABD'nin ittifak kurma konusunda farklı hedefleri vardı. ABD Pakistan'ı Soğuk Savaş amaçları ve SSCB ile küresel rekabeti bağlamında stratejik bir askeri varlık olarak görüyordu. Bir başka deyişle, ABD'nin Pakistan'a olan eğilimi, Sovyetler'i çevreleme ve komünist yayılmayı önleme stratejisi ile doğrudan bağlantılıydı. Pakistan içinse en önemli konu, Hindistan ile olan mücadele ve rekabetiydi. Bununla bağlantılı olarak en temel ulusal çıkarı da 'Hindistan'ı dengelemek' olarak tanımlanmıştı. Bu doğrultuda, bir dış haminin koruyucu kalkanı ve yardımları sayesinde Hindistan karşısındaki konumunu güçlendirmek ve Keşmir başta olmak üzere Pakistan'ın öncelikli çıkarları arasında yer alan çeşitli anlaşmazlık konularında pazarlık gücü elde etmek en temel dış politika motivasyonları arasındaydı. Her ne kadar ABD, Hindistan'a karşı güvenlik garantisi vermeyi reddetse de Pakistan Amerikan düzeninde yer almanın sağladığı avantajları kendi özgün çıkarlarını gerçekleştirmek üzere kullanabilirdi. Dolayısıyla bağımsızlık sürecinin beraberinde getirdiği risk faktörlerini ortadan kaldırmak (ya da en azından etkisini azaltmak) ve bunlar karşısında çıkarlarını koruyabilmek, Pakistan'ın ABD liderliğindeki düzene dahil olmasının temel sebepleri idi. Bu açıdan iki ülke, Türkiye-ABD ilişkisinden farklı olarak, ortak çıkarlar bağlamında değil, fakat birbirleri aracılığıyla kendi özgün çıkarlarını hayata geçirme ve güvenlik temelli kaygılarını bertaraf etme amacı ve stratejisi doğrultusunda hiyerarşik bir ittifak ilişkisi kurmuş oldu (A2a).

Bu iki ülkenin ABD'nin hiyerarşik düzenine neden katıldığını açıklama noktasında hiyerarşik düzenin iç meşruiyet politikalarındaki rolü de oldukça önemlidir (A2b). İlk olarak, ABD düzeni, Türkiye'deki iki parti, yani hem iktidarı elinde bulunduran Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) hem de 7 Ocak 1946 tarihinde kurularak iktidara talip olan Demokrat Parti (DP) tarafından iç politikaya yönelik meşruiyet stratejilerinin bir ürünü olarak görülmekteydi. Buna göre, bir taraftan iktidardaki siyasi seçkinler açısından iç politik düzlemdeki ötekiler karşısında laik-Batılı kimliği sağlamlaştırmanın ve mevcut rejimin meşruiyetini sağlamanın bir yolu olarak ele alınırken, diğer taraftan DP liderleri ise "ülkedeki çok partili hayatın, 1950 yılından sonra da kendi iktidarlarının bir garantisi olarak" görüyordu (Sönmezoğlu, 2016, s. 32-33). Bu nedenledir ki ABD ile

ilişkilerin en önemli zeminini oluşturan NATO üyeliğinin TBMM’de oylanması sırasında tek bir ret oyu dahi çıkmadı. Dolayısıyla iç politikaya içkin faktörlerin ittifak ilişkilerindeki rolü, Türkiye’nin ABD’nin otoritesini neden kabul ettiğini açıklama noktasında oldukça önemlidir.

ABD ile kurulan asimetrik ittifak ilişkisi Pakistan liderlerinin iç siyasi ihtiyaçları ve siyasi hayatta kalma stratejileri açısından da önemli bir role sahipti. Buna göre ABD’nin düzenine dahil olmak, siyasi krizlerin üstesinden gelmenin, iç meydan okumalarla mücadele etmenin, böylece devlet otoritesini sağlamlaştırmanın bir garantisi olarak görülüyordu. Merkez ile eyaletler arasındaki sallantılı denge ve bazı meydan okumaların varlığı siyasi liderlerin “yeni devletin otorite yapısını sağlamlaştırmasını, istikrarı ve hatta toprak bütünlüğünü korumasını zorlaştırıyordu” (Kabir, 2016, s. 135). Bu ortamda Hindistan tehdidine odaklanmak, toplumda ulus olma duygusunu ve devlete bağlılığı sağlamak, ayrıca merkezi otoriteyi sağlamlaştırmak ve meşrulaştırmak gibi amaçlara hizmet etmek için kullanıldı. Bir başka deyişle, Hindistan’ın somut bir tehdit olarak katılmış gerçekliği bir yana bu tehdit karşısında iktidarın sergileyeceği güç ve kararlılık, Pakistan’daki siyasi seçkinlerin otoritesini sağlamlaştırmak konusunda işlevseldi. Bu noktada ABD ile kurulan asimetrik ittifak ilişkisi, devletin bu tehlide karşılık verme kapasitesinin artırılması ve böylece devlet otoritesinin sağlamlaştırılmasının bir garantörü olarak görüldü. Dolayısıyla karmaşık etnik yapısının uluslaşma/ulusal bütünleşme açısından neden olduğu güçlükler (ortak bir kimlik olarak İslam’ın yanı sıra) ortak tehdit algısı üzerinden aşılmaya çalışılmış ve ABD ile hiyerarşik ilişki de tam da bu bağlamda ele alınmıştır.

III- Hegemon güç ile alt devletler arasında asimetrik ittifak ilişkilerinin kuruluşunda dış yardım ilişkisinin önemi elbette yadsınamaz (**A3a**). Üstelik konu Türkiye ve Pakistan gibi önceki köklerinden bağımsız yeni bir siyasi oluşum olarak ortaya çıkan iki devlet söz konusu olduğunda bu durum daha da önemli hale gelmektedir. İçinde bulundukları ekonomik ve askeri yetersizlikler, Türkiye ve Pakistan’ı ihtiyaç duydukları materyal kaynakları sağlayabilecek bir dış tedarikçi arayışına eğilimli hale getirdi. Dahası karşı karşıya oldukları tehdit unsurlarının (ilki için SSCB ve ikincisi için Hindistan) varlığı nedeniyle büyük bir orduyu silahaltında tutma ve ülkenin mevcut ekonomik kaynaklarının savunma harcamaları üzerinde yoğunlaşma zorunluluğu, iki ülke açısından iç ekonomik kalkınma çabalarına önemli bir engel de teşkil ediyordu. Askeri

açıldansa, iki ülke savunma sanayiinden yoksundu ve bu nedenle ülke savunması için gerekli silah sistemlerini geliştirebilecek teknik kapasiteye sahip değildi.

Ellerinde bulunan sınırlı kaynaklar nedeniyle hem Türkiye hem de Pakistan, “kaynakları ulusal güvenliğe harcamak (toplumdan kaynak çekerek askeri harcamalar yapmak) ile iç tüketime harcamak” (Kabir, 2016, s. 50) gibi oldukça kritik bir ikilemle karşı karşıya kalmıştı. Dolayısıyla, iki ülke sahip oldukları söz konusu benzer dinamikler nedeniyle ABD liderliğindeki düzene katılmada benzer motivasyonlara sahiptiler: ekonomik koşullarını iyileştirmek ve askeri olanaklarını güçlendirmek. Bu koşullar altında ABD’nin bu yardımları sağlayabilecek tek tedarikçi konumunda olması, yani alternatif dış yardım olanaklarından faydalanmanın imkansızlığı Türkiye ve Pakistan’ın ABD’yi cazip bir potansiyel patron olarak görmesine neden oldu.

Öte yandan, Pakistan için materyal yardım, Türkiye ile kıyaslandığında daha karmaşık bir denkleme sahipti ve bu nedenle daha etkili bir güdüleyici görevi gördü.⁸⁵ Sovyet tehdidi karşısında elde ettiği güvenlik ve ortak kimlik algısının varlığı düşünüldüğünde, Türkiye için Amerikan düzeni, askeri ve ekonomik yardımdan çok daha öte bir anlam ifade ediyordu. Öte yandan, ittifaka katılım öncesinde, hatta henüz bağımsız bir devlet olarak ortaya bile çıkmamışken, Pakistanlı yetkililerin çeşitli düzeylerde görüşmeler yaparak ABD’nin maddi desteğini elde etme çabaları, materyal yardım elde etmenin Pakistan’ın Amerikan düzenine katılma kararında pek çok şeyin üzerinde bir motivasyon olduğunu göstermektedir.

Pakistan kamuoyunun Batı karşıtı tutumu ve ittifaka katılım sürecinde Pakistan’ın ABD’den güvenlik açısından bir fayda elde edemediği göz önüne alındığında, materyal yardımların ittifak ilişkisinin kurulma kararındaki önemi daha iyi anlaşılabilir. Zira bu yardımlar, bir taraftan Pakistan-ABD ittifak ilişkisindeki otonomi-güvenlik dengesinde ortaya çıkan açığı doldurarak Pakistan’ın güvenlik duygusunu güçlendirirken, diğer taraftansa Amerikan yardımına erişim Pakistanlı liderlerin hayatta kalmaları konusunda oldukça kritik bir işlev gördü. Öyle ki, Pakistanlı liderlere göre ABD ile ittifak o kadar riskli bir karardı ki askeri ve ekonomik yardım yeterli bulunmazsa “geleceğini bu cesur ve kararlı adıma bağlayan mevcut hükümet” tehlikeye girebilirdi (Kux, 2001, s. 68). Böylece, ABD’den elde edilen yardımlar “ittifaktan sağlanan faydalardaki açığı

⁸⁵ Örneğin, Pakistan Ordusu Başkomutanı Ayub Khan, Pakistan’ın ABD’nin askeri yardım çerçevesinde teklif ettiği 30 milyon dolardan fazlasını alamayacaksa, ABD ile bir savunma anlaşmasına dahil olmamanın Pakistan için daha iyi olacağını ifade etmiştir (Kux, 2001, s. 67).

doldurmuş ve güvenlik kazanımlarındaki belirsizliği gidermiş oldu” (Kabir, 2016, s. 148). Bir başka deyişle, asimetrik ittifak ilişkilerinde ‘yan ödemeler’ olarak da adlandırılan bu yardımlar, ilişkilerin kuruluş sürecinde çıkar farklılıklarını ve Pakistan’ın otonomi noktasında verdiği tavizleri telafi eden çok önemli bir rol oynadı.

IV-Hem Sovyetler Birliği ile rekabet hem de bölgeye yönelik çıkar algılamaları, Türkiye ve Pakistan’ı ABD’nin Ortadoğu ve Güney Asya’ya yönelik angajman politikalarının önemli bir parçası haline getirdi (A4a). Bu dönemde iki kutup devleti arasındaki rekabet alanının giderek Doğu Avrupa’dan Yakın ve Orta Doğu’ya kayması, ileri askeri mevcudiyetin (forward precence) Amerikan güvenlik stratejileri içerisinde önemini artırdı. Öte yandan, bu dönemde ortaya çıkan Çin (ÇHC)-Sovyet ittifakı, Kore Savaşı ve SSCB’nin ABD’nin atom tekeline kırması gibi gelişmeler, Sovyetlerle mücadele alanının genişlemesi ve çevreleme politikasının güçlendirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştı. Böylece, denizaşırı üsler, hem Batı’nın savunması hem de küresel güç projeksiyonu açısından önemli hale geldi. Bir başka deyişle, ABD için, coğrafi olarak oldukça uzakta yer alan konumu nedeniyle bölgedeki stratejik üslere erişim, hem komünist yayılma ile mücadele etmek hem de Amerikan çıkarlarını korumak açısından elzemdi. Üstelik İngiltere’nin Süveyş Kanalı’ndaki askeri ve stratejik gerilemesi, hem bölgenin savunmasında hem de küresel bir savaş durumunda Batı’nın savunması açısından (olası bir savaş durumunda bu üssün SSCB’nin endüstriyel ve petrol hedeflerine yönelik saldırı amacıyla kullanılması öngörülüyordu) önemli bir güvenlik açığı ortaya çıkarmıştı.

Bu durum, Sovyetler Birliği’ne coğrafi yakınlığı bulunan ve Moskova’nın Ortadoğu’ya yayılma yolları üzerinde yer alan Türkiye ve Pakistan’ı, ABD’nin angajman politikaları içerisinde önemli bir konuma taşıdı. Bu önem iki temel nedenden ileri gelmektedir. Birincisi, petrol zengini ve Batı çıkarları açısından hayati öneme sahip Ortadoğu ve Basra Körfezi’nin güvence altına alınması, yani Sovyetlerin bu bölgede siyasi ve askeri yayılmasının önlenmesi ve bu yolla Batı’nın ekonomik sürekliliğinin korunmasında Türkiye ve Pakistan iki önemli dış halkayı temsil ediyordu. Dolayısıyla bu ülkelerin jeopolitik konumu, sahip oldukları askeri güç ve üs olanakları gibi stratejik kaynaklar, hem Batı’nın çıkarlarının korunmasında hem de ABD’nin kol kola giden “genişleme ve çevreleme” politikaları (Paterson, 1973, s. 193) açısından oldukça işlevsel bir role sahipti.

İkinci olarak, iki ülke, ABD'nin Sovyet topraklarını denetlemek ve askeri faaliyetleri hakkında istihbarat toplamak amacıyla SSCB sınırları çevresinde kurduğu üs ve tesis zincirinin önemli birer halkası haline geldi. Bu ülkeler, aynı zamanda, topraklarının ABD'nin casusluk faaliyetleri bakımından oldukça kritik bir öneme sahip olan U-2 uçaklarının Sovyetler Birliği üzerindeki uçuşlarında kalkış noktası olarak kullanımına olanak tanıdı. Uzay uydularının henüz gelişmemiş olduğu bir zamanda istihbarat operasyonlarına imkan sağlayan bu üsler, ABD'nin ve Batı ittifakının güvenliği açısından hayati bir stratejik önem taşıyordu. Böylece ABD, bu iki ülkenin stratejik üslerine erişim sağlayarak bölgede hareket özgürlüğü kazanmıştı ki bu da ABD'ye rakibi SSCB karşısında önemli bir üstünlük sağlamıştı.

İki ülkenin Amerikan düzenine katılımları noktasında ABD'nin angajman politikaları açısından sahip oldukları 'jeopolitik yararlılıkları' benzerlik gösterse de aslında ABD için taşıdıkları öncelik bakımından farklılaşan bir dinamığe sahiptir. Washington'ın Türkiye'ye yönelik eğilimi, Sovyetler Birliği'ni kontrol altına alma küresel stratejisinin ve bunun gerektirdiği stratejik ülkelerle ittifak ihtiyacının doğrudan bir sonucuydu. Öte yandan, Pakistan ise esasen ABD'nin bölgesel ve küresel düzlemdeki çıkarları bakımından, Hindistan'ın ardından, Washington'ın ikinci tercihi durumundaydı. ABD'nin alt kıtaya yönelik politikası başlangıçta bölgeyi SSCB ve komünist güçlere karşı birleştirme çabasına dayanıyordu. Burada önemli olan nokta, bölgesel formülün sonuç vermeyeceğinin anlaşılması üzerine ABD'nin Pakistan'a değil Hindistan'a yönelmiş olmasıdır. Ancak Hindistan'ın hiçbir koşulda bağlantısız duruşundan ayrılmayacağını açıkça ortaya koyması, uzun süredir ABD ile işbirliğine gönüllü durumda olan Pakistan'la ittifakı Amerikan politika yapımcılarının gündemine taşıdı (McMahon, 1988, s. 819-20; Kabir, 2016, s.129). Yani 1951 başlarında ortaya çıkan daha geniş küresel kaygılarla birlikte ABD, Hindistan'ı düzeni içerisine dahil edememiş olmanın beraberinde getirdiği stratejik kaybı Pakistan ile telafi etmek istedi. Dolayısıyla SSCB ile rekabetin şekillendirdiği angajman politikaları içerisindeki kritik önemleri, ABD'nin hem Türkiye hem de Pakistan ile hiyerarşik ittifak ilişkisi kurmasını motive eden ortak bir dinamik olmasına rağmen, Türkiye doğrudan bir tercih olmuş, Pakistan ise bölgesinde 'ikinci' en iyi müttefik olarak ortaya çıkmıştır. Pakistan'ın katılım koşullarını belirleyen bu dinamik, şüphesiz ilişkiler içerisinde ortaya çıkan krizlerin de önemli sebeplerinden bir tanesi olmuştur. Hindistan ile ilişki kurmak için fırsat kollayan

ABD'nin bazı belli dönemlerde bu ülkeye eğilim göstermesi ve yardımlarını artırması, Hindistan ile tarihsel düşmanlığı nedeniyle Pakistan ile ilişkilerde krize neden olmuştur.

3. BÖLÜM: HİYERARŞİK DENGİNİN SARSILMASI: TÜRKİYE VE PAKİSTAN’IN AMERİKAN DÜZENİ İLE KRİZİ

3.1. Otorite-Otonomi Dengesi

3.1.1. Türkiye

Türkiye-ABD ilişkileri bağlamında ilk kriz, Türkiye’de konuşlu durumda olan ABD yapımı Jüpiter füzelerinin Küba Krizi’nin çözülmesi bağlamında iki süper güç arasında yürütülen gizli pazarlıklar sonucunda çekilmesi ile ortaya çıktı (Kösebalaban, 2014, s. 188; Uslu, 2003). 1962 Ekim’inde bir Amerikan U-2 casus uçağının Küba topraklarında 70 adet Sovyet yapımı SAM füzesi bulunduğunu keşfetmesiyle patlak veren kriz, Soğuk Savaş boyunca iki süper gücü nükleer bir savaşın eşiğine getiren tek hadise olmuştu (Türkmen, 2012, s. 93). Jüpiter füzelerinin Küba Krizi’nin konusu haline gelmesi ve bu süreçte Washington’ın Türkiye’ye biçtiği rol, Türkiye-ABD ilişkilerinde krize giden bir sürecin başlıca tetikleyicisi oldu.

Soğuk Savaş’ın hem doruk noktası hem de yumuşama döneminin başlangıcı olan kriz, Sovyetler’le ABD arasında yürütülen pazarlıklar sonucunda, Sovyetler’in Küba’daki füzeleri çekmesi karşılığında ABD’nin de Türkiye’deki Jüpiter füzelerini kaldırması konusunda anlaşmaya varılması ile atlatıldı. ABD’nin Ankara’ya danışmadan savunma sistemiyle ilgili böylesine köklü bir değişikliği hayata geçirmesi, Türkiye’nin sadece güvenliğini zayıflatmakla kalmadı aynı zamanda ABD’ye olan koşulsuz güven duygusunu da zedeledi. Zira Türkiye, Jüpiter füzelerini ülkenin “askeri kapasitesini arttıran ve güvenliğini güçlendiren silah donanımının önemli bir parçası olarak” görüyordu (Uslu, 2016, s. 129). Dahası bu füzeler ülkenin prestijini artırıyor, NATO içindeki önemini pekiştiriyor ve ABD ile ilişkilerini güçlendiriyordu. Bu açıdan Jüpiterler Türkiye için yalnızca maddi değil, aynı zamanda siyasi nitelikli kazanımlardı. Dolayısıyla Jüpiterlerin iç ve dış politika açısından taşıdığı siyasi önem en az bu füzelerin stratejik değeri, yani Türkiye’nin güvenliğini sağlamadaki rolü kadar önemliydi (Bernstein, 1980, s. 99-100).

Türkiye tarafından bu denli önem atfedilen Jüpiterlerin bir düşman devleti memnun etmek için ABD tarafından pazarlık kozu haline getirildiği ortaya çıkınca Türkiye’de tepkilere neden oldu. Washington’ın bu tavrı, Türk yetkililerin gözünde “‘ortak savunma’ (joint defence) anlayışının ABD isteklerine göre şekillendiğinin” adeta açık

bir göstergesiydi (Yılmaz, 2019, s. 146). Öte yandan hem kamuoyunda hem de siyasi elitlerin nazarında bu durum, ABD'nin Türkiye üzerinde sahip olduğu otoriteyi suistimal ettiği ve kendi güvenliği (Sovyetler'i Karayipler'den çıkarmak) için Türkiye'yi göz ardı edebildiğini ortaya koymuştu (Uslu, 2016, s. 160). Her ne kadar ABD, Jüpiterlerin teknolojik yetersizliklerini öne sürerek Türkiye'nin güvenliğinin F-104 G uçakları, konvansiyonel silahların gönderilmesi ve Polaris füzelerinin yerleştirilmesi yoluyla artırılacağı güvencesini vermeye çalışsa da (Sever, 2008, s. 664) güvenliğini ilgilendiren bir konuda edilgen bir konuma itilmek, Türkiye'nin hiyerarşik lideri olarak ABD'ye duyduğu güvenin sarsılmaya başlamasında önemli bir eşik oldu. Çünkü “saldırıya uğradıklarında saldırıya cevap verebilme güçlerinin sembolü olan Jüpiterlerden mahrum bırakılmak”, “Türkiye'nin hem siyasi hem de askeri gücünü” tehlikeye atmıştı. (Uslu, 2016, s. 138). Dolayısıyla Jüpiter Füze krizi, güvenliğinin sağlanması karşılığında egemenliğinden vazgeçerek Amerikan hiyerarşik düzenine dahil olan Türkiye'nin bu düzen içerisindeki yerini sorgulamaya başlamasına neden olmuş ve iki ülke arasındaki ilişkilerde daha sonra ortaya çıkan krizleri besleyen bir etki yaratmıştır (Balcı, 2017) (A1c).⁸⁶

İkili ilişkilerde yaşanan ikinci ve bu ilişkiye oldukça ağır bir darbe vuran kriz, ABD Başkanı Johnson'ın Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkarmasını Türk hükümetine 1964 Haziran'ında gönderdiği “ültimeum benzeri” (Vali, 2019, s. 132) mektupla engellenmesi ile ortaya çıktı (A1c). Mektup, mahiyeti itibarıyla Türkiye'nin NATO ittifakını ve bir bütün olarak Amerikan düzenini algılamasında önemli ölçüde değişikliklere sebep oldu (Uslu, 2016, s. 178-179). Nitekim mektupta, ABD tarafından Türkiye'ye yardım kapsamında verilmiş olan askeri malzemenin Kıbrıs'a yapılacak bir müdahalede kullanılmayacağı, Türk ordusunun Kıbrıs'ta girişeceği bir hareket sonucunda ortaya çıkacak olası bir Sovyet müdahalesine karşı NATO müttefiklerinin yardıma gelmeyebileceği ve Türkiye'nin kendisi gibi bir NATO üyesi olan Yunanistan'la savaşmasının kabul edilemeyeceği yazılıydı.

“Bir kere mektuptan anlaşılıyordu ki, Türkiye'nin düşmanının kim olacağına Amerikan liderleri karar verecekti” ve belli ki Washington'a göre Soğuk Savaş koşulları altında

⁸⁶ İsmet İnönü artık muhalefette olduğu 1970 yılında ABD'nin Küba Krizi sırasında Jüpiterleri tesiri olmadığı gerekçesi ile kaldırdığını, dolayısıyla o tarihte bir ABD-Sovyet pazarlığından haberdar olunmadığını ifade ettikten sonra “Amerika'nın dünyadaki maksatları için Türkiye'yi, onun harbe tutuşma tehlikesini ehemmiyetsiz görerek istediği gibi kullanmasına mani olmak lazımdır” demiştir (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1970, s. 292).

“Türkiye’nin Sovyetler Birliği’nden başka düşmanı olamazdı” (Uslu, 2016, s. 179). Tam da bu nedenle ABD, Türkiye’ye kendi çıkarlarını gözeterek bir düşman/tehdit değerlendirmesi yapma yetkisini bile tanımamıştı. İkinci önemli nokta, Türkiye’nin güvenliğini korumak ve sağlamlaştırmak amacıyla ABD’den almış olduğu askeri teçhizatı kendi iradesiyle yine kendi güvenliği için kullanamıyor olmasıydı. Başka bir deyişle bu silahların nerelerde ve kime karşı kullanılacağına yine ABD karar verecekti. Üçüncü ve belki de ilişkiler açısından en yıkıcı darbe ise, NATO’nun Türkiye’nin yardımına gelmeyeceği hususuydu. Türkiye, karşı karşıya olduğu güvenlik sorunları neticesinde ABD liderliğindeki NATO’ya dahil olmuş ve tüm güvenlik stratejisini ona bağlamıştı. Ancak Johnson mektubu NATO’nun “kesin ve otomatik güvenlik garantisi” sağlamadığını açık bir şekilde gösterdi⁸⁷ ve Türkiye adeta kurduğu bu güvenlik sisteminin altında kaldı. Bu durum, bir açıdan ülkenin güvenliğinin sağlanması noktasında sadece NATO’ya güvenilemeyeceği düşüncesini ortaya çıkarırken (Uslu, 2016, s. 181-182), başka bir açıdan da ABD’nin, çıkarları gerektirdiğinde ittifak yükümlülüklerini yerine getirmeyebileceğini ortaya koymuştu. Üstelik bütün bunlar Amerikan düzeninin tek taraflı işlediği, daha çok ABD’nin faydasını gözettiği ve düzen içerisinde Türkiye’nin egemenliğinin ve otonom yetkilerinin düşünüldüğünden çok daha fazla sınırlandırıldığı anlamına geliyordu.

ABD, Johnson mektubunun ilişkilerde yarattığı tahribatı ortadan kaldırmak için 1965 yılında BM’de Kıbrıs konusunda yapılan oylamada ve 1967 krizi sırasında Türkiye’ye diplomatik destek vermişti. Ancak bu olumlu hava çok geçmeden başka bir krizin gölgesinde kaldı. Vietnam savaşı sonrasında ülke içinde artış gösteren uyuşturucu kullanımı ile mücadele çerçevesinde Nixon yönetiminin Türkiye’den haşhaş üretimine son vermesini istemesi, 1960’ların sonları ve 1970’lerin ilk yarısında Türkiye-ABD ilişkilerindeki en önemli sorunlardan birine dönüştü (A1c). Washington, bu doğrultuda, ABD’ye illegal yollarla giren eroinin %80’inin Türkiye kaynaklı olduğu gerekçesiyle (Kösebalaban, 2014, s. 201) Ankara’yla çeşitli düzeylerde temaslarda bulunarak haşhaş üretimini durdurmasını istedi. Dahası bu konuda Türkiye’ye ekonomik ve askeri yardımın kesilmesi gibi bir takım zorlayıcı tedbirler alınması tehdidinde bulunmak gibi bazı baskı taktikleri dahi uygulandı. Johnson mektubunun ardından iki ülke

⁸⁷ Oysa NATO sözleşmesinin 5. Maddesi, taraflardan birinin saldırıya uğraması durumunda anlaşmanın diğer taraflarına yardım etme ve kolektif hareket etme sorumluluğu yüklemektedir. Bkz: (North Atlantic Treaty Organization).

ilişkilerindeki eşitsiz ve dengesiz durumu bir kez daha açık bir şekilde ortaya koyan bu olay Türkiye tarafından tepkiyle karşılandı.⁸⁸ Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel “devletlerin egemenliğiyle bağdaşmayacak bu tür açıklamalara tolerans göstermenin mümkün olmadığını” belirtirken, Tarım Bakanı İlhami Ertem ile devle bakanı Turhan Bilgin “hiçbir ülkenin Türkiye’yi cezalandırmasının ve iç işlerine karışmasının mümkün” olmadığını dile getirdi (Uslu, 2016, s. 251; Cumhuriyet, 1970, s. 7). Haşhaş konusundaki baskılar konunun kamuoyuna mal olmasına neden olarak hükümetin iç meşruiyetini aşındıran bir durum ortaya çıkardı. Oy kaygısı nedeniyle bu tür siyasi maliyetlere karşı duyarlı olan Türk hükümeti, Amerikan baskılarına boyun eğmiş gözükmek için haşhaş ekimini tamamen yasaklamayı reddetti. 12 Mart 1971 muhtırasının ardından Nihat Erim başbakanlığında kurulan hükümet döneminde ABD ile ilişkileri kuvvetlendirmek amacıyla ekimi ve üretimi yasaklanan haşhaş (30 Haziran 1971), 1973 seçimlerinin ardından iktidara gelen Ecevit hükümetince, Türkiye’nin ABD güdümünde olmadığını bir ispatı olarak belli tedbirler kapsamında yeniden serbest bırakıldı (1 Temmuz 1974). Sonuçta ABD’nin, bu şekilde “asimetrik ilişkideki ayrıcalıklarının aşırı kullanması (overreaching)” (Balcı, 2021, s. 126), çıkarları söz konusu olduğunda Türkiye’nin egemenlik haklarını hiçe sayarak iç işlerine karışabileceği ve hatta bu uğurda baskı taktikleri uygulayabileceğinin sinyalleri niteliğindedir. Tam da bu nedenle haşhaş meselesi, ikili ilişkilerde niteliğinin çok üzerinde bir krize yol açtı.

Amerikan askeri personelinin NATO çerçevesindeki ikili anlaşmalara aykırı hareket etmesi ve bu personele tanınan adli ayrıcalıkların söz konusu anlaşmaların çok ötesine geçmesi, Türkiye’nin ABD ile ilişkilerinde egemenliğinin açık bir şekilde ihlal edildiğinin bir başka göstergesiydi (A1c). Anlaşmalar çerçevesinde yer alan bazı ifadelerdeki muğlaklık, söz konusu anlaşmaların suiistimal edilmesine ve hatta Türk devletinin yargı hakkının sınırlandırılmasına neden oluyordu. Bunun dışında, yine anlaşmalar çerçevesinde gümrük vergileri ve bazı diğer vergilerden muaf tutulmuş durumda olan Amerikan askeri ve sivil personelinin 1954 anlaşması çerçevesindeki

⁸⁸ Söz konusu tehditler Beyaz Saray’dan değil, Kongre üyeleri ve bazı Amerikan görevlilerinden geliyordu. Amerikan yönetimi ile dışişleri ve savunma bakanlıkları, Türk- Amerikan ittifakına ve dolayısıyla ABD ve NATO çıkarlarına zarar vereceği endişesiyle bu tür baskı taktiklerine başvurma konusunda gönülsüzdü, ancak bu teklifler durumun ciddiyetini Türk tarafına aktarmak için bilhassa kullanıldı. Amerikan yönetimi bunun yerine Türkiye’nin yardım karşılığı olarak haşhaş üretiminden vazgeçmeye zorlanması gerektiğini savunuyordu (Uslu, 2016, s. 254).

haklarını kötüye kullanmaları, hem kamusal düzlemde hem de siyaset düzleminde ABD'nin ülkedeki askeri varlığını ve bu çerçevedeki hak ve sorumluluklarını tartışmaya açtı. Sonuçta Türkiye'nin ısrarlı girişimleri üzerine 1954 anlaşması yerine Ankara'nın yetkilerini artıracak yeni bir anlaşma imzalanarak Türkiye'nin egemenlik hakları genişletildi.

İkili ilişkilerde ABD'nin asimetrik ilişkideki haklarını aşırı kullandığı ve Türkiye'nin otonomisinin sınırlandırıldığını düşündüren bir başka gelişme, Türkiye'deki üslerin NATO dışı amaçlarla kullanılmasıydı (A1c). Söz konusu üsler, NATO Anlaşması'na göre yalnızca bilimsel nitelikli araştırma yapmak amacıyla veya düşman bloktan (Sovyetler Birliği ve liderliğindeki Doğu Bloğu) bir saldırı gelmesi durumunda kullanılabilirdi (Uslu, 2016, s. 188). Ayrıca 1954 yılında ABD ile imzalanan Askeri Tesisler Anlaşması'nda Washington'ın üsleri kullanmadan ve bu üslere akaryakıt, malzeme ve teçhizat sevkiyatı yapmadan önce Türkiye'yi haberdar etmesi gerektiği hükme bağlanmıştı (Erhan, 2019a, s. 558).

1958 yılında ABD, Lübnan'a asker sevkiyatı yapmaya karar verdiğinde bu konuda bir hazırlık aşaması olarak 1600 Amerikan askerini Batı Almanya'dan İncirlik üssüne nakletti. Söz konusu eylemin öncesinde Amerikalı yetkililer Türkiye'ye danışmamış ve ancak hayata geçirdikten sonra Türk hükümetine bilgi vermişlerdi (Harris, 1972, s. 66-67; Türkmen, 2012, s. 89). Bu durum ABD'nin, Türkiye'nin devrettiği otoriteyi ve hiyerarşik sözleşmede belirlenen sınırları suiistimal ettiği ve bu şekilde ülkenin egemenliğinin ihlal edildiği gerekçesiyle siyasal ve toplumsal bir direncin ortaya çıkmasına neden oldu. Aynı şekilde, U-2 uçuşlarının ikili anlaşmalara aykırı biçimde casusluk amacıyla Sovyetler Birliği üzerinde uçurulması, Türkiye'de benzer bir rahatsızlık uyandırdı. 1956 yılında İncirlik üssünde bulunan Amerikan kuvvetlerinin U-2 uçaklarıyla bilimsel veri toplama amacı kapsamında uçuş gerçekleştirmesine izin verilmişti. Ancak 1 Mayıs 1960'ta Sovyetler tarafından kendi toprakları üzerinde düşürülen bir U-2 uçağı, söz konusu uçuşların Sovyetler Birliği'nin askeri faaliyetleri ve silah sistemleri hakkında bilgi toplamak amacıyla gerçekleştirildiğini ortaya çıkardı (Keskin, 2002, s. 536; Tellal, 2002, s. 516). Ancak ABD'ye ve Amerikan düzenine sıkı bir bağlılığın söz konusu olduğu bir dönemde gerçekleşen bu ilk U-2 olayı Türkiye'de bir ölçüde ABD'ye karşı güvensizliğe neden olsa da gereken karşılığı tam anlamıyla bulmadı.

Aralık 1965'te yine Türkiye'nin izni ve bilgisi dışında İncirlik üssünden kalkan bir Amerikan istihbarat uçağının Karadeniz üzerinde kaza sonucu düşmesinin üzerine Türkiye, bu kez sert bir karşılık vererek 1965-1975 yılları arasında U-2 uçuşlarını tamamen durdurdu. Aynı iki olaya yönelik tutumda gerçekleşen bu radikal değişikliğin sebebi, ABD'nin söz konusu davranışının SSCB'nin tepkisini üzerine çekerek Türkiye'yi ikinci kez kendi iradesi dışında Moskova ile karşı karşıya getirmesi ve Johnson mektubuyla birlikte Sovyet tehdidine karşı ABD ve NATO'nun yardıma gelmeyebileceği şüphesinin doğmuş olmasıydı. Dolayısıyla hem Lübnan krizi hem de ardından yaşanan U-2 olayları, Türk siyasilerinin ve kamuoyunun gözünde ABD'nin tek taraflı eylemlerinin “hiç beklenmedik anlarda Türkiye'yi kendi iradesi dışında başka devletlerle karşı karşıya” getirebileceğini ortaya koymuştu (Uslu, 2016, s. 186). Jeostratejik konumu dolayısıyla Türkiye'nin ve Türk toprakları üzerinde bulunan üslerin Soğuk Savaş çıkarları açısından sahip olduğu önemin tam olarak farkında olan ABD, Türkiye'nin sergilediği bu itaatsizlik karşısında geri çekilmeyi tercih etti.⁸⁹ Bu doğrultuda, Türkiye'nin iki ülke arasında o güne dek imzalanmış olan 55 gizli anlaşmanın Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması (OSİA) adı altında tek bir metin haline getirilmesi önerisini kabul etti. 1969 yılında imzalanan anlaşmayla Türkiye, ABD'nin ülkedeki üs haklarını sınırlandırarak bu konudaki otonomi alanını önemli ölçüde genişletmiş oldu. Dolayısıyla söz konusu anlaşma, “Türk-Amerikan ilişkilerinin niteliğini kağıt üzerinde değiştiren, ağırlığı ikili ilişkilerden çok NATO eksenine kaydıran ve ‘ABD üsleri’ yerine ‘ortak savunma tesisleri’ kavramını getirerek Türkiye açısından egemenlik ve eşitlik ilkelerini güçlendiren bir karaktere” sahip olması nedeniyle ikili ilişkiler açısından önemli bir dönüm noktası oldu (Türkmen, 2012, s. 125-126).⁹⁰

1960'lı yılların ilk yarısında hiyerarşik ilişkilerde yaşanan krizlerin yanı sıra iki hegemon güç ve liderlikleri altındaki hiyerarşik düzenler arasında ortaya çıkan iş birliği dinamikleri de Türkiye-ABD ilişkilerindeki mevcut dengenin değişmesinde önemli ölçüde belirleyici oldu (A1d). İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1962 yılında yaşanan Küba Krizi'ne kadar gittikçe sertleşen Soğuk Savaş'ta bu tarihten itibaren yumuşama

⁸⁹ Alt devletin, otonomisini genişletmek amacıyla büyük gücün sınırlarını test ettiği durumlarda hegemonun iki temel seçeneği vardır: ya alt devleti disipline etmek ve isteklerini dayatmak için güç kullanmak ya da itaatsizlik karşısında geri adım atmak (Lake, 2009a, s. 66)

⁹⁰ Ancak bu anlaşma, 1974 Kıbrıs harekâtının ardından uygulanan silah ambargosu sonucunda Türkiye tarafından feshedilmiştir (Uslu, 2016, s. 126).

sürecine girilmiş ve böylece sıkı iki kutupluluktan gevşek iki kutuplu sisteme geçilmişti. “Gerek anılan kriz esnasında ABD ve Sovyetler Birliği’nin müttefiklerine danışmadan krizi yönetmelerine duyulan tepki, gerekse Batı ve Doğu blokları arasında kısmen yumuşayan hava, blok içi otonominin yükselmesi sonucunu beraberinde” getirdi (Yılmaz, 2019, s. 145). Başka bir deyişle, hegemon güçler arası ilişkinin yumuşaması, düzen içerisindeki alt devletlere kısmen ABD’den bağımsız politikalar üretme kabiliyeti kazandırdı.

İlk pazarlığın yapıldığı koşulların bu şekilde değişime uğraması, Türkiye-ABD ilişkilerinin dinamiği ve işleyişi üzerinde belirleyici bir etki yarattı. Rakip hiyerarşiler arası ilişkinin doğasının değişmesi ikili ilişkilerde var olan doğal sınırlamayı kısmen de olsa ortadan kaldırmıştı (A1d). Bunun bir sonucu olarak 1960-1980 yılları arası dönem, Türkiye’nin dış politikada “görelî özerklik” elde etme konusunda harekete geçişine şahit oldu (Oran, 2019b, s. 657). Bunun temelde üç önemli açıklamasından bahsedilebilir. İlk olarak, ABD ile ilişkilerde 1960’lı yıllarda yaşanan çeşitli krizler, Türkiye’de daha fazla otonomi elde etme ve bu bağlamda 1950’li yıllar boyunca ABD’ye endekli dış politikasından kısmen saparak ilişkilerini çeşitlendirme düşüncesinin temellerini oluşturmuştu. Böylece Türkiye, bir taraftan ABD ile ilişkilerde yaşanan krizlerin beraberinde getirdiği, hatta bizzat bu düzende yer almanın yol açtığı maliyetleri azaltırken, diğer taraftan da ABD’ye olan bağımlılığını dengeleyerek otonomisini önemli ölçüde artırabilecekti. Dolayısıyla Türkiye bu fırsatı ABD’nin politik baskılarından kısmen de olsa bir kaçış yolu inşa etmek için kullandı.

ABD’den bağımsız bir strateji takip ederek Amerikan düzeni ile yaşadığı krizden bir çıkış imkanı yaratmak ve böylece düzen içerisinde karşı karşıya kaldığı otonomi kısıtlamasını aşmak, Türkiye’nin yeni stratejisinin temel mantalitesini oluşturuyordu. Öte yandan dış çevrenin değişmesi ve yeni koşulların ortaya çıkması Türkiye gibi ikincil devletler açısından daha geniş bir manevra alanı yarattığından (Lake, 2009a, s. 57), bu yöneliş, 1960’lı yılların uluslararası atmosferiyle de mümkün gözüküyordu. Başka bir ifadeyle, uluslararası sistemde ortaya çıkan yeni denklem, 1960’lı yılların başından itibaren hiyerarşik liderinin çeşitli otonomi kısıtlamalarıyla karşı karşıya kalan Türkiye için önemli bir fırsat ortaya çıkardı. Bu gelişmeler paralelinde Türkiye,

Sovyetler Birliği⁹¹ ve yine onun liderliği altındaki Doğu bloku ülkeleri ile Üçüncü Dünya devletlerine yönelik açılıma gittiği çok boyutlu bir dış politika için harekete geçti. Dolayısıyla ABD'nin ve liderliğindeki hiyerarşik düzenin güvenilirliğinin sarsılması karşısında Türkiye, yumuşama (detant) döneminin de sağladığı avantajla, dış politikasında ve stratejik tercihlerinde görece bir otonomi kazanmak için “Batı bloku dışındaki ülkelerle yakın ilişkiyi bir pazarlık unsuru olarak” devreye soktu (Balcı ve Madakbaş Gülener, 2018, s. 84). Bu yolla Türkiye, alternatif dış politika yönelimlerini ve Sovyetler Birliği liderliğindeki rakip hiyerarşik düzeni ABD karşısında bir denge unsuru olarak kullanmayı ve ABD ile arasındaki asimetric ilişkide otonomisini genişletmeyi amaçladı.

İkinci olarak, Türkiye, kutuplar arası yumuşamanın Batı blokunun Sovyet tehdidine karşı hissettiği duyarlılığın ortadan kalmasına neden olmasından, NATO içerisindeki dayanışmaya zarar vermesinden ve komünist yayılcılığı teşvik etmesinden kaygı duymaktaydı (Demirel, 1975, s. 412-413; Uslu, 2016, s. 202-203). Ortaya çıkan iş birliği ve yumuşama trendi şayet böylesi sonuçlara yol açarsa, Türkiye Sovyet tehdidinin olası bir yinelenmesi karşısında ABD ve NATO içerisindeki diğer ortakları tarafından yalnız bırakılma tehlikesi ile karşı karşıya kalabilirdi. Dolayısıyla Ankara'nın ABD'ye ve içinde bulunduğu düzene yönelik güven algısında değişime sebep olan ve adeta terk edilme ve yalnızlaşma korkusu yaratan bütün bu kaygılar, Türkiye'nin Amerikan düzenindeki yerini tartışmaya açmasına neden oldu. Bu durum hem siyasi liderler hem de kamuoyu nezdinde Türkiye'nin daha dengeli bir dış politika izlemesinin gerekliliğini ortaya koydu.

Üçüncü olarak, yumuşama sürecinin de etkisiyle Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin ihtiyatlı ve kademeli bir normalleşme sürecine girmesi, Türkiye'nin Sovyetler'e yönelik tehdit algısının giderek azalmasını sağladı (Tellal, 2019, s. 772-781) (A4d). Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin ilişkileri geliştirme yönünde gösterdiği çaba ve iyi niyetin yanı sıra Türkiye'nin Amerikan düzeni içinde yaşadığı krizler sonucunda ABD ile arasındaki asimetric ilişkiyi dengeleme arayışı, iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. ABD'nin “üçüncü aktör” olarak Türkiye-SSCB

⁹¹ Sovyetler Birliği, henüz 1953 yılında Türkiye üzerindeki taleplerinden vazgeçtiğini ilan etmiş ve ikili ilişkileri geliştirme isteğini ortaya koymuştu. Aynı dönemde diğer Batı bloğu devletleri Moskova'yla ilişkilerini bir dereceye kadar yumuşatırken, Sovyetlerin niyetleri konusunda hala şüpheli durumda olan Türkiye bu konuda herhangi bir adım atmadı.

ilişkilerindeki belirleyici rolünü (Caşın, 2008, s. 609) ortadan kaldıran bu durum, bir taraftan Türkiye'nin güvenlik gereksinimleri bakımından ABD'ye duyduğu bağımlılığı nispeten azaltırken, diğer taraftan Sovyetler'in Türkiye'nin ABD'yi dengeleme noktasında alternatif bir güç merkezi olarak belirmesini sağladı.⁹²

Türkiye'nin dış politikasında başlattığı değişimin anlaşılması noktasında Çok Taraflı Nükleer Güç (Multilateral Force, MLF) projesinden (1961) çekilmesi ve Amerikan Claude V. Ricketts muhribinde görevli durumda olan 11 denizciyi geri çekmesi sembolik bir öneme sahiptir (Uslu, 2016, s. 182-84).⁹³ Başlangıçta söz konusu projeden özel bir çıkarı olmadığı halde sırf sadık bir müttefik olduğunu ortaya koymak ve ABD'yi memnun etmek için projeye katılan Türkiye, yaşadığı hayal kırıklıklarının ardından daha pragmatik bir tutum takınarak Moskova'yı daha fazla gereksiz yere kışkırtmamayı tercih etti (Erhan, 2002, s. 692). Aynı zamanda, bu yolla ABD'ye Türkiye'nin gerektiğinde Washington'ın isteklerini reddedebileceğini de göstermiş olacaktı. Öte yandan Türkiye, yine ABD ile hiyerarşik ilişkilerde yaşadığı krizlerin bir sonucu olarak, NATO'nun talebi doğrultusunda hayata geçirilmesi düşünülen TSK'nın güçlendirilme projesinden de vazgeçerek ittifaka karşı daha mesafeli bir tutum takınmaya ve ittifak üyeleri arasında “daha adil ve eşitlikçi bir politika” talep etmeye başladı (Türkmen, 2012, s. 105).

Benzer düşüncelerin yansıması, Türkiye'nin ABD'nin Vietnam politikasını desteklemeyi reddeden tavrında ve Amerikan savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinin daha zor şartlara bağlanması da görülebilir. Daha da önemlisi, 1969 yılında ikili anlaşmalar gözden geçirilerek Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması adı altında toplandı ve ortak savunma tesislerinin yönetim ve faaliyetleri anlaşma çerçevesinde Türkiye'nin kontrol ve egemenliğine geçti (Türkmen, 2012, s. 105). Dolayısıyla ikili ilişkilerde önemli bir kırılmayı temsil eden tüm bu gelişmeler, Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı

⁹² Burada amaç, mevcut düzenden çıkmak ve alternatif bir düzene geçiş yapmak değildi. Örneğin, 2 Kasım 1965 tarihli hükümet programında geçen “Bir ittifaka ve bir ideolojiye bağlı olmak, başka bir ittifaka veya bir ideolojiye mensup olan veya bugün ekseriyeti teşkil eden tarafsız memleketlerle münasebetlerin geliştirilmesine mani değildir” şeklindeki ifade ilişkilerde çok boyutluluğun esas alınacağına atıf yaparken, Türkiye'nin ABD düzeni içerisindeki konumunu tasdik etmeyi de unutmamıştı (Balci, 2017, s. 132). Sovyetler Birliği hiçbir dönemde Türkiye için alternatif bir düzen olarak görülmemiştir.

⁹³ Esasında Türkiye'nin projeden çekilmesi, proje açısından herhangi önemli bir değişikliğe neden olmayacaktı. Tam da bu nedenle bu kararın ABD tarafından bir meydan okuma hareketi olarak görülmesi söz konusu değildi. Dolayısıyla Türkiye, çıkarları açısından hayati bir riske girmeden ve hegemonik liderinin gazabını üzerine çekmeden ABD'ye “her isteğine düşünmeden olumlu yanıt verdikleri devirlerin geride kaldığını” göstermek istemişti (Uslu, 2016, s. 184).

otonomi kısıtlamaları karşısında (A1c) ve uluslararası sistemde yaşanan yumuşama trendinin sağladığı kolaylıkla (A1d) içinde bulunduğu hiyerarşik düzenin bazı yönlerinden çekilmeyi tercih etmesinin bir sonucudur.

3.1.2. Pakistan

Pakistan-ABD ilişkisi 1960’larda değişen uluslararası ortamın yeni gerçeklikleriyle yüzleşmek zorunda kaldı ve ilişkinin parametreleri bu iklime uygun olarak değişti. “ABD artık en büyük nükleer güç olmadığı için, rakibi Sovyetler Birliği’ne karşı daha esnek bir duruş benimsemişti” (Ahmad, 1979, s. 87). ABD-Sovyet ilişkilerinin doğasını Soğuk Savaş çatışmasından barış içinde bir arada yaşamaya dönüştürme girişimi olan “Camp David ruhu”nun ortaya çıktığı Eisenhower ve Khrushchev’in Maryland’deki 15-27 Eylül 1959’daki toplantısı ve Kennedy yönetiminin 1950’lerin anti-komünist mücadele retoriğini terk etme eğilimi, ABD-Pakistan ittifakının kuruluş esaslarının önemini azaltan ilk darbe oldu (Tahir-Kheli, 1982, s. 7-8) (A1d). Pakistan’daki dinleme ve istihbarat toplama tesisleri, Sovyetler’in ve Çin’in nükleer ve roket testlerini izlemek açısından Washington için hala yüksek bir önceliğe sahip olsa da ikili ilişkiler bu tarihten itibaren oldukça çalkantılı bir döneme girdi (Wilcox, 1972).

Komünizme karşı katı ittifak sistemini, komünist olmayan ülkeler üzerinde ABD’nin etkisini azalttığı gerekçesiyle eleştiren Kennedy yönetimi, bağlantısız ülkelerle iş birliğini ön plana çıkaran yeni bir strateji ortaya koymuş ve bu bağlamda daha Hindistan yanlısı bir politika izlemeye başlamıştı (Kennedy, 1960, s. 157; Soherwordi, 2010, s. 27). Bilhassa Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde yaşanan yumuşama (detant) süreci Çin’i ABD için başlıca tehdit kaynağına dönüştürdüğünden (A1d), Hindistan’ı bu tehdidi dengeleyebilecek güçlü bir ülke haline getirmek Amerikan dış politikasının temel öncelikleri arasında yer almaya başladı. Bu doğrultuda ABD, bir taraftan Hindistan’ı ekonomik ve askeri anlamda desteklerken, bir taraftan da Nehru’yu liderliğini Güneydoğu Asya kıtasının diğer kısımlarına genişletmesi konusunda teşvik etti (Gupta, 1977, s.16, aktaran Zaman, 2014, s.45). ABD’nin Pakistan açısından varoluşsal bir tehdit kaynağı olan bir ülkeyi bölgesel hegemonya kurması için cesaretlendirmesi, Pakistan’ın güvensizlik hissini daha da perçinledi. Dolayısıyla bu durum, Hindistan tehdidi karşısında egemenliğini korumak ve sağlama almak amacıyla, yani otonomi

arayışı doğrultusunda Amerikan düzenine giren İslamabad'ı büyük bir hayal kırıklığına uğrattı (A1c).

Nisan 1961'de patlak veren Pakistan-Afganistan savaşı ve 1965 yılındaki Pakistan-Hindistan savaşı, Pakistan'da ABD'ye yönelik güçlü bir güvensizlik ortaya çıkaran iki önemli gelişme oldu. Sovyetler Birliği Afganistan'ın Peştunlar'a yönelik self-determinasyon talebini desteklediğinde Pakistan da ABD'den kendisini desteklemesini istedi. Ancak ABD bu talebi geri çevirdi ve dahası Pakistan'ın Afgan unsurları topraklarından çıkarmak için ABD'nin sağlamış olduğu silah ve teçhizatları kullanıp kullanmadığını sorguladı (Soherwordi, 2010, s. 28). Benzer bir durum Pakistan-Hindistan savaşı sırasında da yaşandı ve Washington müttefikini desteklemediği gibi açık bir şekilde sağladığı teçhizatın askeri operasyonlarda kullanılma durumunu irdeledi (Sayeed, 1964, s. 748). ABD'nin, Pakistan'ın uluslararası sistemin egemen bir birimi olarak "hakkı olarak gördüğü, toprak bütünlüğünü savunmak için ABD tarafından kendisine sağlanan askeri yardımı istedikleri şekilde ve uygun görülen kişilere karşı kullanma ihtiyacına müdahale etme" girişimi (Pande, 2011, s. 97) Pakistan açısından sadece ülkenin güvenliğini zayıflatmakla kalmadı, aynı zamanda İslamabad'ın bir otorite olarak ABD'ye olan güven duygusunu da zedeledi (A1c). Zira Pakistan'ın ABD liderliğindeki düzene temel olarak ülkenin savunma kapasitesini artırarak karşı karşıya olduğu tehdit unsurlarını caydırmak ve böylece ülkenin egemenlik (otonomisini) ve bütünlüğünü korumak amacıyla dahil olduğu göz önüne alındığında, birbirinin tekrarı niteliğinde olan bu iki durum ilişkilerin sarsılmasında önemli bir eşik oldu.

ABD'ye olan güvensizliğin taşma noktasına ulaşması 1962 yılında ortaya çıkan Çin-Hindistan sınır çatışması ile gerçekleşti. Bu savaşı "doğunun ekonomik ve siyasi liderliği için" verilen bir mücadele olarak gören ve savaşın sonucunu tüm Asya kıtasının geleceğini ve kaçınılmaz olarak ABD'nin güvenliği ve itibarını etkileyecek bir sinyal olarak değerlendiren Washington, komünist Çin'e karşı Hindistan'a var gücüyle yardım etme yönünde karar aldı (Kennedy, 1960, s. 142-143). Söz konusu yardım, askeri teçhizat sağlanması, radar tesislerinin kurulması ve Hint teknisyenlerin eğitilmesi gibi Hindistan'ın savunma kabiliyetini güçlendirecek önemli unsurları içeriyordu (Zaman, 2014, s. 47). Bu durum ABD-Pakistan ilişkileri bakımından iki önemli sonuç ortaya çıkardı. İlk olarak, Pakistan'ın Amerikan düzeni içerisindeki sınırlılıklarını ve otonomi kısıtlamalarını ciddi ölçüde sorgulamasına neden oldu. Nitekim İslamabad'ın bakış

açısından Pakistan ancak ve ancak “yerine getirmesi gereken belirli yükümlülükler karşılığında” Amerikan yardımlarını alabiliyorken, Hindistan tarafsız konumuna rağmen bu yardımlardan faydalanma ayrıcalığına sahip olmuştu (Pande, 2011, s. 99). Üstelik Kennedy yönetimi daha önce söz verdiği gibi Hindistan’a askeri yardımda bulunma kararını alırken İslamabad’a danışmamış, bu süreçte Pakistan’ı tamamıyla göz ardı etmişti.

İkinci olarak, ABD’nin Hindistan’a yardımları Pakistan’ın Yeni Delhi karşısındaki nitel ve nicel gücünü zayıflatarak iki ülke arasındaki güç dengesinin Pakistan’ın hilafına bozulmasına neden oldu. Bu noktada Pakistan’ın asıl kaygısı Hindistan’a yapılan yardımın ülkenin savunma duruşu olan 1/3 asker oranını tamamen tehlikeye atacağıydı (Wilcox, 1972, s. 111). Öte yandan, Pakistan’ın beklentisinin aksine Washington bu yardımları Keşmir konusunda Hindistan’ın herhangi bir taviz vermesi koşuluna bağlamamıştı. Pakistan’ın gözünde bu durum Hindistan’ın tutumunda katılığı teşvik etmiş ve Keşmir sorununun barışçıl çözümünü neredeyse imkansız hale getirmişti (Soherwordi, 2010, s. 28-29). Dolayısıyla Washington’ın Asya’daki komünizmi çevreleme stratejisinde Hindistan’ı merkeze alan yeni politikası, temelde güvenlik-otonomi alışverişinin (Morrow, 1991) sonucu olarak ortaya çıkan ABD-Pakistan hiyerarşik ittifakının önemli ölçüde sarsılmasına yol açtı. Bu durumu daha da perçinleyen ise 1965 yılında patlak veren Pakistan-Hindistan savaşı sırasında ABD’nin Hindistan’la birlikte Pakistan’a yaptığı askeri yardımları da askıya alması oldu. Savaş sırasında Başkan Ayub Khan, Washington’a göndermiş olduğu bir memorandumla Pakistan’ın “Hindistan’ın silahlı saldırısı sonucu çıplak bir saldırganlığın kurbanı” olduğunu ifade ederek ABD’ye 1959 tarihli anlaşmadan doğan yükümlülüklerini hatırlatmış ve yardım talep etmişti (Kux, 2001, s. 161). Ancak ABD, Pakistan’ın güvenliğini sağlamak bir yana yapmakta olduğu yardımları bütünüyle durdurdu. Pakistan’ın Hindistan karşısındaki savunma kabiliyetini önemli ölçüde zarara uğratan bu tutum, İslamabad’ı ABD’nin müttefikliği konusunda hayal kırıklığına uğratarak ABD ile Pakistan arasındaki uçurumu daha da genişletti (A1c).

Neticede 1960’lı yıllar, yeni Amerikan politikasının sonuçları ışığında en büyük düşmanı (Hindistan) karşısında zayıf bir konuma düşen ve en önemli müttefikini kaybetme riski ile karşı karşıya kalan Pakistan’ı dünya düzeninde yaşanan belirgin değişimden faydalanmada fırsatçı bir hale getirdi. Sovyetler Birliği ile arası açılan

Çin'in kendi başına bir güç olarak ortaya çıktığı, NATO komutanlığından ayrılan Fransa'nın çok kutuplu dünya düzenine geçişi hızlandırdığı ve nihayet Bağlantısızlar Hareketi'nin genişleyerek itibarı artan bir örgüt haline geldiği bu dönem, ikili ilişkilerde yaşanan oldukça hassas krizler neticesinde bütünüyle ABD'ye güvenmenin çıkarına olmadığı fark eden Pakistan için önemli bir çıkış yolu sağladı (Ahmad, 1979, s. 87) **(A1d)**. Bu doğrultuda Pakistan hem ABD'yle hem de doğu bloğundaki ülkelerle ilişkilerini gözden geçirerek Amerikan düzeni içerisinde otonomisini artırmak ve manevra alanını genişletmek amacıyla dış politika tercihlerinde yeni bir yönelişe girdi. Buna göre bir yandan Amerikan düzenindeki yerini muhafaza ederken bir yandan da Çin ve Sovyetler Birliği ile dostane ilişkiler geliştirerek ilişkilerini çeşitlendirecek (Kabir, 2016, s. 156) ve böylece görece bir otonomi kazanarak gerektiğinde ABD'nin bölgesel politikalarından bağımsız hareket edebilecekti. Başka bir deyişle "Hindistan ile bağlar kurmak için mütemadiyen fırsat" kollayan ve bu nedenle "güvenilmez" bir imaj sergileyen (Pande, 2011, s. 133) ABD'nin ülke üzerindeki etkisini sınırlandırmak için Çin ve SSCB ile ilişkiler kurarak dış politika yönelimini çeşitlendirmeyi amaçlamıştı. Bu yolla bir taraftan ABD ile ilişkilerde yaşanan krizlerin yol açtığı maliyetleri en aza indirmeyi bir taraftan da ABD'ye olan bağımlılığını azaltarak dış ve güvenlik politikalarındaki otonomisini genişletmeyi amaçlıyordu. Bu açıdan 1960'lı yıllarda ortaya çıkan hiyerarşiler arası (inter-hierarchy) yumuşama dinamikleri **(A1d)** Pakistan'ın yalnızca Çin ve Sovyetler Birliği'ne yönelik açılımlarını mümkün kılmakla kalmadı, "Komünist bloğa karşı Batılı müttefik" (Ahmad, 1979, s. 80) imajını kısmen ortadan kaldırması için uygun bir zemin de sağlamış oldu. Örneğin, Peşaver'deki Amerikan üssünün tasfiyesi için bu dönem oldukça ideal bir süreç vazifesi gördü. Dolayısıyla alternatif düzenler, Pakistan için ABD ile ilişkilerde yaşanan krizler karşısında "önemli bir diplomatik cankurtaran halatı" (Markey, 2013, s. 183) görevi icra etti.

1970'li yılların başında iyileşme trendini yakalayan ilişkiler, dönemin ikinci yarısında nükleer sorunun iki ülke ilişkilerinin odak noktası haline gelmesiyle yeni bir kriz sürecine girdi. Jimmy Carter'ın Amerikan başkanlığını yürüttüğü 1977-79 yılları arasında "ABD'nin Güney Asya ile ilişkileri üç bağlamsal faktör etrafında şekillendirilmişti: nükleer silahların yayılması konusundaki gerilimler, Hindistan ve Pakistan arasındaki rekabet ve Carter yönetiminin demokratik olarak seçilmiş

hükümetlerle daha yakın ilişkiler geliştirme tercihi” (Foreign Relations of the United States (FRUS), 1977a). Bu bağlamda ABD’nin Hindistan ile olan ilişkileri gelişirken Pakistan ile olan bağları gittikçe zayıfladı.⁹⁴ Bilhassa “Pakistan’a karşı nükleer silahların yayılmasını önleme politikasının uygulanması, Sovyet işgalinden önce” ABD için asli endişe kaynağı haline geldi (Soomro, 2020, s. 41).

1971’de Pakistan’ın parçalanmasıyla sonuçlanan Hindistan karşısındaki yenilgi ve bu yenilgiyle birlikte “Hindistan’ın konvansiyonel askeri teknolojide daha güçlü olduğunun farkına varılması, Pakistan’ın 1970’lerin başında nükleer caydırıcılığa yönelmesine yol” açmıştı (Pande, 2011, s. 101). Üstelik Hindistan’ın 18 Mayıs 1974’te gerçekleştirdiği ilk başarılı nükleer deneme, “zaten Hindistan lehine olan güç dengesini tamamen değiştirmiş ve Pakistan’ı nükleer kapasiteye sahip olmadan mümkün olmayan bir ölçüde güç dengesini sağlamak için tüm çabayı göstermeye zorlamıştı” (Chaudhry, 2018, s. 230).⁹⁵ Dolayısıyla temel kaygı, kuruluşundan bu yana İslamabad için birincil öncelik durumunda olan, savunma yapısındaki dengeyi korumaktı. Bu doğrultuda 1976 Mart’ında Fransa ile bir plütonyum ayırıştırma yeniden işleme tesisi alımı için anlaşma imzalandı. Pakistan’ın girişimi Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı’nın (IAEA) onayıyla hayata geçse de (Ahmed, 1978, s. 36-37) ABD, bu durumu Pakistan’ın “nükleer silah kabiliyeti elde etme çabası ve dolayısıyla nükleer silahların yayılmasını önleme politikasına yönelik potansiyel bir tehdit olarak” algıladı (Rizvi, 1993, s. 92).⁹⁶ Dolayısıyla Pakistan’ın girişimi ABD ile kısa sürede canlanan ilişkileri yeniden bozdu. Anlaşmanın iptal edilmesi için hem Fransa’ya hem de Pakistan’a diplomatik baskı uygulayan⁹⁷ ABD, isteğini kabul ettirme çabası içinde Pakistan’a 110 adet A-7 saldırı

⁹⁴ Janata Partisi’nin seçim zaferi ile Hindistan’ın “bir kez daha dünyanın en büyük demokrasisi” haline gelmesi karşısında Pakistan’da General Ziya ülkesinin askeri diktatörü konumuna gelmişti. Üstelik Carter yönetimi Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski’nin görüşleri doğrultusunda Güney Asya’da “bölgesel nüfuz sahibi” ülkelerle bağlar kurmaya çalışıyordu ki bu da Pakistan değil Hindistan’dı (Kux, 2001, s. 235).

⁹⁵ Böylece Hindistan, BM’nin beş daimi üyesinin (ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa ve Çin) ardından nükleer güce sahip olan ilk ülke olmuştur (Weinraub, 1975).

⁹⁶ Her ne kadar Pakistan, bu girişimin nükleer silah kapasitesi elde etmek amacıyla değil, enerji ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak gibi “barışçıl” kullanımlar için olduğunu ve bu konuda uluslararası denetime açık olduklarını sıklıkla vurgulasa da bu ABD’nin endişelerini yatıştırmaya yetmedi (Foreign Relations of the United States (FRUS), t.y.(b)).

⁹⁷ Pakistan’ı caydırma çabaları başarısızlığa uğrayan ABD, bir taraftan Fransa’daki Büyükelçiliği üzerinden Paris’e anlaşmayı iptal etmesi konusunda diplomatik baskı uygularken, bir taraftan da Tahran’daki büyükelçiliğine Şah’ın Fransa Cumhurbaşkanı Giscard ile görüşerek Pakistan’ın nükleer yeniden işleme tesisini bütünüyle tedarik etmesi halinde bölgesel istikrarsızlık konusundaki endişelerini ve kabul edilebilir bir çözüm bulmaya yardımcı olma istekliliğini iletmesi konusunda sıkı bir talimat vermiştir (Foreign Relations of the United States (FRUS), 1978a).

bombardıman uçağı satmayı teklif etti (Rizvi, 1993, s. 92). Söz konusu girişimler işe yaramayınca önce Nisan 1977’de yeni ekonomik yardımı, ardından büyük miktarda göz yaşartıcı gaz ihracatını durdurdu ve nihayet Haziran 1977’de A-7 uçağına ilişkin teklifini geri çekerek askeri yardımı sonlandırdı (A1c). Bu yeni politikaya göre ABD “bu tür silahları yalnızca ABD ulusal güvenlik çıkarlarının onlarla uyumlu olduğu ‘istisnai’ bir temelde ihraç edecekti” (Soomro, 2020, s. 55). Söz konusu hareket temelde “belirli nükleer zenginleştirme faaliyetlerinde bulunan bir devlete ABD ekonomik ve askeri yardımını yasaklayan Silah İhracatı Kontrol Yasası’nda (Kamu Yasası 90-629, Bölüm 101) yapılan 1976 Symington değişikliğine uygundu” (Cookman ve French, 2011). Ancak, ABD hakikatte 1970’lerin başında Sovyetler Birliği ile anlaşma imzalayan Hindistan’ın, Pakistan’ın savunma yeteneklerini iyileştirmesi olasılığı nedeniyle Moskova’ya daha fazla yaslanma ihtiyacı hissetmesini istemiyordu. Nitekim yasa, durdurma eyleminin ABD’nin hayati çıkarları üzerinde ciddi olumsuz etkileri olması ve söz konusu devletin nükleer silah kabiliyeti elde etme amacı gütmeyeceğine dair güvenilir teminatlar vermesi durumunda Başkan’ın yardıma devam etmesine izin veriyordu (Foreign Relations of the United States (FRUS), t.y.(a)). Bu açıdan ABD’nin Pakistan’a yönelik yardımları durdurma kararı temelde bu ülkeye yönelik politikasını Hindistan prizmasından değerlendirme geleneğinin bir sonucuydu.

Pakistan için nükleer programı “tüm tehlikeleri bertaraf edebilecek bir tılsımı” simgeliyordu (Hoodbhoy ve Mian, 2002). Bu açıdan nükleer programı üzerindeki Amerikan yaptırımları ve baskıları, özellikle de Hindistan’ın askeri kabiliyetinin sıçrama gösterdiği bir konjonktürde, Pakistan için bir güvenlik sorunu anlamına geliyordu. Üstelik İsrail, Güney Afrika ve hatta Hindistan’daki yeniden işleme tesislerine tepki gösterilmemesi ve cezai yaptırımlar uygulanmaması Pakistan’ın ABD’nin nükleer teknoloji elde etmesine yönelik tutumunu ayrımcı ve haksız olarak algılamasına neden oldu (Foreign Relations of the United States (FRUS), 1977b). Amerikan yaptırımlarına rağmen İslamabad, tesisin “uluslararası güvenlik önlemlerine ilişkin tüm kuralları” karşıladığında ve egemen bir ulus olarak “enerji üretimini arttırmak için nükleer işleme teknolojisini edinmeye hakkı” olduğunda ısrar etti (Burke ve Ziring, 1990, s. 440). Bu noktada Çin, Pakistan’ın kendisini nükleer programını sürdürmekten vazgeçirmeyi amaçlayan ve bu doğrultuda yaptırımlar uygulayarak onu itaate zorlayan ABD’nin baskılarına direnmesinde önemli bir işlev gördü. Bilhassa

Çin'in askeri yardımları, yaptırımların ve Amerikan etkisinin sınırlandırılmasında ve dolayısıyla Pakistan'ın egemenliğini sürdürmesinde hayati bir rol oynadı. Dolayısıyla Pakistan Çin'de, koşullar dayatarak kararlarını etkileme girişimlerinde bulunan ve bu nedenle Pakistan'ı "yüksek bir bedel" ödemek zorunda bırakan ABD'ye kıyasla "Pakistan'a hiçbir zaman baskı yapmayan" "güvenilir bir müttefik" bulmuştu (Pande, 2011, s. 133-134).

Pakistan bu konuyu ulusal güvenliğini ilgilendiren bir mesele olarak görürken, ABD'li politika yapımcılar da nükleer silahların yayılmasını önlemeyi de içeren yeni küresel politikasından taviz vermek istemiyordu. ABD'nin baskıları sonucunda Fransız destekli proje 1978'in sonlarında fiilen sona erdirildi. Böylece, "Pakistan'ın hassasiyetlerini fena halde zedeleme pahasına büyük bir zafer elde etmişti" (Thornton, 1982, s. 962)⁹⁸

3.2. Çıkarlar Dengesi

3.2.1. Türkiye

1960-1980 yılları arasındaki dönemde Türkiye ve ABD'nin tercih ve çıkarları arasında ortaya çıkan belirgin farklılık, Amerikan düzenindeki varlığını mevcut haliyle sürdürmeyi Türkiye açısından oldukça maliyetli bir hale getirdi. Bu dönemde Türkiye'nin ulusal düzlemde tanımladığı çıkarları hegemonun küresel çıkarlarıyla uyumlaştırma noktasında yaşadığı zorluk, Türkiye açısından egemenliği devretmenin bedelinin artmasına neden oldu ve sonuçta Ankara'nın ABD ile hiyerarşik ittifak ilişkisini sürdürme iradesini önemli ölçüde zayıflattı.

Her şeyden önce, 1960'lı yıllarda Kıbrıs meselesine ilişkin çatışan tehdit ve çıkar algılamaları Washington'ın "Türkiye'nin uluslararası anlaşmalarla sağlanmış haklarını kullanmasına engel" olmasına kadar ileri giderek, ABD'ye sıkı sıkıya bağlılığın ülkeye "neler kazandırıp neler kaybettirdiği" tartışmasını beraberinde getirdi (Gönlübol ve Ülman, 2014, s. 331). "ABD, Kıbrıs sorunu nedeniyle NATO'nun güneydoğu kanadında Akdeniz bölgesi ve Orta Doğu'nun güvenliği açısından büyük önem taşıyan iki müttefikiyle ilişkilerinin bozulmasını ve en iyi ihtimalle onlardan birinin Batı ittifakından uzaklaşmasını" istemiyordu (Uslu, 2016, s. 291). Bu, iki ülkenin ev sahipliği yaptığı ve ABD'nin daha genel Soğuk Savaş çıkarları bağlamında son derece kritik bir yere sahip olan askeri üs ve tesislerin varlığı ve güvenliği düşünüldüğünde

⁹⁸ Bunun üzerine kesilen ABD yardımları, Ekim 1978'de yeniden başlatılmıştır (Soomro, 2020, s. 80).

oldukça anlamlıdır. Üstelik Kıbrıs'a yapılacak askeri bir müdahale sonucunda ortaya çıkabilecek olası bir Türk-Yunan savaşı ki bu ABD için olabilecek en kötü senaryoydu, yalnızca Batı bloğunun kilit güvenlik yapılanması olan NATO'nun güvenilirliği ve üyeleri arasındaki ilişkilerin gücü üzerinde şüphe uyandırmakla kalmayacak, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin eline NATO'yu ve dolayısıyla Batı ittifakını zayıflatmak için büyük bir fırsat da geçecekti. Nitekim ABD, tam da NATO yapılanmasında bir çatlak oluşmasını engellemek ve Batı ittifakının çıkarlarını korumak amacıyla "Türkiye ve Yunanistan'ı Kıbrıs konusunda milli tezlerinden vazgeçirerek" (sırasıyla taksim ve enosis) 1959 tarihli Londra ve Zürih Anlaşmalarına tam destek vermiş ve bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlamıştı (Uslu, 2016, s. 291).

Türkiye, Yunanistan'ı enosis politikasından vazgeçirmek için ABD'nin desteğini beklerken (Armaoğlu, 2004) Washington, yukarıda sayılan nedenlerle stratejik müttefikleri olarak gördüğü Türkiye ve Yunanistan arasında tarafsız bir politika izlemeyi tercih etti (Türkmen, 2012, s. 106). Dahası Mart 1964'te BM Güvenlik Konseyi'nde alınan ve Rumların uluslararası alanda Kıbrıs'ın resmi temsilcisi olmasını sağlayan karar ABD'nin rızasıyla ortaya çıktı (Uslu, 2016, s. 292). 1965 yılından itibaren ise ABD, yaklaşık üç yıl boyunca Vietnam Savaşı, Arap-İsrail savaşı ve Pakistan-Hindistan savaşıyla fazlasıyla meşgul olduğundan Kıbrıs konusunda uzak durma eğilimine girdi. Tam da bu nedenle, Makarios'un Kıbrıs'a gizlice Çekoslovak silahlarını sokması üzerine Türkiye'nin silahların adaya girişini kontrol etmesi yönünde bulunduğu talebe, Kıbrıs meselesinin ABD'nin sorunu olmadığı yönünde karşılık verdi (Toman , 2020, s. 199).

Kıbrıs konusundaki anlaşmazlık, Türkiye'nin çıkarlarının her zaman hegemonunkilerle uyuşmayabileceğinin bir göstergesi olmanın ötesinde ABD'nin Türkiye'nin güvenlik çıkarlarını her koşulda değil ancak kendi çıkarları ile örtüştüğü ölçüde desteklediğini, lideri bulunduğu ittifaklar zincirini de yalnız kendi küresel çıkarlarını gerçekleştirme ve bu çıkarlar tehdit edildiği ölçüde harekete geçirme iradesini açıkça ortaya koydu (A2c). Kendi güvenliğini son derece ilgilendiren varoluşsal bir meselede ABD'nin karşı duruş sergilemesi, hem Amerikan düzeninde Türkiye'nin iradesinin bütünüyle dışlandığı hem de sözleşme gereği Türkiye'nin bu düzenden sağladığı faydanın (güvenliğinin ve toprak bütünlüğünün korunması) egemenlik devrini karşılayacak ölçüde olmadığını gösteriyordu. Böylece Amerikan düzeni, Kıbrıs konusundaki çıkarları zarar görmeye

başlayan Türkiye için performans (çıktı/verim) meşruiyetini (Lake, 2018, s. 8) önemli ölçüde yitirmiş oldu.

Amerikan otoritesine duyulan güvensizlik, Türkiye'nin 1974 yılında gerçekleştirdiği Kıbrıs müdahalesinin ardından daha da derinleşti (A2c). 1974 Temmuz'unda Kıbrıs'ta askeri darbe ile iktidardan uzaklaştırılan Makarios'un yerine getirilen Nikos Sampson'ın enosis girişiminde bulunması üzerine Türkiye, 1959 anlaşmalarına dayanarak adaya müdahale etti. Bu süreçte ABD'nin temel kaygısı, Kıbrıs'taki çatışmaların iki NATO müttefiki arasında topyekun bir savaşa dönüşmesini engellemek, "NATO çerçevesindeki kayıpları minimum düzeyde tutmak" ve Türkiye ve Yunanistan'daki stratejik çıkarlarını korumaktı. Tam da bu nedenle, Kıbrıs'taki darbenin ardından Yunan cuntasını ve onun kuklası durumundaki Sampson rejimini eleştirmekten kaçındığı gibi adaya müdahalesi nedeniyle Türkiye'ye karşı cephe almayı da reddetti (Uslu, 2016, s. 310). Bir başka deyişle, Doğu Akdeniz gibi dünyanın Amerikan çıkarları açısından oldukça stratejik bir bölgesinde yer alan iki müttefiki arasında tek taraflı bir pozisyon almaktan kaçındı. Ancak yine aynı nedenlerle Türkiye'yi ateşkese zorlamak amacıyla bazı zorlayıcı tedbirlere de (*de facto* silah ambargosu ve bölgedeki nükleer silahları geri çekmek gibi) başvurdu (Bölükbaşı, 1988, s. 199-200). Bu baskılar üzerine Türkiye, hedeflerine tam olarak ulaşmadan BM'nin aldığı ateşkes kararını kabul ederek adadaki askeri operasyonlarını durdurmak durumunda kaldı.

Ateşkesin ardından BM gözetiminde başlatılan Cenevre Konferansları sırasında ABD, Türkiye'nin tezlerine yakın bir görüntü sergilese de askeri bir çözüme kesinlikle karşıydı. Bu nedenle Türkiye'nin 14 Ağustos'ta başlattığı ikinci müdahale, Türkiye-ABD ilişkilerinin en gerilimli dönemlerinden birine girmesine neden oldu. Amerikan yönetimi, Senato ve Kongre'nin ısrarlı girişimleri üzerine 30 Aralık 1974'te Türkiye'ye silah ambargosu uygulama kararı aldı. Böylece ittifak lideri ile Kıbrıs konusunda yaşadığı çıkar çatışması, ambargoyla birlikte Türkiye için gittikçe maliyetli hale geldi. Ancak bu durum Türkiye'nin taviz vermek yerine tam aksine Kıbrıs konusundaki tutumunu daha da sertleştirdi ve Ankara ABD'nin yaptırım kararı karşısında bazı karşı tedbirler aldı. Kararın yürürlüğe girmesine ilk tepki, 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin ilan edilmesi ve 1969 tarihli Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması'nın tek taraflı olarak askıya alınması olurken (Couloumbis, 1983, s. 151), Türkiye Şubat-Mart aylarında yapılacak olan NATO kış tatbikatlarına katılmayı da reddetti. Ancak

Türkiye'nin Amerikan düzenindeki yararlılığını, yani bu düzen için “ileri karakol” olma konumunu ortadan kaldırması açısından en önemli adım, şüphesiz 25 Temmuz 1975'te “İncirlik'in NATO'ya ilişkin fonksiyonları saklı kalmak kaydı ile” ülkedeki bütün Amerikan tesislerinin faaliyetlerinin durdurulması ve denetimlerinin Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bırakılması oldu (Sönmezoğlu, 1995, s. 100).

1974 krizi ABD açısından makro bir düzeye sahipti, yani ABD Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeleri Soğuk Savaş bağlamındaki genel çıkarları perspektifinden ele alıyordu. Buna göre, Kıbrıs sorunundan bağımsız olarak Türkiye ve Yunanistan'ın doğrudan karşı karşıya gelmesinden rahatsızlık duyuyor; “Atlantik ittifakının stratejik açıdan hayati önem taşıyan doğu cephesinin zayıf düşmesinden” (Kissinger, 1999, s. 196) ve bu ikisinin Batı ittifakından uzaklaşmasından endişe ediyordu. Tam da bu nedenle, kriz sürecinde taraflara karşı mümkün olduğunca eşit bir tutum sergilemeye çalıştı. Dolayısıyla iki ülkenin aynı olaya farklı düzlemlerdeki çıkarları perspektifinden yaklaşımları hiyerarşik ilişkiyi kaçınılmaz olarak krize sürükledi (A2c).

Ankara'nın bu dönemde ABD'ye karşı koymayı seçme nedenlerinden biri de Türkiye-ABD ilişkilerinin iktidar-muhalefet ilişkilerinde negatif bir rol oynamaya başlamasıydı (A2d). Türk siyasetinde ve toplumunda yükselen Amerikan karşıtlığı, ABD'nin ve ABD'ye karşı tutumun Türkiye'deki iktidar oluşumları ve meşruiyet politikaları açısından belirleyici bir role sahip olmasını beraberinde getirdi. Başka bir deyişle, yerel düzlemde ABD'ye yönelik ortaya çıkan direnç, siyasi muhalefetin ve karşı toplumsal hareketlerin ABD ile ilişkileri iktidarı ya da iktidar olma olasılığı yüksek siyasi hareketi gayri-meşrulaştırma aracı olarak kullanmasına ve bu durumun giderek yoğunluğu artan bir meydan okumaya dönüşmesine neden oldu. Örneğin, bu dönemde başta Adalet Partisi (AP) olmak üzere tüm merkez-sağ çevreler muhalefet ve sol kesim tarafından “Amerikancı”lıkla ve “işbirlikçilikle” suçlandı. Dahası 1965 genel seçimleri öncesinde AP'nin “Amerika'nın maşası” olduğu yönünde kampanya yürütülerek, basında da “muhalefeti yok etmek ve tek başına iktidar olmak için Adalet Partisi'nin bir Amerikan askeri müdahalesine çanak tuttuğu” şeklinde yazılar çıkmış ve “AP'ye verilecek her oyun Türkiye'yi tamamen bir Amerikan sömürgesine dönüştürmeye yarayacağı” iddia edilmişti (Altan, 1965, aktaran Türkmen, 2012, s.121). Tam da bu nedenle, ABD ile ilişkiler yönetici elit için meşru hareket alanı olmaktan çıktı ve dahası ülkedeki ABD

etkisinin azaltılması ve Amerikan isteklerine ayak direme bir anlamda “iç politikada siyasal meşruiyet kaynağı” (Park, 2017, s. 32) haline dönüştü.

1961 anayasasının sağladığı nispi özgürlük ortamında toplumsal düzlemde ortaya çıkan ve ABD etkisinin sebep olduğu egemenlik sınırlamalarına tepki ve direniş gösteren sol eğilimli dinamik güçlerin söylemleri, seçmen maliyeti ile karşı karşıya kalmak istemeyen siyasi partilerin ve yönetici elitlerin gündemine de yansdı (A2d). Örneğin, bu dönemde Türkiye’deki Amerikan üsleri, özellikle sol görüşlü politikacı ve yazarlar tarafından Ankara’nın izni ve kontrolü dışında kullanıldığı gerekçesiyle tartışmaya açılmıştı.⁹⁹ Kamusal düzlemde ortaya çıkan bu tepki, Türkiye’deki yönetici elitleri ABD ile ilişkiler konusunda daha ihtiyatlı davranmaya yöneltti ve sonuçta Ankara’nın söz konusu üslerin Türkiye’nin isteği dışında ve NATO amaçları haricinde kullanılamayacağını göstermek amacıyla Washington’a karşı çıkma pratiğini beraberinde getirdi. Bu bağlamda Türkiye, 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşları sırasında ABD’nin haberleşme istasyonlarını kullanmasına müsaade ederken, üslerin doğrudan yardım veya lojistik destek sağlamak amacıyla kullanılmasına izin vermedi. Yine Türkiye, 1969 yılında Lübnan’da yaşanan olaylar neticesinde çıkabilecek olası bir Suriye-Lübnan çatışmasında ABD’nin Lübnan’a yardım etmek için İncirlik’i kullanamayacağını ilan etti. Benzer bir şekilde, 1979 yılında Moskova razı olmadığı sürece SALT-II anlaşmasının uygulamada işlerliğini kontrol etmek için U-2 uçuşlarının Türkiye’den gerçekleştirilemeyeceğini bildirdi (Eşel, 2017, s. 414). Bu üç pratik, Ankara tarafından kamuoyu nezdinde üslerin yalnızca Amerikan çıkarları için kullanılmasının söz konusu olmadığı ve Türkiye’nin kendi çıkarlarını gözeterek bunların kullanımı konusunda karar verme yetkisine sahip olduğunun açık bir göstergesi olarak devreye sokuldu. Başka bir deyişle Türkiye’nin üslerin kullanımı konusunda Amerikan taleplerine karşı çıkma pratiği (başka nedenlerin yanı sıra)¹⁰⁰ iktidar ilişkileri

⁹⁹ Türkiye İşçi Partisi Mehmet Ali Aybar 7 Kasım 1965’te mecliste yaptığı konuşmada “Bugün Türkiye’de 35 milyon metre karelik vatan toprağı ABD’nin egemenliği altında bulunmaktadır...İkili anlaşmalarla Amerikan devletinin üsleri haline getirilmiş bu vatan topraklarına, Amerikalıların izni olmadıkça, devlet kademesinde hangi yeri işgal ederse etsin, hiçbir vatandaşımız ayak basamaz... Bu üslerden havalanacak uçaklar, füzeler bizim haberimiz olmadan, Büyük Meclis’in onayı alınmadan, yurdumuzu her an vahim tehlikelerle karşı karşıya bırakabilir” (Uslu, 2016, s. 186-187; Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1965, s. 17).

¹⁰⁰ ABD’nin Kıbrıs konusundaki tutumuna olan tepki ve Sovyetler Birliği ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilerin daha fazla zarar görmesini engelleme (ki böylece Kıbrıs konusunda uluslararası forumlarda söz konusu ülkelerin desteğini sağlama) Türkiye’nin üsler konusunda takındığı tavrın diğer nedenleriydi.

ve iç meşruiyet politikaları ile doğrudan ilgilidir. Bunun gibi 1965 yılında başlatılan Barış Gönüllüleri programı, Türkiye’de konuşlu durumda bulunan Amerikan askerlerinin sayısı, Türk yargısının Amerikan personelini yargılama hakkı vs. gibi konuların ve ABD’nin eylemlerinin (Jüpiter füzeleri krizi, Johnson mektubu gibi) Türkiye’deki yönetici eliti muhalif ve karşı toplumsal hareketlerden gelebilecek meydan okumalara açık bir hale getirdi. Sonuçta bu durum Amerikan hiyerarşisine meydan okumayı, siyasi elitlerin iktidar ilişkileri bağlamında mobilize edebilecekleri bir kaynağa dönüştürdü. Bu açıdan ABD ile ilişkilerin iktidardaki hükümet açısından ortaya çıkardığı meşruiyet sorunu ilişkilerdeki kırılmanın bir başka boyutunu temsil etmektedir.

3.2.2. Pakistan

ABD ve Pakistan’ı hiyerarşik bir düzen içerisinde bir araya getiren şey ortak çıkar algılamalarından çok kendi bağımsız çıkarlarını birbirleri aracılığıyla hayata geçirme amacıydı. Öyle ki 1950’li yıllardaki en parlak döneminde dahi ABD-Pakistan ilişkisi ortak değerler ve çıkarlara dayalı bir ittifak olmaktan fazlasıyla uzaktı (Haqqani, 2013, s. 1; Larson, 1994, s. 83). İki ülke arasındaki asimetrik ilişkiyi harekete geçiren şey esas olarak ABD’nin kendi stratejik ihtiyaçları ve Pakistan’ın kendi gündemini gerçekleştirme amacı doğrultusunda buna uyum sağlama kabiliyetiydi (Zaman, 2014, s. 7; Blood, 1995, s. 250). Bir başka deyişle, Pakistan’ın “ABD’nin Ortadoğu ve Güneydoğu Asya’daki küresel çıkarlarına göre hareket etmeye istekli” olmasının asıl sebebi ülke güvenliğini böyle bir karşılık sonucunda sağlayacağı düşüncesi idi (Sayeed, 1968, s. 234). Ancak çıkarlardaki bu karşılıklılık durumunun kısa ömürlü olması ve hem ABD’nin hem de Pakistan’ın bu ilişkiden umdukları faydaları elde edememesi, ortak çıkar algılamalarına dayanan sağlam bir temelden yoksun bu ilişkinin zamanla en büyük handikapı oldu.

Önceki bölümde belirtildiği gibi “Pakistan, oldukça somut bir amaç için silah ve ittifak arayışındaydı: kendisini bölgedeki başlıca rakibi olan Hindistan’a karşı korumak” (Mcmahon, 1988, s. 839). Dolayısıyla Pakistan için “en önemli korku Komünist ideoloji değil ‘Hindu’ Hindistan’ın saldırganlığıydı” (Pande, 2011, s. 134).¹⁰¹ ABD’nin

¹⁰¹ Dönemin Başbakanı Feroz Khan Noon 1958 yılında Ulusla Meclis’te yaptığı bir konuşmada bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: “Batı, Müslümanların Komünizmle uzlaşamayacağına inanmakta çok

Pakistan’la olan ilişkisinden beklentisi ise Asya’nın Sovyetler Birliği ve Çin tarafından kontrolünü engellemek ve komünist bloğun çevresinde bir güvenlik kuşağı oluşturmaktır (Kronstadt, 2006, s. 2). Ancak iki ülke arasındaki hiyerarşik ilişki, hem “Pakistan’ın Hindistan’ın askeri gücünü dengeleme ve algılanan Hint tehdidine karşı müttefik arama temel hedefini güvence altına almasına yardımcı” olmaktan (Pande, 2011, s. 93) hem de ABD’nin Ortadoğu ve Asya’ya ilişkin hedef ve çıkarlarını gerçekleştirmekten uzaktı. ABD açısından, Pakistan’ın Asya’daki Amerikan çıkarları ve stratejisi bağlamında sağladığı sınırlı avantajlar Yeni Delhi ile ilişkileri baltalamanın ve Hindistan’ı Amerikan düzenine yabancılaştırmanın bedelini karşılamaya yetmemişti. Yine ABD’ye göre Pakistan, “prensipte bölgedeki komünist askeri gelişmelere karşı güçlü bir duruş sergilemeye” devam etse de “Çin ile sınır müzakereleri yapma arzusu nedeniyle” bu konuda daha temkinli hale gelmişti (Foreign Relations of The United States (FRUS), 1962a). Üstelik Pakistan’a göre bölge barışına yönelik tehdidin ana kaynağı Komünist Çin’den ziyade Hindistan ve Afganistan’dı (Foreign Relations of The United States (FRUS), 1963). Bu tutumuyla ABD’nin Komünist blokla mücadeleyi esas alan Soğuk Savaş politikalarını desteklemek bir yana, Amerikan çıkarlarını baltalamaktaydı (A2c).¹⁰² Öyle ki, Washington’a göre İslamabad’ın “komünist ülkelerle ilişkileri ABD-Pakistan ittifakının temelini, varlık nedenini” yok edebilecek gelişmelerdi (Kabir, 2016, s. 161).

Benzer şekilde, İslamabad’a göre Amerikan hiyerarşik düzeni Keşmir sorununda ve Hindistan ile askeri eşitlik elde etme konusunda etkili bir çözüm sunmamış (Pande, 2011, s. 117) ve bu nedenle Pakistan’ın ulusal çıkarları açısından verimli bir ittifak olmamıştı.¹⁰³ Örneğin, Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ın Peştunistan’a yönelik iddiaları ile Hindistan’ın Keşmir konusundaki tutumunu desteklemesi ve bu doğrultuda Keşmir ile ilgili Güvenlik Konseyi kararlarını veto etmesi karşısında Pakistan aynı desteği hiyerarşik liderinden görmedi (Hasan, 1968, s. 344; Pande, 2011, s. 99).¹⁰⁴ Öte

yanılıyordu. Eğer Hindu egemenliği ile Komünizm arasında bir seçim yapacak olsalardı, seçecekleri şey Komünizm olurdu” (Dawn, 9 Ağustos 1958, aktaran Pande, 2011, s. 134).

¹⁰² Nitekim ABD’nin alt kıtaya yönelik birincil hedefi bölge ülkelerini Komünist güçlere karşı birleştirmektir. Ancak Pakistan-Hindistan ve Pakistan-Afganistan gerilimleri bu stratejinin önünde çok büyük bir engel oluşturmuyordu (Kabir, 2016, s. 129).

¹⁰³ Robert Komer’e göre Pakistan, ABD ile ittifak bağlarını Hindistan ve Afganistan tehditlerine karşı bir sigorta ve koz olarak görüyordu (Foreign Relations of The United States (FRUS), 1962b).

¹⁰⁴ Sovyetler Birliği 1957’den itibaren Keşmir konusunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konferansı’ndaki (BMGK) veto yetkisini Hindistan’ı desteklemek için kullanmıştır (Pande, 2011, s. 120; Zaman, 2014, s. 81).

yandan, her ne kadar Komünizme karşı müttefik olma konusunda isteksiz bir konumda olsa da ABD, başından beri “Güney Asya’nın doğal siyasi ve ekonomik merkezi” (Foreign Relations of the United States (FRUS), 1949) olarak gördüğü Hindistan’ın Asya’da Batı ittifakının çıkarları açısından önemli bir rol oynayabileceği düşüncesi içerisindeydi.¹⁰⁵ Tam da bu stratejik düşünce nedeniyle, İslamabad’ın ABD’yi Pakistan-Hindistan anlaşmazlığında kendi tarafına çekme ve ABD’nin Keşmir başta olmak üzere temel anlaşmazlık konularında desteğini sağlama girişimleri sürekli olarak başarısızlığa uğradı (A2c). Örneğin, SEATO anlaşmasının imzalandığı süreçte Pakistan liderliğinin yoğun çabalarına rağmen, ABD anlaşmaya Washington’ın yükümlülüğünün yalnızca Komünist yayılma amacı taşıyan olayları kapsayacağını belirten bir çekince yazmış ve böylece olası bir Pakistan-Hindistan ihtilafını anlaşmanın kapsamı dışında bırakmıştı (Foreign Relations of The United States (FRUS), 1954). Oysa Pakistanlı liderlere göre ABD, Pakistan’a “yalnızca şu ya da bu saldırganlığa karşı değil, her yerdeki saldırganlığa” karşı koyması için yardım etmeliydi (Khan, 1950, s. 61). Benzer bir hayal kırıklığı Hindistan’ın 1961 yılında eski Portekiz kolonisi Goa’yı askeri olarak ele geçirmesiyle yaşandı. İşgal karşısında NATO ittifakının etkisiz kalması ve ABD’nin verdiği ılımlı tepki, Pakistan’da ABD’nin ve liderliğindeki Batı ittifakının güvenilirliğinin sorgulanmasına ve aynı durum Keşmir için söz konusu olduğunda bu ittifakların istenilen ölçüde yardımcı olamayacağı düşüncesine yol açtı (A2c) (Pande, 2011, s. 119).

Dolayısıyla iki ülke “arasındaki anlaşmazlıkların merkezinde, ittifakın üretmesi beklenen sonuçların farklı anlaşılmasına yol açan farklı çıkarlar vardı” (Kabir, 2016, s. 155). Bu da temel olarak Amerikan çıkarlarının küresel boyutu ile Pakistan’ın sınırlı bölgesel kaygıları arasında bulunan doğal çelişkiden kaynaklanıyordu. Amerikan dış politikasının temel önermesi Sovyet tehdidinin bertaraf edilmesi ve kontrol altına alınmasıyken, Pakistan’ın yürüttüğü dış politikanın ve bu bağlamdaki ilişkilerinin temel belirleyicisi Hindistan’a karşı güvenliğinin sağlanmasıydı. Tam da bu nedenle “başından beri çelişkili amaçlara dayanan ve ayrıca sürekliliği için açık bir ideolojik veya tarihsel temel iddia edemeyen bir ilişkinin, hiçbir zaman her iki tarafın da

¹⁰⁵ Bu düşünce doğrultusunda Pakistan’la yakınlaşırken Hindistan’ı yabancılaştırmamaya özen gösterdi. Örneğin, 1954 yılında Pakistan’a askeri yardım sağladığında, Hindistan hükümetine “Pakistan’ın bu yardımı başka bir ülkeye karşı saldırgan bir şekilde kullanması halinde, Birleşik Devletler’in bu tür saldırganlığı önlemek için Birleşmiş Milletler (BM) içinde ve dışında uygun önlemleri derhal alacağına dair” güvence vermişti (Sayeed, 1964, s. 747).

beklentilerini karşılayacak bir ilişki olması muhtemel değildi” (Zaman, 2015, s. 82). Bu nedenle iki ülke arasında ortaya çıkan krizlerin temelinde yatan neden, iki tarafın ittifak bağlamındaki yükümlülükleri konusunda farklılaşan görüşleri ve karşılanmayan beklentilerin yarattığı memnuniyetsizlikti. 1960’lı yıllarda Amerikan düzeni ile yaşanan sistematik krizler, hiyerarşik lideri ile arasındaki bu farklılıkların Pakistan’ın uzun dönemli çıkarları açısından getirdiği maliyeti somut bir biçimde artırdı.

İki ülke arasında güvensizlik örüntüsü ortaya çıkaran olayların ilki, 1960 Mayıs’ında Badaber hava üssünden kalkan bir Amerikan U-2 casus uçağının Sovyetler Birliği tarafından düşürülmesi ve pilotunun ele geçirilmesi ile ortaya çıktı (A2c). Bu olay, Pakistan için her şeyden önce Amerikan düzeninde yer almanın faydaları kadar risk (tuzağa düşme/entrapment) ve tehlikeler içerdiğini açık bir şekilde gözler önüne sermişti (Pande, 2011, s. 96; Kabir, 2016, s. 159). Olayın ardından Sovyet lideri Khrushchev, “topraklarını Sovyet karşıtı niyetlerle uçakları fırlatmaya hazır bulunduran ülkeleri” uyarılmış ve Peşaver’i haritada kırmızı bir daire içine aldıklarını söyleyerek Pakistan’ı “herhangi bir Amerikan uçağının Peşaver’i Sovyetler Birliği’ne karşı operasyon üssü olarak kullanmasına izin verilirse, derhal misilleme” yapacakları yönünde tehdit etti (Beschlos, 1986, s. 60, 256; Foreign Relations of The United States (FRUS), 1960). Böylesi bir senaryo teoride 1954 tarihli anlaşma çerçevesinde komünist saldırganlık tehdidine karşı ABD’nin yardım ve koruma taahhüdünü etkinleştirecek olsa da Washington’ın çekingen ve muğlak tepkisi, Pakistan’ın ABD’nin savunma taahhüdünün samimiyetine dair endişe duymasına neden oldu (Grimes, 1960; The New York Times, 1960). Dolayısıyla Amerikan düzeninde yer almak Pakistan’ın öncelikli çıkarlarına hizmet etmediği gibi, Sovyetler Birliği’ni Pakistan’a karşı kışkırtmak ve Hindistan’ın yanı sıra yeni bir bölgesel düşman yaratmak gibi çeşitli maliyetler de ortaya çıkarmaya başlamıştı. U-2 olayının yansımalarıyla ABD’nin komünist saldırganlık karşısındaki güvenlik garantilerine olan inancı sarsılan Pakistan, petrol arama faaliyeti için kullanılacak 30 milyon dolarlık teklifini kabul ederek Sovyetler’i yumuşatmayı tercih etti (Barnds, 1972, s. 162).

Öte yandan U-2 olayı, dış kaynaklı bir baskının (Moskova) yanı sıra İslamabad yönetimini ABD ile iş birliğinde ödediği bedeli düşünme ve ülkenin kaderini derinden etkileyecek sözleşmeleri değiştirme yönünde içsel bir baskıyla da karşı karşıya bıraktı (Rahman, 1962, aktaran Thair-Kheli, 1982, s.9). Bu bağlamda Pakistan, bir taraftan

kendi çıkarları doğrultusunda komünist devletlerle gerilimi azaltmak amacıyla Moskova ve Pekin’le ilişkilerini normalleştirme arayışına girerken, bir taraftan da ABD ile askeri yardım ve stratejik ortaklığın ötesinde ekonomik kalkınma ve siyasi dostluğu önceleyen (ki bu Washington’daki yeni hükümetin öncelikleriyle bağdaşıyordu) yeni bir ilişki biçimi hayata geçirmek için etkili bir diplomasi yürüttü (Wilcox, 1972). Ancak ilişkilerdeki bu trend, ABD’nin Hindistan odaklı bir politika izlemeye başlaması ve 1962 Çin-Hindistan savaşı ile ciddi bir darbe aldı.

1950’lerin sonlarında ortaya koyulan ve Üçüncü Dünya’da Komünizmi sınırlamanın bir yolu olarak ekonomik kalkınmaya odaklanan yeni yaklaşımı doğrultusunda ABD, Hindistan’a uzun dönemli yardım sağlama kararı almıştı (Kabir, 2016, s. 156-157).¹⁰⁶ Bu kalkınmacı yaklaşım bağlamında ABD-Hindistan ilişkileri önemli ölçüde gelişirken, Hindistan’a yapılan ekonomik yardımda hızlı bir artış yaşandı.¹⁰⁷ 1962 yılındaki Çin-Hindistan sınır savaşı ise ABD’ye Hindistan ile ilişki kurma konusunda uzun süredir aradığı fırsatı verdi. “Hindistan’ı Asya’da olumlu bir rol oynayabilecek ve belki de zamanla bir Amerikan müttefiki haline gelebilecek bir ülke olarak gören ABD”, Hindistan’ı bölgede Çin-Sovyet saldırganlığına ve komünizmin yayılmasına karşı bir güvenlik siperi olarak inşa etmek istedi. Bu amaçla savaşla birlikte Hindistan’a ekonomik yardımın yanı sıra askeri yardım sağlamaya da başladı (Pande, 2011, s. 98).¹⁰⁸

¹⁰⁶ Bağlantısız ülkelerle ittifak kurmayı savunan bu anlayış 1958 yılında o zamanlar Senatör olan John F. Kennedy tarafından ortaya koyulmuştur. Kennedy, 1959 yılındaki Çin-Hindistan sınır gerginliği sırasında güçlü bir şekilde komünist Çin’e karşı Hindistan’a uzun vadeli kredi imkânı sağlayan uzun dönemli bir programın uygulamaya koyulması gerektiğini savunmuştur. Nihayet Kennedy’nin 1961 yılındaki seçim zaferiyle birlikte Amerikan dış politikasında daha Hindistan yanlısı bir eğilim resmen ortaya çıkmıştır (Kennedy, 1960, s. 142-143, 157; Zaman, 2014, s. 44-45).

¹⁰⁷ Aslında ABD’nin Pakistan’la ittifakı hiçbir zaman Hindistan’ın pahasına değildi. Üstelik ülkenin komünizme düşmesini engellemek için Pakistan’a yapılan yardımlarla eş zamanlı olarak Hindistan’a da yardım sağlanmıştı. Ancak bu yardımın miktarı 1950’lerin ikinci yarısından itibaren dikkate değer bir artış gösterdi (Zaman, 2015, s. 65). Örneğin Kennedy yönetimi “Hindistan’a ekonomik yardımı önemli ölçüde artırarak 1 milyar dolara çıkarırken, Dünya Bankası tarafından Pakistan’ın ekonomik kalkınması için fon toplamak amacıyla düzenlenen Pakistan yardım konsorsiyumu için 1961’de sadece 150 milyon dolar taahhüt etmiştir” (Kabir, 2016, s. 158). Kıyaslama açısından, bağımsızlığından 1959’a kadar olan 12 yıllık süre içerisinde Hindistan’a yapılan ekonomik yardım sadece 1,705 milyon dolar düzeyindeyken, Kennedy yönetimi 1961’de yeniden düzenlediği Hindistan konsorsiyumuna Dünya Bankası yardımları çerçevesinde 1961-63 yılları arasında 1045’i ABD katkısı olmak üzere toplamda 2,225 milyon dolarlık yardım yapılmasını sağlamıştır (Soherwordi, 2010, s. 27).

¹⁰⁸ Ayub Khan 1961 yılındaki ABD ziyareti sırasında Hindistan’a olası bir silah yardımı yapılarsa Pakistan’ın kendisini güvensiz hissedeceğini, ülkede bu harekete karşı muazzam bir kamuoyu dalgası oluşacağını ve bu durumun Pakistan’ın ABD ile olan dostluğuna muazzam bir yük getireceğini ifade etmiştir (Khan, 1967, s. 135). Bunun üzerine ABD Başkanı Kennedy böyle bir niyetin söz konusu olmadığını ve şayet bir gün Hindistan’a silah sağlama yönünde bir karar alacak olursa mutlaka Pakistan’a bu durumu danışacağını belirtmiştir (Kux, 2001, s. 122). Dolayısıyla Hindistan’a silah yardımı kararı

Savaş sürecinde Hindistan'ın Çin karşısında hızla gerileyen konumu Hindistan'ı Keşmir cephesinde tamamen savunmasız bırakmış ve Pakistan'a bölgeyi kurtarmak için eşsiz bir fırsat sunmuştu (Waheed, 2017, s. 77). Ancak Hindistan ile stratejik angajmanı doğrultusunda ABD, ülkenin Çin karşısında daha fazla savunmasız hale gelmesini önlemek için Pakistan liderinden savaş süresince sınırlarda Hindistan'ı alarma geçirecek herhangi bir eylemde bulunmayacağına dair Nehru'ya güvence vermesini istedi. Bunun üzerine Pakistan, ABD'nin talebine boyun eğdi ve biraz da ABD'nin yardımlar yoluyla Hindistan üzerinde kurduğu etkiyi Yeni Delhi'yi Keşmir konusunda bir çözüme ikna etmek için bir kaldıraç olarak kullanacağı düşüncesi ve inancıyla Hindistan'a ikinci bir cepheden baskı yapmamayı kabul etti. Bu doğrultuda Ayub Khan, 1962 yılında Kennedy'e gönderdiği mektubunda “sadece hızlı ve adil” bir Keşmir çözümünün, “Hindistan'ın askeri gücünde öngörülen artışın gelecekte Pakistan'a karşı kullanılmayacağı konusunda” kendilerine güvence verebileceğini ifade etti (Khan, 1967, s. 150). Ancak Washington, sağladığı yardımların Hindistan'ın “Keşmir sorununu doğrudan müzakere veya BM aracılığıyla” çözmesi koşuluna bağlı olmasını reddetti (Soherwordi, 2010, s. 29; Wilcox, 1972, s. 110).

Öte yandan, ABD ve Batı'nın Hindistan'a yardımı tam manasıyla “Pakistan'ın son on yılda başarmaya çalıştığı şeyi geri alıyordu” (Pande, 2011, s. 120). Çünkü bu yeni politika, esasen birincil tehdit kaynağı olarak gördüğü Hindistan'dan korunma ve bu ülke ile aralarındaki farkı azaltma kaygısıyla ABD düzenine katılan Pakistan'ı Hindistan karşısında zayıf bir konuma düşürürken, algıladığı tehdit düzeyini daha da arttırdı.¹⁰⁹ Bilhassa Keşmir sorununa ilişkin bir çözümün yokluğunda alt kıtadaki güç dengesini alt üst etmek pahasına Hindistan'a verilen destek, Pakistan'ın güvensizlik halini daha da perçinledi. Bu bağlamda Pakistan, Amerikan yardımlarıyla daha güçlü hale gelen bir Hindistan'ın mevcut sorunları (Keşmir gibi) çözmek için kendisine karşı güç kullanma yolunu seçme ihtimalinden fazlasıyla kaygı duymaya başladı. Dolayısıyla Washington'ın yatıştırma girişimlerine rağmen¹¹⁰ İslamabad, çıkarları söz konusu

yalnızca Pakistan'ı güvenlik noktasında endişelendirmekle kalmamış, aynı zamanda bu sözün yerine getirilmemesi hükümeti fazlasıyla rencide etmiştir.

¹⁰⁹ Dönemin Cumhurbaşkanı Ayub Khan İngiltere Başbakanı Macmillan'a, Hindistan'a verecekleri “niceliksel ve niteliksel askeri desteğin alt kıtadaki mevcut askeri güç oranının korunması ve dolayısıyla Pakistan'ın güvenliği açısından ciddi sonuçlar” doğuracağını ifade etmiştir (Khan, 1967, s. 151).

¹¹⁰ Hindistan'a yönelik gittikçe artan Amerikan ekonomik yardımlarından rahatsız olan Pakistan, Hindistan ile sorunları çözülmediği takdirde SEATO'dan ve hatta topyekûn Batı ittifakından çekileceği tehdidinde bulunmuş; bunun karşılığında ABD Pakistan'a daha fazla ekonomik yardım (iki yıllık bir süre

olduğunda ABD'nin Pakistan'ın güvenlik ihtiyaçlarına saygı duymadığını, hatta Hindistan tehdidi karşısında kendisini yüzüstü bıraktığını düşünmüş ve hiyerarşik liderine karşı ihanet ve hayal kırıklığı duygusuna kapılmıştır (Kux, 2001, s. 150-151). Örneğin, Dışişleri Bakanı Butto, 1964 yılında meclise hitaben yaptığı bir konuşmada ABD'nin Pakistan'ın temel çıkarlarını “tamamen göz ardı ettiğini” belirterek, “Pakistan'ın dış politikasını yeniden değerlendirme ve siyasi ve askeri taahhütlerini gözden geçirme” zamanının geldiğini ifade etmiş ve ABD'nin “ittifaklar sistemi ve müttefiklere ihanet” arasında “seçim yapmak zorunda olduğunu” belirtmiştir (Kux, 2001, s. 151) (A2c). Pakistan Başbakanı Ayub'a göre ise Pakistan bundan sonra ABD ile ittifakını sürdürecektir olsa dahi bu ülkeye olan bağımlılığın önemli ölçüde azaltılması gerekiyordu (Kabir, 2016, s. 159).

Hem U-2 krizi hem de ABD'nin Hindistan politikasının yarattığı muazzam etki Pakistan'ın Amerikan düzeni içerisinde otonomisini genişletme ve böylece ABD'nin etkisini sınırlandırma arayışına girmesine neden oldu. Bu noktada uluslararası sistemde yaşanan belirgin değişim, İslamabad'ın alternatif düzenlerle yakınlaşmasına olanak tanıyarak Pakistan'a ihtiyaç duyduğu fırsatı ve manevra alanını sunmuş oldu. Ülkenin içinde bulunduğu güvenlik açmazını ortadan kaldırmak ve kendi çıkarları doğrultusunda bağımsız hareket edebilme olanağını artırmak amacıyla Ayub Khan'ın “üçgen bir ip üzerinde yürüme” (walking on a triangular tightrope) olarak adlandırdığı bir strateji devreye sokuldu (Khan, 1967, s. 115). Buna göre, Çin'i yabancılaştırmanın ve Sovyetler Birliği'ni kızdırarak gazabını üzerine çekmenin çıkarına olmadığını fark eden Pakistan, bir taraftan ABD ile ittifak ilişkisini sürdürürken bir taraftan da Pekin ve Moskova ile dostane ilişkiler tesis ederek daha dengeli bir politika izleyecekti.¹¹¹ Böylece hem

için 500 milyon dolar) vaat etmiştir. Hindistan'a yönelik askeri yardımın başlamasının ardından ise Washington, İslamabad'ın endişelerini gidermek için ABD'nin Pakistan'ın güvenliğine bağlı olduğuna dair güvence vererek Pakistan'ın düzen içerisindeki konumunu korumaya çalışmıştır (Kux, 2001, s. 118-23; Kabir, 2016, s. 158).

¹¹¹Aslında Pakistan'ın Çin ile ilişkileri yeni değildi. “Pakistan'ın ilk dönem politika yapıcıları Çin Komünizminden ziyade Sovyet Komünizminden endişe duyuyordu.” Dahası “ticari nedenler ve Çin'in Güvenlik Konseyi'nde veto hakkına sahip olacağı gerçeği, Pakistan'ın politika yapıcılarının Çin ile iyi ilişkiler kurmak istemesini kaçınılmaz kılıyordu.” Bu nedenle Pakistan, Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıyan ilk Müslüman ülke olmuş ve Ocak 1950 gibi erken bir tarihte Pekin ile diplomatik ilişki kurmuştu. Aynı yıl, İslamabad ve Yeni Delhi arasında Hindistan'ın Pakistan'a jüt ve pamuk karşılığında kömür vermesini öngören takas anlaşmasının işlerliğinin durması üzerine (ki Hindistan o dönemde Pakistan'ın en büyük ticaret ortağı olduğundan bu durum Pakistan için ciddi ekonomik sonuçlar doğurmuştu) Çin, söz konusu hammaddeler karşılığında Pakistan'a kömür tedarik ettiği bir anlaşma üzerinde mutabık kalarak Pakistan'ı olası bir ekonomik darboğazdan kurtardı. Böylece Çin, İslamabad'ın gözünde “Hindistan'ın yeni gelişmekte olan Pakistan ekonomisini yok etmeye kararlı olduğu bir dönemde” Pakistan'ın

Amerikan etkisine karşı direniş gösterebilir hem de ABD düzeni içerisinde sağlayamadığı faydaları bu ülkeler üzerinden elde edebilirdi. Örneğin gelişen ilişkilerle bağlantılı olarak Çin, 1964 yılında Pakistan'ın Keşmir'de plebisit yapılması yönündeki uzun süreli çağrısını destekleyerek Keşmir sorununda önemli bir politika değişikliğine gitti (Kux, 2001, s. 150; The New York Times, 1964).¹¹² ABD'nin Islamabad'ın Hindistan'a ilişkin endişelerine yönelik kayıtsızlığı göz önüne alındığında, Pakistan yeni stratejisi sayesinde bu konuda ilk kez büyük bir gücün (kendisi gibi Hindistan ile rekabet ve çatışma içerisinde olan Çin'in) desteğini alarak (Paul, 2014, s. 5; Peking Review, 1965a, s. 10) oldukça önemli bir kazanım elde etmiş oldu.¹¹³ Zira “en başından beri” Pakistan'ın birincil ve en hayati çıkarı tehdit kaynağı olarak gördüğü “Hindistan'a karşı savunma pozisyonunu” sağlama almaktı (Sayeed, 1968, s. 232). Üstelik Çin'in Keşmir'e yönelik politikası Afro-Asya devletleri ve Sovyetler Birliği'nin bu konudaki

yardıma yetişerek Hindistan'a karşı güçlü bir müttefik olarak ortaya çıkmış oldu (Pande, 2011, s. 115-116). Pakistan'ın Amerikan düzeninde yer alırken Çin ile ilişkilerini belli bir düzeyde tutma isteğinin bir başka göstergesi de Kore savaşı sırasında ABD'nin müttefiki olarak hareket etmesine rağmen BM Genel Kurulu'nda Çin'in saldırgan olarak adlandırılmasına ilişkin ABD destekli kararda çekimser kalması ve aynı yıl Komünist Çin'in Tayvan'daki Milliyetçi Çin Cumhuriyeti'nin yerine BM üyesi olmasına yönelik oylanan kararda ise olumlu oy kullanmış olmasıdır. Yine 1954'te SEATO üyesi olmasının hemen ardından Pakistan, Çin ile ilişkilerini daha da geliştirme niyetinde olduğunu belirtmiş ve 1955 Bandung Konferansı sırasında dönemin Başbakanı Ali Bogra Çinli mevkidaşı Chou En-Lai'ye “ABD'nin askeri anlaşma kapsamında saldırgan bir eylemde bulunması ya da küresel bir savaş başlatması halinde, Pakistan'ın tıpkı Kore savaşına dahil olmadığı gibi buna da dahil olmayacağı konusunda güvence” vermiştir (Razvi, 1971, s. 167-168). Benzer şekilde 1956 yılında bir araya gelen Pakistan ve Çin Başbakanları iki ülke arasındaki ideolojik ayrışmanın bu ilişkiye engel olmasını önlemek adına “Pakistan ve Çin'in siyasi sistemleri arasındaki farklılığın ve birçok soruna ilişkin görüş ayrılıklarının iki ülke arasındaki dostluğun güçlenmesine engel olmaması” gerektiğini ifade eden bir bildiriye imza atmıştır (Razvi, 1971, s. 168).

¹¹²1964 yılında Ayub ve Chou'nun yayınladıkları ortak bildiriye göre “Keşmir anlaşmazlığı Hindistan ve Pakistan tarafından kendilerine taahhüt edildiği üzere, Keşmir halkının istekleri doğrultusunda çözülecekti. Bu anlaşmazlıkların varlığını inkar etmenin ve kendi iradesini başkalarına dayatmaya yönelik büyük ulus şovenisti bir tutum benimsemenin hiçbir yararı olmayacaktır” (Department of State Publication 8253, 1967).

¹¹³ Bu aşamada ABD ile olan ilişkisini kesin olarak sona erdirmek istemeyen Pakistan alternatif dış politika seçenekleri konusunda oldukça temkinli ve belirsizdi. Burada amaç ABD düzeninden bütünüyle ayrılmak değil, karşı karşıya olduğu ve çıkar çatışmaları nedeniyle başa çıkması konusunda ABD'nin destek vermediği dış tehditleri uluslararası sistemin diğer büyük güçlerinin yardımıyla ortadan kaldırmaktı. Bu bağlamda Çin ile kurduğu ilişkiler yoluyla Hindistan'a karşı önemli bir “dengeleyici” elde ederken, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini uzlaştırarak Moskova'nın Peştunistan konusunda Afganistan'a verdiği desteği zayıflatmak istiyordu (Modelska, 1962). Ancak Komünist ülkelere yönelik bu yöneliş Pakistan'ın dış politikasında belli bazı ideolojik yönelimleri benimseme zorunluluğunu da beraberinde getirdi. Örneğin, 1950 yılında BM'de Çin'in lehine oy kullanmasının ardından Pakistan 1961 yılına kadar, Amerikan düzeninde hizalanmasının da etkisiyle, Çin'in üyeliği konusunun ertelenmesi yönünde oy kullanmıştı (Razvi, 1971, s. 167). Ancak dış politikadaki yönelimiyle paralel bir şekilde bu tutumunda değişikliğe giderek Çin Halk Cumhuriyeti'nin BM'deki “meşru haklarının derhal yeniden tesis edilmesine” yeniden destek vermeye ve “iki Çin” yaratma planlarına karşı bir duruş sergilemeye başladı. Benzer şekilde Mart 1965'te iki ülke “tüm ülke halklarının kendi siyasal ve toplumsal sistemlerini dışarıdan müdahale ve baskı olmaksızın bağımsız olarak seçme hakkına sahip olduğunu” ifade eden bir ortak bildiri yayınladı (Peking Review, 1965a, s. 9-10).

tutumu üzerinde olumlu bir etki yaratabilir, sorunun çözüme kavuşmasına yardımcı olabilirdi.

ABD ile ilişkilerde yaşanan açık krizler ve bunun sonucu olan yabancılaşmanın etkisiyle Pakistan, SEATO kapsamındaki sorumluluklarını üstlenmekte giderek daha isteksiz bir hale geldi. Ancak şüphesiz ki bu durum Çin ile artan yakınlığının da doğrudan bir sonucuydu. Örneğin, dönemin Cumhurbaşkanı Ayub Khan 1960'ta Laos'taki durum için Pakistan'ın SEATO üyesi olarak üstüne düşeni yapacağını ifade ederken,¹¹⁴ 1964 yılında Kuzey Vietnam konusunda ABD ile Çin arasında bir çatışma olması halinde ülkesinin buna müdahil olmayacağını ifade etmiştir (Sayeed, 1968, s. 233; Sayeed, 1965, s. 233). ABD'nin buna cevabı ise 1965 yılında Dünya Bankası Pakistan yardım konsorsiyumu toplantısını ertelemek oldu.

ABD'ye olan güvensizliğin taşma noktasına ulaşması ve ilişkinin ilk gerçek testine tabi tutulması ise 1965 yılında Pakistan ile Hindistan arasında çıkan savaş ile gerçekleşti. Washington'ın tepkisi Pakistan'a yardım etmek yerine, bir zamanların "en dost müttefik"inin (the most allied ally) en çok ihtiyaç duyduğu bir anda Amerikan silahlarına erişimini engellemek oldu (Zaman, 2015, s. 82). Dolayısıyla tam da zor zamanında Pakistan'ın ABD ile "SEATO ittifakı boşa çıkmıştı" (Razvi, 1971, s. 183). Bu durum İslamabad'da ciddi bir öfke yaratarak "Pakistan'ın güvenlik kaygıları karşısında paktların güvenilirliğine ilişkin şüphelerin doğmasına yol açtı" (Mahmood, 1994, s. 100). Hiyerarşik liderinin ihanetine uğramış hisseden Pakistan'ın cevabı, savaş sırasında kendisine hem diplomatik hem de askeri destek sağlayan Çin ile ilişkilerini 1960'ların başında başlayan yakınlaşmadan sağlam bir ortaklığa dönüştürmek oldu (Zaman, 2015, s. 67). Nitekim Çin, "Pakistan'a verdiği desteği 'Komünist saldırganlık' dışında herhangi bir saldırganlık biçimine dayandırmayı" reddeden ABD'nin aksine, Hindistan'ın eylemini "saldırganlık" olarak niteleyerek açık bir biçimde Pakistan'a destek vermişti (Pande, 2011, s. 122; Peking Review, 1965b).¹¹⁵

¹¹⁴ Pakistan'ın bu tutumu büyük ölçüde Çin'in Hindistan'ın kuzeydoğu sınırı üzerinden yürüttüğü husumete yönelik bir tepkiydi. Nitekim Pakistan o dönem bu durumu Doğu Pakistan'a yönelik potansiyel bir tehdit olarak algılamıştı (Sayeed, 1965, s. 233).

¹¹⁵ Çin hükümeti, Hindistan'ın "ABD emperyalistlerinin" desteğiyle "komşularına zorbalık yapabileceğine, kamuoyuna meydan okuyabileceğine ve istediği her şeyi yapabileceğine" inandığını belirtmiştir (Peking Review, 1965b, s. 6-7). Ayrıca Çin Dışişleri Bakanlığı, 17 Eylül 1965'te Pekin'deki Hindistan Büyükelçiliği'ne gönderdiği notada "Hindistan hükümeti Pakistan'a karşı dizginlenemez saldırganlığını sürdürdüğü müddetçe Çin'in saldırganlığa karşı haklı mücadelesinde Pakistan'ı desteklemekten" vazgeçmeyeceğini ifade etmiştir (Peking Review, 1965c).

1965 savaşı, Pakistan’a toprak bütünlüğü ve egemenliğinin korunması noktasında bütünüyle ABD’ye yaslanmanın doğru olmadığını gösterdi ve sonuçta İslamabad “Hindistan’ın düşmanlık ve kışkırtmalarına karşı koyabilecek ya da bunları azaltabilecek konumdaki ülkelerle ilişkilerini geliştirme yönünde” bir stratejiye yöneldi. Buna göre, “Pakistan’ın diğer kısmı Hindistan ile çatışmaya girerse, sadece Çin Pakistan’ın doğu kısmına koruyucu bir şemsiye sağlayabilirdi” (Razvi, 1971, s. 191-192). Dolayısıyla ABD’nin (ve bu arada Sovyetler Birliği’nin) Hindistan’ı ekonomik ve askeri anlamda desteklemeye başladığı ve tam da bu nedenle Pakistan’ın tehdit algısını artırdığı bir dönemde Pakistan Çin’e yöneldi (A2c). Pakistan’ın ABD ile ilişkilerinin düzelme eğiliminde olduğu 1970’lerin başında dahi Çin, Pakistan için güvenli bir liman olma özelliğini sürdürdü. Nitekim 1971 savaşı sırasında Pekin, ABD’nin aksine, Hindistan’ın “çıplak saldırganlığı”nı ve “Pakistan topraklarını işgali”ni kınamış ve Bangladeş’in 1974 yılındaki İslam İşbirliği Teşkilatı Zirvesi sırasında Pakistan tarafından tanınmasına kadar BM’ye kabul edilmesini engellemiştir (Sherwani, 1967, s. 213; Pande, 2011, s. 125).

İlişkilerde sorun yaratan bir başka konu, Pakistan’ın Vietnam’daki Amerikan müdahalesine, bilhassa da Kuzey Vietnam’ın bombalanmasına açıkça karşı olmasıydı. Bu nedenle Vietnam sorunu ABD’nin Pakistan ile ilişkilerinin periyodik olarak gerilmesine neden oldu. Yine 1967 yılında patlak veren Arap-İsrail savaşı da bir başka kriz yaratan gelişmeydi. Bu savaşta ABD’nin İsrail’in, Pakistan’ın ise Arap devletlerinin yanında yer alması ilişkilerde önemli bir kırılma yarattı (Barnds, 1972, s. 228) (A2c).

Bütün bu krizlerin bir yansıması olarak Pakistan, 1960’lı yılların sonuna gelindiğinde Amerikan askeri oluşumları (SEATO ve CENTO) içerisindeki konumunu sürdürerek teknik anlamda ABD’nin hiyerarşik düzeninde kalmaya devam etse de önüne çıkan imkanları¹¹⁶ fırsata çevirerek ABD’nin gücünü dengeleme güdüsüyle hareket etti. Ancak bir taraftan da İslamabad’ın Çin ile yakın ilişkileri ABD ile arasının daha da

¹¹⁶ Hindistan ile ortak düşmanlıkları göz önüne alındığında ikili ilişkileri geliştirmek yalnızca Pakistan için değil Çin için de stratejik bir anlama sahipti. Hindistan’ı dengeleme motivasyonu ile Pakistan’la yakınlaşan Pekin, İslamabad’a sadece Hint tehdidini değil ABD’nin ülke üzerindeki etkisini dengeleme ve bu ülke ile yaşanan krizlerin getirdiği maliyeti azaltma noktasında önemli bir fırsat sundu. Öte yandan ABD’nin önceliğinin Hindistan’a kaydığı bu dönemde Moskova, Çin’in Pakistan’da artan etkisini dengelemek amacıyla 1965 savaşının ardından Hindistan’a tam destek politikasını değiştirmiş ve alt kıtanın iki büyük gücü (Hindistan ve Pakistan) arasında daha dengeli ve tarafsız bir politika izlemeye başlamıştı. Bu doğrultuda 1966 yılında Pakistan’a ekonomik yardım programını genişletirken, 1968 yılında da askeri yardım programını başlatmıştır (Sisson ve Rose, 1990, s. 196).

açılmasına neden oldu. Örneğin, 1963 yılında Pakistan ile Çin arasında imzalanan hava anlaşmasından kısa bir süre sonra ABD, Pakistan havaalanının iyileştirilmesi için önerdiği 4,3 milyon dolarlık krediyi askıya aldı. “Öte yandan Temmuz 1964’te Çin, Pakistan’ın Çin’den mal satın alabilmesi için Pakistan’a 60 milyon dolarlık bir kredi teklif etti” (Pande, 2011, s. 121).

Öte yandan, demokratik olarak seçilen Butto yönetimi ülkenin nükleer kapasitesini geliştirme konusunda muazzam bir iç baskı ile karşı karşıyaydı. Nükleer kapasite geliştirme konusu, Hindistan’ın nükleer gücü karşısında eşitlik sağlamakla ve Hint tehdidi karşısında ülke güvenliğini sağlama almakla eşdeğer görüldüğünden, yönetici elitlerin bu konuda olası bir tavizi siyasi hayatta kalmalarını tehlikeye atmak anlamına geliyordu (A2d).¹¹⁷ Bir başka deyişle, nükleer mesele konusundaki Amerikan baskısı sadece Pakistan’ın güvenlik ve egemenlik (A1c) noktasındaki hassasiyetlerini kötü bir şekilde zedelemekle kalmıyor, aynı zamanda yönetici eliti iç politika düzleminde zor bir durumla karşı karşıya bırakıyordu. Tam da bu nedenle, Pakistanlı liderler nükleer meseleyi yardımlarla takas edebilecek durumda değildi (Kabir, 2016, s. 166). Buna karşılık ABD, gerek silah ambargosunun kaldırılması ve A-107 uçaklarının teklifi gibi somut faydalar sunarak, gerekse de yeni yaptırımlar uygulama tehditleri yoluyla Pakistan’ın nükleer çabalarını engelleme girişimlerini sürdürdü. Bu durum Pakistan yönetimini, nükleer çabalara devam ederek iç güçlerin baskısı karşısında siyasi becalarını korumakla nükleer programı rafa kaldırıp ülke ekonomisini Amerikan yaptırımlarının ağır baskısından kurtarmak arasında zorlu bir seçimle karşı karşıya bıraktı. Dolayısıyla, “Hindistan’a karşı bir güvenlik garantisi ve (ABD’nin Japonya’ya sunduğu türden) nükleer şemsiyenin” (Kabir, 2016, s. 167) yokluğu düşünüldüğünde, ABD’nin bu yıpratıcı politikaları iktidardaki eliti hayal kırıklığına uğrattı. Sonuçta Pakistanlı liderler siyasi hayatta kalmalarını tehlikeye atmamak için olası maliyetleri göze alarak Amerikan taleplerine karşı gelmeyi tercih etti (A2d).

¹¹⁷ Benzer bir durum, Afgan Savaşı’nın sona ermesiyle Pakistan’ın ABD için stratejik öneminin önemli ölçüde azaldığı ve nükleer meselenin ikili ilişkilerde yeniden bir sorun haline dönüştüğü 1990’lı yıllar için de geçerlidir. Nitekim bu dönemde Hindistan’ın nükleer denemesine nasıl karşılık verileceğinin araştırıldığı bir ortamda, ülkenin çok okunan gazetelerinden Nawai-i Waqt’in editörünün dönemin Başbakanı Nawaz Sharif’e “Yakında bir patlama olacak. Bu ya Pakistan’ın nükleer denemesi ya da sizin görevden alınmanız olacak!” demesi ülkenin nükleer kapasitesinin geliştirilmesi konusunda liderlerin karşı karşıya olduğu iç baskıyı ve hayatta kalma kaygısını özetlemektedir. Aynı şekilde, 11 Mayıs 1998’de Hindistan’ın yeni bir nükleer aygıt patlatmasının ardından Sharif yönetimi, ABD’nin yeni yaptırımlar uygulama ve bunun ülke ekonomisine büyük bir zarar verme riskine rağmen iç güçlerin artan baskısı karşısında siyasi bir bedel ödemekten çekindiği için Mayıs sonuna kadar toplam altı nükleer aygıt patlatmıştır (Kux, 2001, s. 346-347).

3.3. Materyal Denge

3.3.1. Türkiye

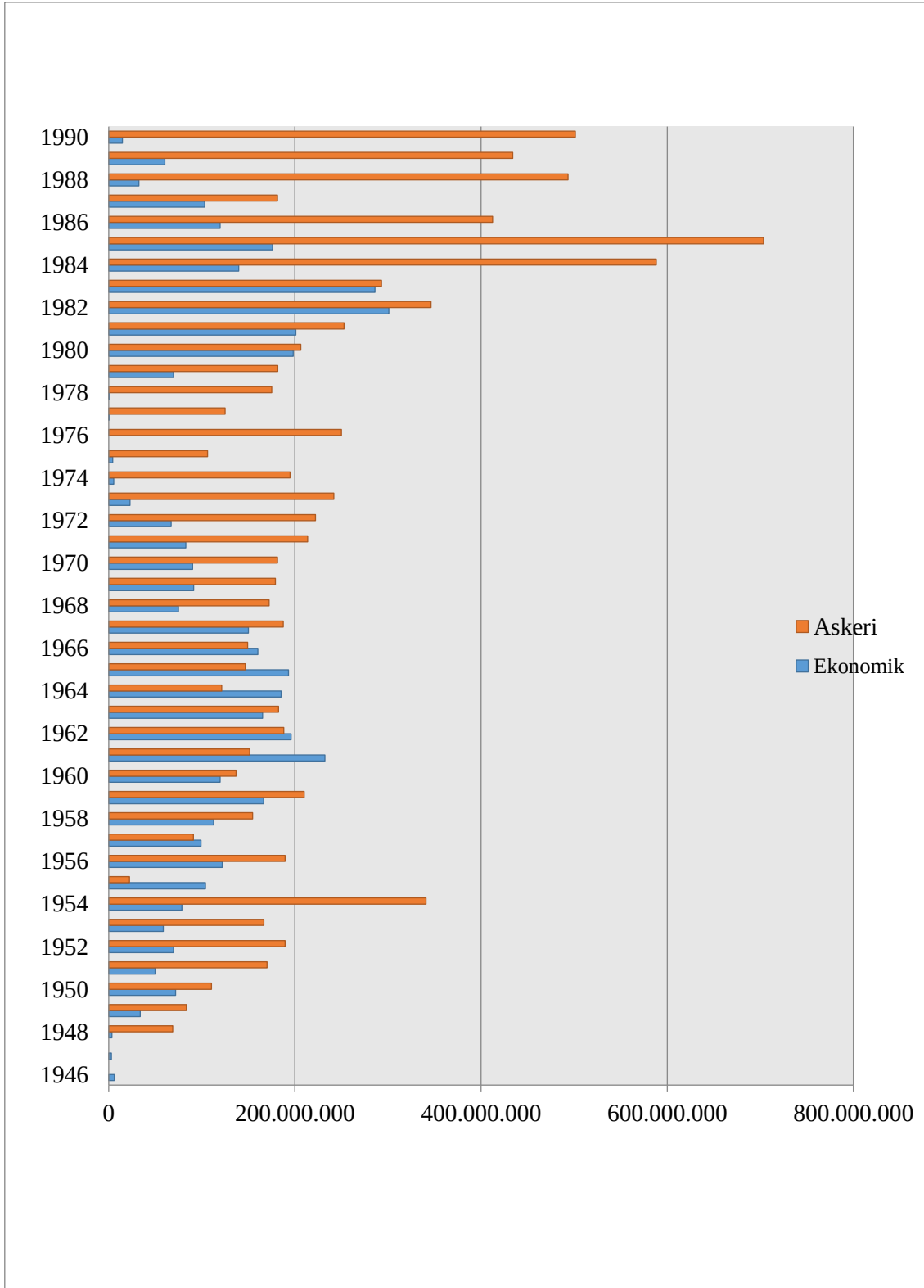
Batı Avrupa ülkeleri, savaş yıllarının ardından yaşadıkları iktisadi yıkım nedeniyle “savunma alanına büyük kaynaklar tahsis etmek yerine” egemenliklerinin bir kısmını devretmek karşılığında Amerikan düzenine katılarak ABD’nin koruması altına girmişti. Ancak 1960’lı yıllara gelindiğinde kaydettikleri iktisadi gelişme sonucunda bu ülkelerin ABD’ye ekonomik bağımlılığı önemli ölçüde azaldı (Turan, 2008, s. 421-26). Bu durum Avrupa’da Amerikan mallarına olan talebi azaltarak, 1950’lerin ortalarından itibaren ABD’nin sürekli olarak dış açık vermesine neden oldu. “Bu da ABD’nin giderek dış yardımı, askeri yükümlülükleri ve dış yatırımları kısımasına yol açmıştı ki ekonomik üstünlükteki bu zayıflama” (Sander, 2007, s. 334) Washington’ın hiyerarşik ilişkilerinde kurduğu materyal dengenin değişmesini ve alt devletlerin düzene bağlılığının zayıflamasını, hatta kimi durumlarda hiyerarşi dışı bağılıklara ve ilişkilere yönelmesini beraberinde getirdi (A3b).

Amerikan yönetimleri 1950’li yılların sonlarından itibaren ödemeler dengesinin açık vermesinin temel nedeni olarak gördükleri dış yardımları kısıtlama eğilimine girdiler. 1962’ye gelindiğinde ise dönemin ABD Başkanı Kennedy’nin önerisiyle Türkiye’ye yapılan dış yardımların gelişmiş Avrupa ülkeleri ile İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (Organization for Economic Cooperation and Development/OECD) ülkeleri tarafından paylaşılması amacıyla Türkiye’ye Yardım Konsorsiyumu adında bir örgüt kuruldu. Ancak söz konusu ülkelerin yardım konusunda pek de cömert olmayan tutumları nedeniyle konsorsiyum yardımları beklentileri karşılamaktan fazlasıyla uzaktı. Örneğin, 1964 yılında Türkiye’ye verilen ekonomik yardımlar 237.000.000 dolardan 147.000.000 dolara düştü. Yaşanan bu düşüşe karşılık olarak Türkiye Konsorsiyumun öngördüğü ekonomik istikrar paketini uygulamayı reddetti (Erhan, 2019b, s. 699). 1960’ların ikinci yarısında ise ABD’nin Vietnam’daki muazzam askeri angajmanı sebebiyle cari açığa ciddi bir artış yaşanmaya başladı (Kaynak, 2019, s. 290). Bu doğrultuda ABD, 1968 yılında bütçe açığının kapanması amacıyla tüm ülkelere yapılan ekonomik yardımları önemli ölçüde azaltarak dış yardım politikasında kritik bir değişikliğe gitti. Bunun sonucunda konsorsiyumun 1967’de Türkiye’ye verdiği 155.700.000 dolar değerinde olan yardım ciddi bir düşüş göstererek 1968’de Federal

Almanya'nın verdiği yardım miktarını artırmasıyla ancak 106.600.000 dolar olarak gerçekleşebildi (Erhan, 2019b, s. 700) (A3b).

1970'li yıllar söz konusu sorunlu dönemin devam ettiği ve hatta derinleştiği yıllar oldu. Bu dönemde ABD'nin girdiği ve Nixon Doktrinde karşılığını bulan siyasi gerileme ve Sovyetler Birliği'yle nükleer denkliğin sağlanmasının kerhen kabulü ile ortaya çıkan askeri gerileme sürecinin ekonomik boyutu, Bretton Woods sisteminin yıkılarak doların altın ile doğrudan bağlantısının kesilmesi ve devalüe edilmesi ile tamamlanmış oldu. Öte yandan bu gerileme süreci, Almanya ve Japonya gibi müttefiklerin gelişmelerinin ABD açısından ortaya çıkardığı sarsıcı rekabet ve Batı bloğu içerisinde siyasi ve askeri disiplin sağlama konusundaki zorluklar ve ABD'nin iç politik düzlemde yaşadığı siyasal ve toplumsal krizler (Watergate skandalı, Nixon'ın istifaya zorlanması, Vietnam savaşına olan toplumsal tepkiler vs.) ile birleşiyordu (Gerger, 2012). Bütün bunlar ABD'nin gücünü önemli oranda yitirmesine ve sonuçta hiyerarşik lider olarak yükümlülüklerini yerine getirme kabiliyetinin ciddi bir darbe almasına neden oldu.

1960'lı yılların ortasından itibaren Amerikan yardımlarının 1950'lere kıyasla görece azalması Türkiye'nin ekonomik göstergesini oldukça olumsuz bir şekilde etkiledi. Her şeyden önce ABD, yardımları azaltma girişimiyle bağlantılı olarak Yardım Konsorsiyumu, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund, IMF) aracılığıyla Türkiye'ye ekonomik önlemler alması konusunda baskı yapmaya başlamıştı. Bunun sonucunda Türkiye, Ağustos 1970'te devalüasyona gitti ve aynı gün 1 ABD dolarının değeri 9 Türk lirasından 15'e yükseldi (Erhan, 2019b, s. 700). Öte yandan, 1949-1962 yılları arasında Türkiye'ye toplam 1.318,1 dolar değerinde ekonomik yardım yapılmıştı (U.S. Overseas Loans and Grants (Greenbook)). 1968 yılına kadar nispi ve dönemsel iniş-çıkışlarla süregelen söz konusu yardımda bu tarihten itibaren 1970'li yılların sonuna kadar sürecektir olan hızlı bir düşüş yaşandı (Coulombis, 1983, s. 176-178) (A3b).

Grafik 1: Türkiye'ye ABD Askeri ve Ekonomik Yardımları (1946-1990) (ABD Doları)

Kaynak: USAID Data Services, US Overseas Loans and Grants (Greenbook), Washington D.C., 2022, <https://data.usaid.gov/>

Askeri nitelikli yardımlarda kayda değer niceliksel bir değişiklik yaşanmamakla birlikte Washington, 1966 yılında bilhassa Türkiye’yi Kıbrıs konusunda müdahaleci bir girişimden alıkoymak amacıyla, verilen yardımların daha ziyade kara kuvvetlerinin modernizasyonunda kullanılmasını önerdi. Ancak Türkiye’nin tepkisi sonucunda Türk silahlı kuvvetlerini kendi çıkarları doğrultusunda biçimlendirme girişiminden geri adım atmak zorunda kaldı ve hatta Türkiye’ye 1969’a kadar 5 adet destroyer ve 1970 yılında da yeni denizaltılar satmayı kabul etti (Erhan, 2019b, s. 701). Ancak söz konusu dönemde askeri yapıyı modernize etmek için daha fazla Amerikan yardımına ihtiyaç vardı. Nitekim bu dönemde ABD’nin değişen savunma stratejisi doğrultusunda “kitlesel karşılık”tan (massive retaliation) aşamalı tırmandırma taktiğini temel alan “esnek karşılık”a (flexible response) dönüşen NATO stratejisi, konvansiyonel gücü ve yerel savunma kapasitelerinin geliştirilmesini önemli hale getirmişti (Değer, 1990, s. 245). Bu durumun “Türkiye gibi savunması büyük ölçüde demode silah sistemlerine dayanan bir NATO üyesinin güvensizliğini artıran bir yönü vardı. Türkiye’nin konvansiyonel bir Sovyet saldırısına tek başına karşı koyma imkanı zayıftı” (Güvenç, 2015, s. 106). Artan savunma masraflarını kendi ulusal kaynaklarından karşılama imkanı oldukça kısıtlı olan Türkiye’nin bu stratejinin gerektirdiği gelişmiş ve pahalı silahlara erişimi, azalan ve niteliği değişen (askeri malzemeden ekonomik desteğe ve hibeden kredili satışlara) (Güvenç, 2015, s. 106) Amerikan yardımları nedeniyle de oldukça güçleşti. Tam da bu yüzden, 1960’lı yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye’nin beklentileri ile ABD askeri yardımının kapsamı arasında büyük bir farklılık ortaya çıktı. Örneğin, Şubat 1966’da önerilen Türk silahlı kuvvetleri için 1967’den başlayarak yılda 134 milyon dolar değerindeki yardım miktarı Türkiye’yi memnun etmekten oldukça uzaktı. Üstelik ABD, ilk yılı takip eden yıllarda söz konusu bu rakama dahi ulaşmada akamete uğradı (Uslu, 1994, s. 118) (A3b).

Türkiye’nin Kıbrıs’ta gerçekleştirdiği ikinci müdahalenin ardından 30 Aralık 1974’te alınan ve 5 Şubat 1975’te yürürlüğe giren ambargo kararı, Türkiye için daha da ağır sonuçları beraberinde getirdi. Bu kararla ABD, Türkiye’ye silah satışını durdurdu ve verilmesi önceden kararlaştırılmış olan 200 milyon dolar değerindeki silah sevkiyatını askıya aldı (Balcı, 2017, s. 171). Yine sağlanan her türlü askeri yardımın verilmesi, savunma araçları ve hizmetlerinin teslim edilmesi, silah, askeri mühimmat ve her türlü

savaş malzemelerinin Türkiye'ye gönderilmesi ile ilgili bütün lisanslar iptal edildi. Öyle ki ambargo kararı, daha önce parası ödenmiş olan 78 milyon değerindeki askeri malzemeyi dahi kapsıyordu (Uslu, 2016, s. 320).

NATO üyeliğinin ardından “Türk ordusunun neredeyse yalnızca Amerikan silahlarıyla donatılması, Türkiye'nin askeri açıdan Amerika'ya aşırı derecede bağımlı olmasına neden” olmuştu (Uslu, 2016, s. 77). Bu nedenle yardımların önce azalması ardından da Türkiye'nin haşhaş ekimi ve Kıbrıs gibi konulardaki tutumuna bağlı hale getirilmesi ve nihayet 1978'de silah ambargosunun kaldırılmasından sonra yapılan askeri yardımlarda, Ege'deki mevcut güç dengesinin korunması amacıyla, Yunanistan ile kıyaslanarak 7/10 oranının¹¹⁸ uygulanmaya başlanması (Stearns, 1992) Türkiye'yi önemli ölçüde rahatsız etti. Türkiye tarihinde savunma politikasına ulusal bir boyut kazandırma çabalarına ilk kez bu tarihlerde rastlanması (1975 silah ambargosu sonrası) tesadüf değil, bilakis tam da bu rahatsızlığın bir sonucudur. ABD'nin, Türkiye'nin askeri ve ekonomik ihtiyaçları bakımından sahip olduğu ayrıcalıklı konumu Türkiye üzerinde siyasal baskı unsuruna dönüştürmesi, başka bir deyişle iki ülke arasındaki anlaşmazlık ve çıkar çatışmalarının Türkiye'nin aleyhine askeri/ekonomik sonuçlar doğurması Türkiye açısından kendi ayakları üzerinde durma ve kaynak çeşitliliği yaratma ihtiyacını gözler önüne serdi.

ABD'nin materyal bir kaynak olarak çekim gücünü kaybetmesi (**A3b**) Türkiye-ABD ilişkilerinde kriz sürecini beraberinde getirirken, alternatif dış yardım olanaklarının ortaya çıkması (**A3c**) Türkiye'ye ABD'ye olan materyal bağımlılığını azaltma imkanı sağladı. Uluslararası sistemde sıkı iki kutupluluğun zayıflaması ile rakip hiyerarşik düzenler arasındaki ilişkilerin niteliğinin değişmesi ve Batı Avrupa ülkeleri ile Japonya'nın ekonomik bakımdan gelişmeler göstermesi sonucunda çok merkezli bir görüntünün ortaya çıkması, Türkiye'nin hiyerarşi dışı (askeri/ekonomik nitelikli) bağılıklar geliştirme konusunda harekete geçişini kolaylaştırdı. Bu ortamda alternatif bir tedarikçi olarak beliren Sovyetler Birliği, Türkiye'nin söz konusu ihtiyaçları bakımından önemli bir fırsat ortaya çıkardı.

Sovyetler Birliği'nden yardım alma konusu ilk kez 1950'li yılların sonlarında (Menderes dönemi), ardından da 1963 yılında I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulanması çerçevesinde gündeme gelmişti fakat ikisinde de uygulamaya koyul(a)madı. Nihayet 1967 yılından itibaren Türkiye, ABD ile gittikçe zayıflayan

¹¹⁸ Buna göre Türkiye'ye verilecek olan her askeri yardımın yüzde 70 kadarı Yunanistan'a verilecekti (Stearns, 1992, s. 41).

materyal bağılara paralel olarak, Sovyetler'den gelen ekonomik yardım ve kredileri kabul etmeye başladı. Yine 1960'lı yıllardan başlayarak iki ülke arasında kliring yöntemi temelinde ticari ilişkiler yürütülmeye başlandı. Ekonomik ve ticari temelde gelişen bu ilişkiler, Türkiye'nin dış finansman açığının giderilmesinde ve GSYİH'sinin 1968'de yüzde 6.4'ten 1969'da yüzde 9 oranında artış göstermesinde önemli ölçüde etkili oldu (Tellal, 2019, s. 782). Diğer taraftan, çeşitli yatırım anlaşmalarıyla devasa endüstriyel projelere (çelik fabrikası, alüminyum fabrikası, petrol rafinerisi gibi) Moskova tarafından sağlanan teknik ve mali yardım, Türkiye'nin sanayileşmesine önemli bir katkı yaparak uzun dönemli kalkınma açısından olumlu bir etki yarattı (Çalış, 2017, s. 159; Tellal, 2019, s. 783; Tokgöz, 2011, s. 9). 1960 ile 1980 yılları arasında Türkiye, Moskova'dan toplamda yaklaşık 3,4 milyar dolar yardım alarak Hindistan ve Afganistan'dan sonra komünist olmayan üçüncü en büyük yardım alan ülke haline geldi. 1978 yılında ise Türkiye, Üçüncü Dünyada Sovyet yardımlarından en fazla yararlanan ülke oldu ve aynı yıl Türkiye'ye verilen Sovyet yardımı herhangi bir Batılı devletin verdiği miktarın üzerinde bir seyir izledi (Çalış, 2017, s. 159; Tellal, 2019, s. 783).

Sonuç olarak, ABD tarafından sağlanan materyal faydaların azalma eğilimi göstermesi ve Washington'ın bu faydaları Türkiye'nin davranışlarını kontrol etme ve politikalarını etkilemek amacıyla kullanma girişimleri, Türkiye'nin ABD'ye duyduğu güvenin sarsılmasına neden oldu. Bu ortamda uluslararası sistemde yaşanan değişimlerle birlikte alternatif kaynaklardan yararlanma imkanının ortaya çıkması, ABD'yi Türkiye'nin ihtiyaçları bakımından yegane kaynak olmaktan çıkardı. Türkiye'nin ABD'ye olan bağımlılığını azaltan bu durum, Washington'ın Türkiye üzerindeki nüfuz kurma kabiliyetinin aşınmasına ve sonuçta Türkiye'nin Amerikan düzeni içerisindeki yerini tartışmaya açarak ABD'ye karşı çıkmaya yatkın hale gelmesine yol açtı. Türkiye'nin Yunanistan'la oldukça maliyetli bir silahlanma yarışına girdiği 1974 sonrasında bile, ülkenin silah alımında çeşitliliğe gidilmesi (bu dönemde bilhassa Batı Almanya'nın payı artış göstermiştir) ve yerel silah endüstrisini geliştirme stratejileri sonucunda ABD'ye olan askeri bağımlılığın gevşediğinin izleri görülmektedir (Couloumbis, 1983, s. 177).

3.3.2. Pakistan

1960'lı yıllar Pakistan'ın alternatif dış yardım olanaklarını fırsata çevirmek ve böylece materyal kaynaklar bakımından ABD'ye olan bağımlılığını azaltmak amacıyla harekete geçişine şahit oldu (A3c). İslamabad'ın materyal ilişkilerini çeşitlendirme konusundaki bu eğilimi iki temel motivasyona dayanmaktaydı: ABD ile yaşanan krizlerin Pakistan'ın materyal ihtiyaçları açısından ortaya çıkardığı dezavantajları hafifletmek ve ABD'nin uyguladığı ambargolar karşısındaki savunmasızlığın üstesinden gelmek.

Pakistan'ın asimetrik bir ittifakı kabul etmesinin en temel sebebi algıladığı dış tehdit (Hindistan) olsa da ironik bir biçimde bu tehdit karşısında bir güvenlik garantisi almaksızın Amerikan düzenine girmişti. Bu bağlamda Amerikan askeri ve ekonomik yardımları, Pakistan açısından ABD'den "sağlanan faydalardaki açığı doldurmuş ve güvenlik kazanımlarının belirsizliğini telafi eden" bir işlev görmüştü (Kabir, 2016, s. 148). Bu açıdan ABD'nin materyal nitelikli yardımları ilk başlarda, dolaylı olarak iki aktör arasındaki çıkar farklılıklarını (ABD için birincil tehdit Sovyetler Birliği iken Pakistan Hindistan'ı temel tehdit kaynağı olarak görüyordu) başarılı bir şekilde örtbas etmek ve ittifakı sağlamlaştırmak gibi oldukça önemli bir rol üstlenmişti. Fakat bu çelişkili çıkar algılamaları zaman içerisinde ABD'nin Pakistan'a materyal yardım sağlamanın maliyetini sorgulamasına ve zaman zaman bunlarda kesintiye gitmesine yol açtı.¹¹⁹ İki ülke arasındaki ittifak ilişkisinde böylesine önemli role sahip bir faktörün Pakistan'ın güvenlik ihtiyacını karşılayacak yeterlilikte olmaması, çeşitli sebeplerle kesintiye uğraması ya da tamamen ortadan kalkması, İslamabad'ın Amerikan düzeninde yer almanın ülkenin güvenliğini güvence altına aldığı düşüncesine gittikçe daha fazla şüpheyi yaklaşmasına ve materyal ilişkilerini çeşitlendirme eğilimi göstermesine neden oldu. Örneğin, 1959 yılında Amerikan Senatosu 1960 yılı için yapılacak dış yardımda 383 milyon dolarlık bir kesintiye gidileceğini açıkladığında Pakistan, ülkenin "ideolojisini, bütünlüğünü ve birliğini etkilememesi koşuluyla herhangi bir taraftan gelecek yardımı memnuniyetle" karşılayacaklarını ifade etti (Dawn, 1959, aktaran Tahir-Kheli, 1982, s.8). Bu tarihte Pakistan, ABD'yi olası bir komünist saldırı

¹¹⁹ Henüz 1950'lerin sonlarında güvenlik ve dış politika çevrelerinde Pakistan ile müttefiklik ilişkisinde ABD'nin herhangi bir somut fayda elde edemediği sıklıkla dile getirilmeye başlanmıştı. İttifak ilişkisinin kurucu lideri olan Eisenhower bile 1957'ye gelindiğinde Pakistan'a yardım etme kararının "korkunç bir hata" olduğunu söylemiş, ancak Pakistan ile ilişkileri üzerinde "ciddi yansımaları olabileceği ve hatta Bağdat Paketi'ni yok edebileceği" endişesiyle yardım programına devam etmeyi seçtiklerini ifade etmiştir (Foreign Relations of the United States (FRUS), 1957).

karşısında ülkesinin bağımsızlığını garanti edecek tek güç olarak görmeye devam ediyor olsa da bu ifade İslamabad'ın ilk kez “komünist doktrini bu doktrinin yürürlükte olduğu ülkelerle ilişkilerden ayrı tutmaya” başladığını göstermesi nedeniyle önemliydi (Tahir-Kheli, 1982, s. 8). Öte yandan, Senato'nun söz konusu girişimi adeta Amerikan politikasında yaşanacak değişikliklerin ve ABD-Pakistan ilişkisindeki krizlerin habercisi gibiydi.

Pakistan ile ABD arasında materyal yardım noktasındaki ilk kriz, 1960'ların başında ABD'nin önceliğinin Hindistan'a kayması ile sonuçlanan politika değişikliğiyle ortaya çıktı. Dünya meselelerinin gidişatının Komünist dünyanın lehine olduğunu düşünen Amerikan yönetimi, resmi ittifaklara ve askeri yardıma birincil önem atfeden politikasında önemli bir değişikliğe giderek bağlantısız ülkelere ilgi göstermeye ve ekonomik kaynak tahsis etmeye karar vermişti. Bu politikanın amacı kısa vadede bağlantısız ülkelerde Sovyet ve Çin etkisini sınırlandırmakken, uzun vadede komünizmle mücadelede bu ülkelerin desteğini kazanmaktı (Barnds, 1972, s. 165-166). Bu doğrultuda ABD, Hindistan'a ekonomik yardımlarını önemli ölçüde artırmış¹²⁰ ve 1962 Çin-Hindistan savaşı ile birlikte askeri yardım sağlamaya başlamıştı. Bu durumun Pakistan'da yarattığı kaygı bir yana, Washington'ın Pakistan'a sağladığı yardımları karşılıklılık (quid pro quo) esasına dayandırması (örneğin İslamabad'ın Çin ile ilişkilerini yavaşlatması ve Vietnam'daki ABD pozisyonunu desteklemesi gibi) İslamabad'ı ya daha fazla materyal yardım karşılığında çıkarlarından taviz vermek ya da bu yardımı alternatif kaynaklardan temin etmek arasında bir tercih yapmak zorunluluğu ile karşı karşıya bırakıyordu (Kux, 2001, s. 153). Örneğin, 1964 yılında ABD, Hindistan için “yıllık yaklaşık 50 milyon dolarlık hibe yardımının yanı sıra benzer miktarda kredi satışı sağlayan uzun dönemli bir askeri yardım programını” (Kux, 2001, s. 150-151) onaylarken, Pakistan'a yapılacak silah yardımını İslamabad'ın ittifak yükümlülükleri ve ABD'nin istihbarat tesisleri bağlamındaki “tatmin edici performansı”na bağlamıştı (National Security Action Memorandum, 1964).

¹²⁰ 1961-1966 dönemini kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Planı için Hindistan toplamda 5 milyon dolar değerinde dış yardım alınmasına bağlı olarak 25 milyon dolarlık harcama öngörmüştü. Yeni politikası doğrultusunda ABD, Hindistan'a yaptığı ekonomik yardımı artırmakla kalmadı, aynı zamanda diğer Batılı müttefiklerini daha kolay şartlarda daha fazla yardım sağlaması konusunda da uyardı. Bu doğrultuda Amerikan yardımı yıllık 400 milyon doların üzerine çıkarken, yıllık 1 milyon dolarlık ihtiyacın geri kalanını IBRD'nin karşılaması sağlandı (Barnds, 1972, s. 167).

ABD’den aldığı yardımın yanı sıra Hindistan, 1960’lı yılların ortalarında Sovyetler Birliği’nden önemli ölçüde askeri yardım (bu dönemde alınan silahların %90’ı Sovyetler Birliği’ndendi) ve büyük çoğunluğu devlet destekli ağır sanayi projelerinde kullanılmak üzere ekonomik yardım (ABD bu tür projeleri destekleme konusunda gönülsüzdü) alıyordu (Barnds, 1972, s. 229). Bu durumda tarihsel düşmanlıkları göz önüne alındığında “Pakistan, nereden geldiklerine bakılmaksızın, Hint saldırganlığına karşı silah tedarikini sürdürmek için her şeyi yapmaya hazırdı” (Sunawar ve Coutto, 2015, s. 6). Tam da bu nedenle, ABD’nin Hindistan’a geniş çaplı yardım kararı karşısında Pakistan, 1962 yılından itibaren ilişkilerini normalleştirmeye başladığı Çin’in 60 milyon dolarlık uzun dönemli faizsiz kredi sağlama teklifini kabul ederek bu yönde bir adım daha attı (New York Times, 1964) (A3c). Çin için Pakistan, “Hindistan’a karşı düşük maliyetli ikincil bir caydırıcı” ama aynı zamanda Hindistan’ı tecrit etme politikasının kilit unsuruydu. Pakistan ise Çin’i Hindistan’a karşı bir güç çarpanı olarak görme eğilimine girmişti (Afridi ve Bajoria, 2010). Dolayısıyla her iki ülke de birbirini Hindistan’a karşı stratejik bir bariyer olarak görüyordu. ABD ise İslamabad’ın bu hiyerarşiden sapma girişimine Pakistan Yardım Konsorsiyumu toplantılarını erteleterek cevap verdi (Wilcox, 1972, s. 111) (A3b).

Pakistan’ın materyal ihtiyaçlarına yönelik ikinci darbe, ABD’nin 1965 Pakistan-Hindistan savaşı sırasında uygulamaya koyduğu ekonomik ve askeri ambargo kararından geldi (A3b). Pakistan’ın Yeni Delhi yönetimine karşı ayaklanma başlatmak amacıyla Cemma ve Keşmir’e kuvvetlerini sızdırmasıyla patlak veren savaşta Hindistan’ın üstünlüğü ele geçirmeye başlamasıyla Pakistan 1959 anlaşmasına dayanarak ABD’den harekete geçmesini istedi (Kux, 2001, s. 161). Ancak Washington bu çatışmaya sürüklenmeyi reddetti. Bunun yerine, 8 Eylül 1965’te Pakistan ve Hindistan’a yapmakta olduğu askeri ve ekonomik bütün yardımları fiili olarak (de facto) dondurdu (bu durum on yıl kadar sürdü) ve düzenlenmesi planlanan Pakistan Yardım Konsorsiyumu toplantısını erteleterek gelecekteki yardım taahhütlerini de askıya aldı (Pande, 2011, s. 99). Washington’a göre Pakistan, Çin ile sürdürdüğü ilişkiler nedeniyle ABD’nin komünizmle mücadele politikasına verdiği zararın yanı sıra, bu savaşla birlikte Washington’ın Hindistan ile ilişkileri bağlamındaki çıkarlarını da pervasızca tehlikeye atmıştı (Blank vd., 2018, s. 15). Tam da bu nedenle Amerikan yönetimi İslamabad’a, “Komünist Çin ile ilişkilerinin ve diğer ABD-Pakistan sorunlarının”

ülkenin ekonomisini ve geleceğini tehlikeye atabileceğini hatırlatmak ve “yardımın otomatik olmadığını” göstermek istemişti (Presidential Policy Toward South Asia, 1962-1966, s. 6).

Söz konusu ambargo kararı ve uygulaması, ordusu kısmen, hava kuvvetleri ise tamamıyla ABD’nin sağladığı askeri yardım ve teçhizata bağımlı olan ve yıllık olarak aldığı dış yardımın yarısını bu ülkeden sağlayan¹²¹ (Kux, 2001, s. 156; Mahmood, 1994, s. 100; Wilcox, 1972, s. 111) Pakistan’ın ABD’nin güvenilir bir tedarikçi olduğuna ilişkin güvenini sarsmakla kalmadı, aynı zamanda Washington’ın savaş sırasında müttefikini desteklememesi nedeniyle ABD’nin ihanetine uğramış hissetmesine de neden oldu. Başka bir ifadeyle, Pakistan’ın Amerikan yardımlarına Hindistan’dan daha fazla bağımlı olduğu göz önüne alındığında¹²² ABD’nin söz konusu yardımları kesmesi, Washington’ın Pakistan’a ihanet ettiği, Hindistan’ı ise bir anlamda ödüllendirdiğine inanılmasına sebep olmuştu (Pande, 2011, s. 100). Her ne kadar Amerikan yönetimi Mart 1966’da ambargoyu hafifletme kararı aldıysa da “Hindistan ve Pakistan arasındaki çatışmayı daha da körüklediği yönündeki eleştirilerden kaçınmak için, ‘ölümcül’ maddelerin -yani tankların, savaş uçaklarının, topçu silahlarının vb.- ihracatı yasaklanmaya devam etti” (Kux, 2001, s. 172). Dolayısıyla ABD ile Pakistan arasındaki tedarik ilişkisini ABD’nin yedek parça temini ile sınırlandıran bu durum, Pakistan’ın savaş kayıplarını telafi etmeye yetmedi. Bu nedenle İslamabad, askeri yardım konusunda ABD’ye olan bağımlılığını azaltmak ve böylece Washington ile yaşadığı krizlerin ülke üzerindeki maliyetini en aza indirmek amacıyla iki farklı yol izledi.

İlk olarak, ABD düzeni içerisindeki otonomisini artırabilmek amacıyla mevcut alternatifler bağlamında tedarikçi portföyünü çeşitlendirme yoluna gitti (A3c). Bu ortamda, bir taraftan “Çin, MIG-19 savaş uçakları ve T-54 tankları da dahil olmak üzere önemli miktarda ekipman sağlayarak”¹²³ ABD’nin bıraktığı boşluğu doldururken¹²⁴

¹²¹ ABD, Pakistan’a 200 milyon doları ekonomik yardım, 160 milyon doları gıda yardımı ve 40 milyon doları askeri yardım olmak üzere yılda yaklaşık 400 milyon dolarlık yardım sağlıyordu (Kux, 2001, s. 156).

¹²² Hindistan ABD’den nispeten çok az yardım almasının yanı sıra gelişen bir savunma sanayine sahipti ve Sovyetler Birliği’nden önemli miktarda askeri yardım alıyordu (Kux, 2001, s. 172).

¹²³ Bu durum, komünist Çin’in komünist olmayan bir ülkeye yaptığı ilk askeri yardım olma özelliği taşımaktadır (Wilcox, 1972, s. 111). Askeri yardımın yanı sıra Pakistan ile Çin arasında ticari ilişkiler de önemli ölçüde gelişmiştir. Örneğin, 1967 yılında Çin Sincan’ı ile Pakistan Gilgit’i arasındaki eski İpek Yolu tekrar açılmış, aynı yıl Pekin hükümeti Pakistan’ın ekonomik kalkınmasını desteklemek için 10 milyon Yuan teklif etmiştir. Bunların dışında, 1970 yılında iki ülke arasında Çin’in Pakistan’a sanayi, madencilik, ulaşım ve iletişim alanlarında yardımına ilişkin bir anlaşma imzalanırken, Pekin Pakistan’a

(Kux, 2001, s. 172), diğer taraftan İslamabad bir başka alternatif silah tedarikçisi olarak Sovyetler Birliği'ne yakınlaştı.¹²⁵ İkili ilişkileri tesis etmek adına “Batılı askeri ittifaklara yalnızca güvenliğini sağlamak için katıldığına ikna” etmek ve “CENTO ve diğer ittifakların seviyesini düşürmek” gibi girişimlerle Moskova’ya çeşitli güvenceler verdi (Sayeed, 1968, s. 239). Bu doğrultudaki en göze çarpan girişimlerinden biri şüphesiz 1968 Nisan’ında, 1969’da kiralama süresi biten Badaber üssünü Sovyetler Birliği’ni memnun etmek adına kapatma kararı alması oldu. Bu çabalarının karşılığında Sovyetler Birliği’nden genişletilmiş ekonomik yardım, çelik fabrikası, nükleer enerji santrali ve askeri yardım gibi çeşitli faydalar elde etti (The New York Times, 1968). Sonuçta uzun bir süre için yürürlükte kalan Amerikan silah ambargosu sürecinde Çin, Pakistan’ın ana silah tedarikçisi olarak ABD’nin yerini alırken, 1968’de Sovyetler Birliği Pekin’in ardından ikinci büyük kaynak oldu (Sisson ve Rose, 1990, s. 196; Zaman, 2015, s. 66-67).

İslamabad’ın materyal kaynaklarını çeşitlendirme çabaları Komünist ülkelerin “Pakistan’a 1966-67 yılları arasında konsorsiyum dışı ekonomik yardımların büyük bir kısmını sağlamasıyla sonuçlandı” (Sayeed, 1968, s. 239). Örneğin, 1966 yılında Sovyet bloğu Pakistan’a, 84 milyon dolarlık kısmını Sovyetler Birliği’nin sağladığı 112 milyon dolarlık bir ekonomik yardımda bulundu. Öte yandan, çeşitlenen tedarik ilişkisi ticaretin ve ticari bağlantıların gelişmesini de beraberinde getirdi. Örneğin, Pakistan ile Çin arasındaki ticaret hacmi 1965 yılında kaydedilen 13.5 milyon dolar düzeyinden 1967 yılında 68 milyon dolara yükselerek hızlı bir artış gösterirken, Sovyetler Birliği ile olan ticaret hacmi 1962-67 yılları arasında 8.3 milyon dolardan 51 milyon dolara yükseldi (Barnds, 1972, s. 214, 216).

Dördüncü Beş Yıllık Planı için 200 milyon dolarlık bir kredi teklifinde bulunmuştur (Barnds, 1972, s. 214; Vertzberger, 1983, s. 645; Pande, 2011, s. 123).

¹²⁴ “1970 yılına gelindiğinde Çin tarafından tedarik edilen tanklar Pakistan’ın elindeki tüm tank gücünün %25’ini oluşturuyordu. Çin tarafından tedarik edilen uçaklar, Pakistan hava kuvvetlerinin 270 uçağının %33’ünü, tüm önleme bombardıman uçaklarının %65’ini ve birinci hat modern savaş uçaklarının %90’ını oluşturuyordu.” Dahası “Pakistan’ın 1971’de Hindistan’la yaptığı savaşta yenilmesinin ardından Çin, Pakistan ordusunu rehabilite etme ve elindeki en modern silah sistemleriyle donatma sorumluluğunu Pakistan’a hiçbir maliyet yüklemekten üstlenmişti” (Vertzberger, 1983, s. 647).

¹²⁵ Sovyetler Birliği, Pakistan’ın “Sovyet Orta Asya’sına yakınlığı, Körfez bölgesi ve diğer Müslüman ülkelerle yakın bağları ve ABD-Çin faktörü” gibi stratejik konumundan kaynaklanan nedenlerle İslamabad’ın Batı ittifakıyla ilişkilerini bir şekilde gevşetmek istiyordu. Bu açıdan Pakistan’ın ABD’yle ve Batı ittifakıyla yaşadığı krizler Moskova açısından bulunmaz bir fırsat oldu (Rizvi, 1993, s. 115).

Ancak ABD'ye bağımlılığını göz önünde bulunduran¹²⁶ Pakistan, ABD, SSCB ve Çin ile ilişkilerinde belli bir denge gözetmeye önem verdi.¹²⁷ Nitekim Washington'ın “neredeyse bütünüyle ABD tarafından donatılmış silahlı kuvvetler için yedek parça sağlama konusundaki istekliliği hala çok önemliydi” (Barnds, 1972, s. 214). Dahası ekonomik kalkınmanın devam ettirilebilmesi için “Amerikan ekonomik yardımının güvence altına alınması elzemdi”.¹²⁸ Benzer şekilde ABD de, alt kıtanın ekonomik kalkınması konusundaki endişesi nedeniyle askeri yardımdaki kısıtlamaları sürdürürken ekonomik yardımı yeniden başlattı. Ancak söz konusu “yardımın askeri yığınakları finanse etmesini önlemek için yardım tasarılarına yeni kısıtlamalar eklendi” ve yardımın miktarı yıldan yıla azaldı (Barnds, 1972, s. 225) (A3b).

Bu bağlamda Pakistan'ın dış politikasında yaşanan değişikliklerin güvenlik ve kalkınma (ekonomik) getirileri bakımından getirdiği dönüşümler kabaca aşağıdaki denklem şeklinde ifade edilebilir:

¹²⁶ Ayun Khan'ın ifade ettiği gibi: “Hiçbir ikili ilişki tek başına kurulamaz; diğer ilişkiler bu ilişkinin düzeyini etkileyecektir. Bu durumda her iki ilişki de üçüncü tarafların hoşgörü sınırlarına göre belirlenecektir. Dolayısıyla her iki ilişki de karşılıklı yarar sağlayacak ikili ilişkiler kurabileceğimiz üçüncü taraflarca kabul edilebilir olmalıdır...Örneğin, Amerika'nın Asya'daki çıkarlarını ya da stratejisini dikkate almaksızın büyük komünist güçlerle ikili ilişkiler kuracak olursak, Amerika Birleşik Devletleri bize sınırsız ekonomik ve askeri yardım sağlamaya pek hevesli olmayacaktır” (Khan, 1967, s. 181).

¹²⁷ Çin Devlet Başkanı Liu'nun Mart 1966'daki ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Ayub, “dış politikamızın yol gösterici ilkesi, diğer ülkeler arasındaki farklılıkların onlarla olan ilişkilerimizi etkilememesi gerektiğidir. Çin ile samimi ve sıcak ilişkilerimize karşın, bir taraftan ABD ile diğer taraftan da Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizi geliştiriyoruz...Pakistan'ın ABD ile ilişkilerine gereken önemi verdiğini yeniden ifade etmek istiyorum. ABD ile ilişkilerimiz Çin ile olan ilişkilerimizle uyumsuz değil” (Daily Report, 1966) demiştir. Yine Liu'nun ziyareti sırasında Dışişleri bakanı Bhutto düzenlenen basın konferansında “Pakistan, Çin de dahil olmak üzere diğer ülkelerle ilişkilerimizde ABD ile ilişkilerimizi tehlikeye atacak hiçbir şey yapmayacaktır” şeklindeki sözleriyle aynı duruşu ortaya koymuştur (Pakistan Affairs, 1966).

¹²⁸ Bilhassa Çin Devrimi'nin ruhunu yeniden canlandırmak için 1966 yılında başlatılan Çin Kültür Devrimi hem Çin'in hem de Pakistan'ın ikili ilişkilere yönelik ilgilerinin azalmasına ve Islamabad'ın Pekin ile ilişkilerinde daha temkinli hale gelmesine neden olmuştu. Nitekim Pekin ile yürütülen sıcak ilişkilerin sembol ismi haline gelen Dışişleri Bakanı Bhutto'nun söz konusu süreçte görevden alınması Çin ile ilişkilerin kontrol altında tutulacağını işaret eden sembolik bir öneme sahiptir (Barnds, 1972, s. 215).

1954-62	ABD = Güvenlik + Kalkınma
1965	ABD + Çin = $\frac{3}{4}$ Güvenlik (ABD) + $\frac{1}{4}$ Güvenlik (Çin) + $\frac{3}{4}$ Kalkınma (ABD ve diğer Batılı Kaynaklar)
1965-68	ABD + Çin + SSCB = $\frac{1}{2}$ Güvenlik (alım ve yedek parçalar, Batılı kaynaklar) + $\frac{1}{4}$ Güvenlik (Çin) + $\frac{2}{3}$ Kalkınma (Batı) + $\frac{1}{3}$ Kalkınma (Sovyet bloğu)

Tablo 5: Pakistan’a Yönelik Güvenlik ve Kalkınma Yardımlarının Değişimi

Kaynak: Sayeed, 1968, s. 239.

Pakistan’ın ABD’nin askeri yardımına olan bağımlılığını azaltmak için izlediği ikinci yol ise materyal kapasite konusunda kendi kendine yeterliliğini artırma çabaları oldu. 1960’ların ilk yarısına kadar süren kapsamlı Amerikan askeri yardımı dolayısıyla yerli üretime olan ilgi oldukça sınırlıydı (International Business Publications, 2013, s. 196-199).¹²⁹ Ancak Hindistan’la yapılan 1965 ve 1971 savaşları sırasında ABD’nin uyguladığı silah ambargolarından alınan ders ve bu kısıtlamaların ordunun savaşma kabiliyetine olan olumsuz etkisi bu konuyu yeniden gündeme getirdi. Bir başka deyişle, toprak güvenliği konusundaki endişeleri nedeniyle sürekli bir silah tedariği ihtiyacı ve bu konuda ABD’ye olan aşırı bağımlılığın Washington tarafından ‘şantaj’ olarak kullanılması Pakistan’ı yerli üretim konusunda harekete geçirdi. Dolayısıyla kendi kendine yeterlilik temel olarak Pakistan’ı tekrarlayan Amerikan yaptırımlarının pençesinden kurtarma ve böylece Washington’ın ülke üzerindeki etkisini azaltma amaçları tarafından motive ediliyordu. Üretime yönelik bu yenilenen kararlılığı, 1960’lardan başlayarak 1970 ve 1980’li yıllarda askeri sanayi alanında yerli üretim faaliyetlerinde yaşanan belirgin artış izledi.

Savunma ürünlerinin yerli üretimi konusunda dikkate değer olan husus, bunun tek başına Pakistan’ın çabası olmayıp, önemli ölçüde Çin’in desteğiyle yürütülmüş olmasıdır (Small, 2015). Bu bağlamda Çin, 1960’larda küçük silahlar ve mühimmat üretmek üzere Çin’in yardımıyla Pakistan Mühimmat Fabrikaları (Pakistan Ordnance Factories/ POFs), 1979’da yine Çin’in yardımıyla yerli bir tank inşa etme kabiliyeti geliştirmeyi amaçlayan Pakistan’ın ilk ağır mekanik kompleksi (Heavy Industries-Taxila/ HIT), Kamra’da JF-17 Thunder Uçak Üretim Tesisi, füze zanaat gemileri inşa etmek için Karaçi Tersanesi ve Mühendislik İşleri Tesisi gibi önemli savunma altyapılarının inşası ve teknolojisi Çin’den gelen RedArrow-8 tanksavar füzesinin

¹²⁹ Bu konuda ilk adım 1950’lerde Rawalpindi yakınlarındaki Wah’ta İngiliz Kraliyet Ordusu’nun iş birliğiyle kurulan dört mühimmat fabrikasıdır (Waheed, 2017, s. 82).

üretimi gibi Pakistan'ın kendi yeteneklerini inşa etme konusunda askeri destek içeren önemli bir rol oynamıştır (Siddiqa-Agha, 1999; Siddiqa-Agha, 2001a; Siddiqa-Agha, 2001b; Waheed, 2017).¹³⁰

Silah üretiminde kendi kendine yeterlilik seviyesine ulaşma düşüncesi bu dönemde Pakistan dış politikasının belirleyici bir unsuru haline gelmişti. Öyle ki dönemin Başbakanı Zia, 1985 yılında yayınladığı bir başkanlık direktifinde tüm silah alımlarına teknoloji transferinin de eşlik etmesini” emretmişti (Siddiqa-Agha, 2001a, s. 110). Bu doğrultuda teknoloji transferi anlaşması olmayan yabancı kaynaklardan silah sistemleri alımına kısıtlama getirildi. Ancak söz konusu politika, “savunma sanayi faaliyetleri teknolojik olarak daha az gelişmiş birkaç silah sisteminin montajı ve üretimi ile sınırlı” kaldığından, yani savunma konusunda tam bağımsızlık sağlayacak niteliksel ve teknolojik üstünlükten yoksun olduğundan Pakistan'ın “büyük silah sistemlerinin tedariki için yabancı kaynaklara olan bağımlılığını belirgin bir şekilde” azaltmakta başarıya ulaşamadı (Siddiqa-Agha, 2001a, s. 110; Siddiqa-Agha, 1999). Dolayısıyla bu çabalar savunma üretiminde bir artış sağlayamadı ve kendi kendine yeterlilik ve ithal ikamesi ancak Pakistan'ın “Amerikan yaptırımlarının ikinci turuna maruz kaldığı 1990'lı” yıllarda hayati bir endişe konusu haline geldi (Waheed, 2017, s. 82).

Pakistan-ABD ilişkilerinde, hiyerarşik düzenlerde materyal dengenin bozulmasına işaret eden **A3b** argümanının da belirleyici bir rol oynadığı ikinci kriz süreci Carter döneminde ortaya çıktı. Carter'ın ‘yeni’ küresel politikasının üç sacayağından ikisini ifade eden silah tedariki ve nükleer silahların yayılmasının önlenmesi çerçevesinde ABD'nin Pakistan'a olan materyal yardımlarda kesintiye gitmesi, hiyerarşik ilişkinin krizin içine sürüklenmesinde önemli bir etki yarattı. İlk olarak, Carter yönetimi “Nixon'ın eli açık tedarik politikaları konusunda ciddi ahlaki endişelere sahipti ve daha pratik gerekçelerle, silah satışlarının ABD çıkarlarını ilerletmek için çok şey yaptığından şüpheliydi.” Bu nedenle Carter'ın acil önceliği, “ABD'yi dünyanın silah tedarikçisi olmaktan” çıkarmaktı (Thornton, 1982, s. 962). Bu bağlamda, Ford yönetiminin İslamabad'ı nükleer hırslarından geri çevirmek için “Pakistan hava kuvvetlerinin Hindistan'a karşı saldırı kabiliyetini geliştirmek için istediği” (Kabir, 2016, s.164) A-7 uçaklarına yönelik yaptığı teklif 1977 başlarında Carter yönetimince

¹³⁰ Buradan da anlaşılacağı gibi yerli üretim konusunda Çin'in desteği çok önemli bir rol oynadı. Bu açıdan Çin, sadece bir silah tedarikçisi olarak değil aynı zamanda teknoloji transferi ve yerli savunma üretiminin geliştirilmesi konusunda da Pakistan için önemli bir kaynak oldu.

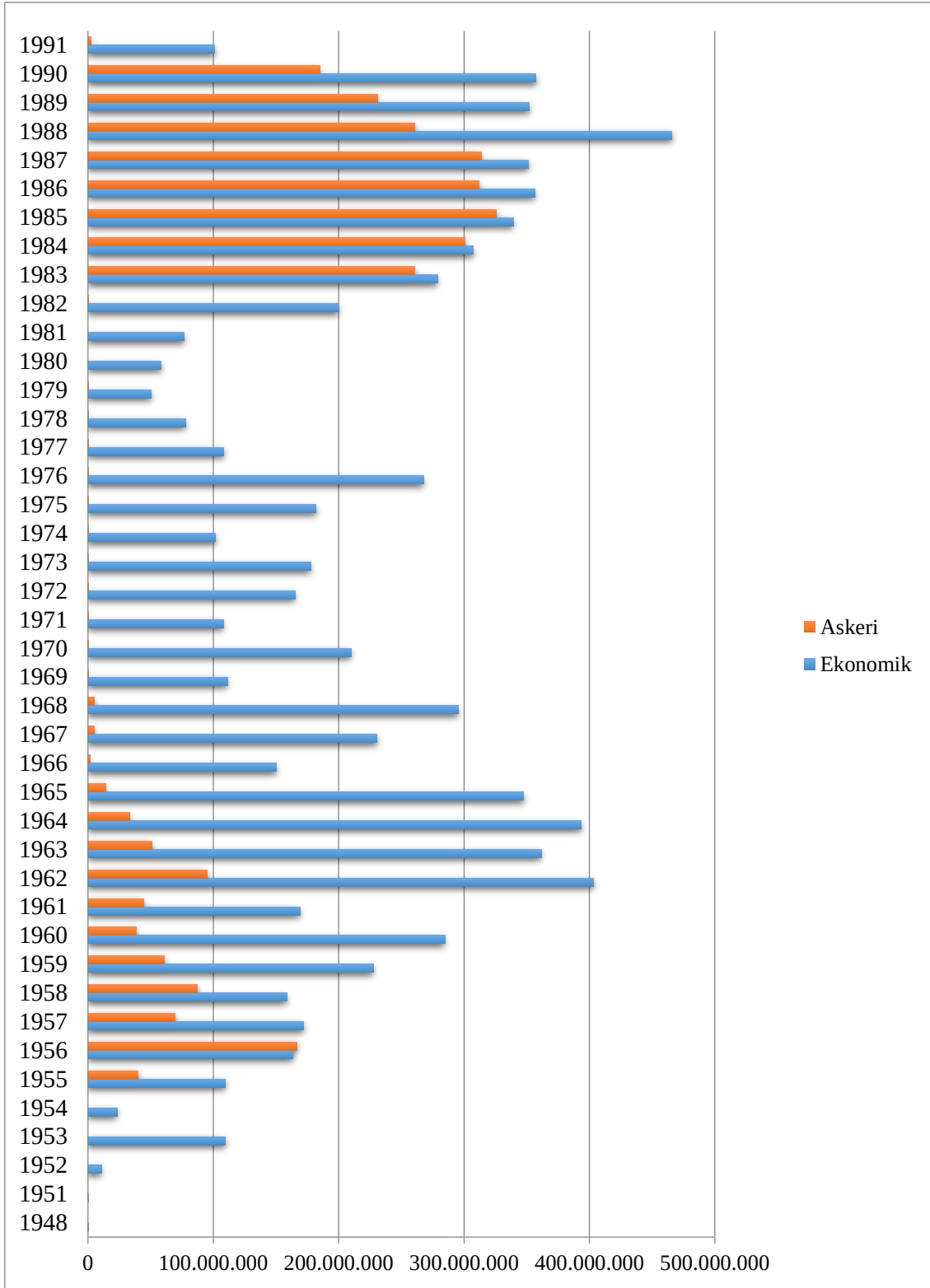
iptal edildi. Bu yeni politikaya göre ABD, “bu tür silahları yalnızca ABD ulusal güvenlik çıkarlarının onlarla uyumlu olduğu ‘istisnai’ bir temelde ihraç edecekti” (Soomro, 2020, s. 41, 55). Yine aynı sebeplerle Washington, “ABD’nin başarısız silah tedarik politikasının klasik merkezi” olan “Güney Asya ülkelerine silah satışı için kredi verme konusunda da isteksizdi ve Pakistanlılar pahalı Amerikan teçhizatını satın alacak paradan yoksundu” (Thornton, 1982, s. 962-963). ABD’nin yardım ve satışlar konusundaki bu isteksiz tutumu, bilhassa da Temmuz 1977’de darbeye el koyan ve askeri meselelerle daha fazla ilgilenen askeri rejim döneminde ciddi bir sorun haline geldi (A3b).

İkinci olarak, Pakistan’ın 1976 Mart’ında Fransa ile imzaladığı plütonyum ayrıştırma yeniden işleme tesisi alımı anlaşması yardım ilişkisinde kritik bir iniş seyrine neden olan bir başka gelişmeydi. Washington, anlaşmayı sona erdirmesi yönündeki talebine cevap vermeyen Pakistan’ı cezalandırmak amacıyla 1977 yılında gıda yardımı dışında yapılan tüm yardımları askıya aldı ve ardından büyük miktarda göz yaşartıcı gaz ihracatını durdurdu. Böylece sağlanan ekonomik ve savunma yardımında belirgin bir düşüş ortaya çıktı. Dolayısıyla nükleer mesele, hiyerarşik ilişkide otorite-otonomi dengesi üzerinde anlaşmazlık (A1c) ve çıkar çatışması (A2c) yaratmanın yanı sıra materyal denge açısından (A3b) da ikili ilişkilerde ciddi bir krize neden oldu.

Pakistan’ın materyal kapasitesinin yetersizliği ve Hindistan karşısındaki güvenlik kaygıları nedeniyle, ABD’nin yeni küresel politikaları (silah tedarikinin kısıtlanması ve nükleer silahların yayılmasının önlenmesi) Pakistan’ın gerçekleriyle açık bir çatışma içerisindeydi. Pakistan açısından ABD ile ilişkilerin mihenk taşını oluşturan yardımlar, hem 1960 hem de 1970’li yıllarda önemli ölçüde azalmış, bazı dönemlerde ise ambargolarla bütünüyle kesintiye uğramıştır. Bütün bu yaşanan krizler ve tekrarlayan ambargolar, İslamabad açısından “kısa vadeli ABD yardımı için Pakistan’ın uzun vadeli çıkarlarından ödün verilmemesi gerektiğini” (Blank vd., 2018, s. 11) ve ABD’ye olan bağımlılığını azaltmanın önemini ortaya çıkardı. Tam da bu nedenle Pakistan, ABD düzenindeki yerini devam ettirmekle birlikte materyal kaynaklarını çeşitlendirebileceği ve böylece ABD’ye olan bağımlılığın mevcut ve olası maliyetlerini en aza indirebileceği daha bağımsız bir dış politika izlemeye başladı (Rizvi, 1993, s. 115-116). Bu süreçte “Çin, diğer potansiyel kaynakların silah pazarlarına sürekli ve engelsiz erişim konusunda güvenilemediği durumlarda güvenli bir silah tedarik kaynağı olarak

hizmet” vererek “Pakistan’ın en büyük ve vazgeçilmez silah tedarikçisi haline” geldi (Vertzberger, 1983, s. 647-648) (A3c). Öyle ki ABD ile ilişkilerde yaşanan restorasyon ve yeniden yakınlaşma dönemlerinde dahi Çin, Pakistan için güvenilir bir kaynak olma özelliğini sürdürdü.

Grafik 2: Pakistan'a ABD Askeri ve Ekonomik Yardımları (1948-1991) (ABD Doları)

Kaynak: USAID Data Services, US Overseas Loans and Grants (Greenbook), Washington D.C., 2022, <https://data.usaid.gov/>

3.4. Angajman Dengesi

3.4.1. Türkiye

Yumuşama dönemi, “Karşılıklı Garantili İmha’nın ortaya çıkışından itibaren dünyayı daha güvenli bir yer haline getirmek için stratejik silahların azaltılması ve iletişim hatlarının kurulması” sürecini ifade ediyordu. Burada amaç “anlaşmazlıkların diyalog yoluyla çözülebileceği bir ortam yaratarak süper güçlerin otoritesini” korumaktı. Buna göre yumuşamanın Akdeniz gibi Soğuk Savaş’ın en önemli çatışma sahalarından olan bir bölgeye uygulanması, söz konusu “politikanın sınırlarını, iki süper güç arasındaki ilişkileri ve Batı bloğunun bütünlüğünü sınavacak riskli bir girişim” olarak görülüyordu (Pedaliu, 2009, s. 735). Öte yandan, 1967’de Arap-İsrail Savaşı’nın ortaya çıkışı ve savaş sonrasında Sovyetlerin Akdeniz’deki filosunun hızla genişlemesi, Akdeniz’in Amerikan dış politikası içerisindeki önemini daha da artırdı. Dolayısıyla “Ortadoğu’daki belirsizlikler ve bölgedeki Sovyet hamlesi” nedeniyle Türkiye (Foreign Relations of the United States (FRUS), 1967), ABD’nin angajman politikaları açısından sahip olduğu kritik önemi bu dönemde de sürdürdü.

“1952’de NATO’ya giren Türkiye, Karadeniz’den Akdeniz’e uzanan boğazları kontrol eden ve sınırlarını Suriye, Irak ve İran’la paylaşan, örgütün hayati önemdeki doğu çıkışının” önemli bir garantörü olmuştu (Maragkou, 2009, s. 352). Batı ittifakının güvenliği ile Ortadoğu ve Akdeniz’in ABD için devam eden stratejik önceliği nedeniyle yumuşama dönemi, Türkiye’nin ABD’nin küresel çıkarları açısından sahip olduğu jeopolitik önem üzerinde oldukça sınırlı bir etkiye sahipti. Diğer taraftan, 1960’lı yıllar Fransa’nın NATO’nun askeri kanadından ayrılması (1966) ve Danimarka ve Norveç başta olmak üzere bazı kuzeyli müttefiklerde NATO karşıtı duyguların ortaya çıkması gibi ittifakın bütünlüğünü tehlikeye atan bir takım gelişmelere sahne oldu (Maragkou, 2014, s. 650). Dolayısıyla Akdeniz’in ABD için var olan öneminin yanı sıra, ortaya çıkan söz konusu gelişmeler Türkiye’yi, ABD için stratejik öneminden ödün verilmesi zor bir ülke haline getirdi.

İkili ilişkilerde 1962’de Jüpiter füzelerinin sökülmesiyle başlayarak ard arda krizlerin yaşandığı ve Türkiye’nin çok boyutlu dış politika çabaları ile Amerikan otoritesine meydan okuduğu bir süreçte, Washington’ın geri çekilmeyi ve Türkiye’yi yatıştırmayı tercih etmesi tam da Türkiye’nin ABD’nin Soğuk Savaş’taki angajman politikaları

açısından sahip olduğu önem ile ilgiliydi. Bu açıdan, ülkedeki Amerikan etkisini sınırlandırarak Türkiye'nin otonom yetkilerini artıran ve böylece iki ülke arasındaki bağımlılık ilişkisini daha dengeli bir hale getiren (Balcı, 2017, s. 145) Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması (1969) bu durumun bir ürünü olarak ortaya çıktı. Aynı şekilde, iki ülke arasındaki ilişkileri Soğuk Savaş döneminin en düşük seviyesine getiren 1974 Kıbrıs harekatı ve ardından gelen Amerikan silah ambargosu kararına ilişkin olarak ABD tarafından atılan adımlar da benzer bir motivasyondan kaynaklanıyordu.

Buna göre Doğu Akdeniz'e ilişkin stratejik çıkarların varlığı, 1974 Kıbrıs harekâtının ardından Amerikan yönetiminin Türkiye'ye sert bir karşılık verme konusundaki isteksizliğinin de şüphesiz en temel nedeniydi. Nitekim "Süveyş Kanalı'nın yeniden ulaşılma açılma olasılığı, Sovyetler Birliği'nin Doğu Akdeniz'deki varlığını önemli derecede artırması, petrol taşıma yollarının korunması gerekliliği ve bölgedeki enerji kaynaklarının garanti altına alınması zorunluluğu gibi faktörler" ABD'nin Türkiye ile üst düzeyde iş birliği yapmasını zorunlu kılıyordu (Coufoudakis, 1977, s.131, aktaran Uslu, 2016, s.315). Ancak Amerikan Senato ve Kongresinin baskıları sonucunda silah ambargosu kararı 30 Aralık 1974'te onaylanarak 5 Şubat 1975'te uygulamaya girdi. Bununla birlikte, henüz 10 Nisan 1975 gibi erken bir tarihte Başkan Ford, Türkiye'nin ve Türk toprakları üzerinde bulunan üslerin ABD'nin güvenlik stratejileri ve Soğuk Savaş bağlamındaki çıkarları açısından sahip olduğu jeopolitik önemi göz önünde bulundurarak Kongre'den ambargonun kaldırılmasını talep etti. Söz konusu konuşmada Ford'un söyledikleri bu durumun bir kanıtı niteliğindeydi:

"Türkiye ile uzun süredir devam eden ilişkimiz sadece Türkiye'ye yapılmış bir iyilik değil; bu açık ve temel bir karşılıklı çıkardır. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin kenarında ve Orta Doğu'nun kapılarında yer almaktadır. Doğu Akdeniz'in, Batı Avrupa'nın güney kanadının güvenliği ve Batı ittifakının kolektif güvenliği açısından hayati önem taşıyor. Türkiye'deki ABD askeri üslerimiz NATO'nun savunması için olduğu kadar kendi güvenliğimiz için de kritik öneme sahiptir"

(Foreign Relations of the United States (FRUS), 1975).

Türkiye, Amerikan silah ambargosuna 25 Temmuz 1975'te ülkedeki ortak savunma tesislerindeki tüm operasyonları (İncirlik'teki NATO bağlantılı operasyonlar hariç) askıya alarak ABD açısından oldukça yıkıcı bir şekilde karşılık verdi. Bu üsler, Türkiye ile Doğu Akdeniz'deki NATO komutanlığı için bir hayli önemli olsa da asıl hayati fonksiyonu merkezi stratejik dengeyle, yani ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki nispi

nükleer vuruş kapasitesiyle ilgiliydi (Coral, 1977, s. 153). Bu açıdan ambargo kararı, ABD'nin silah sınırlama anlaşmalarının izlenmesi ve Sovyet kara, hava ve deniz faaliyetleri bağlamındaki istihbarat faaliyetlerine ilişkin ciddi sorunların doğmasına yol açtı. Nitekim Amerikan Savunma Bakanlığı tarafından yayınlanan “Türkiye’deki Elektronik İstihbarat Toplama Faaliyetlerinin Kaybının Etkisi” başlıklı raporda, kaybın sanıldığından daha büyük olduğu, Sovyet silah sistemlerinin gelişiminin izlenmesinde yüzde on beş, Güneybatı SSCB’deki askeri faaliyetlerin izlenmesinde ise ABD gözetleme kapasitesinde yüzde elliden fazla bir istihbarat kaybına uğranıldığı sonucuna varılarak, söz konusu kayıpların ancak kısmi olarak ve zaman ve paraya önemli ölçüde yatırım yaparak giderilebileceği ortaya konuluyordu (Asmussen, 2008, s. 286). Dolayısıyla Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan kriz süreci, ABD’nin bölgesel angajman politikalarına ve güvenlik çıkarlarına zarar verecek bir niteliğe bürünmüştü.

Soğuk Savaş’ta kritik bir rol oynayan üsleri yeniden kullanıma açmanın yolu ambargo kararının kaldırılmasından geçiyordu. Bu açıdan Türkiye’yi yeniden Batı ittifakına entegre etmek ve böylece Türkiye’deki üsleri yeniden işler hale getirmek isteyen Amerikan yönetimi, 6 ekim 1975’te ticari silah satış yasağını kaldırarak ambargoyu kısmen hafifletti (Balci, 2017, s.171-172). Başka bir deyişle, iki ülke ilişkilerindeki en derin krizlerden birine sebep olan silah ambargosu uygulamasında, ABD’nin bölgedeki angajman politikaları ve küresel stratejik çıkarları göz önünde bulundurularak kısa sayılabilecek bir süre içerisinde geri adım atıldı. Ancak bu kısmi girişim Türkiye’yi üsler konusundaki kararından döndürmeye yetmedi. 1978 yılına gelindiğinde, yani “ABD’nin İran’ı kaybetmek üzere olduğu ve bu yüzden Orta Doğu’da durumunun ciddi şekilde zayıflaması ve bölgedeki askeri üslerinden mahrum olması tehlikesiyle karşı karşıya olduğu bir” zamanda silah ambargosu bütünüyle yürürlükten kaldırıldı (26 Temmuz 1978) (Uslu, 2016, s. 323). Dolayısıyla ABD’yi bu konuda motive eden şey, “Türkiye’deki varlığını yeniden rayına oturtma” düşüncesi idi (Balci, 2017, s. 173).

Bu karar neticesinde Türkiye, üslere ilişkin uygulamasını geri çekti ve ABD, tam da ihtiyaç duyduğu bir sırada, ülkedeki üs haklarını yeniden elde etti (Kuniholm, 1983, s. 427). Sonuç olarak, ABD’nin Soğuk Savaş bağlamındaki çıkarları açısından Türkiye’nin sahip olduğu jeopolitik değer, Türk toprakları üzerindeki üsleri ikame edilmesi güç stratejik kaynaklar haline getirmişti. Dolayısıyla her ne kadar ambargo uygulaması ve sonrasında Türkiye’nin ABD’nin üs haklarını askıya alması, Türk-

Amerikan ikili ilişkileri açısından ciddi bir kopuşu temsil ediyor olsa da ABD'nin jeopolitik zorlamalar çerçevesinde gelişen angajman politikaları bu krizin derinleşmesini önleyen çok temel bir işlev gördü.

Başka bir deyişle, Türkiye'nin ABD'nin angajman politikaları içerisindeki önemi, diğer değişkenler düzleminde ortaya çıkan krizlerin ve meydan okuma davranışlarının büyüklüğünü hafifletti. Dolayısıyla Otorite-Otonomi Dengesi, Çıkarlar Dengesi ve Materyal Denge düzleminde ortaya çıkan değişkenler Türkiye-ABD hiyerarşik ilişkilerinde varoluşsal krizlere neden olurken, Angajman Dengesindeki mevcut dinamikler ABD'nin uzlaşma adımlarını mümkün kılmıştır.

3.4.2. Pakistan

ABD'nin Güney Asya'ya yönelik angajman politikaları “küresel düzeyde diğer büyük güçlerle rekabetinin yoğunluğuna ve tarzına bağlı olarak” dalgalı bir seyir izledi (Hilali, 2006, s. 69). Benzer şekilde, Pakistan'ın değeri de onun ABD'nin küresel stratejilerini geliştirmesine ve dış politika amaçlarını gerçekleştirmesine ne kadar katkı sağladığına bağlıydı. Bu doğrultuda Washington'ın Pakistan politikası “esas olarak doğu ve batıya bitişik bölgelerdeki ABD hedeflerini korumak ve hizmet etmek” üzere formüle edilmişti (Rose, 1978, aktaran Rizvi, 1993, s.86). Örneğin, ABD'nin 1950'lerde Pakistan'ı düzenine dahil etmesi ve bu ülkeyle askeri ittifaklara girmesi Washington'ın Sovyetler Birliği ve Çin'i çevreleme stratejisinin bir parçasıydı. ABD'nin Pakistan'a yönelik politikası daha geniş çerçevedeki politikalarının bir uzantısı olduğundan, küresel politikasındaki herhangi bir değişiklik kaçınılmaz olarak Washington'ın Pakistan'a yaklaşımı açısından belli bazı sonuçlar ortaya çıkarma potansiyeline sahipti (Rizvi, 1993, s. 85). Nitekim 1960'lı yıllarda gerek Amerikan politikasında yaşanan değişimler gerekse ortaya çıkan bir dizi uluslararası gelişme Pakistan'ın ABD'nin angajman politikaları içerisindeki yerini önemli ölçüde değiştirdi.

Pakistan'ın stratejik önemini azaltan ilk darbe, ABD'nin uluslararası güç dengesinin kendi pahasına değişmesini engellemek için ortaya koyduğu yeni stratejilerden geldi. Buna göre ABD, Sovyetler Birliği'nin 1950'lerin ortalarından itibaren elde ettiği önemli kazanımları göz önünde bulundurarak o güne kadar büyük ölçüde ihmal ettiği az gelişmiş bölgeleri ve bağlantısız ülkeleri dikkate alan bir anlayış ortaya koymalıydı. Bu politikanın temel amacı bağlantısız ülkelerde Sovyet ve Çin etkisini sınırlandırmak, bu

lkeleri daha az Komünist yanlısı bir çizgi izlemeye ikna etmek ve en önemlisi komünizmle mücadelede bu ülkelerin anlayış ve desteğini kazanmaktı (Barnds, 1972, s. 165-166). Bu, tam anlamıyla mttetikleriyle ilişkilerini terk etmek veya gevşetmek anlamına gelmese de ABD'nin 1950'lerde resmi ittifaklara sıkı sıkıya bağlılığı ve mttetiklerine yönelik askeri yardımı önceleyen politikasından önemli bir sapmayı beraberinde getirdi.

ABD'nin Güney Asya'daki önceliklerinin Hindistan lehine yeniden düzenlendiği söz konusu strateji bağlamında Washington, Hindistan'a "Asya'nın zgr ve gelişen lideri" haline gelmesinde yardımcı olmaya karar vermişti (Kennedy, 1960, s. 143). Bu durum, ABD ile Pakistan arasındaki hiyerarşik ittifakın çözülmeye başladığının ilk sinyali oldu (A3b). Ancak Pakistan'ın ABD'nin angajman politikaları açısından etkisi azalma trendine girse de Komünist meydan okumaların endişe verici olmaya devam ettiği bir iklimde (1961'de yapımına başlanan ve Batı Berlin'i abluka altına alan Berlin Duvarı Sovyetler Birliği'nin Avrupa ve Batı dünyası üzerindeki baskısının sürdüğünü göstermekteydi) sahip olduğu önemli istihbarat olanakları sayesinde stratejik önemini hala koruyordu. Öte yandan U-2 olayının ardından Sovyetler Birliği'nin Pakistan'a yönelik stratejik bir geri çekilme eğilimine girdiği ve Pakistan'ın bu konuda yeşil ışık yaktığı göz önünde bulundurulduğunda, Pakistan'ı Moskova'ya kaybetmemek ABD için hayati derecede önem taşıyordu (Foreign Relations of the United States (FRUS), 1961).

Pakistan'ın stratejik önemini azaltan ikinci gelişme, 1962 Çin-Hindistan savaşından sonra ABD'nin Hindistan'ı "Çin'in çevrelenmesi" politikasına entegre etme çabalarından geldi. Bu savaşı, basit bir sınır savaşı olmanın ötesinde "doğunun ekonomik ve siyasi liderliği için" verilen bir mücadele olarak gören Washington (Kennedy, 1960, s. 142-143), Asya kıtasının güvenliğini sağlama almak ve Çin'i sınırlandırmak için Hindistan'a silah yardımı programı başlatmış ve bu ülkenin güvenliğini sağlamlaştırmaya karar vermişti. Öte yandan bu savaşın ardından ABD, Sovyetler'in bölgedeki rolüne karşı daha hoşgrl bir tavır içerisine de girdi. Çin'i çevreleme konusunda ortak bir politikaya sahip olan Washington ve Moskova, Pekin'e bölgede etkisini ve rolünü genişletme fırsatı vermemek için temel olarak Güney Asya'daki bölgesel çatışmaları caydırmayı ve i istikrarsızlığı önlemeyi amaçlıyordu. Bu açıdan, iki ülkenin Güney Asya'ya ilişkin hedefleri arasında bir dereceye kadar

tamamlayıcılık vardı ve bu durum bölge üzerindeki rekabeti bir ölçüde sınırlandırmıştı (Sisson ve Rose, 1990, s. 255-256). Bu ise ABD'yi Pakistan'ın taleplerine karşı daha az duyarlı hale getirdi (A4b).

“1965-75 yıllarında ABD'nin Vietnam'a yönelik taahhütlerinin önceliği”, Amerikan politikaları içerisinde Pakistan'ın stratejik önemini azaltan bir diğer faktördü (A4b). “Hayati Amerikan çıkarlarının bulunduğu yerler dışında Asya'nın başka yerlerinde büyük taahhütlere izin” vermeyen (Sisson ve Rose, 1990, s. 255) ve Amerikan gündemini uzun süre meşgul eden bu politika, Washington'ın alt kıtaya olan ilgisini kaybetmesine neden olmuş ve bu süreçte ABD bölgede daha düşük bir profil üstlenmişti.

Pakistan'ın varlık özgüllüğünü (asset specificity) azaltan bir başka gelişme ise bu dönemde fonksiyonel düzeyde yaşanan gelişmelerdi. Pakistan'ın ABD'nin uluslararası politikaları bağlamındaki en önemli yararlılığı, Pakistan topraklarındaki üs ve tesislerin ABD'nin Sovyetler Birliği ve Çin'i gözetim altında tutması konusunda sağladığı avantajdan kaynaklanıyordu. Bunlar arasında özellikle Badaber üssü, istihbarat toplama faaliyetleri içerisindeki kritik konumu nedeniyle 1950'li yıllar ve 1960'lı yılların başlarında ABD ulusal güvenliği için büyük önem taşıyordu. Ancak kıtalararası füzelerin (ICBM) ortaya çıkışı ve “1960'ların ortalarında ABD uzay uydularının Sovyet iletişimini engelleyebilecek kapasitede faaliyete geçmesinden sonra, Badaber tesisinin önemini azaldı” (Kux, 2001, s. 174). Öyle ki 1969 yılına gelindiğinde Pakistan'ın, stratejik değer kaybının ve ABD ile kötüleşen ilişkilerin etkisiyle dış ilişkilerini çeşitlendirmek ve böylece ABD etkisini dengeleme amacı doğrultusunda Badaber üssünün kullanım sözleşmesini yenilemeyi reddederek tesisi kullanıma kapatması Washington'da ciddi bir tepki dahi uyandırmamıştı. Öte yandan, 1977 yılına gelindiğinde ABD'nin “Güneybatı bölgesindeki diğer ülkelerle ilişkilerini güçlendirmesi göz önüne alındığında, Pakistan'ın coğrafi konumu artık eskisi kadar önemli değildi.” Nitekim Pakistan, jeopolitik olarak “ABD'nin petrol ihracatı yaptığı üç ülkeden ikisi olan İran ve Suudi Arabistan'ın gölgesinde” kalmıştı (Soomro, 2020, s. 41) (A4b).

1960'lı yıllarda Komünist saldırganlık korkusunun azalması ve bilhassa 1965 savaşı ile birlikte Pakistan'a -ve tabi Hindistan'a- olan güveninde yaşanan düşüş, ABD'nin alt kıtanın savunmasına yönelik ilgisini aşındırarak, angajmanı önemli ölçüde azaltmasına

yol açtı (A4b). Bu savaş, “Pakistan ve Hindistan’ın aralarındaki düşmanlıklara odaklanmaları halinde ABD’nin alt kıtanın savunması için kaynak aktarmasının pek anlamlı olmayacağını farkına” varılmasına neden olmuştu (Barnds, 1972, s. 222). ABD, Pakistan ile olan hiçbir savunma anlaşmasını veya taahhüdünü terk etmemiş olsa da Pakistan’ın Hindistan ile arasındaki çekişmelerle fazlaca meşgul olması nedeniyle onu Komünist güçlere karşı bir müttefik olarak görme eğilimi bu dönemde önemli ölçüde zayıfladı. Öte yandan “yerel komünist partiler iktidarı ele geçirmekten uzak görünüyordu ve SSCB ile Çin, Afro-Asya dünyasında Güney Asya’daki kazanımlarını daha az kaygı verici gösterecek kadar gerileme yaşamıştı” (Barnds, 1972, s. 222).

3.5. Değerlendirme

Bu bölümde, Türkiye-ABD ve Pakistan-ABD asimetrik ittifak ilişkilerinde yaşanan kriz dönemleri incelenmiş ve çalışmanın teorik bölümünde ortaya koyulan argümanlar bağlamında analiz edilmiştir. İnceleme sonucunda elde edilen bulguların krize ilişkin elde edilen teorik argümanlarla önemli ölçüde tutarlı olduğu tespit edilmiştir.

1960’lı yıllar, Türkiye topraklarında konuşlu bulunan Jüpiter füzelerinin Türkiye’nin iradesi dışında sökülmesiyle son bulan Küba Krizi, Johnson Mektubu, üslerin ikili anlaşmalara aykırı bir biçimde NATO dışı amaçlarla kullanılması ve U-2 uçaklarının Sovyetler üzerinde casusluk amacıyla uçurulması gibi ABD’nin ikili ilişkilerdeki haklarını aşırı kullanması (overreaching) sonucunda önemli gerginliklere sahne oldu. ABD’nin bu şekilde ve üstelik Türkiye’nin güvenliğini doğrudan etkileyebilecek olaylarda bütünüyle tek taraflı hareket etmesi, Türkiye’yi hegemonik patronuna karşı çıkma konusunda harekete geçirdi (A1c). Hiyerarşik sözleşmeyi istismar eden girişimlerinin yanı sıra ABD’nin Türkiye’nin ulusal çıkar olarak tanımladığı Kıbrıs ve Ankara tarafından bütünüyle bir iç mesele olarak görülen haşhaş üretimi konularında Türkiye’yi çıkarları aleyhinde davranmaya zorlayan politik baskıları ve uyguladığı bazı zorlayıcı tedbirler belli haklar ve yükümlülükler dahilinde egemenliğinin bir kısmını devrederek Amerikan düzenine dahil olan Türkiye’nin bir otorite olarak ABD’ye olan güven duygusunu da zedeledi (A1c). Bu durum, Ankara’nın ABD’ye bağımlılığını azaltmak ve böylece Amerikan düzeninde olmanın getirdiği sınırlı otonomiye çözmek için daha dengeli bir politika arayışına girmesine neden oldu.

Pakistan-ABD ilişkisinde de benzer dönemlerde ve bağlamlarda sorunlar ortaya çıktığı görülmektedir. İlk kriz dönemindeki sorunlar temel olarak Pakistan'ın ABD'nin hiyerarşik ilişkideki sorumluluklarına ilişkin beklentileri ile Amerikan politikaları arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanmıştır. 1947 bölünmesinin travmaları doğrultusunda Pakistan'ın ABD'den temel beklentisi, Hindistan'a karşı bağımsızlığını ve İslami kimliğini güvence altına alması ve ihtilaflı bölgeler konusunda güçlü bir konumdan müzakere yapabilmesini kolaylaştırmasıydı. Nitekim 1950'li yıllarda ABD ile kurduğu ittifak, Pakistan'ın Hindistan gibi tehdit unsurları karşısında ülke güvenliğini sağlama almasına ve böylece otonomisini korumasına yardımcı olmuştu. Ancak 1960'lı yıllarda değişen çıkar algılamalarıyla birlikte ABD'nin Hindistan'la işbirliğini önceleyen yeni bir strateji benimsemesi ve Afganistan ve ardından Hindistan ile girmiş olduğu savaşlarda Pakistan'a destek vermemesi ve hatta yardımları kesmesi Pakistan'ı otonomisini koruma noktasında önemli ölçüde sıkıntıya soktu (A1c). Bilhassa ABD'nin Çin'e karşı Hindistan'ı güçlendirme politikası sonucunda Pakistan'ın Hint tehdidi karşısındaki nitel ve nicel gücü önemli bir gerileme yaşadı. Daha da önemlisi ABD, Keşmir üzerindeki anlaşmazlığın giderilmesi konusunda yardımcı olmak bir yana 1965'te her iki ülkeye de uyguladığı ambargoyla Keşmir savaşında Hindistan'a avantaj sağlamıştı. Benzer bir şekilde, 1971 Pakistan iç savaşı sırasında Batı Pakistan'ın güvenliği konusunda destek sağlamasına rağmen, Doğu Pakistan'ın kaybına açıkça izin vermişti. Dolayısıyla ABD'nin Hindistan gibi başlıca tehdit kaynakları karşısında Pakistan'ın otonomisini korumasına destek olan bir müttefik olmaktan çıkması İslamabad'ın bu ittifaka bağlılığının zayıflamasına neden oldu.

Öte yandan, bu dönemde Soğuk Savaş zorunluluklarının azalmasıyla Amerikan dış politikasında ağırlık kazanan liberal stratejiler ikili ilişkileri kötüleştiren bir başka etkeni. Nükleer silahların yayılmasının önlenmesini ve insan haklarını merkeze alan bu yeni strateji, ABD için "Pakistan'ı bir kazançtan çok bir sorun haline getirdi" (Zaman, 2014, s. 80). Bu bağlamda Pakistan'ı nükleer programından caydırmak için ekonomik yardım ve silah satışını durdurmak gibi bazı zorlayıcı tedbirlere başvurdu. Pakistan açısından, ülke güvenliğini doğrudan ilgilendiren bir konuda gerçekleşen bu müdahale, ABD'nin kendi çıkarları söz konusu olduğunda Pakistan'ın egemenliğine saygı duymadığının ve ülkenin içişlerine müdahalesinin açık bir göstergesiydi. Dolayısıyla Hindistan'a karşı güvenliğini artıracak ve böylece egemenliğin korunmasına önemli

ölçüde katkı sağlayacak kritik bir konuda hiyerarşik liderinin sınırlandırma girişimlerine Pakistan, ittifakın bazı yönlerinden çekilerek (CENTO'dan ayrılarak) karşılık verdi.

Bu açıdan burada asimetrik ittifak ilişkileri bakımından çarpıcı nitelikte olan ve Türkiye'nin durumundan farklı nokta ABD'nin Pakistan'ın temel tehdit kaynağı olan Hindistan karşısındaki güvenliğini ve dolayısıyla otonomisini açıkça riske atmasıydı. Türkiye'nin Amerikan düzeni ile krizi temel olarak ABD'nin sahip olduğu otoriteyi aşırı kullanması ve Türkiye'yi çıkarları aleyhine tercihlere zorlamasından kaynaklanıyordu.

İki kutuplu sistemde 1960 ve 70'li yıllarda görülen yumuşama (detant) trendinin (A1d), 1950'li yılların rekabet yoğun döneminin (A1b) devlet davranışları açısından ortaya çıkardığı sistemik engeli ortadan kaldırması, Türkiye'ye Amerikan düzeni içerisinde otonomi artırma imkanı tanıdı. Dolayısıyla hegemon güç ile hiyerarşik altları arasında sıkı bağılıklar üreten sıkı iki kutuplu düzende yaşanan değişim, hiyerarşi içi dinamiklerde dönüşümü beraberinde getirmiş ve Türkiye'ye literatürde “görelî özerklik” olarak tanımlanan ABD'den bağımsız politikalar üretme kabiliyeti kazandırmıştır. Üstelik sistemdeki bu değişim, ABD tarafından maruz kaldığı politik baskılar ve Washington'ın otorite aşımı (A1c) karşısında Ankara'nın ABD'ye karşı çıkma pratiğini mümkün kılan bir dinamik işlevi görmüştür. Öte yandan yumuşama döneminin Türkiye üzerindeki en önemli etkilerinden biri şüphesiz Sovyetler Birliği'nden algıladığı tehdidin nispeten azalması olmuş ve bu durum Türkiye'nin güvenlik gereksinimleri bakımından ABD'ye olan bağımlılığını azaltmıştı.

Hiyerarşiler arası dinamikler, Pakistan dış politikasının ve güvenlik algısının ikincil bir bileşeni olması (birincisi Hindistan) nedeniyle İslamabad'ın Amerikan düzenine katılımında olduğu gibi ABD ile yaşadığı krizlerde de dolaylı bir etkiye sahip olmuştur. Bir başka deyişle, Pakistan'ın 1960'lı yıllarda başlayan ABD'den uzaklaşma eğilimi, ABD ile SSCB arasındaki ilişkilerin doğasından ziyade kendi hayatta kalma stratejileriyle ilgiliydi. Yukarıda bahsedildiği gibi ABD'nin Hindistan yöneliminin Pakistan'ın güvenlik algısında önemli bir gedik açması, onu uluslararası sistemde yaşanan değişimin sağladığı avantajla hiyerarşik liderinin gazabını üzerine çekmeden alternatif yönelişlere itmiştir. Nitekim ABD'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde yumuşama sürecinin yaşandığı, bunun karşısında ABD'ye karşı sert ve uzlaşmaz bir politika izlenmesi gerektiğini savunan Çin'in başlıca tehdit haline geldiği bir dönemde

Pakistan'ın Çin ile yakınlaşması, şüphesiz İslamabad'ın ABD ile ilişkilerini doğrudan Soğuk Savaş'taki rekabet ve/veya işbirliği dinamikleri perspektifinden görmediğini göstermektedir. Henüz Temmuz 1961'de Hindistan'a yapılan yoğun Amerikan yardımları üzerine Ayub Khan'ın Pakistan'ın SEATO'dan ayrılabilceğini ve "Hindistan'ın çok güçlenmesi halinde...Çin'in korumasını istemekten başka alternatifleri" olmayacağını söylemesi bu durumu açık bir şekilde göstermektedir (Zaman, 2014, s.45). Dolayısıyla uluslararası sistemde yaşanan değişim Pakistan'ın bu dönemde Sovyetler Birliği'yle ilişki kurmasını bir noktada açıklayabiliyorken, Pekin'le kurduğu yakın bağları açıklamakta yetersiz kalmaktadır. İslamabad'ın Çin ile yakınlaşma stratejisi daha çok, ABD'nin Hindistan'la yakınlaşmasının uyandırdığı güvenlik ve egemenlik noktasındaki kaygıları (olası bir Hint saldırı durumunda Çin'in desteğini almak) bağlamında izah edilebilir.

Vaka çalışmaları, hem hegemonun otoritesini aşması durumunda asimetrik ittifak ilişkisinde meydana okumaların ortaya çıkabileceğini varsayan **A1c** argümanı ile hem de iki kutuplu sistemde yaşanan yumuşama eğiliminin hiyerarşik ilişkilerde krize sebep olabilecek etkide bulunduğunu iddia eden **A1d** argümanı ile tutarlı bir görüntü sergilemektedir.

II- Çalışmada örneklem ülkeleri temsil eden Türkiye ve Pakistan'ın ABD düzenine katılım sürecinde gözlemlenebilen benzerlik ve farklılıklar, asimetrik ittifak ilişkilerinin sürdürülmesi noktasında karşılaşılan güçlüklerin ve ortaya çıkan krizlerin ulaştığı boyutların daha iyi anlaşılması ve açıklanması noktasında önemlidir. İttifaka katılım şekil ve koşullarındaki farklılıklar, iki ülkenin ABD ile yaşadıkları kriz süreçlerinin nedensellik ve dinamikleri bakımından farklı bir görüntü sergilemesinin de en temel sebebidir.

Türkiye-ABD ilişkisinde temel olarak, ortak değerler ve çıkarlara dayalı bir ittifak ilişkisinden söz edilebilir. Ancak hemen bütün asimetrik ittifak ilişkilerinde olduğu gibi Türkiye-ABD ilişkilerinde de çıkar algılamalarının farklılaştığı dönemler söz konusudur. İkili ilişkilerde Soğuk Savaş dönemindeki kriz sürecini temsil eden 1960 ve 70'li yıllarda, Türkiye'nin yerel/ulusal çıkarlarının ABD'nin küresel çıkarlarıyla çatışması, ittifak ilişkisinde ortaya çıkan sorunların önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu dönemde ABD'nin Kıbrıs konusunda Türkiye'nin beklentisinin aksine taraflara eşit mesafeli bir tutum sergilemesi, Türkiye açısından Amerikan

düzenindeki varlığını mevcut haliyle sürdürmeyi oldukça maliyetli bir hale getirmişti. Bir başka deyişle, ABD'nin daha genel Soğuk Savaş çıkarları doğrultusunda (NATO ittifakında çatlak oluşmasını engellemek ve Batı ittifakının çıkarlarını korumak) Kıbrıs meselesinde Türkiye ve Yunanistan arasında tarafsız bir politika takip etmesi, Ankara'nın çıkarlarıyla çatışmanın ötesinde Türkiye'nin bu düzenden sağladığı faydanın egemenlik devrinin maliyetini karşılayacak ölçüde olmadığını ortaya koydu.

Öte yandan, ABD'nin iki önemli müttefiki arasında yaşanan ve NATO'yu ve topyekun Batı ittifakını zayıflatma potansiyeline sahip böylesi bir konuda taraflardan birinin (Türkiye veya Yunanistan) lehinde bir tavır sergilemesi pek de olası değildi. Nasuh Uslu'nun da belirttiği gibi “Amerikalılar için önemli olan, Kıbrıs'ta kimin haklı, kimin haksız olduğu ya da hangi yönetimin meşru hangisinin olmadığı değil, fakat adadaki anlaşmazlıkları ve çatışmaları kontrol altında tutup bir Türk-Yunan savaşına dönüşmesine mani olmaktır” (Uslu, 2016, s.291). Dolayısıyla burada amaç, hem Türkiye'nin hem de Yunanistan'ın Batı ittifakından uzaklaşmasını engellemektir. Amerikan yönetiminin, Türkiye'nin ikinci bir harekate kalkışması durumunda bu ülkeye yönelik askeri yardımın kesilmesi yönündeki önerileri reddetmesi tam da Türkiye'nin Amerikan düzeninden uzaklaşmasını önlemek içindi.¹³¹

Öte yandan, Pakistan'ın bir hegemon güçle küçük bir devlet arasındaki asimetrik ittifak ilişkisini kuran temel dinamik olan güvenlik-otonomi pazarlığının (Türkiye'nin durumunun aksine) arzu edilen şekilde sonuçlanmamış olması, ittifak içi dinamiklerin Türkiye-ABD ilişkilerine kıyasla daha kırılgan olmasına neden olmuştur. Bu durum, Pakistan-ABD ilişkisinde çıkar çatışmalarının neden olduğu krizlerin hem daha çeşitli olmasını hem de daha derin yaşanmasını beraberinde getirmiştir.

ABD-Pakistan ilişkilerindeki temel sorun iki ülkenin uluslararası sistemdeki konum ve rollerindeki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Süper bir güç olarak ABD, küresel çıkarlara sahipti ve dış politikası temel olarak Sovyetlerle rekabet ve komünist yayılmayı engellemek üzerinden şekillenmekteydi. Pakistan ise bölgesel nitelikte, dolayısıyla daha sınırlı güvenlik çıkarlarına sahipti ve Islamabad'ın birincil amacı temel tehdit kaynağı olarak gördüğü Hindistan'ın askeri gücünü dengelemektir (Rizvi, 1993, s. 85). İki

¹³¹ Dışişleri Bakanı Kissinger bu konuda, “Türkiye ile Yunanistan'ın savaşmasını elbette arzu etmiyoruz ama öyle bir durumda Türkiye bizim için daha önemli... Türkler tekrar bir harekate girişirlerse Güvenlik Konseyi'nde aleyhlerinde karar çıkacaktır ve Sovyetler bunu onlara karşı kullanacaktır. Bazı meslektaşlarım, onlara yardımı kesmek istiyor. Bu tek kelimeyle bir felaket olur. Türklerin Kıbrıs'ın üçte birine sahip olmaması için Amerika açısından bir neden yok” demiştir (Asmussen, 2008, s. 212).

devletin bu şekilde farklı amaçlar için ittifak kurması ve farklı çıkarlara sahip olması, ABD-Pakistan ilişkisinin periyodik krizlerle test edilmesinin şüphesiz en temel sebeplerindendi. Yani ilişkiyi sürdürmede karşı karşıya kalınan zorluklar, büyük ölçüde “ tarafların ittifakta aradığı farklı çıkarlar” nedeniyle ortaya çıktı (Kabir, 2016, s. 154). Örneğin, ABD’nin “küresel çevreleme stratejisi onu yalnızca Pakistan’a bağlamakla kalmadı, Pakistan’ın Çin ve Hindistan gibi sırasıyla bölgesel dost ve düşmanlarını da kucakladı.” Benzer şekilde Pakistan da temel çıkarı olan bölgesel güvenliğini sağlamlaştırmak için (bilhassa Hindistan’a karşı) yalnızca ABD’ye bağlı kalmadı ve hem Çin hem de İsrail karşıtı Arap devletleriyle ilişkiler kurma ve daha da önemlisi nükleer silahlara sahip olma kararlığını gösterdi (Zaman, 2014, s.82). Dolayısıyla Pakistanlı diplomat Tariq Fatemi’nin de çok yerinde olarak belirttiği gibi aslında “iki ülkenin bir araya geldiği” temel, “bu ilişkiyi saran gelecekteki kargaşanın tohumlarını da içinde” barındırmıştı (Zaman, 2014, s.15). Bir başka deyişle, iki ülkeyi aynı düzen içerisinde bir araya getiren nedenler ve dinamikler aynı zamanda karşılıklı suçlamaların ve krizlerin de kaynağı oldu. Tam da bu nedenle, bazı örtüşen çıkarlara rağmen (bilhassa 1950’ler ve 1980’lerde), iki ülke pek çok konuda çıkar çatışması yaşamış ve bu durum ikili ilişkilerin inişli-çıkışlı bir seyir izlemesine neden olmuştur.

“Başlangıçtan itibaren ilişkinin temelinde yatan farklı stratejik hedefler, fırsat ve zorunluluk ortaya çıktığı anda iki müttefiki farklı stratejik yönlerle çekmeye başladı” (Zaman, 2014, s.79). Katılım sürecinin anlatıldığı bölümde de vurgulandığı gibi potansiyel bir bölgesel müttefik olarak Hindistan, ABD’nin her zaman ilk tercihi olmuştu. Bununla bağlantılı olarak, Washington 1959’da ortaya çıkan Hint-Çin sınır anlaşmazlığı ve ardından 1962’de başlayan savaşla birlikte ortaya çıkan fırsatı değerlendirerek Hindistan’la ilişkilerini güçlendirdi. Bu durum Pakistan’ın güvensizliğini daha da derinleştirdi ve onu, ABD’nin öncelikli çıkarlarına aykırı bir şekilde (1970’lere kadar), Çin yönünde alternatif bir dengeleyici aramaya yöneltti. Sonuçta bu iki durum, Pakistan ve ABD’nin birbirlerinin düzene bağlılık ve sadakatleri konusunda şüphe etmelerine neden oldu.

1960’ların başından itibaren ABD’nin Hindistan’a ekonomik ve askeri yardımı, Sovyetler Birliği’nin gazabını Pakistan üzerine çeken U-2 krizi ve 1965’te Hindistan ile arasında çıkan savaşta ABD’nin uyguladığı silah ambargosu gibi ikili ilişkilerde yaşanan çıkar çatışmaları Pakistan’ın (kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilme

yetisini artırmak için) dış politikada daha dengeli bir yaklaşım benimsemesini beraberinde getirdi. Bu dönemde Pakistan için en büyük hayal kırıklıklarından bir tanesi de şüphesiz Keşmir anlaşmazlığında Washington'ın desteğini alamamasıyla ilgiliydi. Öyle ki 1962'de Çin ile savaş halinde olması nedeniyle Hindistan'ın Batı'nın acil desteğini talep ettiği dönemde dahi Yeni Delhi üzerinde elde ettiği bu nüfuzu Keşmir'de Pakistan lehine kazanım elde etmek için kullanmamıştı. Esasında Keşmir konusunda da tarafların farklı çıkarlarının yansımaları söz konusuydu. Nitekim "Pakistan'ın Keşmir'e sahip olmasına izin verilmiş olsaydı, Çin'in Pakistan üzerinden Hint Okyanusu'na stratejik erişimi olacaktı. Dolayısıyla Keşmir'in Pakistan'ın bir parçası olmasına izin vermek ABD'nin çıkarına değildi ve hâlâ da öyle" (Zaman, 2014, s.82). Sonuçta ABD'nin Keşmir konusunda sürdürdüğü bu ısrarlı tarafsız tutumu Pakistan'ın Hindistan karşısındaki konumunu orantısız bir şekilde zayıflatarak krizler silsilesine bir yenisini daha ekledi.

Başlangıçta ABD, Pakistan'ı Sovyetler Birliği ile rekabeti bağlamında tanımladığı çıkar algılamaları bakımından değerlendirmişti. Ancak 1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde başlayan yumuşama sürecinin Çin'i başlıca tehdit kaynağına dönüştürmesi Amerikan çıkarlarının bir bakıma yeniden tanımlanmasına yol açtı. Bu bağlamda Hindistan, sahip olduğu güç ve Çin ile tarihsel rekabeti bağlamında Pekin'i dengeleyebilecek potansiyel bir müttefik olarak belirdi.

III-1960 ve 70'li yıllar ABD'nin siyasi, askeri ve ekonomik anlamda gerileme sürecine girdiği bir dönem görüntüsündedir. 1950'li yılların sonlarından itibaren Amerikan düzeni içerisindeki Avrupalı devletlerin gösterdikleri ekonomik gelişmenin ABD'ye olan bağımlılıklarını azaltmasının bir sonucu olarak Amerikan ekonomisi sürekli olarak dış açık vermeye başladı. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak ABD, Türkiye'ye vermekte olduğu yardımı ittifakın diğer güçlü ülkeleri (Avrupa ve OECD ülkeleri) tarafından paylaşılmasını öngören bir politika değişikliğine gitti. Bu amaçla kurulan Konsorsiyum tarafından Türkiye'ye verilen yardımların beklentileri karşılamaması bir yana ABD'nin Türkiye'nin materyal ihtiyaçlarının karşılanmasındaki payının azalması Washington'ın Ankara üzerindeki etkisini sınırlandıran bir etki yarattı. Üstelik ABD'nin Vietnam'daki yoğun askeri angajmanı sebebiyle 1960'ların ikinci yarısında cari açıkta yaşanan ciddi artış durumu daha da kötüleştirmiş ve Türkiye'nin aldığı yardımda ciddi bir düşüş yaşanmıştır (A3b).

İronik bir şekilde, bu dönemde Amerikan savunma konseptinde yaşanan değişim (“kitlesel karşılık”tan “esnek karşılık” stratejisine) nedeniyle konvansiyonel güç artışı ile ordu ve silah sistemlerinin modernizasyonunun gerekli hale gelmesi ve yine bu bağlamda artan savunma masrafları dış yardıma duyulan ihtiyacı daha da artırmıştı. Dolayısıyla bu durum Türkiye’nin beklentileri ile yapılan yardım miktarı arasında derin bir uçurum yarattı. İki ülke arasında materyal ilişkiler bakımından yaşanan krizin zirve noktası, 1974 Kıbrıs müdahalesinin ardından uygulamaya koyulan ve Türkiye’nin ekonomisine ve savunma kapasitesine önemli ölçüde zarar veren silah ambargosu oldu. Öte yandan, Pakistan-ABD ilişkisinde bu krizin daha derin yaşandığını gözlemlemek mümkündür. Asimetrik bir ittifak ilişkisine katılan küçük devletler, hegemon gücün ya resmi olarak taahhütte bulunarak ya da silah transferi yoluyla ülke güvenliğinin garantörü olarak hizmet etmesini beklemektedir (Carney, 1989,s.47, aktaran Waheed, 2017, s.74). Buna göre, Pakistan’ın Amerikan düzenine katılım şekli dikkate alındığında materyal nitelikli yardımların bu ilişkilerin sürdürülmesinde son derece kritik bir role sahip olduğu kolaylıkla görülebilir. Bir kıyaslama yapıldığında, Türkiye bir taraftan ABD’den ülkeyi ekonomik ve askeri anlamda güçlendirecek materyal yardımlar alırken diğer taraftan da ABD’nin nükleer şemsiyesine ve SSCB karşısında savunma garantisine sahipti. Ancak Pakistan ABD ile ilişkilerinde bu ikincisinden, yani temel tehdit kaynağı olan ülkeye (Hindistan) karşı savunma garantisinden yoksun kalmıştı. Tam da bu nedenle, askeri ve ekonomik yardımlar Pakistan için mevcut durumda çok boyutlu bir işleve sahipti ve şüphesiz Pakistan’ın bu ittifaktan elde ettiği en önemli kazanım bu yardımlardı. Bir başka deyişle, Amerikan yardımları sadece Pakistan’ın askeri ve ekonomik gücünü artırmakla kalmıyor, aynı zamanda hem ülkenin Hindistan karşısında güvenliğini sağlıyor hem de Amerikan düzeni içerisinde elde ettiği fayda bakımından ABD ile arasındaki çıkar farklılıklarının neden olduğu açığı dolduruyordu. Tam da bu yüzden, Türkiye’nin durumundan farklı olarak, Pakistan’ın bu kriz sürecinde “alternatif bir silah tedarikçisi ve ekonomik geliştirici olarak” yöneldiği Çin, o günlerden günümüze Pakistan’ın yerleşik bir materyal kaynağı haline geldi. Pakistan’a verilen yardımların ülkenin ABD için stratejik önemiyle ilişkilendirilmesi, yardım akışının, bilhassa da askeri nitelikte olanların, dalgalı bir seyir izlemesine neden oldu. Bu da sonuçta ittifak içi ilişkilerin inişli çıkışlı bir seyir izlemesini beraberinde getirdi. Yardım miktarında yaşanan azalmanın yanı sıra ABD’nin alt kıtaya yönelik

stratejisinde ortaya çıkan değişim de ABD'nin Pakistan'ın gözünde varlık özgünlüğünü yitirmesinde aynı ölçüde etkili oldu. Nitekim dış yardımlar Pakistan için Hindistan karşısında bir güvenlik garantisi anlamına geldiğinden, Hindistan'la arasındaki askeri dengenin bu iki sebeple aleyhine dönmesi Pakistan'ı mümkün olan her yolla silah tedarikini sürdürme konusunda harekete geçirdi. Dolayısıyla bu yardımlarda yaşanan kesintiler ve Pakistan-Hindistan savaşı ile nükleer meselede olduğu gibi uygulanan ambargolar, yalnızca ABD'nin güvenilir bir tedarikçi olduğuna yönelik güveni sarsmakla kalmadı aynı zamanda Amerikan düzeninin ülkenin güvenliğini sağlamlaştırdığı düşüncesinin yara almasına da neden oldu.

Sonuçta, hegemonun güç kaybı neticesinde yardım miktarında yaşanan azalma ile ABD ile yaşanan anlaşmazlık ve çıkar uyuşmazlıklarının bir sonucu olarak uygulanan silah ambargoları ve yardımların koşullu hale getirilmesi (bazı belli konularda verilecek tavizlere ya da politika değişikliklerine bağlanması) gibi Türkiye ve Pakistan aleyhine askeri/ekonomik sonuçlar doğuran dinamikler iki ülkenin düzene bağıllığını zayıflattı. Dolayısıyla yaşadığı güç kaybı nedeniyle ABD'nin materyal bir kaynak olarak cazibesini yitirmesi bir yana, alt devletlerinin askeri ve ekonomik ihtiyaçları bakımından sahip olduğu ayrıcalıklı konumu bir siyasal baskı ve cezalandırma aracına dönüştürmesi hem Türkiye hem de Pakistan ile olan ilişkilerde krizi beraberinde getirdi (A3b). Söz konusu gelişmelere paralel olarak, uluslararası sistemdeki yumuşama dinamikleri ile birlikte alternatif dış yardım olanaklarının ortaya çıkması (A3c) materyal ihtiyaçlarını karşılamakla kendi çıkarlarını önelemek arasında kalan/bırakılan Türkiye ve Pakistan için önemli bir fırsat doğurdu. Nitekim bu ikilemi ortadan kaldırmanın ve ülkelerinin ABD'nin koşullu girişimlerinden kaçınma kabiliyetini artırmanın yolu şüphesiz ABD'ye bağımlılığı azaltmaktan geçiyordu ve tam da bu nedenle iki ülke uluslararası sistemde ortaya çıkan yumuşama ve çok merkezlilik dinamiklerini avantaja çevirdi.

IV- Türkiye-ABD ilişkilerinin 1964-1980 dönemi açısından öne çıkan önemli bir özelliğini, Türkiye'nin ABD'nin güvenlik çıkarları ve küresel stratejileri içerisindeki istikrarlı yerinin, yaşanan tüm krizlere rağmen ikili ilişkilerin belli bir seviyede tutulmasını ve ciddi gerginliklerin tersine çevrilmesini mümkün kılması oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, angajman dengesi bağlamındaki dinamiklerin

Türkiye'nin lehine olması 1960 ve 70'li yıllarda süren kriz sürecini içinden daha kolay çıkılabilir hale getirmiştir.

Uluslararası sistemde ortaya çıkan yumuşama, “Soğuk Savaş'ta siyasi bir çözüme ulaşmakla ilgili değildi” daha çok “süper güçlerin iç huzursuzluklarla başa çıkmalarını ve kendi blokları üzerindeki hakimiyetlerini sürdürmelerini ve yeniden savunmalarını kolaylaştırmayı” amaçlıyordu (Pedaliu, 2009, s. 735). Tam da bu yüzden yumuşama ruhu, ABD için Soğuk Savaş'taki genel güvenlik stratejileri açısından ve dolayısıyla Türkiye'nin Soğuk Savaş'taki stratejik önemi üzerinde sınırlı bir etkiye sahipti. Nitekim Soğuk Savaş'ta Amerikan yönetimlerinin Akdeniz bölgesine attığı değer yumuşamanın zirve yaptığı dönemde de azalmadan devam etti (Maragkou, 2014, s. 647). Bu nedenle ABD, Türkiye üzerindeki nüfuzunu gevşetmeye hazır değildi.

1960'larda Sovyetler'in Akdeniz'de genişleyen filosunun temsil ettiği meydan okuma ve NATO içerisinde ortaya çıkan iki kritik gelişme, Türkiye'yi safta tutmayı gerekli kılıyordu. Nitekim ülkedeki tüm NATO tesislerinin tasfiyesiyle sonuçlanan ve bu nedenle ittifak üzerinde ciddi bir baskı oluşturan Fransa'nın NATO'nun askeri kanadından çekilmesi ve bazı kuzeyli müttefiklerde artan NATO karşıtı duygular, ittifakın bütünlüğü konusunda ciddi endişelerin doğmasına neden olmuştu (Maragkou, 2009, s. 350). Dahası, İtalya ve İspanya'nın çıkarma haklarını kısıtladığı bu dönemde NATO, Arap limanlarının kaybını Türk ve Yunan limanları ile telafi etmek zorunda kalmıştı (Maragkou, 2014, s. 650). Bölgede Sovyet nüfuzunun önlenmesi ve maddi çıkarların korunması gibi Amerikan ulusal güvenlik ve küresel politikalarının ağır basan gereklilikleri, yaşanan krizlere rağmen Türkiye ile temasın sürdürülmesini zorunlu kılıyordu. Şüphesiz ABD'nin Ortadoğu'daki rolüne ve Güney Avrupa'nın güvenliğine katkıda bulunan ve Akdeniz'de kazandığı üstün konumu muhafaza eden askeri üs ve tesisleri korumak, Amerikan çıkarları açısından temel bir öneme sahipti. Üstelik Türkiye, hem SSCB'ye hem de Yakın Doğu'ya yakınlığına paralel olarak Karadeniz'den Akdeniz'e uzanan Boğazlar'ın kontrolünü elinde bulundurması nedeniyle NATO'nun hayati önemdeki güneydoğu kanadının, dolayısıyla Amerikan çıkarlarının, önemli bir garantörü konumundaydı. Dolayısıyla Batı ittifakının istikrarının korunması ABD'nin Soğuk Savaş politikalarının değişmez bir unsuru olduğu sürece Türkiye, ABD için stratejik öneminden ödün verilmesi zor bir ülkeydi.

Örneğin, tam da ikili ilişkilerde önemli krizlerin yaşandığı ve Türkiye'nin Amerikan otoritesine meydan okuduğu bir süreçte, ABD'nin Ankara'nın o güne dek imzalanmış olan 55 gizli anlaşmanın OSİA (1969) adı altında tek bir metin haline getirilmesi önerisini kabul ederek Türkiye'yi yatıştırmayı tercih etmesi, şüphesiz Türkiye'nin ABD'nin Soğuk Savaş'taki angajman politikaları açısından sahip olduğu önemle ilgiliydi. Benzer şekilde, 1974'teki Kıbrıs hareketinin ardından Amerikan yönetiminin Türkiye'ye sert bir karşılık verme konusundaki isteksizliği ve sonrasında Kongre'nin baskıları sonucunda uygulamaya konulan silah ambargosunun kaldırılması yönündeki ısrarlı çabalar, jeopolitik konumu dolayısıyla Türkiye'nin ve Türk toprakları üzerinde bulunan üslerin ABD'nin Soğuk Savaş bağlamındaki çıkarları açısından sahip olduğu ikamesi zor değer ile doğrudan ilişkiliydi. Bu açıdan Türkiye'nin ABD'nin angajman politikaları içerisindeki önemi, ilgili dönemde ABD liderliğindeki düzen ile hegemonun otorite aşımı, çıkar uyuşmazlıkları ve materyal yetersizlikler gibi sebeplerle yaşanan krizlerin büyüklüğünü hafifleten bir etki yaratmıştır.

Öte yandan, Türkiye'nin aksine 1960'lı yıllar Pakistan'ın ABD'nin angajman politikaları içerisindeki öneminin önemli ölçüde azalmasına şahit oldu. Bunun ilk sebebi, Amerikan politikasında bağlantısız ülkelerde Sovyet ve Çin etkisini sınırlandırmayı ve Komünizmle mücadelede bu ülkelerin desteğini sağlamayı amaçlayan stratejik değişimdi. Öte yandan, Çin-Sovyet ayrılığının yaşandığı ve ABD'nin tehdit algılamasında Çin'in ilk sırayı aldığı bir iklimde Hindistan, ABD için Çin'in yayılmasını önlemek ve Asya'nın güvenliğini sağlamak açısından önemli bir potansiyel partner haline gelmişti. Bununla bağlantılı olarak, ABD ve SSCB'nin Asya'da Çin'i sınırlandırmaya yönelik örtüşen çıkarlarının iki ülke arasındaki bölgesel rekabeti bir ölçüde sınırlandırması ABD'yi Pakistan'a karşı daha az duyarlı hale getirdi. Bu iki durum, Pakistan'ın ABD'nin Asya'daki "en müttefik müttefiki" olma halinde önemli bir kırılmayı temsil ediyordu. Yine 1965-75 yıllarında Vietnam'daki savaşın Amerikan dış politikasını fazlasıyla meşgul etmesi nedeniyle ABD, bu dönemde alt kıtaya stratejik olarak daha az ilgi göstermişti. Bütün bunlara ek olarak, kıtalararası füzeler ve uzay uyduları açısından yaşanan gelişmeler üslerin ABD'nin uluslararası politikaları bağlamındaki yararlılığının aşınmasına neden olmuş ve bu da ABD'nin gözünde Pakistan'ın varlık özgüllüğünü azaltmıştır.

Sonuç itibariyle, ABD'nin dönemsel ihtiyaçlarının ve stratejik önceliklerinin bir yansıması olarak bölgeye yönelik angajman politikalarında meydana gelen değişimlerin yanı sıra Pakistan'ın bu dönemde yoğun bir şekilde Hindistan ile olan düşmanlık ve rekabetine odaklanması, Pakistan'ın Komünist yayılma karşısında bir müttefik olarak görülme durumunu aşındırmış ve ABD'nin angajman politikaları açısından stratejik öneminin azalmasına neden olmuştur. Öte yandan, fonksiyonel düzey değişkenlerindeki değişikliklerle yani teknolojik alandaki gelişmelerle birleştiğinde bu durum, Pakistan'ın ABD açısından sahip olduğu özgül değeri önemli ölçüde aşındırmıştır.

Özetle, Angajman Dengesi bağlamındaki dinamikler, Otorite-Otonomi Dengesi, Çıkarlar Dengesi ve Materyal Denge düzleminde ortaya çıkan krizler karşısında Türkiye-ABD ittifakını muhafaza edici bir role sahiptir. Başka bir deyişle, Türkiye'nin ABD için stratejik önemini bu dönemde de korumaya devam ediyor olması, krizlere rağmen bazı yatıştırıcı adımları (1969 tarihli OSİA ve silah ambargosunun önce hafifletilip ardından kaldırılması gibi) mümkün kılmıştır. Öte yandan, Pakistan-ABD ilişkilerinde her düzlemde problem yaşanması, ilişkilerde ortaya çıkan krizin daha derin ve endişe verici bir şekilde yaşanmasına neden olmuştur. Tam da bu nedenle, krizlerin durulması ve iki ülkenin uzlaşmaya varması ancak SSCB'nin Afganistan'ı işgali gibi son derece kritik bir olay sonucunda ortaya çıkacaktır.

4. BÖLÜM: HİYERARŞİK DENGİNİN RESTORASYONU: TÜRKİYE VE PAKİSTAN’IN AMERİKAN DÜZENİNDE YENİDEN KONUMLANMASI

4.1. Otorite-Otonomi Dengesi

4.1.1. Türkiye

1980’li yıllar, Türkiye-ABD hiyerarşik ilişkisinde Ankara’nın bazı noktalarda ABD’nin otoritesini bütünüyle kabul ettiği, Washington’ınsa belli durumlarda Türkiye’ye otonomi alanı tanıdığı, dolayısıyla duruma göre karşılıklı olarak tavizler verilen bir dönem olma özelliğindedir. Türkiye’ye duyduğu stratejik ihtiyaç nedeniyle ABD bazı konularda Türkiye’ye baskı uygulamamayı tercih ederek taleplerini geri çekerken, Türkiye de bu dönemde ABD’ye duyduğu siyasi/askeri/ekonomik gereksinim nedeniyle ve 1960’lı yıllarda başlayıp söz konusu döneme kadar hiyerarşik lideri ile yaşadığı krizlerin maliyetini ortadan kaldırmak amacıyla bazı alanlarda egemenliğinden ödün vererek ABD’nin otoritesini kabul etti (A1e).

Türkiye’nin Amerikan düzeni içerisindeki yerini revize etme ve otonom yetkilerini artırma noktasındaki ilk girişim, Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması (SEİA) ile hayata geçirildi (A1e). 29 Mart 1980’de imzalanan SEİA ile Türkiye’deki üs ve tesislerin kullanımı NATO kapsamındaki yükümlülüklerle sınırlandırılarak ABD’nin tek taraflı kullanımı yasaklandı. Dahası bu üslere Türkiye ve ABD’den aynı rütbede komutan atanması ve tesislere kimin girip çıkacağını nihai olarak belirleme yetkisinin Türkiye’nin atadığı komutanda olması yine bu anlaşmayla karara bağlandı. Anlaşmanın getirdiği bir diğer önemli özellik, “askeri tesislerin ‘ABD askeri unsurlarının faaliyet göstermelerine izin verilen TSK tesisleri’ (yani ‘ulusal tesisler’) olarak tanımlanmış olmasıdır” (Türkmen, 2012, s. 145). Böylelikle daha önce yetki-sorumluluk bağlamında iki ülke arasında soruna dönüşen üs ve tesislerin statüsünde Türkiye’nin lehine bir düzenlemeye gidildi. Bu durum ABD’nin “ülkedeki varlığını dengeli bir düzeye taşıırken” (Balcı, 2017, s. 174), Washington’la ilişkiler bağlamında Türkiye’nin otonom yetkilerini artırdı.

1982 yılında imzalanan Mutabakat Muhtırası (Memorandum of Understanding) Türkiye’nin Amerikan düzeni içerisindeki otonomi alanını genişletme çabasına yönelik

bir başka önemli gelişmeydi (A1e). Afganistan işgali ve İran devrimini takiben 1979 sonlarında dönemin ABD Başkanı Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski tarafından ortaya koyulan ve Körfez bölgesine intikal ettirilecek Çevik Kuvvet projesi bağlamında Mart 1980'de Florida'daki MacDill hava üssünde 200.000 kişilik Acil Müdahale Gücü (Rapid Deployment Force, daha sonra ABD Merkez Komutanlığı-CENTCOM adını almıştır) oluşturulmuştu. Washington'ın gerektiğinde bu güç tarafından kullanılmak üzere Türkiye'den bulunduğu tesis talebi, 'Körfez'in savunmasının Körfez ülkelerine ait olduğu' (Güldemir, 1987, s. 134) gerekçesiyle Ankara tarafından reddedildi. Söz konusu önerinin ABD ile ilişkilerin stratejik öneminin oldukça yüksek olduğu bir dönemde önce Demirel hükümeti ardından da askeri yönetim tarafından geri çevrilmesi Türkiye'nin kendi özgün çıkarlarıyla doğrudan ilgiliydi. Öncelikle Ankara, böyle bir yükümlülük altına girmenin Türkiye'nin içinde (kamuoyu) ve dışında (bölge ülkeleri) tepkiye neden olacağından endişe ediyordu. İkinci olarak, Ortadoğu'ya yoğun bir ekonomik açılımın söz konusu olduğu bu dönemde Türkiye, İran, Irak ve Libya gibi ticari ve ekonomik ilişkilerinin artış gösterdiği ülkelerin tepkisini çekmek istemiyordu (Tuncer, 2017, s. 662).

1980'lerin başında ABD'li yetkili ve stratejistlerin Türkiye ile SSCB arasındaki konvansiyonel dengede Sovyetler'in lehine bir durum söz konusu olduğuna vurgu yaparak (Sovyetler Kafkaslar'da Türkiye'nin 8 tümenine karşılık 19 tümene sahipti), ülkenin doğusundaki bu savunma boşluğunun giderilmesi ve buranın güçlendirilmesi için telkinde bulunmaları konunun yeniden görüşülmesinin önünü açtı.¹³² Görüşmeler sonrasında Türkiye önceki duruşundan geri adım attı ve belli tavizler vererek ABD'nin Körfez stratejisinin bazı gereklerini yerine getirdi. Örneğin, Çevik Kuvvet'in de katıldığı 7 Ekim 1982 tarihindeki NATO manevraları Türkiye'de yapıldı (Gerger, 2012). Ancak bundan daha da önemlisi, 29 Kasım 1982'de iki ülke arasında imzalanan Mutabakat Muhtırası (Memorandum of Understanding) idi (Uzgel, 2018, s. 45-47; Türkmen, 2012, s. 150-152). Muhtıra, temel olarak uzun menzilli nükleer bomba taşıyan uçaklar ile kargo uçaklarının kullanabilmesi amacıyla Türkiye'deki on havaalanının modernize edilmesini ve Batman ve Muş'ta iki yeni havaalanı inşa

¹³² Benzer şekilde, NATO yetkilileri de NATO'nun savunmasında orta Avrupa'nın öncelikli bir yer tutması gerektiği düşüncesi nedeniyle Doğu Anadolu'nun ihmal edildiğini düşünmekteydiler. 'Merkez Cephe Sendromu' adı verilen bu durum, NATO düzleminde de söz konusu bölgenin güçlendirilmesi düşüncesinin hakim olduğunu ortaya koymaktadır (Uzgel, 2018, s. 47).

edilmesini öngörüyordu. Ancak anlaşma “bu havaalanlarının kullanılması noktasında NATO ve Türkiye’nin onayını şart koşmuş ve böylelikle 1950’lerdeki antlaşmalardan farklı olarak ABD’nin hareket serbestisi” sınırlandırılmıştı (Balcı, 2017, s. 190). Dahası anlaşmaya eklenen “NATO sorumluluk alanı dışında kalan herhangi bir Ortadoğu ülkesine müdahale amaçlı kullanmamak” (Muzaffer Bölme, 2012b, s. 317-318) şeklindeki madde ile alan dışı müdahale yasaklanarak ABD’nin Türkiye’deki üslerden faydalanma şartları ve boyutları konusunda ciddi kısıtlamalar getirildi.

Öte yandan bu üsler, her ne kadar kağıt üzerinde Basra Körfezi ile ilişkilendirilmiyorsa da, Sovyetler’in İran ve Basra Körfezi’ne yönelik emellerine karşı kritik bir caydırıcı görevi göreceğinden ABD açısından potansiyel bir stratejik değere sahipti. Üstelik 1984 yılında Türkiye ile ABD arasında imzalanan Ev Sahibi Ülke Destek Anlaşması (Host Nation Support Agreement) ile Çevik Kuvvet için geçiş kolaylıkları, transit, lojistik ve depolamaya ilişkin tüm ihtiyaçların karşılanması konusunda da anlaşmaya varıldı (Gerger, 2012). Yine Türk subaylarının Suudi Arabistan ve Kuveyt’e gönderilmesi ve bazı Türk askerlerinin ABD’de kimyasal savaş konusunda eğitilmesi de Washington’ın Körfez stratejisi bağlamında hayata geçen uygulamalardı (Güldemir, 1987, s. 109-110). Sonuç olarak, ülkenin doğusundaki savunma boşluğunu gidermeye ilişkin çıkarları ve dış yardım ihtiyacı doğrultusunda Türkiye, söz konusu anlaşmayla Çevik Kuvvet’in ülkesinde tesisler edinmesini belli koşullarla kabul etmiş oldu. Karşılığında da İsrail ve Mısır’ın ardından en fazla Amerikan askeri yardımı alan ülke haline geldi. Öte yandan, egemenlik haklarını muhafaza etmek amacıyla silah, malzeme, cephane ve yakıtın ancak Türkiye’nin onayıyla ihraç edilebileceğini ve üslerin kullanımının hem NATO tarafından onaylanmış olması hem de Türkiye’nin onayına tabi olması koşulunu anlaşmaya koydurarak duruma göre karar verme yetkisini elinde tutmuş oldu (Tuncer, 2017, s. 662). Böylece Türkiye, bir taraftan bölgedeki Amerikan politikalarından otonom hareket etme olanağı elde ederken, diğer taraftan da rızası dışında bölgesel çatışmaların içine sürüklenme riskini bertaraf etti.

Söz konusu tesislerin kullanımı konusunda egemenlik yetkilerinin uygulanması ve Ankara’nın tesislerin kullanımı konusundaki onay yetkisini pazarlık unsuru olarak devreye sokmasının örneği Lübnan işgali sırasında somut bir şekilde görüldü. 1982’de İsrail’in Lübnan işgalinin ardından ABD, Çok Uluslu Barış Gücü oluşturarak Lübnan’a kuvvet gönderme kararı almıştı. Türkiye, bu güce katılmayı reddettiği gibi Mutabakat

Muhtırasının ilgili maddesi doğrultusunda ABD'nin Türk toprakları üzerinden asker ve malzeme sevkiyatı yapmasına da izin vermedi. Ancak 1983'te 160 adet F-16 uçağının ortak üretimine ilişkin varılan anlaşmanın ardından Ankara, ABD'nin İncirlik üssü üzerinden sevkiyat gerçekleştirmesine izin verdi (Balci, 2017, s. 190; Muzaffer Bölme, 2012b, s. 317-318).

Türkiye'nin ABD düzenine sıkı sıkıya bağlanmanın beraberinde getirdiği sınırlı otonomiye çözüme noktasında ortaya koyduğu çabanın bir başka göstergesi de ABD'nin NATO savunması çerçevesinde Türkiye'nin ek nükleer yükümlülük alması yönündeki beklentileri ve baskıları karşısında ortaya koyduğu dirençti (A1e). 1983 yılında alınan Montebello kararıyla NATO, Avrupa'daki kısa menzilli füzeleri (1400 adet) tek taraflı geri çekme kararı almış ve bunu kanatları güçlendirerek telafi etmek istemişti. Bu bağlamda hem ABD hem de NATO yetkilileri Türkiye'ye çeşitli ek nükleer yükümlülükler alması konusunda baskı yapmaya başladı. Söz konusu öneriler Türkiye'ye kısa menzilli Honest John füzelerinin yerine 400 km menzile sahip Lance II füzelerinin yerleştirilmesini, Türkiye'de savaş uçaklarının nükleer kapasitelerinin artırılmasını ve o dönemde ülkede bulunan ve sayıları 200'ü bulan nükleer savaş başlığı sayısının artırılmasını içeriyordu.

Türkiye üç temel nedenden ötürü bu önerileri açıkça reddetti. İlk olarak ve en önemlisi Sovyetler'in tepkisini çekmek veya olası bir savaş durumunda nükleer savaş alanına dönüşmek istemiyordu. İkinci olarak, Türkiye bu dönemde SSCB ile ticari temelde ilişkiler geliştirmiş durumdaydı. ABD ile iktisadi-ticari ilişkilerde istenen ilerlemenin kaydedilemediği bir ortamda söz konusu önerinin kabul edilmesi Moskova ile olan bağlara da zarar verirdi. Son olarak, Türkiye'nin tek tehdit algısının komünist blok olmayışı konvansiyonel kuvvetlerini modernleştirme gerekliliğini beraberinde getiriyordu. Oysa söz konusu füzelerin yerleştirilmesi durumunda Türkiye'nin nükleer kapasitesi artış göstereceğinden ABD ve NATO üyeleri Türk ordusunun modernizasyonu konusunda gerekli ilgiyi göstermeyebilirdi (Uzgel, 2018, s. 73; Bayer, 2013, s. 193). Türkiye'nin, Washington'ın hem bölgeye yönelik stratejileri (Ortadoğu ve Akdeniz) hem de küresel politikaları (Sovyetler ile rekabet) açısından oynadığı kilit rolün tam olarak farkında olan ABD, Türkiye'yi uzaklaştırmamak adına sergilediği itaatsizlik karşısında geri çekilmeyi tercih etti.

Sovyet tehdidinin fiilen göz ardı edildiği yumuşama sürecinde 70’li yıllarda belirmeye başlayan ve Afganistan’ın işgaliyle akut bir hal alan aşınma hali, Türkiye-ABD ilişkilerinde yaşanan restorasyon sürecinin otorite-otonomi dengesi bağlamındaki asıl belirleyicisiydi (A1f). Detantın sona ermesi ve ABD ile Sovyetler Birliği arasında “ikinci” Soğuk Savaş’ın başlaması hegemon güçler arasında rekabet dinamiklerini yeniden harekete geçirdi. Bu durum, ABD’nin Soğuk Savaş reflekslerini canlandırırken Türkiye’nin de yeniden Sovyet tehdidiyle karşı karşıya kalmasına neden oldu (A1f). 1970’li yılların sonlarında Sovyetler Birliği’nin en önemli dış politika çıkarı, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu’daki stratejik kaygılara yanıt olarak Türkiye (ve Yunanistan) ile ilişkilerini geliştirmekti. “Kremlin’in NATO’yu etkisiz hale getirme ve ABD’nin bölgedeki askeri seçeneklerini azaltma arzusu” ve amacı içerisinde Ankara (Atina ile birlikte) stratejik bir yere sahipti (Foreign Relations of the United States (FRUS), 1980). Bu açıdan, söz konusu dönemde ABD’nin Türkiye’ye daha iyi bir anlaşma sunmasının en temel sebebi, şüphesiz SSCB ile arasındaki rekabet dinamiklerinin yeniden canlanması karşısında Ankara’nın işbirliğini ve sadakatini yeniden güvence altına almaktı.

Öte yandan “Sovyetler Birliği’nin Türk Boğazlarını kontrol etme ve Orta Doğu’nun petrol ve stratejik coğrafyasına engelsiz erişimin önündeki tek engeli ortadan kaldırma yönündeki doğal arzusu, onu her zaman Türkiye’nin, düşmanı olmasa da, talepçisi haline” getirmekteydi (McGhee, 1990, s. 180). Bu açıdan, Afganistan’ın işgali Türkiye açısından Sovyet tehdidinin anlamlı bir hatırlatıcısı niteliğinde oldu ve ülkenin ABD’nin güçlü caydırıcı rolüne yeniden sahip olmasının gerekliliğini ortaya koydu. Bu açıdan, Türkiye’nin SEİA’nın başlangıçta öngörülen beş yıllık süresinin sona ermesinden (17 Eylül 1985) üç ay önce SEİA’dan memnun olmamasına ve anlaşmada bazı radikal değişiklikler talep etmesine rağmen Aralık ayında anlaşmanın mevcut haliyle uzatılmasını öngören ek mektupları kabul etmesi tam da ABD’nin desteğini arkasında görme isteğinin bir tezahürüydü (Uslu, 2016, s. 353) (A1e ve A1f).

Bu gelişmelere paralel olarak, söz konusu dönemde Türkiye’nin ekonomik bakımdan dışa bağımlılığın artış göstermesi beraberinde dış politikayı da zayıflattı ve bunun sonucunda 1960-70’li yılların görece özerklik dönemi sona erdi. Bunun yanı sıra insan hakları konusunda fazlaca duyarlı olan bir kamuoyuna sahip olmalarının da etkisiyle Avrupalı devletlerin Türkiye’den giderek uzaklaşması Ankara’yı yalnızlaştırdı. Bu

durum ABD'yi, Türkiye'nin yakınlaşabileceği tek güçlü aktör haline getirdi. Öte yandan, 12 Eylül rejiminin özgürlükleri kısıtlayan politikaları nedeniyle 1960'lardan itibaren güçlenen "kamuoyu" ortadan kalkmıştı ki bu da dış politikada 'kamuoyu tepkisini' kullanılamaz duruma getirdi. Başka bir deyişle, "1960-80 döneminde nasıl içte özgürlük arttıkça dış politikada özerklik arttıysa, burada da tam tersi oldu" (Oran, 2018b, s. 28). Bu açıdan, Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu tehdit ve diğer potansiyel tehditler karşısında ABD'nin yeniden "tek dengeleyici güç" olarak görülmesi, Türkiye'nin ABD ile hiyerarşik ittifak ilişkisini restore etme iradesi göstermesinin en güçlü nedenleri arasındaydı (Uslu, 2016, s. 351).

4.1.2. Pakistan

Pakistan-ABD ilişkileri temel olarak iki farklı dönemde düzelme eğilimine girdi: Pakistan iç savaşının yaşandığı ve Washington'ın Çin ile gizli diplomasi yürüttüğü 1970'li yılların başlarında (A1e) ve Afganistan'daki Sovyet ordusuna yönelik örtülü operasyonların gerçekleştirildiği 1980-89 yıllarında (A1e ve A1f) (Zaman, 2014, s. 6). Yaklaşık on yıllık bir kriz sürecinin ardından Amerikan düzeninde Pakistan'ın yerini restore eden olay, Pakistan'ın 1970'teki ilk ulusal seçimlerinin ardından ülkenin batı ve doğu kanatları arasında bir güç paylaşımı formülü ortaya koymadaki başarısızlık nedeniyle Doğu Pakistan'ın (bugünkü Bangladeş) bağımsızlık talep etmesi ve sonuçta ülkede bir iç savaş patlak vermesiyle meydana geldi. Bu süreçte Pakistan ordusu ayrılıkçı hareketleri kanlı bir şekilde bastırması nedeniyle basın ve kamuoyu tarafından ciddi bir baskıya maruz kalmasına karşın¹³³ Amerikan yönetimi İslamabad rejimini eylemlerinden dolayı açık bir şekilde kınamayı reddetmekle kalmadı, kriz boyunca tutarlı bir diplomatik destek de sağladı (Zaman, 2015, s. 67-68).¹³⁴ Bunun ilk sebebi

¹³³ Aslında savaş sırasında yaşanan bu şiddetli bastırma girişimi ve düzenlenen baskınlarda anlaşmalara aykırı olarak Amerikan silahlarının kullanıldığının ortaya çıkması üzerine ABD, kamuoyu baskıları sonucunda Pakistan'a silah satışı yapılmayacağını açıklamış ve bu durum yeni bir ambargo uygulamasını gündeme getirmişti. Ancak daha sonra "Washington'ın yeni ihracat lisansı vermediği ve süresi dolan eski lisansları yenilemediği, fakat daha önce verilmiş olanları da iptal etmediği anlaşıldı ki bu da birkaç milyon dolar değerinde askeri malzeme ve yedek parçanın ihraç edilmesine izin verdi" (Barnds, 1972, s. 245).

¹³⁴ Bu noktada Beyaz Saray ve bürokrasi arasında bir görüş ayrılığından söz etmek gerekir. Dışişleri Bakanlığı'nın Güney Asya departmanı ABD hükümetinin Doğu Pakistan'daki askeri operasyonu (Operation Searchlight) alenen kınamasını ve müzakere yoluyla bir çözüm bulması için Yahya Khan'a yönelik baskısını artırmasını destekliyordu. Ancak Başkan Nixon ve Ulusal Güvenlik Danışmanı Kissenger jeopolitik kaygılarla ve Yahya Khan rejimi üzerindeki etkisini kaybetme kaygısıyla ihtiyaç duyduğu bir zamanda sadık bir müttefiki yalnız bırakmamak gerektiği düşüncesindeydi. Bu nedenle

şüphesiz Çin ile başlattığı gizli diplomasi girişiminin başarısı için Pakistan'ın sahip olduğu kritik önemdi. Tam da bu süreci korumak ve sürdürmek amacıyla Washington, Pakistan ordusunun Doğu Pakistan'daki baskılarına sessiz kaldı (Hollen, s.340). Öte yandan, İslamabad'ı yalnız bırakmak, Pekin'in gözünde Pakistan üzerinde bir ABD-Sovyet ortak egemenliği kurulduğu yönünde bir algıya sebep olabilirdi. Bilhassa Çin'in Pakistan ile yakın ilişkileri göz önüne alındığında, ABD'nin ihtiyaç anında müttefiklerini destekleme konusunda “güvenilmez” bir müttefik olarak algılanması ABD-Çin yumuşama sürecini ciddi şekilde tehlikeye atabilirdi (Kissenger, 1979; Kux, 2001, s. 194-195).

İkinci olarak, savaş sırasında Bengalli mültecileri eğitme ve silahlandırma yoluyla destek vererek ve sürgündeki Bangladeş hükümetinin Kalküta'dan faaliyet göstermesine olanak tanıyarak savaşa dolaylı olarak dahil olan Hindistan'ın isyancıların yanında kendi birliklerini kullanmaya başlaması ve Doğu Pakistan'daki bazı bölgeleri işgal etmesi Washington'da kaygıya sebep olmuştu (Sisson ve Rose, 1990). Hindistan Başbakanı İndira Gandhi, Pakistan'ın tek taraflı geri çekilme ve Doğu Pakistan'da sivil yönetime geçiş önerilerini reddetmekle kalmamış, Kasım 1971'de Beyaz Saray'da Nixon'la gerçekleştirdiği görüşmede yalnız Doğu Pakistan'ın değil Belucistan ve Kuzeybatı sınırı gibi batı kanadındaki bölgelerin de daha fazla otonomi elde etmesi gerektiğini ifade etmişti (Tahir-Kheli, 1982, s. 42; Kissenger, 1979, s. 886). Bu nedenle Amerikan yönetimi Hindistan'ın amacının yalnızca Doğu Pakistan'la sınırlı olmadığını, Batı Pakistan'ın parçalanmasını da tasarladığını düşünüyordu. Dahası bu savaş, sadece birkaç ay önce Hindistan ile SSCB arasında imzalanan Barış, Dostluk ve İşbirliği Anlaşması ile birlikte düşünüldüğünde Washington'ın Hindistan'ın oluşturduğu tehdide ve Pakistan'ın toprak bütünlüğüne yönelik kaygıları daha da ciddi bir boyut kazandı. Bu kaygıyla bağlantılı olarak ABD, Sovyet destekli Hindistan'ın Batı Pakistan'daki potansiyel saldırganlığını caydırmak ve Moskova'yı Hindistan'ı kısıtlaması konusunda ikna etmek için bir uçak gemisinin liderliğindeki sekiz gemilik bir görev gücünü Bengal Körfezi'ne gönderdi (Zaman, 2015, s. 71; Reidel, 2011, s. 15). Böylece ABD, mevcut ve potansiyel tehdit unsurları karşısında Pakistan'ın egemenlik ve toprak bütünlüğünü korumasına destek oldu.

yönetim, silah transferini bütünüyle askıya almayı ve rejimi Doğu Pakistan'daki eylemlerinden dolayı kınamayı reddetti (Zaman, 2015, s. 69).

Pakistan'ın "CENTO üyeliği, Basra Körfezi'ne yakınlığı ve Ürdün, İran, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi diğer önemli Müslüman ülkelerle (ve ABD'nin emsal uydu devletleriyle) yakın ilişkileri" düşünüldüğünde ABD "ülkenin batı yarısının, özellikle de Hindistan gibi bir Sovyet müttefiki tarafından parçalanmasına" göz yumamazdı. Tüm bu açılardan "Batı Pakistan'ın toprak bütünlüğü ABD tarafından stratejik bir zorunluluk olarak görülüyordu" (Zaman, 2015, s. 70). Dolayısıyla ABD'nin Pakistan ile ilişkilerini restore etmede, Moskova'nın (Hindistan'a verdiği destek üzerinden) ABD ittifak sistemine darbe vurmasını engellemek ve Çin ile başlattığı yumuşama sürecini başarıyla sürdürmek gibi hayati çıkarları söz konusuydu.¹³⁵ Öte yandan Hint-Sovyet Anlaşması ve yaşadığı iç savaşın Hindistan ile kapsamı gittikçe genişleyen bir çatışmaya dönüşmesi Pakistan'ın CENTO'ya (önceki adı Bağdat Paktı, 1955-1959) olan ilgisini harekete geçirerek ittifakı yeniden ülkenin savunmasını güçlendirecek bir karşı ağırlık olarak görmesine neden olmuştu.¹³⁶ Böylece bir taraftan egemenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik varoluşsal tehditler nedeniyle Pakistan'ın otonomi kaybına ilişkin kaygıları, diğer taraftan ABD'nin bölgesel ve uluslararası çıkarları doğrultusunda Pakistan'ın otonom yetkilerini tanıyan ve bu yetkileri sürdürmesine destek olan tutumu, iki ülkenin mevcut hiyerarşik düzeni destekleme iradesini artırmış ve hiyerarşik ilişkinin restorasyonunu beraberinde getirmiştir (A1e).

1970'li yılların ortalarından itibaren iki ülke ilişkilerinde yaşanan ikinci kriz dönemi, ABD-Sovyet rekabetinin canlanmasıyla 1980'lerin başında yeniden tersine döndü. 1979 yılında Sovyetler'in Afganistan'ı işgali ile değişen uluslararası atmosfer, hem ABD'nin hem de Pakistan'ın hiyerarşi içi dayanışma eğilimini artırarak iki ülkeyi yeniden Soğuk Savaş müttefikleri haline getirdi (A1f). Sovyetler Birliği'nin Güney Asya'da komünizmin alanını genişletmeye yönelik söz konusu saldırgan tutumu bölgedeki stratejik güç dengesini sarsarak iki süper güç arasındaki rekabeti yeniden şiddetlendirdi ve böylece Soğuk Savaş'ta yumuşamadan (detant) keskin bir şekilde uzaklaşıp çatışmaya geri dönüldü. Washington, Afganistan işgalini Moskova'nın "uluslararası güç

¹³⁵ ABD, Batı Pakistan'a yönelik potansiyel Hint saldırganlığını engellemek ve Pakistan-Hindistan savaşı bağlamında Çin'e karşı olası bir Sovyet saldırısını caydırmak için Bengal Körfezi'ne bir uçak gemisi ve sekiz gemilik bir görev gücü gönderdi. Filonun varmasının ardından Hindistan batıda koşulsuz ateşkesi kabul etti (Zaman, 2015, s. 71).

¹³⁶ Pakistan, bu bağlamda, bölgede artan Sovyet hava ve deniz faaliyetlerine karşılık Basra Körfezi'nde ve dünyanın en zengin petrol rezervlerinde ittifakın deniz gücünü göstermek için Hint Okyanusu'nda o güne kadar düzenlenen en büyük deniz tatbikatı olan CENTO askeri tatbikatlarına (Midlink 74) katılım sağlamıştır (The New York Times, 1974).

arenasındaki jeostratejik ve siyasi davranışında niteliksel bir değişiklik olarak” algıladı (Chaudhry, 2018, s. 226) ve bu durum zorunlu olarak ABD’nin Soğuk Savaş stratejisinde bir yön değişikliğini beraberinde getirdi. Çevreleme stratejisinin yeniden gündeme alındığı bu süreçte Pakistan’ın Sovyetler’in “müşterisi veya müttefiki haline gelmemesi hayati önem taşıyordu”; aksi takdirde Ortadoğu ve Güney Asya bağlamındaki “stratejik avantajlar Batı’nın aleyhine dönebilirdi” (Zaman, 2014, s. 94). Dolayısıyla kutuplar arası hegemonik rekabetin canlanmasıyla yeniden ortaya çıkan kritik önemi sayesinde Pakistan, beklenmedik bir şekilde ABD’nin ulusal güvenlik gündeminin ve dış politikasının en üst sıralarında yer aldı.

Pakistan ise Soğuk Savaş döneminin canlanması ve bu canlanışın odağının bilhassa Güney Asya oluşu ile kendini yeniden iki süper güç arasındaki mücadelenin ortasında bulmuştu (A1f). Her şeyden önce Afganistan, kendisi ile Sovyetler Birliği arasında bir tampon görevi görüyordu ve şimdi buranın kaybedilmesi Pakistan’ı doğrudan doğruya bir süper güç ile karşı karşıya getirmişti. Üstelik Pakistanlı yöneticilere göre, yüzyıllardır Hint Okyanusu’nun sıcak sularına ulaşmayı arzulayan Sovyetler Birliği’nin Afganistan’da istediği sonucu elde etmesinin ardından bir sonraki hedefinin Pakistan olması kuvvetle muhtemeldi (Kux, 2001, s. 246-247). Sovyetler Birliği “ister demokratik ister otokratik olsun tüm zayıf ülkeleri ele geçirecekti ve Pakistan da bu tür yumuşak ve kolay hedeflerden biriydi ve şimdi Afganistan’daki Sovyet askeri müdahalesinden sonra Sovyet politika yapıcılarının gözleri, Hindistan zaten onların güvenilir müttefikiyken, Pakistan’daydı” (Chaudhry, 2018, s. 226). Böylece Hindistan’ın ardından Afganistan’ın da Sovyet etkisi altına girmesi Pakistan tarafından egemenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik varoluşsal bir tehdit olarak algılandı. Bu açıdan, uluslararası sistemin küçük devletlerin hayatta kalma endişesi üzerindeki belirleyici etkisinin (Handel, 1990) (A1f) yanı sıra Pakistan, ciddi bir otonomi kaybı endişesi ile de karşı karşıya kalmıştı (A1e).

Afganistan’daki Sovyet işgaliyle birlikte, “daha önce Hindistan’dan gelen tek bir tehdide dayanan ulusal güvenlik gereksinimleri göz önüne alındığında, Pakistan’ın ulusal güvenlik sorunları çoğalmış ve iki yönlü hale gelmişti.” Sovyet güçlerinin batı sınırındaki askeri varlığının yarattığı endişe bir yana, Sovyetler’in Hindistan’ın stratejik müttefiki olması Pakistan’ın doğu sınırında var olan Hint tehdidine yönelik daha da fazla kaygı duymasına neden oldu (Chaudhry, 2018, s. 231). Çünkü “Afganistan’da

Sovyet gücünün pekişmesi, Sovyetlerin yeni bir askeri müdahale için Hindistan’la iş birliği yapma tehlikesini arttıracaktı” ki bu Pakistan’ın olası bir Hint-Sovyet ortaklığı kabusu ile karşı karşıya kalması anlamına geliyordu (Sattar, 2010, s. 173). Böylesi bir ortamda söz konusu tehditlere karşılık vermek için gerekli ekonomik ve stratejik kapasiteden yoksun olduğundan bu durum Pakistan’ın hegemon bir gücün güvenlik sağlayıcı rolüne duyduğu ihtiyacı artırdı. Tam da bu nedenle daha güçlü savunma yapıları inşa etmek ve güvenlik endişelerinden emin olmak için ABD’nin desteğini sağlamak hayati önem taşıyordu. Dolayısıyla bu savaş ile birlikte ABD’nin Sovyet nüfuzunun kontrol altına alınması çerçevesinde Pakistan’a ve onun stratejik kaynaklarına olan ihtiyacı artma eğilimine girerken, Pakistan’ın da Sovyetler Birliği’ne karşı denge ve caydırıcılık sağlamak ve böylece egemenlik ve toprak bütünlüğünü güvence altına alma konusunda ABD’ye bağımlılığı artış gösterdi (**A1e ve A1f**).¹³⁷

Öte yandan, hegemonik rekabetin beraberinde getirdiği iş bölümü ihtiyacı doğrultusunda İslamabad’ı “Afganistan’daki Sovyet askeri varlığına karşı potansiyel bir kilit ortak olarak gören” (Kux, 2001, s. 256) ABD, Pakistan’la işbirliği yapma konusunda oldukça istekliydi (**A1f**). Hatta Pakistan’ın güvenliğinin sağlamlaştırılması ve egemen devlet statüsünün korunması (**A1e**), Sovyetler Birliği’nin saldırgan tutumu karşısındaki Amerikan tepkisinin önemli bir ayağını oluşturuyordu. Tam da bu yüzden ABD, 1959’da komünist saldırılara karşı imzalanan güvenlik anlaşmasını yeniden teyit ederek Pakistan’ın güvenliğinin destekleneceğini ifade etti (Kux, 2001, s. 245).

Bu durum, ABD-Pakistan asimetrik ilişkisindeki söz konusu ikinci restorasyon sürecinin ikinci dayanak noktasını, yani sosyal sözleşmenin yeniden müzakere edilmesi sürecini imkanı kıldı (**A1e**). Zira Pakistan bu defa egemenliğini düşük bir bedele satmamaya ve Soğuk Savaş’ın yörüngesine yeniden girme riskini Washington’ın vereceği önemli tavizler karşılığında almaya kararlıydı. Afganistan’ın işgaliyle hegemon güçler arasındaki ilişkinin yeniden rekabete dönüşmesi bir yana, bu rekabetin odak noktasının Güney Asya olması dolayısıyla da Pakistan, ABD’nin bölgesel çıkarları açısından oldukça kritik bir jeostratejik önem taşıyordu. Tam da bu nedenle mümkün

¹³⁷ İslamabad’ın, ABD ile ilişkilerindeki güven sorunu nedeniyle Amerikan güvenceleri açısından “güvenilirlik ve dayanıklılık” söz konusu olmadıkça ABD ile iş birliğini kabul etme konusunda çekinceleri vardı. Bu nedenle, Başkan Zia-ul-Haq, işgalin ilk zamanlarında ABD’de iktidarda olan Carter yönetiminin sunduğu ve Pakistan için tam bir hayal kırıklığı olan ilk yardım teklifini (18 aylık bir süre için yalnızca 400 milyon dolar) reddetmiş ve Sovyet müdahalesine karşı Afgan direnişini bir süre daha kendi kaynaklarıyla desteklemeye devam etmiştir (Chaudhry, 2018, s. 235; Sattar, 2010, s. 177).

olan en iyi anlaşmayı elde edebilecek oldukça güçlü bir pazarlık pozisyonuna sahipti. İki ülke arasında daha önce ABD'nin "asimetrik ilişkideki ayrıcalıklarını aşırı kullanması (overreaching)" (Balcı, 2021, s. 126) **(A1c)** sonucunda ortaya çıkan krizler göz önünde bulundurulduğunda, Pakistan açısından "her iki tarafın da ilişkinin tam olarak neleri içerdiğini" anlaması bilhassa önemliydi (Kux, 2001, s. 257). Yeni pazarlığa göre Pakistan, Afganistan'da Washington'la yürüteceği iş birliğinin karşılığında "ABD'ye askeri üs vermeyecek, 'bağılantısızlık statüsünden' vazgeçmeyecek ve nükleer programından taviz vermeyecekti. ABD'nin yanıtı, İslamabad bombayı patlatmadığı sürece Washington'ın Pakistan'ın bombasıyla 'yaşayabileceği' şeklinde oldu" (Pande, 2011).¹³⁸ Dolayısıyla Pakistan'la stratejik angajmanın yüksek önemi nedeniyle İslamabad'ın itaatini ve Amerikan politikalarına uyumunu sağlamak için nükleer soruna göz yumuldu. Böylece nükleer silahların yayılmasının önlenmesi prensibi, 1980'li yılların sonuna kadar Pakistan'a yönelik Amerikan politikasının temel belirleyicisi olmaktan çıktı.¹³⁹

İkinci olarak, ABD ile asimetrik ittifakı çerçevesinde yaşadığı önceki deneyimler, ülkeyi ABD'ye sıkı bir şekilde bağlamanın Sovyetler Birliği'nin düşmanlığını kışkırtmak ve Pakistan'ın otonom politikalarının bu ilişkiden zarar görmesini de içeren bir takım varoluşsal riskler olduğunu göstermişti. Nihayet yeni pazarlık sürecinde İslamabad'ın bağılantısızlık konusundaki talebine ilişkin olarak Başkan Reagan, Pakistan lideri General Zia'ya yazdığı mektupta ABD ile iş birliğinin ve Amerikan yardımını kabul etmenin "hiçbir şekilde bir güvenlik ittifakına katılma anlamına gelmediğini kabul etti" (Slavin & Freudenheim, 1981). Böylece Pakistan, bağılantısız statüsünü ve İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) üyeliğini geçersiz kılacak herhangi bir yükümlülük altına girmeden ABD düzenine yeniden entegre olmuş oldu (Rizvi, 1993, s. 97). Bu, ABD'den uzaklaştığı dönemde çeşitlendirdiği ve uluslararası alanda kendisine geniş bir destek tabanı sağlayan ilişkilerini sürdürmek ve dış politika alanındaki müstakil konumunu korumak isteyen Pakistan açısından oldukça önemli bir kazanımdı. Öte yandan, Afganistan'daki işgale yönelik olarak belirlenen strateji doğrultusunda Sovyetlere karşı savaşmaları için ABD tarafından Afganistan'daki mücahitlere

¹³⁸ Ayrıca bkz: (Kux, 2001, s. 256-57; Slavin & Freudenheim, 1981).

¹³⁹ Böylece Pakistan'ın nükleer programı, Sovyetler'in 1989 yılında Afganistan'dan çekilmesine ve Washington'ın yardımı bir kez daha askıya almasına kadar, ABD ile ilişkileri belirgin bir şekilde etkilemeden devam etti (Zaman A. , 2014, s. 7).

yapılacak silah, teçhizat ve mühimmat yardımı, General Zia'nın ısrarı üzerine, Pakistan istihbarat teşkilatı Servislerarası İstihbarat (Inter-Services Intelligence/ISI) aracılığıyla gönderilecekti. Böylece ABD, Afganistan'daki mücahitlerle olan tüm teması Pakistan aracılığıyla sağlamış olacaktı. Bu da ordunun, "ABD'den gelen para ve silahların yanı sıra Suudi Arabistan ve diğer Müslüman bağışçılardan gelen yardımların ana dağıtıcısı olarak çok etkili hale gelmesi anlamına geliyordu" (Zaman, 2014, s. 103-104). Bunun sonucunda "ABD'li politika yapımcılar, Afganistan'daki Sovyet güçlerinin çevrelenmesi için, Pakistan'ın ulusal güvenlik politikaları ve ISI tarafından benimsenen stratejiler karşısında boyun eğmek zorunda kaldılar" (Chaudhry, 2018, s. 229). "Böylece cihat ve Amerikan yardımı Pakistan'ın askeri gücünü arttırmasına, Afganistan'da Pakistan yanlısı bir hükümet kurmayı hedeflemesine ve diğer Müslüman ülkelerle bağlarını güçlendirmesine yardımcı oldu ki tüm bunlar Pakistan'ın 'Hindu' Hindistan'a karşı durmasına yardımcı olacaktı" (Pande, 2011, s. 103). Böylece Pakistan kendi otonom dış politika hedeflerini ABD'nin baskı ve yaptırımlarından uzak bir şekilde gerçekleştirme imkanına da kavuştu.

Özetle ABD, Sovyetlerle hegemonik rekabeti çerçevesinde artan sadakat ihtiyacı doğrultusunda Pakistan'ın işbirliğini güvenceye almak amacıyla ona daha fazla fayda ve otonom yetkiler sağladığı bir anlaşma sundu. Bu yolla davranışlarında sınırlandırılmış gözükmeye ve İslamabad'ın güvenini tazelemeye çalıştı. Müzakere edilen yeni koşullar altında ABD, Pakistan'a daha fazla otonomi vermeyi kabul etti ve böylece Pakistan'ın hiyerarşik düzene bağlılığının maliyeti önemli ölçüde azalmış oldu. Böylece Pakistan, nükleer potansiyelini geliştirmeye yönelik otonom politikasından vazgeçmek zorunda kalmadan ve dış politikada bağlantısız bir çizgi izleme arzusundan taviz vermeden Amerikan düzeniyle olan bağlarını iyileştirmiş ve hem askeri hem de ekonomik anlamda Amerikan yardımından faydalanabilmiştir. Öte yandan, Pakistan ise Afganistan işgaliyle birlikte egemenlik ve toprak bütünlüğünü kaybetme riskiyle karşı karşıya kalması sonucunda güvenliğinin sağlanması noktasında ABD'ye daha fazla ihtiyaç duymaya başladı. Dolayısıyla uluslararası sisteme yeniden kutuplar arası rekabetin yoğun olduğu bir gündemin hakim olmaya başlaması Pakistan ile ABD'nin birbirleri açısından stratejik değerinin artış göstermesine neden oldu.

4.2. Çıkarlar Dengesi

4.2.1. Türkiye

Uluslararası arenada Batı'nın Ortadoğu'daki çıkarlarını tehdit eden ve Doğu ile Batı blokları arasındaki dengeyi Sovyetler lehine değiştiren gelişmelerin ortaya çıkmasıyla küresel yumuşama süreci 1980'lerin başında tehlikeye girmişti. Öte yandan Türkiye, iç karışıklık ve terörü bitirmeye yönelik kaygılar, neo-liberal siyasetin hakim olmaya başlaması ve bu doğrultuda dış politikada dış ticaret boyutunun ön plana çıkması gibi nedenlerle 1970'li yılların görece özerk dış politikasından sapma ve daha ABD ekseninde bir politika izleme eğilimine girdi. Bu açıdan, söz konusu dönemde Ankara-Washington arasındaki ilişkilerin restore edilmesinde çıkar odaklı iki neden (A2e ve A2f) öne çıkmaktadır.

İlk olarak, iki ülkenin belli konularda çıkarlarının örtüşme eğilimine girmesi ve bazı özgün çıkarların mevcut düzeni sürdürmeyi gerektirmesi iki ülkenin asimetrik ilişkiye yeniden entegre olma iradesini güçlendirdi (A2e). “1980’e gelindiğinde hem içteki iktisadi sorunlar, hem SSCB karşısında yaşanan gerileme, hem de bazı müttefiklerin kaybedilmesi ve bazıları üzerindeki etkinin azalması, ABD’ye eski konumunu tekrar kazandıracak tepkisel bir siyasal anlayışın ortaya çıkmasına yol” açmıştı (Uzgel, 2018, s. 35). Bu anlayışın merkezinde şüphesiz Ortadoğu bulunuyordu. 1973 ve 1978 petrol krizleri ile birlikte Ortadoğu’nun Batı ittifakı için taşıdığı hayati önemin ortaya çıkması, ABD’nin Sovyetler’e karşı izlediği stratejilerde dikkatini Ortadoğu üzerinde yoğunlaştırmaya başlamasında etkili olmuştu (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2018, s. 124). Bilhassa 1979’da yaşanan iki önemli olay -İran’da Şah’ın devrilmesi ile Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgali- ABD’yi bölgede yeni strateji arayışlarına itti. Öte yandan “bu dönemde SSCB Güney Yemen, Etiyopya ve Suriye ile ilişkilerini geliştirerek bölgeye yönelik ilgisini artırmış, hatta Basra Körfezine ulaşan yolların güvenliği için ABD’yi dışarıda bırakan bir Avrupa Konferansı toplanması önerisini ortaya atmıştı” (Uzgel, 2018, s. 44). Bu gelişmelerin bir sonucu olarak ABD, Sovyetlerin bölgedeki hamlelerini dengeleyebilmek ve Afganistan işgali gibi uluslararası siyasi dengeleri değiştirecek olaylara yaklaşımını ortaya koyabilmek amacıyla ABD’nin yaşamsal çıkarlarının bulunduğu Basra Körfezi’ne yönelik askeri ve daha aktif bir strateji belirledi. Bu doğrultuda, önce dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter’ın ulusal güvenlik

danışmanı Brzezinski'nin öncülüğünde “Yeşil Kuşak” politikası ilan edilerek İslam resmen ABD dış politikasına entegre edildi. Ardından Ocak 1980’de, Basra Körfezi’ne yapılacak bir saldırının ABD’nin yaşamsal çıkarlarına yapılmış bir saldırı olarak sayılacağını ifade eden Carter Doktrini ilan edildi. Sonrasında ortaya koyulan Wohlstetter Doktrini ise Sovyetlerin Körfez’e inmesini engellemeyi amaçlayan stratejiler ortaya koyuyordu. Dolayısıyla bu dönemde ABD dış politikası Ortadoğu merkezinde yeniden biçimlenmeye başladı. Bu durum, Türkiye-ABD ilişkileri bakımından iki farklı düzlemde yakınlaşmayı beraberinde getirdi (A2e).

Birincisi, ABD’nin Ortadoğu’yu merkeze alan yeni politikasına ve Körfez stratejisi bağlamında yaşanan değişikliğe paralel bir şekilde Türkiye’nin ihracata dayalı ekonomik büyüme modelinin etkisiyle Ortadoğu ve Körfez ülkeleri eksenli bir dış politika benimsemesi Türkiye-ABD ilişkilerinin restore edilmesinde önemli bir rol oynadı (A2e). 1980’lerle birlikte hakim olmaya başlayan neo-liberal siyaset, Türkiye dış politikasının belirlenmesinde en etkili unsur haline gelmişti. Neo-liberal söylemle birlikte, 1960 ve 70’lerde siyaseti büyük ölçüde şekillendiren ideolojik inançlar 1980 darbesinin ardından yerini “‘icraat’, ‘iş bitiricilik’, ‘yenilikçilik’ ve ‘uzlaşma’ gibi kavramların siyasi söyleme damgasını vurduğu” yeni bir sürece bırakmış oldu (Göle, 1998, s. 14). Bu bağlamda, önce 24 Ocak 1980 kararları bağlamında uluslararası kapitalist sisteme eklemlenme sürecine girilmesi ardından da 1980 darbesi ile askeri rejimin “dünya ile ekonomik ve siyasi anlamda bütünleşme” (Bölme, 2012, s. 66) arayışı doğrultusunda ABD ile ilişkilerin restore edilmesi hayati önem taşıyordu. Bilhassa 1983 Kasım’ında yapılan seçimler sonucunda iktidara gelen Turgut Özal’ın dış politikasının hedefi, “Türkiye’yi, Ortadoğu’da ABD desteğinde önemli bir ülke durumuna getirmektir” (Tuncer, 2017, s. 663).¹⁴⁰ Öte yandan, Türkiye ABD’nin jeopolitik tasarımlarına uygun hareket etmesi karşılığında Amerikan yardımlarında artış sağlanabileceğini de düşünüyordu. Dolayısıyla “Amerikan karışıklığının yerini Amerikan öykünmesine bıraktığı 1980’li yıllar boyunca gerek askeri yönetim, gerekse Turgut Özal hükümetleri Ankara ve Washington arasındaki” (Balcı, 2017, s.189) ilişkileri Türkiye’nin ihracat odaklı ekonomi politikası doğrultusunda restore etmeye çalıştı. İktisadi çıkarları doğrultusundaki potansiyel kazanımların yanı sıra ABD gibi Türkiye de bölgede Sovyet etkisinin artmasından, patlak veren İran-Irak savaşının

¹⁴⁰ Özal dönemini, Türkiye-ABD hiyerarşik ilişkilerinin restorasyonu bağlamında açıklayan bir çalışma için bkz. (Balcı ve Madakbaş Güleler, 2018).

yayılmasından ve bölgede İran yanlısı rejimlerin kurulma olasılığından endişe duyuyordu. Dolayısıyla ABD'nin desteğini gerektiren kendine özgü çıkarların varlığının yanı sıra ABD ile örtüşen çıkarlara sahip olunması da Ankara'daki karar vericileri Türkiye'yi yeniden Amerikan düzeninin sadık aktörüne dönüştürme konusunda motive eden bir işlev gördü.

Öte yandan, Türkiye için ulusal savunma sanayii oluşturma çabaları bağlamında Suudi Arabistan, Katar, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelere yönelik ihracat olanakları büyük öneme sahipti. Bu durum ABD'nin çıkarlarıyla da doğrudan örtüşüyordu ve Türkiye bu konuda ABD tarafından bizzat teşvik edildi (A2e). Bu şekilde “ABD, hem bu ülkelerin silahlanmasına dolaylı katkıda bulunacak, hem de Türkiye'nin söz konusu ülkelerle daha yakın ilişkilere girmesini sağlayacaktı” (Uzgel, 2018, s. 79). Nitekim SSCB ve İran kaynaklı radikal İslam'ın oluşturduğu tehdit karşısında Körfez ülkeleri kendi güvenliklerini sağlayabilecek güçlü ve modern ordulara sahip değildi. Öte yandan ABD'nin bu ülkelerin ordularını güçlendirmeye yönelik olası bir doğrudan girişiminin Moskova ve Tahran'ın tepkisini çekeceği açıktı. Tam da bu nedenle, Türkiye, Körfez ülkelerinde orduların eğitimini ve güçlendirme çalışmalarını yapabilecek ve böylece tepki çekmeden Körfez'in güvenliğini sağlayabilecek bir aktör olarak ABD'nin politikalarına dahil edildi. Bu bağlamda, örneğin Türkiye, Suudi Arabistan ve Kuveyt ile askeri işbirliği ve eğitim anlaşmaları yaparak, bu ülkelerin ordularını eğitime görevini üstlendi (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2018, s. 125-126). Diğer yandan, ABD'nin Ortadoğu politikasında “kilit ülkelere biri olan Mısır Camp David anlaşmalarının imzalanmasından sonra yalnızlık içine düşmüştü ve Arap dünyasından dışlanmıştı.” Mısır'ın bölgedeki yalnızlığının giderilmesinde Türkiye potansiyel olarak önemli bir role sahipti. Nitekim Ankara, Türkiye'nin bu konudaki önemini “İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) toplantılarına 12 Eylül yönetimi sırasında ilk kez başbakan düzeyinde katıldığı toplantıda Mısır'ın üyeliğe dönmesi için” gösterdiği çaba ile ortaya koydu (Uzgel, 2018, s. 44-45). Dolayısıyla Washington, Türkiye'yi ABD'nin bölgede uğradığı gerilemeyi telafi etmesine ve Ortadoğu'da istikrarın sağlanmasına katkıda bulunarak Amerikan çıkarlarının korunmasına hizmet edecek bir müttefik olarak görüyordu.

İkincisi, “hem İran'dan esinlenen İslami hem de Sovyetlerden esinlenen komünist ideolojik etkileri azaltmak” (Kösebalaban, 2011, s. 112) her iki ülkenin çıkarlarının

örtüştüğü bir başka konuydu (A2e). İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetlerle girilen uluslararası rekabet bağlamında Washington açısından önem kazanmaya başlayan İslam, 1980’li yılların başında SSCB ile ilişkiler ve komünizmle mücadele çerçevesinde ABD dış politikasının odak noktası haline geldi. İslam’ı komünizme karşı bir kalkan olarak gören bu algılama biçimi, bilhassa İslam’ın “ılımlı” versiyonunu bir taraftan sol hareketlere karşı bir ağırlık merkezi, “yani ‘kıızıl’ tehlikeye karşı ‘yeşil’ panzehir” (Uzgel, 2018, s. 37) olarak kullanmayı öngörürken, bir taraftan da ABD-Batı karşıtı radikal İslam’ın yayılmasını engelleyecek ve İran’ı çevreleyecek bir unsur olarak ele alıyordu. Wohlstetter Doktrini olarak da bilinen bu proje ile Türkiye’den Pakistan’a kadar bir İslam kuşağı oluşturulması planlanmıştı (Bayram, 2015, s. 40). Bu şekilde oluşturulan Yeşil Kuşak, Sovyetler’in yayılmacı politikalarını bilhassa Ortadoğu bölgesinde sınırlandırırken, mevcut radikal İslami grupları da ABD politikalarıyla uyumlu şekilde ılımlı İslam’a dönüştürmeye hizmet edecekti. “Böylece ABD Ortadoğu’yu kendi kontrolü altında tutarak, kendi etki alanını genişleterek Sovyetler Birliği’nin etki alanını daraltmış” (Alkan, 2008, s. 724) olacaktı. Bu açıdan ABD, Türkiye’yi sadece Sovyetlerle rekabeti bağlamında önemli bir aktör olarak görmekte kalmıyor, aynı zamanda Ortadoğu’da radikal İslam’ın yayılmasının önünde kritik bir set olarak da değerlendiriyordu.

Aynı dönemde Türkiye’de de İslam iki kritik sebepten dolayı özel bir önem kazanmış ve siyasal alanda Türk-İslam sentezi önemli bir vurgu haline gelmişti. Birinci ve daha önde gelen neden, toplumsal desteği sağlayarak ordu yönetimindeki rejimin iç politik düzlemdeki meşruiyetini güçlendirmektir. Bu yaklaşımın temelinde yatan ikinci neden ise Türk-İslam sentezinin hem yeniden uyanan Kürt milliyetçiliğine hem de 1960’lardan itibaren güçlenen sol akımlara karşı bir “toplumsal tutkal” olarak düşünülmesiydi (Oran, 2018b, s.21). Dolayısıyla iki ülkenin kendi özgün çıkarlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan ve İslam’ı önceleyen söz konusu stratejileri bu dönemde büyük ölçüde örtüşme eğilimindeydi.

Türkiye-ABD hiyerarşik ilişkilerinde yaşanan restorasyon sürecinin çıkarlar dengesi bağlamındaki ikinci nedeni, şüphesiz hegemon güç olarak ABD’nin Türkiye’deki darbe yönetimine iç politikada ve uluslararası alanda sağladığı meşruiyetti (A2f). Yaşanan bölgesel gelişmeler bağlamında Türkiye’ye yeni rollerin verildiği ve dolayısıyla Amerikan düzenine sıkı bir bağlılığın istendiği bu dönemde Demirel hükümeti, Çevik

Kuvvet'e karşı tamamen mesafeli duran tavrı ve Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri dönüşünü "Hakkımızı verip geri gelsin!" diyerek reddetmesi (Birand, 1984, s.192, aktaran Gerger, 2012) nedeniyle Amerikan çıkarlarıyla tamamen ters bir görüntü sergiliyordu. 1970'lerin ortasından itibaren Sovyetler'in Akdeniz'deki etkinliğinin artması ve bilhassa İran ve Afganistan'daki gelişmeler Türkiye'nin Amerikan düzenine tam bağlılığını Batı'nın güvenliği açısından daha da önemli hale getirdi (Uzgel, 2018, s. 40). Bu ortamda ABD'nin kaygılarını gideren şey, 12 Eylül darbesiyle ABD'ye yakın bir rejimin kurulması oldu. Darbe yönetiminin 1960 ve 1970'ler boyunca Türkiye'de giderek şiddeti artan ve Ankara'nın Batı yanlısı politikalarını tehlikeye atmış olan istikrarsızlığa son vermesi, ABD'nin darbe rejimine koşulsuz destek vermesinin en temel nedeniydi. İçinden geçilen bu "kritik dönemde Türkiye'deki istikrar ABD çıkarları için hayati önem taşıyordu ve sivil siyasetçilerin bunu sağlayamayacağı düşünülüyordu" (Kösebalaban, 2011, s. 112-113). Bir başka deyişle, ABD açısından "giderek karmaşıklaşan bölgesel sorunlara çözüm bulacak tek büyük güç Türk ordusu olmaya devam etti... Dolayısıyla 12 Eylül darbesi kabul edilebilir olmaktan çok daha fazlasıydı: bu bir zorunluluktu" (Çalış, 2017, s. 177). Darbenin ardından Batı Avrupa devletleri, demokratik özgürlüklerin kısıtlanması ve yaşanan insan hakları ihlalleri bağlamında Türkiye'ye karşı dışlayıcı bir tavır içerisine girerken, ABD yukarıda sayılan nedenlerle askeri rejime yönelik eleştirel bir tutum takınmadı. Hatta darbenin olduğu gün Amerikan Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan bildiride, Türkiye'nin son yıllarda içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı ve terör ortamına dikkat çekilerek ve Türk askerinin demokrasiyi geri getirmek amacıyla hareket ettiğine işaret edilerek darbenin ve askeri rejimin hem içeride hem de dışarıda meşruluk kazanmasına tam destek verdi (Tuncer, 2017, s. 661; Uslu, 2016, s. 352). Öyle ki, Evren'in siyaset yasaklarını açıkladığı gün, "Batılı ortakları içinde Türkiye'yi şevkle destekleyen ve yardımı artıran tek ülke" ABD idi (Güldemir, 1987, s. 145).

Darbeyle birlikte "Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz etkileyen muhtelif ideolojik eğilimlerin" ortadan kalkması sonucunda Türkiye-ABD ilişkileri hızla iyileşme eğilimine girdi (Türkmen, 2012, s. 146). Örneğin, iki ülke ilişkilerini 1974 Kıbrıs müdahalesinin sebep olduğu kriz öncesi seviyeye geri getiren SEİA, Demirel hükümeti tarafından 29 Mart 1980'de imzalanmış ancak TBMM tarafından aylarca onaylanmamıştı. Söz konusu anlaşma, 12 Eylül'ün ardından Milli Güvenlik Kurulu

(MGK) ve Bakanlar Kurulu tarafından derhal onaylandı (Çalış, 2017, s. 177; Türkmen, 2012, s. 145).

Sovyetlerle bölgesel ve küresel rekabetin yeniden canlanması ışığında Yunanistan'ın Atlantik İttifakı'nın askeri yapısına yeniden entegre edilmesine verilen yüksek öncelik (Carter, 1980), ABD'nin darbe yönetimine meşruluk sağlamasının bir başka nedeniydi. Bu konuda Ecevit dönemine denk gelen ilk girişimler başarısızlıkla sonuçlandı gibi Başbakan Demirel de "kolay ikna olmuyor ve AET üyeliğini güvence altına almak için veto kartını kullanıyordu" (Kösebalaban, 2011, s. 114). Nihayet 12 Eylül'ü takiben NATO Komutanı General Bernard W. Rogers tarafından Ekim 1980'de sunulan planla, askeri yönetim altındaki Türkiye bu konudaki politikasını değiştirerek Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri dönmesine ilişkin vetosunu geri çekti.¹⁴¹ "Böylelikle Türkiye, uzun bir süredir uyguladığı ve önce Ege'deki komuta alanlarının yeniden belirlenmesi, ancak bu sağlandıktan sonra Yunanistan'ın askeri kanada dönmesinin kabul edilmesi şeklinde özetlenebilecek politikasından kesin bir geri dönüş yapmış oldu" (Uzgel, 2018, s. 41-42).¹⁴² Şüphesiz ki askeri rejim, seçilmiş iktidarların aksine dıştan gelen baskılara daha açık olması, dışarıdan bir vasiye ihtiyacı duyması ve uluslararası alanda meşruiyet arayışı gibi nedenlerle önceki yönetimlerin aksine bu konuda hemen ikna olmuştu. Dönemin ABD Başkanı Carter, söz konusu süreçle ilgili daha sonraları yaptığı bir açıklamada şu ifadeleri kullanmıştı: "Yunanistan'ın NATO'nun askeri yapısıyla yeniden bütünleşmesini sağlamak için çok mücadele ettim. Bu konu daha sonra General Rogers sayesinde çözüldü...Eğer 1980'de darbe olmasaydı bu mümkün olmazdı" (Güldemir, 1986, s. 91). Dolayısıyla ABD, darbe yüzünden uluslararası alanda yalnız kalmış askeri yönetimin destek aradığı yani en zayıf olduğu bir anda girişimlerini yoğunlaştırarak istediğini elde edebilmişti" (Uzgel, 2018, s. 43).

¹⁴¹ "Özellikle 12 Eylül sonrasında hem Evren hem de General Rogers görüşme sürecinden sivilleri tamamen dışlamışlardı. Türk tarafında gelişmelerden yalnızca Evren ve çevresindekiler haberdarken, Dışişleri Bakanlığı bunun dışında kalmış, hatta NATO Savunma Konseyinde konu görüşülürken Türk daimi temsilcisi Büyükelçi Osman Olcay Türkiye'nin vetosunun kalktığından haberdar olmadığı için bunu Ankara'dan sormak durumunda kalmıştı" (Uzgel, 2018, s. 43).

¹⁴² Yunanistan, NATO'nun askeri kanadından çekilmesiyle birlikte 1957'den beri kendisinde olan Ege'deki komuta-kontrol yetkisini de kaybetmişti. Böylece söz konusu yetkiyi Türkiye devraldı. Atina 1976'da askeri kanada geri dönmek istediğinde ise Türkiye bunun için öncelikle Ege'deki komuta-kontrol yetki alanlarının yeniden belirlenmesi gerektiğini ileri sürdü ve uzun süre bu konuda ayak diredi (Uzgel, 2018, s. 40). Ancak darbe yönetiminin böyle bir anlaşma olmadan onay vermesiyle Türkiye'nin herhangi bir kazanımı olmadan Yunanistan NATO'ya geri alınmıştır. Askeri rejimin bu olayda etkin bir pazarlık yürütmedeki başarısızlığını Kösebalaban "1980 darbesinin Türk dış politikasındaki en önemli olumsuz sonucu" olarak ifade etmektedir (Kösebalaban, 2011, s. 114).

4.2.2. Pakistan

Pakistan-ABD asimetrik ittifak ilişkisi Soğuk Savaş sürecince temelde iki restorasyon dönemi tecrübe etti: ABD'nin Çin açılımı ile Hindistan ve SSCB arasında imzalanan işbirliği anlaşmasının hayata geçtiği 1970'li yılların başı ve 1979'da SSCB'nin Afganistan'ı işgali ile başlayan uluslararası kriz sürecinin ortaya çıkardığı çıkar yakınlaşması dönemi.

İlk olarak, ABD'nin 1971-72 yıllarında yürürlüğe koyduğu Çin ile ilişkileri normalleştirme politikası, 1960'lı yıllar boyunca ABD-Pakistan ilişkilerinde yaşanan krizi tersine çeviren ve böylece ilişkileri bir anlamda restore eden olumlu bir süreci beraberinde getirdi. Altmışlı yıllarda ABD-Pakistan arasında yaşanan krizlerin en önemli sonucu Pakistan'ın ABD'yi ve ona olan bağımlılığını dengelemek amacıyla Çin'e yakınlaşmasıydı. Bu ise ABD'nin İslamabad'ın Pekin ile ilişkilerini sınırlamak için bazı baskı politikaları uygulamasına ve sonuçta iki ülkenin daha fazla uzaklaşmasına neden oldu. Ancak gelişen Soğuk Savaş sürecinde Sovyetler Birliği ile Çin arasında ortaya çıkan farklılıklar, Washington'ın Çin ile resmi olarak diplomatik ilişki kurmanın ABD'nin çıkarına olduğunu düşünmesine ve böylece o güne kadar yürüttüğü Çin politikasında değişikliğine gitmesine neden oldu (Soomro, 2020, s. 35). Bu durum, 1960'lı yılların başından itibaren “Çin'in hem ticari hem de diplomatik olarak dış dünya ile bağlantı kurduğu” bir liman haline gelen (Pande, 2011, s. 121) Pakistan'ı Washington-Pekin ilişkilerinin kurulmasında önemli bir aktör konumuna getirdi. Pakistan'ın ABD'nin barış önerisinin gizlice Çin'e iletmesinde oynadığı stratejik rol, ilişkide uzun süredir ihtiyaç duyulan bir yükseliş trendi ortaya çıkardı. Yine Temmuz 1971'de ABD ile Çin arasında gerçekleşen ilk üst düzey temas, dönemin ABD Başkanı Nixon'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Henry Kissenger'ın İslamabad üzerinden Pekin'e gizli uçuşuyla gerçekleşti. Böylece ABD'nin değişen Soğuk Savaş politikası, yalnızca Pakistan-Çin ilişkilerini sorun olmaktan çıkarmakla kalmadı, aynı zamanda Washington'ın gözünde Pakistan'ı ABD-Çin yumuşamasını kolaylaştıracak önemli bir değer haline de getirmiş oldu (Zaman, 2015, s. 67; Rizvi, 1993, s. 87) (A2e).

İkinci olarak, 9 Ağustos 1971'de Hindistan ve Sovyetler Birliği'nin “yükselen ABD-Pakistan-Çin eksenine karşı koymayı ve Pakistan ile savaşa girmeye karar verdiğinde Hindistan'a yeterince uluslararası destek sağlamayı amaçlayan bir hamle olarak yirmi yıllık bir Barış, Dostluk ve İş Birliği Anlaşması” imzalaması iki ülkeyi çıkar temelinde

yakınlaştıran bir diğer belirleyici etken oldu (Zaman, 2015, s. 70) (A2e). Bu anlaşma tam anlamıyla askeri bir pakt değildi. Ancak taraflardan her birinin “diğer tarafa yönelik herhangi bir askeri ittifaka girmeyeceğini veya katılmayacağını” (Madde VIII), “diğer tarafla silahlı çatışmaya giren herhangi bir üçüncü tarafa herhangi bir yardım sağlamaktan kaçınacağını” ve taraflardan birinin üçüncü bir ülke tarafından saldırıya uğraması halinde iki tarafın bu tehdidi ortadan kaldırmak ve ülkelerinin güvenliğini sağlamak için etkili önlemleri almak amacıyla derhal karşılıklı istişarelerde bulunacaklarını (Madde XI) taahhüt ediyor (Ministry of External Affairs, 1971; Embassy of India, 2021, s. 5) ve bu yönüyle ABD ve Pakistan’a yönelik açık bir ima taşıyordu. Bu anlaşmayla Moskova, Hindistan ve Pakistan arasında savaşı bilfiil teşvik etmiş oluyordu ve dahası Hindistan’a olan askeri desteği de düzenli bir şekilde artma eğilimine girmişti. Dönemin ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Irwin’in ifadesiyle anlaşma, hem Hindistan ve Moskova arasındaki “artan görüş yakınlığını” pekiştirmesi hem de “Hindistan’daki çıkarlarının üstünlüğünün Sovyetler tarafından tanınmasını ve Hindistan’ın Moskova ile yakın ilişkilerin jeopolitik gerekliliğini kabul etmesini” yansıması bakımından ciddi bir anlama sahipti.

Pakistan’ın 1976 Mart’ında Fransa ile imzaladığı plütonyum ayrıştırma yeniden işleme tesisi alımı anlaşmasının hiyerarşik ilişkide neden olduğu ikinci kriz dönemi ise 1979 yılında değişen uluslararası siyasi manzara karşısında iki ülkenin işbirliği politikası izleme eğilimine girmesiyle son buldu. 1979 Aralık’ının sonlarında gerçekleşen Sovyetler’in Afganistan müdahalesi ve ülkede gittikçe artan nüfuzu, ABD’yi “yeni bir Sovyet yayılma çağı olmasından korktuğu şeyi engellemek için Pakistan ile daha yakın ilişkiler aramaya yöneltti.”¹⁴³ O güne dek yalnızca Pakistan için bir tehdit kaynağı olan Afganistan, Sovyet işgali ile bir anda ABD’nin en kritik dış politika önceliği haline gelmişti (A2e). Üstelik bu süreçte ABD için Güney Asya bölgesindeki en kritik müttefik konumunda olan Hindistan’ın Sovyet işgaline karşı bir duruş sergilememesi büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştı.¹⁴⁴ “Bu, Hindistan’ı en büyük demokrasi olarak kabul ederken, uluslararası politikadaki otokratik tutum ve davranışlarını tamamen

¹⁴³ Bu süreçte Hindistan, Sovyet işgalini kınamayı dahi reddetmişti (Foreign Relations of the United States (FRUS), 1977a).

¹⁴⁴ Bu suretle “Hindistan, Sovyetler Birliği’nin Güney Asya’nın güvenlik bölgesi olan Afganistan’ı işgal etmesine zımnen razı olmuş, dolayısıyla Sovyetler Birliği’ne Çin’in durumunu dengeleyecek bir Güney Asya gücü statüsü vermiştir” (Husain, 1987, s. 7).

ulusal çıkarlar için görmezden gelen ABD’li politika analistleri ve politika yapıcılar açısından ciddi bir yanlış hesaptı” (Chaudhry, 2018, s. 227).

Öte yandan “bürokraside, özellikle de Dışişleri’nde, Sovyetlerle doğrudan karşı karşıya gelme konusunda önemli bir direnç vardı... Ama hepsinden önemlisi, CIA ve Batı dünyasındaki istihbarat örgütlerinin, Mücahitlerin zaman içinde Sovyetler’e ciddi kayıplar verdiremeyeceğine olan kesin inancıydı.” Bu durumda, Afgan direnişine doğrudan yatırım yapmaktansa “Pakistan’la yeniden ilişki kurmak için para ve çaba harcamak ve böylece bölgedeki Sovyet tecavüzlerine karşı mücadeleyi güçlendirmek çok daha iyi” bir seçenektir (Westad, 2005, s. 352). Bu doğrultuda “Afganistan’daki Sovyet güçlerine karşı Afgan özgürlük savaşçılarının ve Müslüman Mücahitlerin eğitilmesi ve desteklenmesi” amacıyla “Afganistan’da ortak istihbarat operasyonları yürütülmesi” noktasında ISI-CIA ortaklığı ve Afgan direnişine yönelik Amerikan yardımının Pakistanlı ajanslar aracılığıyla dağıtılması mutlak öneme sahipti (Chaudhry, 2018, s. 233). Bu durum ABD’nin çıkarları açısından Pakistan ile ilişkilerin stratejik değerini açıkça ortaya koyuyordu. Dolayısıyla Afganistan politikasında ve daha genel olarak Sovyetler Birliği’nin yayılmacı hamleleriyle mücadelede Pakistan’ın oynadığı kilit rolün tam olarak farkında olan ABD, çözümü nükleer silahların yayılmasını önleme politikasını rafa kaldırarak yeniden Pakistan’la yakınlaşmakta buldu (Soomro, 2020, s. 44-46).

Afganistan işgali, Pakistan’ın ABD’ye ve Amerikan düzenine bakışı açısından da benzer sonuçlar doğurdu. İslamabad’ın Afganistan işgaline verdiği tepki ve bu bağlamdaki çıkarları temelde iki önemli stratejik endişeye dayanıyordu: sınır bölgelerinin bütünlüğü ve Hindistan tehdidi (Zaman, 2014, s. 92). Afganistan, başından beri milliyetçi duyguları kışkırtarak “Pakistan’ın kuzey bölgelerinde siyasi sorunlar yaratırken her zaman Hindistan’ın müttefiki olarak kalmış ve 1947’de Pakistan’ın Birleşmiş Milletler (BM) üyeliğine karşı oy kullanan tek devlet olmuştu.” Bu bağlamda, Pakistan’ın Afganistan’la arasındaki Peştunistan anlaşmazlığını çözmek ve bu tehdidi etkisiz hale getirmek için Kabil’de işbirlikçi bir rejime ihtiyacı vardı. Dolayısıyla Afganistan’daki Sovyet işgali, Pakistan açısından sadece başa çıkılması gereken bir güvenlik sorunu değildi, aynı zamanda “Afganistan’daki Pakistan karşıtı bir hükümetten sonsuza dek kurtulma” fırsatını da ortaya çıkarmıştı (Chaudhry, 2018, s. 240).

İkinci olarak, bilhassa Yeni Delhi'nin Sovyetler ile yakın ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, Afganistan Pakistan'ın Hindistan tehdidi karşısındaki güvenliği için de kritik bir öneme sahipti. Buna göre, işgalin başarıya ulaşması Afganistan'ı Hindistan'ın Pakistan'a karşı kullanabileceği bir üs haline getirebilirdi. Oysa Sovyet girişiminin engellenmesi ve “Kabil’de Hindistan’a karşı askeri stratejik derinliğe izin verecek” bir halef rejimin kurulması, Pakistan’a son derece önemli iki kazanım sağlayabilirdi: “Hindistan saldırısından uzak bir askeri sığınak ve ordunun tüm sınırlı kaynaklarını Hindistan’a karşı konuşlandırmasına izin verecek güvenli bir ikinci cephe olasılığı” (Zaman, 2014, s. 3, 92). Bu açıdan Pakistan, krizden Hindistan karşısında oldukça kritik bir stratejik avantaj elde edebilirdi. Dolayısıyla, daha önceki dönemlerde olduğu gibi harekete geçiren güdüler farklı olsa da¹⁴⁵ Afganistan işgali, sadece ABD’yi Pakistan’a ilişkin politikasını gözden geçirmeye zorlamakla kalmadı, Pakistan’ı da yeniden ABD düzeninde konumlanmaya yatkın hale getirdi.

ABD ile Pakistan arasındaki asimetrik ilişkinin düzelme eğilimine girmesinin bir başka nedeni de şüphesiz Pakistan’da iktidarda bulunan Zia ul-Haq hükümetinin ABD’yi iktidarını meşrulaştırma ve sağlamlaştırma noktasında mobilize edebileceği stratejik bir kaynak olarak görmesidir (A2f). General Zia yönetiminin birincil çıkarı ülke içerisindeki siyasi konumunu meşrulaştırmak ve uluslararası toplum tarafından kabul görmektir. “Meşruiyete ek olarak, Zia’nın iktidarda kalmak için paraya ihtiyacı vardı. Yaklaşmakta olan bir tehdidin ve ABD fonlarının birleştirici etkileri her ikisini de sağlayabilirdi” (Zaman, 2014, s. 91). Bu doğrultuda Afganistan işgalinin ABD’de yarattığı panikten tam olarak yararlandı. Bilhassa Sovyet tehdidinin küresel niteliğine ve yumuşamanın ABD’nin Sovyet tehdidine karşı üzücü bir teslimiyet anlamına geldiğine dair kesin bir inançla göreve gelen ve ABD’nin ekonomik ve askeri gücünü yeniden tesis etmeyi amaçlayan Reagan döneminde ABD dış politikası büyük bir değişime uğramıştı. Bu doğrultuda, insan hakları konusunda tavizsiz bir tutum sergileyen Carter’ın aksine Reagan yönetimi “doğası ve insan hakları sicili ne olursa olsun dost rejimlere baskı yapma konusunda açıkça isteksizdi” (Crockatt, 1995, s. 305). Bunun bir sonucu olarak, demokrasinin restorasyonu ve insan haklarının önemini vurgulayan Amerikan politikası, İslamabad’ı iş birliğine ikna etme amacı doğrultusunda

¹⁴⁵ İki ülkenin de acil hedefi Afganistan’daki işgale son vermek ve Sovyetler’in daha fazla genişlemesini önlemektir. Ancak temel tehdit algılamasındaki farklar varlığını sürdürmeye devam etti: ABD Sovyetler’i birincil tehdit kaynağı olarak görürken, Pakistan için bu hala Hindistan’dır.

Washington'ın bu durumu nihayet Pakistan'ın "iç meselesi" olarak kabul etmesi şekline dönüşerek dikkate değer bir değişime uğradı. Dahası bu savaşta Pakistan'ın stratejik konumunun yanı sıra "Zia'nın diktatörlük rejimi de ABD'nin işine yaramış olabilir, zira baskıcı bir diktatörlük yoluyla uzun süreli bir örtülü operasyon yürütmek ve buna bağlı olarak ülke içinde ikincil zararlar vermek aktif bir demokrasiye kıyasla çok daha kolay olurdu" (Zaman, 2014, s. 118). Böylece, ABD'nin Pakistan'a yönelik tutumu bir anda "insan hakları ihlalcilerinden Sovyet yayılmacılığına karşı mücadelede ön cephe devleti" haline dönüştü ve General Zia "Carter tarafından dışlanmaktan Reagan'ın bölgedeki kilit adamı haline geldi." Sonuç olarak, kapsayıcı anayasal yetkileri hala elinde tutan Zia rejiminin baskıcı politikaları kasıtlı olarak görmezden gelindi ve bu durum "girerek artan iç muhalefetle karşı karşıya olduğu bir dönemde Zia hükümetinin rejimini sağlamlaştırmasına" yardım etti (Zaman, 2014, s. 89, 115, 117).

Öte yandan Afganistan'daki Sovyet işgali General Zia için önemli bir fırsat da ortaya çıkarmıştı. Nitekim bu durum bir taraftan "desteklediği İslamcı hareketlerin uluslararası destekli Afgan muhalefeti haline gelmesine izin verme şansı anlamına" gelirken, diğer taraftan Pakistan'ın ABD'nin gözünde "Zia'nın darbesi, sivil selefi Zulfikar Ali Butto'nun idamı ve 1979'da İslamabad'daki ABD büyükelçiliğinin yerel İslamcılar tarafından yakılmasıyla elde ettiği damgadan kurtulabileceği anlamına geliyordu." Başka bir deyişle, Zia "bir cihat yönetme hayalini gerçekleştirebilir ve bunu yaparken Batı'nın desteğini alabilirdi" (Westad, 2005, s. 351).¹⁴⁶ Dolayısıyla Pakistan-ABD asimetrik ilişkisindeki restorasyon süreci yalnızca dış koşulların bir türevi değil, aynı zamanda General Zia liderliğindeki rejimin bir yandan iç politikadaki konumunu sağlamlaştırma bir yandan da dış onaylama ve tanınma ihtiyacı doğrultusunda uluslararası alandaki siyasi duruşunu güçlendirme stratejilerinin de bir sonucuydu.

¹⁴⁶ Amerikan yardımının büyük çoğunluğu Pakistan tarafından dağıtıldığından İslamabad bu durumu Afgan muhalefetinin siyasi yapısını oluşturmada bir avantaja dönüştürdü. Nitekim yardımın çoğu, bilhassa da yeni silahlar, İslamcı gruplara ve özellikle Gulbeddin Hikmetyar tarafından 1975 yılında kurulan Hizb-i İslami'ye verilmişti. Böylece General Zia, Afganistan'ın komünizm sonrası geleceği konusunda ABD'yi tamamen denklemin dışında tutmaya çalıştı (Westad, 2005, s. 356).

4.3. Materyal Denge

4.3.1. Türkiye

Materyal ilişkiler açısından, 1980’li yılların başında Türkiye-ABD ilişkilerinde yaşanan restorasyon süreci, bu dönemde hem alt devlet olarak Türkiye’yi ABD ile yakınlaşmaya eğilimli hale getiren hem de hegemon güç olarak ABD’nin Türkiye’ye materyal kaynak temini konusundaki tercihlerini etkileyen iki önemli motivasyona dayanmaktadır.

İlk olarak, 1980’li yıllarda Türkiye-ABD ilişkilerinde yakınlaşma dönemine girilmesi, Türkiye’nin bu dönemde içinde bulunduğu iç şartlar ve girdiği ekonomik darboğaz ile doğrudan ilişkilidir. Türkiye, 1970’li yılların başından itibaren ekonomik alanda sorunlar yaşamaya başlamış ve 1978’den sonra iktisadi yapı adeta çökme noktasına gelmişti. 1974 petrol kriziyle birlikte “dünya ekonomisinin sürüklendiği durgunluk haline Türkiye...kısa dönemli borçlanma kanallarını sonuna kadar zorlayarak ve ithalat ve milli gelirdeki büyüme hızlarını sürdürmeye çalışarak tepki gösterdi. Böylece, 1974-75 yıllarında planlı ve rasyonel anti-kriz önlemleriyle hafif atlatılabilecek ekonomik bunalım, üç yıl gecikmeyle, fakat çok daha şiddetli geldi” (Boratav, 2015, s. 144).

1978 ve 1979 Türkiye için “dış kaynakların tıkanması nedeniyle ithalatta durgunluk gözlenen; milli hasıladaki büyümenin giderek durduğu; ihracatta ise belli bir artış eğiliminin başladığı” yıllar oldu (Boratav, 2015, s. 144). Bu kriz içerisinde Türkiye borç bulma konusunda yaşadığı zorluk bir yana, daha önce aldığı dış borçların anapara ve faizlerini de ödeyemez duruma düşmüş ve 1978’de yabancı bankalara borç erteleme konusunda çağrıda bulunmak durumunda kalmıştı (Balcı, 2017, s. 179) (A3e). Öyle ki, dönem içinde dış borçlar yaklaşık 3 kat artmış ve bunun sonucunda dış borçların 1960-80 döneminde ortalama yüzde 10,7 olan GSMH’ye oranı 1980’de 22,9, 1981-1990 döneminde ise ortalama 35,6 olarak gerçekleşmişti. Böylece Türkiye, “dışa yüksek oranda bağımlılığa doğru hızla yol” aldı (Oran, 2018b, s. 15).

Bu ortamda tıpkı İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte olduğu gibi alternatif kaynaklardan faydalanma imkanının kısıtlılığı, Türkiye’nin ekonomik düzlemde yeniden Amerikan düzeninde konumlanma sürecini beraberinde getirdi (A3e). 1960 ve 70’li yıllarda Türkiye’yi çok yönlü bir dış politika izlemeye iten en önemli nedenlerden biri, 1960’lı yılların başından itibaren kronik bir soruna dönüşen dış ticaret açığı karşısında yeni yardım ve dış borç kaynakları bulma ihtiyacıydı. Bu doğrultuda, ABD

ve diğer Batılı ülkelerin borç verme konusunda takındığı isteksiz tavır (A3b) karşısında Türkiye, Sovyetler Birliği ve Ortadoğu ülkeleri ile ekonomik temelli ilişkiler kurmuştu (A3c). Ancak ABD'ye alternatif olarak başlatılan bu girişimlerin hiçbiri ekonomik düzelmeyi sağlamaya yetmedi. Bir kere “tamamen ekonomik açıdan bakıldığında...SSCB'nin, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'nın sunabilecekleri ile karşılaştırıldığında, Türkiye'ye sunabileceği çok az şey” vardı (McGhee, 1990, s. 179) (A3e). Öte yandan, kutuplar arası ilişkilerde yeniden rekabet dinamiklerinin hakim olmaya başlaması, Türkiye'nin SSCB'yi ABD'nin ekonomik nüfuzuna karşı dengeleyici bir güç olarak kullanma girişimine yansımamış olsa da Türkiye'nin ABD ile yakınlaşmasına yol açmıştı.¹⁴⁷ Bu gelişmelerin bir sonucu olarak Türkiye, içinde bulunduğu “ekonomik kriz sarmalından çıkma noktasında Batılı finans kuruluşlarından borçlanmayı” temel hedefi haline getirdi (Balcı ve Madakbaşı Gülener, 2018, s. 80).

Batı Avrupa'yla ilişkilerse darbe yönetiminin insan hakları ihlalleri konusundaki sicili ile sendikaları, siyasi partileri ve sivil toplum örgütlerini hedef alan baskıları nedeniyle oldukça kötü durumdaydı. Milli Güvenlik Konseyi'nin Ekim 1981'de Türkiye'deki tüm siyasi partileri feshederek mal varlıklarına el koyması ve Barış Derneği'ni kapatarak yöneticilerini tutuklatmasının ardından Avrupa Topluluğu (AT) 19 Haziran 1981'de imzalanan Dördüncü Mali Protokol'ü askıya almaya karar verdi. Her ne kadar Konsey bu kararı resmen onaylamasa da protokol kapsamında Türkiye'ye verilmesi öngörülen 600.000.000 ECU'lük krediyi aktarmamayı tercih etti. Yardımlar konusunda yaşanan bu sıkıntının yanı sıra ticari ilişkilerde de sorun alanları ortaya çıktı. 1981 sonlarından itibaren AT, Türkiye'yi damping uygulamakla suçlayarak önce pamuk ipliği ithalatına kısıtlamalar getirdi, ardından da 1982'de Türkiye'nin temel ihraç ürünlerinden olan tüm tekstil ürünlerine yeni sınırlamalar getirdi (Erhan ve Arat, 2018, s. 87-88). “1980'de AT'nin Türkiye toplam dış ticaretindeki yaklaşık yüzde 43 olan payı hızla düşmeye [başladı] ve bir yıl içinde yüzde 30'a kadar” geriledi (Balcı, 2017, s. 194). Dolayısıyla

¹⁴⁷ Bu dönemde Türkiye ile SSCB arasındaki ekonomik ilişkiler kesintisiz biçimde sürmüştür. Örneğin, 1982'de imzalanan protokolle ticaret hacmi yüzde 30 oranında artmıştır. Bu noktada protokolün ABD'nin Polonya'daki sıkıyönetim nedeniyle SSCB'ye ekonomik boykot uyguladığı dönemde imzalanması dikkat çekicidir. Yine bir tür takas yöntemi olan ve ikili ticaretin önünde engel olarak görülen Kliring sistemi yerine döviz ile ödemeye geçilmiştir. Bir başka önemli gelişme de 1984 yılında imzalanan doğalgaz anlaşmasıdır. Üstelik bu anlaşmayla, Sovyetler Birliği'nin bu satıştan elde ettiği gelirin yüzde 70'ini Türkiye'den mal ve müteahhitlik hizmetleri alarak kullanacağı hükme bağlanmıştır. İki ülke ekonomik ilişkilerinde bir dönüm noktası niteliğinde olan bu anlaşma sayesinde gelişen sanayinin gereksinimleri karşılanmış, Türkiye'nin ihracatı çeşitlenmiş ve de artış göstermiştir (Tellal , 2018, s. 163-64).

Türkiye'nin alternatif kaynaklar oluşturarak ekonomisini kronikleşen krizden çıkarma ve ABD'ye olan materyal bağımlılığını dengeleme olanağı büyük ölçüde ortadan kalkmış oldu. Bir başka deyişle, “uzun süredir devam eden ekonomik ve siyasi krizden çıkmak için...ABD düzeni ile yeniden masaya oturmak dışında başka bir alternatif yoktu” (Balcı ve Madakbaş Güleler, 2018, s. 80) (A3e).

“O dönemde ifade edildiği şekliyle ‘70 cent’e muhtaç hale gelen’ ülkede en temel ihtiyaç maddelerinin tedarik edilememesi, döviz darboğazının yeni bir iktisat politikasıyla aşılmasını gerekli hale” getirdi (Çağırın, 2008, s. 739). Bu doğrultuda uygulamaya konulan 24 Ocak (1980) kararlarıyla başlayan ve darbe sonrasında pekiştirilen neo-liberal iktisadi “programın başarısı için dış yardım bulunması zorunluluğu dış politikada manevra alanını daraltmış, deyim yerindeyse Türkiye’yi Uluslararası Para Fonu (IMF) ve uluslararası mali çevrelere- dolayısıyla bu kuruluşları denetimleri altında tutan gelişmiş Batılı devletlere-” (Çağırın, 2008, s. 739) bilhassa da ABD’ye muhtaç hale getirmişti.¹⁴⁸ Dolayısıyla ülkenin içinde bulunduğu ekonomik darboğaz ve devletin bu yeni ekonomik mantalitesi, Türkiye’yi yeniden Amerikan düzenine entegre etme sürecinin en önemli itici faktörlerinden biri oldu. Böylece Türkiye, yüzünü yeniden ABD’ye ve Amerikan ekonomik düzeni içerisindeki diğer ülke ve kurumlara çevirdi.

24 Ocak kararlarıyla iktisadi alanda başlatılan yapısal değişikliğin karşılığında IMF, Türkiye’ye o güne kadar vermiş olduğu en yüksek borcu vermiş ve Türkiye kendisi için ayrılmış olan kotanın altı katı kadar IMF kredisi alabilmişti (Balcı, 2017, s. 180). Bu gelişme bizi Türkiye dış politikası ve Türkiye-ABD hiyerarşik ilişkileri bakımından iki kritik sonuca götürmektedir. Birincisi, bu kararla “1970’ler boyunca Sovyetler Birliği’nden borçlanma yoluyla Amerikan düzeninin ekonomik kurumları karşısında kazanılan görece otonomi sona” ermiş oldu. “İkincisi ise neoliberal piyasa düzeni ve

¹⁴⁸ 24 Ocak kararlarından kısa bir süre önce Temmuz 1979’da IMF ile 325 milyon dolarlık bir anlaşma yapılmıştı. Ancak bu, Türkiye’yi içinde bulunduğu krizden çıkarma amacı karşısında oldukça küçük bir mebla kalıyordu. Öte yandan IMF, ekonomi politikalarında yapısal düzenlemelere gidilmediği sürece daha büyük miktarda borç verme konusunda isteksiz bir tutum takınıyordu. Nihayet iktisadi sistemde 24 Ocak kararlarıyla iktisadi alanda başlatılan yapısal değişikliğin karşılığında IMF, Türkiye’ye o güne kadar vermiş olduğu en yüksek borcu vermiş ve Türkiye kendisi için ayrılmış olan kotanın altı katı kadar IMF kredisi alabilmiştir (Balcı, 2017, s. 180).

kurallarına tabi olan Türkiye, 1950'lerdeki gibi ekonomisini yeniden ABD düzeninin kurallarına bağladı" (Balcı ve Madakbaş Gülenler, 2018, s. 81).¹⁴⁹

İhtiyacı olan materyal kaynakları karşılama noktasında alternatiflerin yetersizliği nedeniyle Türkiye'nin ABD'ye duyduğu gereksinimin restorasyonu mümkün kılması (A3e) gibi, SSCB'nin bölgedeki askeri angajmanları ve artan nüfuzu da ABD'yi Türkiye'ye materyal kaynak sağlama konusunda harekete geçirerek asimetrik ittifakın restorasyonunda önemli bir rol oynadı (A3d). Bu dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgede yaşanan gelişmeler ile SSCB'nin Ortadoğu bölgesindeki artan faaliyetleri, Türkiye'nin düzene bağlılığını Amerikan çıkarları açısından kritik bir hale getirdi. Böylece İran devrimi ve ardından Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ile Soğuk Savaş'ın yeniden canlanmasının bir sonucu olarak "ABD, Türkiye'nin rolünü, 1980'ler boyunca (her türlü yardım sayılırsa) yılda 1 milyar doları aşan desteği haklı çıkaracak kadar önemli gördü" (Kuniholm, 2001, s. 348). Bilhassa askeri ilişkiler ABD'nin stratejik çıkarlarının en önemli unsuruydu. ABD açısından NATO içinde kendisinden sonra ikinci büyük orduya sahip olan ve jeopolitik olarak Batı'nın güvenliği için önemli bir bölgesel aktör konumunda olan Türkiye'nin silahlı kuvvetlerinin modernleştirilmesi kaçınılmaz bir gereklilikti (Stearns, 1992, s. 40) (A3d). Bilhassa Reagan yönetimi, "Türkiye'nin ihtiyaçlarının acil, öncelikli ve hemen karşılanması" gerektiği için ve silah ambargosu yılları boyunca uğradığı materyal kayıpların telafi edilmesi adına Türkiye'yi yardım edilecek devletler listesinin en başına yerleştirdi. Böylece Reagan yönetimi sırasında Türkiye'ye sağlanan ABD savunma yardımı iki katına çıktı (Kuniholm, 1985, s.11; Perle, 1985, s.223; Laipson, 1985, s.22, aktaran Uslu, 2016, s. 355). Totalde ise 1980 sonrası dönemde Amerikan askeri yardımları Kore Savaşı'ndan bu yana en yüksek düzeyde gerçekleşti (Atmaca, 2014, s. 28).¹⁵⁰

29 Mart 1980'de imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması çerçevesinde ABD Türkiye'ye yıllık olarak yaklaşık 700 milyon dolar sağladı. Buna göre 1981 yılında gerçekleşen yardım miktarı 1975 silah ambargosu öncesi ile kıyaslandığında dört kat artmıştı. "Bu tarihten sonra da artmaya devam eden Amerikan yardımları

¹⁴⁹ 12 Eylül askeri darbesinin ardından ekonomi alanında yapılan ilk iş "1960 darbesinin ve Sovyetler Birliği ile ekonomik yakınlaşmanın mümkün kıldığı ve beslediği sendikal oluşumları" kapatmak oldu. "Türkiye'de Batı ekonomik düzeninin eleştirisi ve sosyalist ekonominin normalleşmesi fonksiyonunu üstlenen bu kurumların kapatılması, Amerika'nın başını çektiği küresel kapitalist ekonomiye entegrasyonu tamamlayan önemli bir aşamayı temsil ediyordu" (Balcı ve Madakbaş Gülenler, 2018, s. 81).

¹⁵⁰ 1984-1993 yılları arasında ABD'nin Türkiye'ye yaptığı askeri transferlerin toplamı altı milyar doları bulmuştur (Benli Altunışık ve Tür, 2005, s. 112).

1981’de 350 milyon dolardan 1985’te yaklaşık 900 milyon dolara kadar” (Balcı, 2017, s. 190-191) çıkararak, 1979 yılında 200 milyon dolar olarak gerçekleşen yardımla kıyaslandığında zirve noktasına ulaştı (Uslu, 2016, s. 356). “Böylelikle Türkiye 1980’ler boyunca İsrail ve Mısır’ın ardından ABD’den en yüksek yardımı alan üçüncü ülke konumuna” yükseldi (Balcı, 2017, s. 191). Yine SEİA anlaşması kapsamında Türkiye’deki savunma sanayinin ABD’nin işbirliğiyle geliştirilmesi konusunda karara varıldı ve böylece “savunma alanında iki ülke arasındaki ilişkiler tekrar en üst seviyeye” çıktı (Balcı, 2017, s. 174). Bu bağlamda, Ekim 1983’te imzalanan anlaşmayla hayata geçen ve 10 yıllık dönem içerisinde 4.2 milyar dolar değerinde 160 adet F-16 uçağının iki devletin ortaklığında Türkiye’de üretilmesini öngören proje, iki ülke arasındaki askeri işbirliği kapsamında atılan oldukça önemli bir adımdı (Rubin, 1985, s.79; Acar, 1993, s. 92 aktaran Uslu, 2016, s. 359).¹⁵¹

Amerikan düzenine yeniden eklemlenme siyaseti şüphesiz anlaşmazlık konularını da beraberinde getirdi. Örneğin, 1984 yılında Amerikan Kongresi’nin Türkiye’ye yapılacak olan yardımı insan hakları, Kıbrıs ve Ermeni meseleleri bağlamında 913 milyon dolardan 525 milyon dolara indirmesi Türkiye’yi önemli ölçüde rahatsız etti.¹⁵² Yine, kongrenin “Ege bölgesinde iki devlet arasındaki mevcut askeri güç dengesinin korunmasını” sağlamak amacıyla Türkiye’ye yapılacak olan askeri yardımı mekanik bir formül üzerinden Yunanistan’a verilen yardımla ilişkilendirme çabaları Türkiye’de ciddi anlamda rahatsızlığa neden oluyordu. 7:10 oranının esas alındığı bu karar, Türkiye’ye gönderilen her 10 dolar karşılığında Yunanistan’a 7 dolar yardım sağlanması anlamına geliyordu ve Kongre 1980’li yıllar boyunca bütün yardım tasarılarında bu oranı kati bir şekilde uygulamayı sürdürdü (Uslu, 2016, s. 353-354).

¹⁵¹ “Dönemin ortasından itibaren SSCB’nin kendi kabuğuna çekilmesi” (Oran, 2018b, s. 27) Türkiye’nin Batı bloğunun güvenliği açısından jeostratejik öneminin azalmasına neden oldu. Gorbacov liderliğindeki SSCB, 1985 yılında dış politikada Glasnost politikasını uygulamaya koydu ve böylece uluslararası alanda gerilim azaldı. Bu durum Türkiye-ABD arasındaki materyal ilişkilerin seyrini önemli ölçüde değiştirdi. Bu tarihten sonra Türkiye’ye verilen ABD yardımı 500 milyon dolar seviyelerine kadar gerileyerek, Türkiye’nin askeri ihtiyaçlarının oldukça gerisinde kaldı (Uslu, 2016, s. 356). Öte yandan yardımlar sadece azalmakla kalmadı, aynı zamanda yardımın verilme koşulları daha da ağırlaştı (Uzgel, 2018, s. 55).

¹⁵² Bu dönemde Amerikan Kongresi’nin Türkiye’ye verilecek olan yardımı bilhassa Ankara’nın Kıbrıs müzakerelerinde daha fazla esneklik sağlaması koşuluna bağlaması Kongre ile Amerikan yönetimi arasında şiddetli bir mücadeleye sebep olmuştu. Ancak sonuçta “bu mücadele, yönetimi, yalnızca Kıbrıs’a yönelik bir hareketin Kongre’nin gelecek oturumlarında Türkiye’ye NATO hedeflerine ulaşmak için gerekli görülen askeri yardım miktarının verilmesini sağlayacağına ikna etti.” Böylece önce ABD Dışişleri ve Savunma Bakanlığı yetkilileri, ardından da Reagan Türkiye’den Kıbrıs konusunda daha fazla esneklik talebinde bulundu (Bruce, 1985, s. 118-119).

Ticari ilişkilerde bir ilerleme kaydedilmemesi Türkiye’yi ABD ile ilişkilerinde rahatsız eden bir başka konuydu. Bu dönemde Türkiye, ekonomisinde yaşanan gelişmeler doğrultusunda Amerikan yardımında olduğu kadar ticari ilişkiler konusunda da oldukça istekli hale gelmişti. Bu doğrultuda, dışa açık ve ihracata dayalı ekonomik büyüme modeli çerçevesinde ABD ile ilişkilerini “daha az yardım, daha çok ticaret” (Uzgel, 2018, s. 68) temelinde yeni bir çerçeveye oturtma yönünde bir irade ortaya koydu.

Aralık 1985’te süresi dolan SEİA’nın yenilenmesine ilişkin tartışmalar sırasında Türkiye söz konusu rahatsızlıkları gündeme getirdi. Örneğin, anlaşmanın yenilenmesi karşılığında Türk tekstil ihracatına uygulanan kotaların önemli ölçüde yükseltilmesini ve Türkiye’ye en çok kayırlan ülke statüsü verilmesini talep etti (Rustow, 1987, s. 106; Uzgel, 2018, s. 69). Ancak bu istekler ABD tarafından kabul görmedi. Washington’ın “iki devlet arasındaki ticaretin adil ve dengeli hale getirilmesi” (Uslu, 2016, s. 353) konusundaki isteksizliğinin temel sebebi, Türkiye ile Soğuk Savaş’la birlikte stratejik işbirliği çerçevesinde kurulmuş olan ilişkilerinin yapısını değiştirmek istememesiydi. Nitekim “ticari ilişkilerin artması ve ABD’den gelecek yardımın öneminin azalması, ABD’nin Türkiye’ye karşı kullandığı bir kozu devreden çıkaracak, en azından etkinliğini azaltacaktı” (Uzgel, 2018, s. 70).¹⁵³

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Türkiye örneği, rakip hegemon gücün alt devletin bulunduğu bölgedeki angajmanlarının ittifakın büyük güç patronunu söz konusu alt devletin düzene bağlılığını sağlamlaştırma kaygısıyla materyal kaynak teminini artırma konusunda motive edeceğini ve böylece restorasyonu harekete geçireceğini varsayan argüman (A3e) ile tutarlıdır.

4.3.2. Pakistan

ABD-Çin yakınlaşmasını kolaylaştırmadaki rolü karşılığında ve “Sovyetlerin ABD’nin münhasır etki alanına girdiğinin bilincinde olarak” (Husain, 1987, s. 5) Washington, Pakistan’ın düzene bağlılığını sağlamlaştırmak ve bu ülke üzerinde etki kurma kabiliyetini artırmak amacıyla materyal ilişkileri yeniden canlandıracak bazı girişimler ortaya koydu (A3d). Örneğin, 1965’te getirmiş olduğu ölümcül silahların transferine

¹⁵³Sonuçta içinde bulunulan dış borç yükü ve bunun yarattığı baskı nedeniyle Türkiye, büyümede sürdürülebilirliği sağlamak adına geri adım atmak zorunda kaldı ve Mart 1987’de anlaşmanın beş yıl daha, 1990’a kadar, uzatılmasını onayladı (Balcı ve Madakbaş Güler, 2018, s. 85). Böylece Türkiye’nin SEİA kozu ile ABD ile ilişkilerde yaşanan sorunlu alanları ortadan kaldırma ve daha iyi koşullarda yardım elde etme girişimi başarısızlığa uğramış oldu.

ilişkin mevcut yasakta 1970 yılında tek seferlik bir istisna hayata geçirdi. Bu kapsamda 1965'ten bu yana ilk kez Pakistan'ın 90 milyon dolar değerinde dört deniz keşif uçağı, 300 zırhlı personel gemisi, yedi yedek B-57S ve altı F-104S ile bazı ölümcül olmayan teçhizatları tedarik etmesine izin verdi (Zaman, 2015, s. 67; Sisson ve Rose, 1990, s. 256; The New York Times, 1970). Söz konusu karar, ilişkileri restore etmek açısından küçük bir adım olsa da 1968 yılında başlayan Sovyet askeri yardımının sona ermesiyle eş zamanlı olması nedeniyle Pakistan için bir hayli önemliydi (A3e). Nitekim Moskova, 1966 Taşkent Konferansı'nın ardından Hindistan ile bozulan ilişkilerini Asya Kolektif Güvenlik Sistemi (Asian Collective Security System) oluşturma stratejisi bağlamında restore etme girişiminin bir parçası olarak 1970 baharında Pakistan'a silah satışını askıya almıştı (Sisson ve Rose, 1990, s. 196-198).¹⁵⁴ Dolayısıyla Hindistan'ı önceleme prensibine geri dönen Sovyetler Birliği'ni alternatif bir kaynak olarak kullanma imkanının ortadan kalktığı (A3e) bir dönemde ABD'nin bu tek seferlik istisnası Pakistan için önemli bir zamanlamaya sahipti.¹⁵⁵ Öte yandan, 1971'deki iç savaş sırasında Çin devlet başkanı Zhou Enlai'nin, Çin'in "kendi halkına karşı kullanılmak üzere (bir ülkeye) silah sağlamadığını" (Khan, 2011, s. 12) ifade etmesi Pakistan'ın gözünde Çin ile ilişkilerin parametrelerini netleştirmiş oldu. Dahası, 1971 Pakistan-Hindistan savaşında açıkça görüldüğü gibi Çin, her ne kadar Pakistan'a kolay şartlarda silah tedarik etse de bu silahlar nitelik ve nicelik bakımından Sovyetler'in Hindistan'a verdiği silahlarla kıyaslanabilecek durumda değildi (Chaudhri, 1986, s. 23). (A3e). Bu nedenle ABD'nin sağladığı materyal faydalar önemini korumaya devam etti. Askeri yardım konusunda bazı silah ve askeri teçhizatları serbest bırakmasının yanı sıra ABD, Doğu Pakistan krizi ve 1965 Pakistan-Hindistan savaşının neden olduğu ekonomik yıkımın üstesinden gelebilmesi için Pakistan'a kredi ve hibe desteği sağlamış ve Islamabad'ın

¹⁵⁴ "Ancak sevkیاتlar Mayıs 1970'ten önce imzalanan sözleşmeler kapsamında 1971'e kadar devam etti." (Sisson ve Rose, 1990, s. 198).

¹⁵⁵ İki ülke ilişkilerinin temel taşı oluşturan silah tedariki konusu, 1971 Pakistan-Hindistan savaşı sırasında ABD'nin silah ambargosu uygulama kararıyla yeni bir gerilim süreci başlattı. Ambargo kararı 1965'te olduğu gibi her iki ülkeye birden uygulansa da silahlarının önemli kısmını ABD'den tedarik eden Pakistan'ın aksine, askeri teçhizatının çoğunu ABD dışı kaynaklardan temin eden ve savaş sürecinde Sovyetler Birliği'nden silah tedarik etmeye devam eden Hindistan bu uygulamadan olumsuz etkilenmemiş ve bu durum Pakistan'ı oldukça zor bir durumla karşı karşıya bırakmıştı. Öte yandan 1970 yılında söz verilen zırhlı personel taşıyıcılar ile uçaklar henüz tedarik edilmemişti ve yapılan tartışmalar sonucunda bu sevkیاتlar 6 Nisan'da yürürlüğe giren askıya alma kararı kapsamı dışında sayıldı (Sisson ve Rose, 1990, s. 257).

ekonomik yardım ve borçların yeniden yapılandırılması konusunda uluslararası kuruluşlardan bulunduğu talebe destek vermişti (Rizvi, 1993, s. 84).

İki ülke arasındaki tedarik ilişkisinin iyileşme eğilimine girdiği ikinci gelişme, ABD'nin 1973 yılında ölümcül olmayan askeri teçhizatın ve daha önce temin etmiş olduğu teçhizatın yedek parçalarının satışını yeniden başlatarak ambargoyu hafifletmesi ve 1975 yılında ise tamamen kaldırmasıydı (Malik, 1994, s. 244; Rizvi, 1993, s. 89). ABD'nin ambargo kararını gözden geçirmesinde alt kıtadaki çıkarlarını koruma ve Sovyetler Birliği ile Çin'in bölgede artan manevra alanını sınırlandırma düşüncesi etkili oldu (A3d). Nitekim alt kıtaya uygulanan silah ambargosu bir taraftan Hindistan ile Sovyetler Birliği arasındaki bağı güçlendirmiş, bir taraftan da Pakistan'ı Çin'e daha da fazla yakınlaştırmıştı. İkinci olarak, Pakistan'ın Körfez ülkeleriyle bilhassa güvenlik alanında genişleyen bağları sayesinde ABD, güçlü bir Pakistan'ın Körfez bölgesindeki Amerikan çıkarlarını destekleyebileceğini düşünmüş ve bu nedenle Pakistan'a stratejik bir ilgi duymaya başlamıştı (Rizvi, 1993, s. 89-90).

Öte yandan, Pakistan'ın ABD'nin baskılarının şiddetini azaltmak ve manevra alanını genişletmek amacıyla giriştiği alternatif kaynaklara yönelme deneyiminin istenen başarıya ulaşamaması Islamabad'ın ABD'nin materyal imkanlarına duyduğu ihtiyacın, belki de artarak, devam etmesine neden olmuştu (A3e). “Pakistan'a ABD askeri yardımına ambargoların, kısmi ambargoların, ‘tek seferlik’ istisnaların ve ardından yeniden ambargoların uygulandığı” on beş yıllık dönemde Sovyetler, Hindistan ve Afganistan'ın en büyük tedarikçisi haline gelmişti. Bu süreçte “Hindistan üç adet beş yıllık savunma geliştirme planı uygulamaya koymuş ve 1977'ye gelindiğinde üçüncü büyük orduya, beşinci büyük hava kuvvetlerine ve sekizinci büyük donanmaya sahip olmuştu.” Benzer şekilde “Afgan ordusu ve hava kuvvetleri [de] Sovyetler Birliği tarafından donatılmış ve modernize edilmiş ve çok sayıda Afgan subayı Sovyet askeri kurumlarında eğitilmişti” (Husain, 1987, s. 5). Yine, Hindistan ile yapılan 1971 savaşı sırasında Pakistan, Çin'den diplomatik ve sözlü destek dışında herhangi bir yardım elde edememişti. Böylece Sovyetler Birliği ile yaşanan yakınlaşmanın istenen sonucu vermemesi gibi Çin'i ABD'ye alternatif bir tedarikçi olarak kullanma girişimi de başarısızlığa uğramıştı.

İkinci olarak, Hindistan'ın 1974'te atom bombasını patlatması ve ülkede yaşanan iktidar değişikliğinin ardından Afganistan'ın Pakistan toprakları üzerindeki irredantist

iddialarının yeniden canlanması İslamabad'ın tarihsel kaygılarını daha da yoğunlaştırmıştı. Üstelik “Hindistan'ı yavaş yavaş ve fark edilmeden Sovyetler Birliği'nin Asya Kolektif Güvenlik Sisteminin temel direği” haline getiren 1971 anlaşması (Husain, 1987, s. 7) ile birlikte düşünüldüğünde, Hindistan'ın askeri düzlemde yaptığı bu sıçrayışın anlamı daha da büyüktü. Diğer taraftan, 1973'te Belucistan'ın bazı bölgelerinde ortaya çıkan isyan hareketine Afgan hükümetinin destek vermesi ve sorunu uluslararasılaştırma çabaları Pakistanlı karar vericiler tarafından ülkeyi istikrarsızlaştırma girişimi olarak algılandı. Dahası bu durum, ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden olan İran'ın da kendi güvenliğini doğrudan ve olumsuz etkileyeceği yönünde endişeye kapılmasına neden olmuştu. Bu iki nedenle hem İslamabad hem de Tahran güçlü bir şekilde ABD'nin Pakistan'a somut destek sağlaması beklentisi içerisindeydi. Ancak materyal ilişkilerin yeniden tesis edilmesine ilişkin oluşan bu uygun şartlara (A3d ve A3e) rağmen ittifak ilişkisinde ortaya çıkan yüksek düzeyli çıkar farklılıkları, yardımların sınırlı düzeyde kalmasına ve restorasyon sürecinin daha sonra –Afganistan işgali bağlamında- gerçekleşmesine neden olmuştur.

1977 tarihli Güvenlik Yardım Yasası'ndaki Glenn-Symington Değişikliği'nin baskısı altında Temmuz 1979'da Pakistan'a yapılan tüm ekonomik ve askeri yardımın yeniden askıya alınmasıyla materyal ilişkide ortaya çıkan yeni kriz süreci, sistemik dinamiklerin doğal bir sonucu olarak kısa sürede tersine döndü. Nitekim Sovyetler'in Afganistan'ı işgaliyle birlikte ABD'nin Afgan direnişine destek verme ve bölgedeki Sovyet nüfuzunu sınırlandırmaya ilişkin çıkarları, Washington'da nükleer silahların yayılmasıyla ilgili endişelerin önüne geçmişti. Bu bağlamda Pakistan ile nükleer sorun nedeniyle bozulan ilişkileri restore etmek ve Pakistan'ı materyal bakımdan daha güçlü hale getirmek önemli bir dış politika gündemi haline geldi (A3d). Ancak Başkan Carter döneminde iki yıllık bir süre için önerilen 400 milyon dolarlık ekonomik ve askeri yardım teklifi Pakistan'ı hayal kırıklığına uğrattı (Oberdorfer, 1980). Öyle ki İslamabad, bu teklif ile Washington'ın “çok az bir yardım sağlamak, Pakistan'ın Sovyetler Birliği ile olan köprülerini sonsuza kadar yıkmasına meydan vermek ve sonra da onu yüzüstü bırakmak istediğini” ileri sürdü (Husain, 1987, s. 6). Çünkü bu yardım, ne ülkenin “batı sınırında gelişen tehdidin boyutuyla orantılı” (Branigin, 1980), ne de “ABD ile yakın ilişkinin bağlantısız ve İslami kimliklerine vereceği potansiyel zararı dengeleme” konusunda yeterliydi (Faiz vd., 2019, s. 308). Üstelik Carter yönetimi, Hindistan'ın

tepkisini çekebileceği endişesiyle Pakistan’a F-16 uçaklarının verilmesini reddetmiş ve Islamabad’ın, ABD’nin güvenlik garantisini güçlendirmek amacıyla, uygulamada kongrenin onayına tabi olan 1959 anlaşmasının bağlayıcı bir anlaşma seviyesine yükseltilmesi yönündeki talebini kabul etmeyerek bu anlaşmayı yeniden teyit etmekle yetinmişti (Arif, 1995, s. 333-334). Bu nedenle Pakistan, “ne askeri açıdan güçlü ne de siyasi açıdan güven verici bir ilişki kurmaya isteksizdi” (Husain, 1987, s. 6). Sonuçta, savunma kapasitesini artırmaktan ziyade mevcut durumda “bölgede ABD’den çok daha etkili olan Sovyetler Birliği’nin düşmanlığını daha fazla çekeceği” endişesiyle bu teklifi reddetti (Auerbach, 1980).

Carter’ın yerine gelen Reagan yönetimi, Sovyet yayılmacılığını kontrol altına almada ve bölgedeki ABD varlığının sürdürülmesinde Pakistan’ın rol ve öneminin tam olarak farkındaydı. “Stratejik projeksiyon kabiliyetini geliştirme yarışında, Sovyet stratejik doktrini, teçhizatı ve hava ikmal kabiliyeti, bölgedeki savaş zamanı koşulları altında halihazırda başarılı bir şekilde test edilmişti” (Husain, 1987, s. 10). Tam da bu nedenle, Afganistan’ın işgali Pakistan’ı ABD’nin izlediği süper güç siyasetinde merkezi bir konuma taşıdı. Bu dinamikler ışığında Reagan yönetimi 1981 yılında Pakistan’ın nükleer programı dolayısıyla Symington Değişikliği kapsamında uygulanmakta olan yardım kısıtlamalarına son vererek beş yıllık bir süre için 3,2 milyar dolarlık oldukça cömert bir ekonomik ve askeri yardım programını gündemine aldı (Westad, 2005, s. 353) (A3d). Öyle ki bu durum, Pakistan’ı “ABD ekonomik ve askeri yardımlarının üçüncü büyük alıcısı haline getirdi” (Chaudhry, 2018, s. 236). Ayrıca bu süreçte etkili bir caydırıcılık tesis etmek ve Pakistan’ı güçlendirmek için, daha önce verilmesi reddedilen ve ABD’nin o zamana kadar sadece NATO müttefiklerine ve Japonya’ya tedarik etmeyi kabul ettiği nükleer kapasiteli F-16 savaş uçaklarının (40 adet) satışı teklif edildi.¹⁵⁶ Dolayısıyla Sovyetler’in bölgede kurduğu etkiyi tersine döndürme hedefine ulaşma konusunda Pakistan’a duyduğu ihtiyaç nedeniyle ABD, materyal kaynak temini ile Pakistan’ın düzene bağlılığını yeniden sağlamayı ve Islamabad üzerinde etki kurma kabiliyetini artırmayı amaçlamıştı (A3d).

¹⁵⁶ F-16’lar Islamabad açısından ABD’nin “samimiyetinin bir testi” olmasının yanı sıra iki nedenden ötürü bilhassa önemliydi. Birincisi, F-16’lar sayesinde Pakistan hava kuvvetleri son derece önemli bir kabiliyet kazanabilir ve “Hindistan ile Afganistan’daki güçlere karşı hafif bir üstünlük sağlayabilirdi.” İkinci olarak, F-16’lar ulusal güçlülüğün bir sembolü olarak Pakistan halkına hükümetin ülkenin savunma kabiliyetini geliştirmek için bir şeyler yaptığını ve Sovyetler’e karşı çok iyi bir mücadele verilebileceğini gösterecekti (Kux, 2001, s. 259-260).

4.4. Angajman Dengesi

4.4.1. Türkiye

1980’li yıllarda Türkiye-ABD asimetrik ittifakında yaşanan yeniden yakınlaşmanın nedenleri, 1950’li yıllarda bu ikisini aynı düzen içerisinde bir araya getiren nedenlerle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir: Sovyet tehdidi ve bu tehdit karşısında Türkiye’nin stratejik önemi (Atmaca, 2014, s. 26).

“1960’ların başında Ortadoğu, güney kanadındaki kabiliyetleri değerlendirme ihtiyacını göz ardı etmeyi zorlaştıracak türden krizlerden nispeten uzaktı” (Agmon, 1986, s. 90). Öte yandan, yumuşama sürecinin de yarattığı hava nedeniyle 1960 ve 1970’li yıllarda ABD politika yapıcıları arasında Ortadoğu’da bir Sovyet saldırganlığı ihtimalinin uzak olduğu değerlendirmesi hakimdi. Öyle ki, Ocak 1977 gibi geç bir tarihte dahi ABD’nin yaklaşımı “iki ana güç merkezini -Batı Avrupa ve Kuzeydoğu Asya- desteklemek” (Rumsfeld, 1976, s. 90) ve müttefiklerle birlikte “küçük bir beklenmedik durumun (Ortadoğu’da Sovyet güçlerinin dahil olmadığı bir çatışma gibi) ardından gelen büyük bir beklenmedik duruma (Avrupa ve Kore iki test vakası olarak)” yanıt verilebilmesi gerektiği varsayımı üzerine planlanmıştı (Agmon, 1986, s. 92). Ancak “Afganistan’ın 1979’un sonlarında Sovyet güçleri tarafından işgali, Sovyetler Birliği’nin Batı’nın şah damarına, yani Ortadoğu’dan kesintisiz petrol akışına yönelik doğrudan tehdit oluşturduğu yönündeki eski korkuları yeniden alevlendirdi” (Agmon, 1986, s. 81) (A4d).

Afganistan işgalinin yanı sıra, 1979 başlarında gerçekleşen İran Devrimi ile bölgede ortaya çıkan güç boşluğu ve 1980 sonbaharında başlayan İran-İrak Savaşı gibi gelişmeler ABD’nin üs politikasını doğrudan etkiledi. Öyle ki, “Türkiye’nin NATO’daki stratejik önemi, ilk Reagan yönetimi sırasında doruğa ulaştı” (Kuniholm, 2001, s. 347). Türkiye’deki üs ve tesisler tek başına NATO’nun istihbarat kaynaklarının yüzde 25’ini sağlıyordu ki bunların bir kısmı, bilhassa da İran’daki tesislerin kaybından sonra başka kaynaklardan temin edilemez duruma gelmişti (Kuniholm, 1986, s. 147). Dolayısıyla ABD’nin bölgedeki en önemli müttefiki olan Şah’ın devrilmesi ve böylece İran’daki izleme istasyonlarının kaybedilmesi sonucunda Türkiye’nin ABD’nin angajman politikaları açısından yararlılığı artış göstermiş ve bu ABD’nin gözünde Türkiye’nin ittifak açısından sahip olduğu değeri önemli ölçüde artırmıştı (A4d).

“İran’da karışıklıkların başlaması üzerine bir taraftan burada bulunan Amerikan vatandaşlarının tahliyesi, diğer taraftan da Tahran’daki Amerikan Büyükelçiliğinin işgal edilmesi gibi gelişmeler Türkiye’deki” (Balcı, 2017, s. 173) üsleri ABD için yeniden özgün varlıklar haline getirdi. Şah’ın devrilmesiyle, “Ortadoğu güvenliğinin 'ikiz sütunları' [twin pillar] olarak İran ve Suudi Arabistan'a dayanmayı vurgulayan” (Agmon, 1986, s. 92) Nixon Doktrini'nin geçerliliğini kısmen yitirdiği düşünüldüğünde Türkiye, ABD’nin, bölgedeki en önemli müttefiki olan İran’ın kaybını dengelemesine yardımcı oldu (A4d).¹⁵⁷

Öte yandan, İran’daki dost ve müttefik rejimin çökmesiyle “ABD-İran istihbarat ilişkisinin sona ermesi ABD’nin Sovyetler Birliği’nin güney kısmı ve Körfez’in petrol bölgelerine yakın askeri tesislerine ilişkin istihbarat kapsama alanında bir boşluk yaramıştı.” Tam da bu nedenle, Türkiye’nin “istihbarat izleme istasyonları için kritik bir konumu temsil etmesi nedeniyle”, ABD’nin küresel jeopolitik çıkarları ve Sovyetler Birliği ile rekabet açısından Türk-Amerikan istihbarat işbirliği 1980’lerde hayati derecede önem kazandı (Atmaca, 2014, s. 27) (A4d). Böylece, Türkiye’nin Ortadoğu’daki Sovyet nüfuzunun engellenmesindeki rolü ve daha genel anlamda ABD’nin jeopolitik tasarımları içerisindeki yeri Şah’ın devrilmesinin ardından çok daha önemli hale geldi.

Bu konuda Türkiye-ABD ilişkilerindeki en önemli gelişme, 29 Mart 1980’de Türkiye topraklarındaki üs ve tesislerin statüsünü belirleyen SEİA’nın imzalanması oldu. Söz konusu anlaşma, 1985’e kadar Türkiye’deki Amerikan kuvvetlerinin varlığını düzenleyen ve ekonomik ve askeri yardım konularının çerçevesini çizen temel bir metin işlevi gördü. Bu anlaşma, ABD’nin Türkiye’deki askeri tesislerini ve Türk toprakları üzerindeki mevcudiyetini koruma iradesini ortaya koyması bakımından önemliydi. Öyle ki, bu dönemde Türkiye, ABD’nin yurt dışına konuşlandığı nükleer silah sayısı bakımından (1985 yılında yaklaşık 48963 kadar) dördüncü sırada yer aldı (Atmaca, 2014, s. 28).

¹⁵⁷ “İncirlik, ABD taktik avcı bombardıman uçakları için ileri üs sağladı (F4’ler İspanya ve İtalya’dan dönüşümlü olarak konuşlandırıldı); Sinop, elektromanyetik izleme; Kargaburun, radyo navigasyonu; Belbaşı, sismik veri toplama; Yumurtalık ve İskenderun, savaş rezervi malzemeleri, mühimmat ve yakıtın acil durum deposu (ABD Altıncı Filosunun Akdeniz kökenli yakıtının yüzde 20’si burada depolanıyordu); ve Piriçlik, radar uyarı ve uzay izleme” (Kuniholm, 2001, s. 349) istasyonu olarak ABD politikalarına hizmet etti.

“Türkiye’nin stratejik önemi, her iki kanadının zayıflığının Batı’nın güvenlik çıkarlarına ciddi bir tehdit oluşturması gerçeğiyle de kanıtlandı. Trakya, NATO’nun güney kanadındaki en savunmasız noktaysa, Sovyetler Birliği’ne komşu olan ve hiçbir ülkeyle ittifakı olmayan İran daha da savunmasızdı. İran, devrim nedeniyle zayıflamıştı ve Irak’la savaş halindeydi” (Kuniholm, 2001, s. 349).

İran’a yönelik olası bir Sovyet işgali, Moskova’ya “Basra Körfezi’ne kadar hava desteği sağlama kapasitesi” kazandırarak “Batı’nın Körfez petrolüne erişimini engellemesini çok daha kolay hale” getirebilirdi. Bu doğrultuda Türkiye, “Sovyetlerin sağ kanadına yönelik inandırıcı bir tehdit” olarak ABD liderliğindeki Batı ittifakının Sovyet emellerine karşı koyması noktasında oldukça kritik bir konumdaydı (Kuniholm, 2001, s. 349).¹⁵⁸

Üstelik Haziran 1975’te Süveyş Kanalı’nın yeniden açılmasının ardından Hint Okyanusu Sovyetler Birliği için çok daha erişilebilir hale gelmişti.¹⁵⁹ “Sovyetler, Akdeniz’i kendi deniz savunma çemberinin bir parçası olarak görüyordu; 1978’de yaklaşık 7.000 Sovyet donanma ve ticaret gemisi Boğazlardan geçiş yaptı (günde neredeyse 20).”¹⁶⁰ Tam da bu nedenle, Sovyetler Boğazları hem güvenliklerinin hem de Akdeniz ve Hint Okyanusu’na güvenli erişimin anahtarı olarak görüyordu. Bu durum, ABD ve Batı ittifakı için Türkiye’nin sahip olduğu stratejik önemin, Ortadoğu’daki Sovyet eylemlerine karşı caydırıcı rolünün çok daha ötesinde olduğunu ortaya koydu. Dolayısıyla bu durum, Türkiye’nin Boğazlar ve Türk hava sahası üzerindeki kontrolünün değerini de önemli ölçüde artırdı (Kuniholm, 2001, s. 348-349) (A4d).

¹⁵⁸Güney Avrupa Müttefik Kuvvetleri Başkomutanı Amiral William J. Crowe bu konuda şöyle demiştir: “Türkiye, İran’a veya Basra Körfezi’ne yönelik herhangi bir Sovyet saldırısının kanadında yer alır ve Müslüman olan ve coğrafi olarak Ortadoğu’da bulunan tek ittifak ülkesidir..Hiçbir Batılı veya Sovyet planlamacı, Türkiye’nin yönelimini, arazisini, hava sahasını, kuvvetlerini ve üslerini dikkate almadan Orta Doğu sorununu çözemez” (Crowe, 1980, s.23, aktaran Atmaca, 2014, s.28).

¹⁵⁹ Bu konuda ABD, önlem olarak Hint Okyanusundaki Yedinci Filo’yu ve Akdeniz’deki Altıncı Filo’yu takviye etti (Uzgel, 2018, s. 44).

¹⁶⁰“NATO’nun savaş zamanında Yunanistan ve Türkiye’ye sağladığı tedarikin yüzde 90’ı deniz yoluyla olacağından ve Akdeniz, NATO’nun güney kanadı için cankurtaran halatı görevi gördüğünden, Doğu Akdeniz’deki iletişim hatları hayati önem taşıyordu. Uzayan bir çatışmada ve NATO’nun petrol kaynakları tükendikçe, Akdeniz’in ve (dünyanın kanıtlanmış petrol rezervlerinin yarısından fazlasını içeren) Basra Körfezi’nin kontrolü giderek daha önemli bir faktör haline gelecek ve NATO Avrupası ile Ortadoğu arasındaki bağın altını çizecektir. Akdeniz’in kontrolü aynı zamanda NATO’nun güney kanadını da saldırılardan korudu. General Lyman Lemnitzer’in...belirttiği gibi, Akdeniz’in Avrupa’nın güney bölgesindeki Müttefik Komutanlığı için önemi göz ardı edilemez” (Kuniholm, 2001, s. 348).

Türkiye'nin ABD'nin küresel çıkarları açısından artan stratejik önemi, Amerikan Savunma Bakan Yardımcısı Richard Perle'nin Mart 1984'te Senato'nun Avrupa Alt Komitesi'nde yaptığı bir konuşmada şu şekilde ortaya konuluyordu:

“Eğer Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği'nin devasa denizcilik kabiliyetini Karadeniz'de tutmayı başaramazsa, konvansiyonel bir savaşta Doğu Akdeniz'deki güç dengesi Amerika Birleşik Devletleri ve müttefiklerinin aleyhine dönüşebilir ve neredeyse kesin olarak değişecektir, ki bu İsrail ve ılımlı Arap devletleri de dahil olmak üzere, bizim için ve bölgedeki dostlarımız için feci sonuçlar doğuracaktır” (Bruce, 1985, s. 117).

Bu açıdan Türkiye, Amerikan etkisinin yayılması ve Körfez petrolünün Batı'ya akışı açısından bir atlama taşı görevi gördüğü gibi, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu, Akdeniz ve oradan Hint Okyanusu'na genişlemesi karşısında stratejik bir engel de oluşturuyordu (McGhee, 1990, s. 176; Atmaca, 2014, s. 28).

ABD'nin Ortadoğu politikasını yeniden biçimlendirmesini gerektiren tüm bu gelişmeler, Carter yönetimiyle başlayan ve ardından gelen Reagan yönetimiyle devam eden bir takım stratejileri beraberinde getirdi. Bu kapsamda atılan ilk adım, “yalnızca bölge ülkelerine dayanmaktan vazgeçip, bölgede kendi hareket yeteneğini ve kapasitesini artırma politikasına” yönelmek oldu (Uzgel, 2018, s. 44).

23 Ocak 1980'de açıklanan Carter Doktrini, Sovyetler'in Afganistan işgalinin Basra Körfezi'ne yayılacağı endişesiyle ABD'nin çevreleme politikasının bu bölgeye uygulanacağını ifade ediyordu. Körfez bölgesini ABD'nin yaşamsal çıkar alanı ilan eden ve bu çıkarları korumak için askeri kuvvet kullanılması da dahil gereken her türlü tedbirin alınacağını belirten doktrin çerçevesinde ABD, gücünü doğrudan bölgeye aktarma kabiliyetini geliştirmeye girişti. Böylece yirmi yıldır uykuda olan NATO (Batı) ve Ortadoğu arasındaki stratejik bağlantının, dolayısıyla NATO'nun güney kanadının değerine ilişkin vurgu yeniden canlılık kazanmış oldu (Agmon, 1986, s. 81). Carter Doktrini uyarınca, ABD'nin bölgesel çıkarlarını korumak ve Körfez bölgesindeki operasyonlara komuta etmek üzere Çevik Kuvvet projesi hayata geçirildi. Mesafe ve dolayısıyla zaman sorunu nedeniyle bölgeye hızlı intikal için buraya yakın bölgelerde askeri gücün konuşlandırılması ve gerekli malzemelerin depolanması gerekiyordu (Gerger, 2012). Bu ise bölgeye olan yakınlığı nedeniyle Türkiye'ye (bilhassa da Doğu

Anadolu bölgesine merkezi bir yer veriliyordu) ve Türkiye’deki mevcut Amerikan üslerine olan ilgiyi artırdı (A4d).¹⁶¹

Reagan döneminde ise yine yeniden dirilen Soğuk Savaş refleksleriyle bağlantılı olarak ABD, yoğun bir askeri yapılanmaya yöneldi. Bu bağlamda, NATO’nun yeni askeri stratejisi de “derinlikte savaş” yöntemine ve “FOFA (Follow on forces attack) ‘saldırganın takviye kuvvetlerini yerinde yok etme’” (Uzgel, 2018, s. 71) planına yani “Varşova Paktı topraklarının içine kadar karşı saldırı düzenleyebilecek hava ve kara kuvvetlerinin oluşturulmasına” (Donnelly, 2003, aktaran Muzaffer Bölme, 2012, s.66) dayandırıldı. Başka bir deyişle, yeni NATO stratejisi daha önce benimsenen ‘Esnek Karşılık’ stratejisinin esnekliğinin artırılmasını, böylece nükleer silahlara başvurma aşamasının geciktirilmesini ve onun yerine konvansiyonel mücadelenin genişletilmesini öngörüyordu. Söz konusu planın hayata geçirilmesinde Türkiye, konumu itibarıyla, kilit ülkelerden biriydi.¹⁶² Öyle ki, Eski Amerikan Büyükelçilerinden George McGhee’ye göre Sovyetler’in Afganistan’ı işgali, “İran’ın Batı ile işbirliğinden çekilmesi ve Yunanistan’ın NATO taahhütlerine ilişkin belirsizlik, Türkiye’yi Ortadoğu’nun kuzey kuşağında tek güvenilir” (McGhee, 1990, s. 177) ülke haline getirmişti.¹⁶³ Dolayısıyla Türkiye, söz konusu planın hayata geçirilmesinde oldukça kritik bir konumda yer alıyordu ve bu ona Amerikan politikaları açısından ikame edilmesi zor bir özgün değer sağladı (A4d).

Öte yandan, Reagan yönetiminin ilan ettiği stratejik modernizasyon programı “konvansiyonel güce dayalı bir savaşa göre hazır olmayı öngörmekle birlikte nükleer caydırıcılığın da artmasını hedeflemekteydi” (Muzaffer Bölme, 2012, s. 66). Bu kapsamda, SSCB’nin nükleer üstünlüğünü kırmak amacıyla Avrupa’nın nükleer

¹⁶¹ Henüz 1975 yılında Amerikan Kongresi Dış İlişkiler Komitesi’nin bir alt komitesi için hazırlanan raporda Türkiye’ye ilişkin olarak şöyle deniliyordu: “Başka hiçbir alternatif alan, [Ortadoğu’nun] herhangi bir yerindeki Sovyet askeri maceracılığını engellemek için kıyas edilebilir bir avantaja sahip değildir” (Congressional Research Service, 1975, s. 16-17).

¹⁶² NATO stratejisinde yaşanan değişim Türkiye için olumsuz bir tablo ortaya çıkarmıştı. Bunun nedeni, olası bir çatışma durumunda Trakya, Karadeniz bölgesi ve Doğu Anadolu’nun savaş alanı içinde kalacak olmasıydı.

¹⁶³ Yunanistan’da 1981 yılında yapılan seçimler sonucunda ülkenin NATO’dan tamamen ayrılacağını ve ülkedeki NATO üslerinin kapatılacağını söyleyen PASOK lideri Papandreu iktidara gelmişti. NATO konusundaki tutumunun yanı sıra Papandreu, ülkesinde nükleer silah bulundurulmasına karşı çıkmış, SSCB ile ilişkilerini yakınlaştırmış, Ege’deki NATO tatbikatlarına katılmayı reddetmiş, Doğu Blokuyla birlikte Balkanların nükleer silahlardan arındırılmasını savunmuş, Polonya’daki darbe ve Afganistan işgali nedeniyle SSCB’ye uygulanan yaptırımlara katılmamış, komünist Bulgaristan ile saldırmazlık pakti imzalamış ve ABD’nin 1986’da Libya’yı bombalamasını kınamıştır. Tüm bunlar neticede ABD’nin kaygılanmasında neden olmuştur (Uzgel, 2018, s. 59).

kapasitesinin artırılmasının yanı sıra, Türkiye'deki Amerikan askeri tesislerinin genişletilmesi ve nükleer silahların saklanmasıyla ilgili olarak mühimmat depolarının kurulması kararlaştırıldı. Bu doğrultuda, "ABD'nin bölgeye yapacağı olası müdahalelerde Türkiye'yi daha iyi kullanabilmesi" (Balcı, 2017, s. 190) amacıyla iki ülke arasında 1982 yılında 10 Türk havaalanının modernleştirilmesini ve Muş ile Batman'da iki yeni havaalanı inşa edilmesini öngören bir Mutabakat Muhtırası imzalandı. Böylece ABD, (otorite-otonomi dengesi kapsamında açıklandığı gibi) bütünüyle kendi şartlarında olmasa da dış yardım konusundaki taleplerine karşılık olarak Türkiye'den belli koşullar dahilinde Çevik Kuvvet kapsamında kullanılmak üzere tesisler elde etmiş oldu. Bu durum, Türkiye'yi ABD'nin Körfez stratejisi açısından kritik bir müttefik haline getirdi (A4d). Anlaşmaya göre söz konusu havaalanları, uzun menzilli nükleer bomba taşıyan uçaklar ile kargo uçakları için kullanılabilecek büyüklük ve nitelikte olacaktı. "Bu şekilde Amerikan ve NATO uçakları İran körfezinin 700 mil yakınına ve Kafkasya bölgesine saldıracak bir mesafeye kadar gelmiş olacaktı" (Uslu, 2016, s. 359), ki bu "Basra Körfezi'ne, Merkez Kuvvetler Komutanlığı'nın o zamanlar erişebildiği herhangi bir tesise göre çok daha yakın" (Kuniholm, 2001, s. 350) bir mesafeydi. Böylece, "Türkiye'nin İran'daki Sovyet maceracılığını caydırmadaki rolü ve Batı'nın Basra Körfezi'ndeki petrole erişimini korumadaki potansiyel rolü" bu anlaşmayla öne çıkarılmış oldu (Kuniholm, 2001, s. 350).¹⁶⁴

Sonuç olarak, Afganistan'daki Sovyet işgali, İran'da yaşanan devrim ve İran-Irak Savaşı'nın yanı sıra Reagan'ın Ürdün'ün katkısıyla Filistin sorununu çözme önerisi (1982) ve ardından Kral Hüseyin ile Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) arasındaki ön müzakerelerin başarısızlığa uğraması (1986); İsrail'in Lübnan İşgali (1982) ve Amerikan deniz piyadelerinin Beyrut'a sevki (1982-84); OPEC petrol fiyatlarının ikinci kez yükselişi (1979-81) ve neredeyse çökmenin eşiğine gelmesi (1986); ve Reagan yönetiminin Libya ile karşı karşıya gelmesi (1986) gibi Yakın Ortadoğu'da devam eden belirsizlik ve çalkantı Türkiye'nin yörüngede tutulmasının önemini ortaya çıkardı (Rustow, 1987, s. 109). Sonuçta bütün bu gelişmeler Amerikan dış politikasını

¹⁶⁴ Üslerin kullanımına yönelik getirilen kısıtlamalara rağmen bu anlaşmayla elde edilen ayrıcalıklar Washington için son derece önemli kazanımlardı. Nitekim imzalandığı dönemde ABD'ye Sovyetler'e karşı büyük avantaj sağlayan bu üslerin önemi 1991 Körfez Savaşı sırasında bir kez daha ortaya çıkacak ve "İncirlik'ten kalkan savaş uçakları Batman, Muş ve Diyarbakır'daki havaalanlarında yakıt ikmali yapıp Irak'ı bombalayacaklardı (Uzgel, 2018, s. 48).

doğrudan etkilemiş ve yeniden şekillenen angajman politikaları içerisinde Türkiye'nin jeopolitik değerini önemli ölçüde artırmıştı (A4d). Dolayısıyla bu dönemde Türkiye'nin sağlayacağı kritik üs kolaylıkları ABD için hayati hale geldi ve böylece Türkiye, 1980'lerde Washington'ın özelde Ortadoğu'daki genelde ise küresel düzlemdeki "Amerikan çıkarlarını koruma stratejisinin temel direği haline geldi" (Benli Altunışık ve Tür, 2005, s. 112).

4.4.2. Pakistan

1960'ların ilk yıllarında başlayarak 1970'li yılların başına kadar süren ilk kriz döneminin aşılmasında Pakistan'ın ABD'nin angajman politikaları açısından değerini artıran iki gelişme önemli bir rol oynadı. İlk olarak, 1962 Çin-Hindistan savaşının ardından Washington'ın Hindistan'la yakınlaşmasına neden olan "Çin'i sınırlama" politikasının 1970'li yılların başında "Çin ile ilişkileri normalleştirme" stratejisine dönüşmesiyle Pakistan'ın değeri ABD için yeniden artma eğilimine girdi (A4d). Nitekim Pakistan, Pekin ile sahip olduğu ilişki ağı sayesinde Çin'in batı dünyasına açılan tek penceresiydi ve bu konumu dolayısıyla Washington'ın Çin ile yumuşama stratejisinde ideal bir arabulucuydu (Pande, 2011, s. 123-124). Nitekim gerek diplomatik temasın kurulmasında gerekse de Kissinger'in Pekin'e gerçekleştirdiği gizli ziyarette Pakistan, ABD'nin Çin'e yönelik angajman stratejisinde önemli bir rol oynadı. İkinci olarak, yine aynı dönemde Doğu Pakistan krizi patlak vermiş ve takiben Pakistan bir iç savaşa sürüklenmişti. Aralık 1971'de Fransa lideri Pompidou ile bir araya gelen Nixon'ın ifadesiyle ABD'nin bu savaştaki stratejisi,

"Hindistan ve SSCB üzerinde yeterli baskıyı oluşturarak savaşı nihai sonuçlarına kadar sürdürmelerini engellemektir...Eğer Hindistan ve Sovyetler Birliği Pakistan'ı askeri ve siyasi bir varlık olarak yok etmeyi başarır, bunun SSCB'yi başka yerlerde de aynı taktikleri kullanmaya teşvik etmek gibi yıkıcı bir etkisi olabilir...Bu Asya'daki güç dengesini kesinlikle değiştirecektir...Hindistan'ın Pakistan'a karşı kazanacağı bir zafer, Sovyetler Birliği'nin Çin'e karşı kazanacağı bir zaferle aynı anlama gelecektir" (White House Special Files, 1972, aktaran Kux, 2001, s.203).

Bununla bağlantılı olarak Washington, bir taraftan Doğu Pakistan'daki savaşı "Pakistan'ın iç meselesi" (The New York Times, 1971) olarak tanımlayıp, bu şekilde İslamabad'ın 'mümkün olan her yolla' bu krizle başa çıkmasına alan tanırken, bir

tarafından da “Batı Pakistan’ın yıkılmasını önlemek” (White House Special Files, 1972, aktaran Kux, 2001, s.203) şeklinde kritik bir strateji izledi. Dolayısıyla bir yandan değişen Çin politikası bir yandan ise Eisenhower’ın meşhur ifadesiyle ABD’nin “Asya’daki en büyük müttefiki” (“the most allied ally”) ve dolayısıyla Sovyetlerle rekabetinde en kritik varlığı (asset) konumunda olan Pakistan’ı korumaya dönük kaygılar, ABD’nin angajman politikalarında bu ülkeyi yeniden öne çıkardı (A4d). Böylece 1960’lı yıllar boyunca süren kriz döneminde iki önemli adım atılmış oldu. Ancak bu iyileşme seyri Pakistan’ın nükleer kabiliyet elde etme arayışı sonucunda ortaya çıkan krizler nedeniyle uzun süreli olmadı. Washington-Pekin diyalogunun hızlı bir şekilde tesis edilmesi sebebiyle Islamabad’ın arabuluculuğuna daha fazla ihtiyacı kalmamasının da etkisiyle ABD, Pakistan’ın nükleer girişimine baskı ve yaptırımlarla karşılık verdi. Ancak 1979 yılında gerçekleşen eşzamanlı olayların beraberinde getirdiği jeopolitik kaygılar, Pakistan’ı bir kez daha ABD’nin çevreleme stratejisinde kilit bir müttefik haline getirdi.

1980’li yılların hemen başında Ortadoğu ve Orta Asya’daki olaylar ile değişen jeopolitik atmosfer, ABD’nin uluslararası stratejisinde ciddi bir dönüşümü beraberinde getirdi. Bu olaylar, Şubat 1979’daki İran İslam Devrimi ile Aralık 1979’daki Afganistan işgaliydi. “İran Devrimi’nden önce ABD’nin Ortadoğu politikası, uygun şekilde silahlanmaları halinde İran ve Suudi Arabistan’dan oluşan ‘ikiz sütunlar’ın bölgedeki Batı çıkarlarını koruyabileceği fikrine dayanıyordu.” Buna göre İran, bölgeyi komünist yayılmadan koruyabilen ve Hürmüz Boğazı’ndan geçişi sürdürebilen Körfezin “polisi” olarak görülüyordu (Zaman, 2014, s. 85-86). Tam da bu nedenle İslam Devrimi, ABD’nin bölgedeki varlığı açısından oldukça sarsıcı bir etki yaratmakla kalmadı, Amerikan çıkarları için de ciddi bir tehdit haline geldi.

İkinci olarak, 27-28 Nisan 1978’de Afganistan’da Sovyet destekli bir darbe ile (Sour Devrimi veya Nisan Devrimi olarak da bilinmektedir) Afganistan Demokratik Halk Partisi’nin iktidarı ele geçirmesi bir anda ABD için Afganistan’ı önemsiz bir çevre devleti olmaktan çıkarmıştı (Soomro, 2020, s. 60). ABD’ye göre Sovyet yanlısı bir Afgan rejimi, Pakistan’ın Afganistan sınırındaki Peştun bölgesinde büyük bir istikrarsızlığa yol açabilirdi ve daha da kötüsü Sovyetler’in Hint Okyanusu’nda bir limanı ele geçirmek ve sıcak sulara erişmek için kurduğu tarihi hayal giderek daha ulaşılabilir hale gelmişti (Sattar, 2010, s. 172; Foreign Relations of the United States

(FRUS), t.y.(c)). Dahası Pakistan liderinin de ifade ettiği gibi çok iyi biliniyordu ki gelişmeler Moskova'yı ABD'nin "küresel stratejisinin genel bağlamında daha küçük ülkelerin gözden çıkarılabilir olduğuna inanmaya teşvik ederse, Sovyetler Birliği'ni yayılmacı politikalarını izlemekten hiçbir şey alıkoyamazdı" (Foreign Relations of the United States (FRUS), 1978b). Bu durum, o güne kadar yalnızca Pakistan için büyük bir endişe kaynağı olan Afganistan'ı ABD için de potansiyel bir güvenlik sorunu haline getirdi.¹⁶⁵ Nihayet 1979 Aralık'ında Sovyetler Birliği'nin Kabil'deki Komünist rejimi desteklemek amacıyla Afganistan'a askeri müdahalede bulunması ile Washington'ın bölgeye yönelik yaklaşımı ve dış politikası topyekûn değişme eğilimine girdi.

Pakistan'ın Amerikan stratejik hesapları içerisindeki değerini önemli ölçüde artıran bu olay (A4d), Pakistan'ın materyal "bağımlılığını bir kaldıraç olarak kullanmanın, ABD'nin stratejik kaygılarından ve Pakistan ile olan stratejik ortaklığından daha maliyetli görüldüğü bir durum yarattı" (Waheed, 2017, s. 77). Nitekim Vietnam'dan çekilmesinin ardından ABD'nin dikkati Basra Körfezi üzerinde odaklanmıştı. 1973'te iki nükleer süper güç arasında Soğuk Savaş döneminin en büyük deniz karşılaşmasına yol açan Yom Kippur Savaşı¹⁶⁶ ve 1973-74 petrol krizi ABD'nin ilgisini bölgeye çeken iki önemli dinamikti. 1979 yılında İran'da Şii lider Ayetullah Humeyni önderliğinde gerçekleşen ve ABD karşıtı bir rejim kurulmasıyla sonuçlanan İslam Devrimi, ABD'nin "Körfez bölgesindeki kilit güvenlik müttefikleri olarak İran'a bel bağlama stratejisini sona erdirdi" (Pande, 2011, s. 102). ABD-SSCB rekabeti açısından bölge jeopolitiğinin önemli ölçüde değişmesine neden olan bu gelişme, İslam coğrafyasının ABD'nin hegemonik çıkarları açısından stratejik bir önem kazanmasını sağladı. Bu doğrultuda ABD, "Sovyetler Birliği'ni 'çevrelemek' ve 'güneye inmesini engellemek' için" Müslüman ülkelerden oluşan Yeşil Kuşak projesini devreye soktu (Şahin, 2008, s. 45). Böylece, İslam'ı Sovyet tehdidine ve komünizmin yayılmasına karşı bir kalkan haline getirmek, Amerikan dış politikasının temel önceliklerinden biri haline geldi.

İkinci olarak, "Sovyetler Birliği'ni Hint Okyanusu'nun ve hatta Basra Körfezi'nin vuruş mesafesine" getiren Afganistan işgali ABD'nin kaygılarını daha da artırmıştı. Çünkü söz konusu işgal, "Sovyetler Birliği ile Pakistan arasındaki tamponu ortadan

¹⁶⁵ Ancak bu noktada fiziksel anlamda bir işgal söz konusu olmadığından Amerikan çıkarları henüz zarar görmüş değildi ve nükleer silahların yayılmasını önleme politikası bir süre daha ABD-Pakistan ilişkilerinin odak noktası olmaya devam etti.

¹⁶⁶ İki süper güç savaş sırasında kendi müttefiklerine büyük çaplı ikmal çalışmaları başlatmış ve dahası savaş süresince Akdeniz'deki filolarını birbirleri hilafına güçlendirerek adeta savaş hazırları yapmıştı.

kaldırmış ve İran için yeni bir tehdit” oluşturmuştu ve “bu iki ülke artık Sovyetler’in siyasi gözdağına karşı çok daha savunmasızdı. Eğer bu gözdağı etkili olursa, Sovyetler Birliği Batı Avrupa, Uzak Doğu ve nihayetinde ABD’nin hayatta kalması için hayati stratejik ve ekonomik öneme sahip bir bölgeyi kontrol” edebilirdi (Carter, 1980). Zira ABD, petrolünün yüzde 33’ünü, Batı Avrupa yüzde 66’sını ve Japonya yüzde 75’ini bu bölgeden tedarik ediyordu ve tam da bu nedenle Batı Bloğu ekonomisi büyük ölçüde bölgenin petrol rezervlerine ve tedarik yollarına bağımlı durumdaydı (Tahir-Kheli, 1982, s. 998). Bu durum, ABD’nin jeopolitik öncelikleri içerisinde bölgenin önemini daha da artırırken, politika yapıcılarını Pakistan ile ilişkileri yeniden düşünmeye zorladı (A4d).

“Sovyet silahlı kuvvetlerinin İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana aktif savaş koşullarında güçlü bir şekilde angaje olduğu tek bölge, Pakistan’ın Afganistan’la olan 2.500 kilometrelik batı sınırı boyunca yer” alıyordu (Husain, 1987, s. 8). Üstelik “Kızıl Ordu ile Umman Denizi’nin petrol tedarik yolları arasında yalnızca Pakistan’ın Belucistan eyaleti” vardı (Zaman, 2014, s. 102). Özetle Pakistan, tam da General Zia’nın benzetmesiyle “geçen yüzyılda Çarlık Rusya’sından çıkan ve tüm gücüyle Hint Okyanusu ve Basra Körfezi’ne doğru akmakta olan selin tam üzerinde” bulunuyordu (Foreign Relations of the United States (FRUS), 1978b). Bu nedenle “Sovyet gelgit dalgasına karşı Güney ve Güneybatı Asya’daki son barajın, özgür dünyanın çıkarları doğrultusunda tutulması ve güçlendirilmesi gerekiyordu” (Husain, 1987, s. 6). Üstelik “Afganistan’a İran üzerinden olan diğer tek erişim yolu kapalı” durumdaydı (Arif, 1995, s. 334). Dolayısıyla Pakistan’ın iş birliği olmadan Sovyet girişimine etkili bir şekilde karşı koymak mümkün değildi. Böylece Pakistan, “Körfez’e açılan arka kapı” (Bokhari, 1986, s. 143) niteliğindeki konumuyla ABD’nin Sovyet yayılmacılığını kontrol etme stratejisinde bir ‘cephe’ ülkesi haline geldi (Kux, 2001, s. 245). Üstelik Mücahit savaşçıları silahlandırmak Sovyetler’i Afganistan’dan çıkarmanın en iyi yoluydu ve tam da bu nedenle işgalin sona ermesi için Afganistan’daki direnişin devam etmesi gerekiyordu. Pakistan, “Sovyet müdahalesi öncesinde de Afgan İslamcı gruplarla yakın ilişkiler kurmuş ve onlara Afganistan’daki Komünistlere karşı gerilla savaşı yürütmelerinde” yardım etmişti (Pande, 2011, s. 103). Tam da bu nedenle, “değişen jeostratejik ortamda, ABD dış politikasında ve Güney Asya bölgesindeki jeostratejik ilişkilerde bir numaralı önceliğe sahip” oldu (Chaudhry, 2018, s. 226).

Öte yandan, kapsamlı bir Amerikan müdahalesinin sonuçlarına ilişkin belirsizlik nedeniyle Amerikan bürokrasisinde ve özellikle de devlet içerisinde Sovyetler Birliği'ne doğrudan karşı koymaya yönelik ciddi bir direniş söz konusuydu. Tam da bu nedenle Pakistan ile bozulan ilişkileri restore etmek ve “böylece bölgedeki daha fazla Sovyet tecavüzüne karşı mücadeleyi desteklemek” daha uygun bir çözüm olarak görülmüştü (Westad, 2005, s. 352) (A4d). Dönemin Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski'ye göre bunu yapmak için ABD “Pakistan'a hem güven vermeli hem de onu isyancılara yardım etmeye teşvik” etmeliydi. Bu ise Washington'ın Pakistan politikasının gözden geçirilmesi, daha çok garanti verilmesi, daha fazla silah yardımı yapılması ve Pakistan'a yönelik güvenlik politikasının artık nükleer silahların yayılmasını önleme politikası tarafından dikte edilemeyeceği anlamına geliyordu (Foreign Relations of the United States (FRUS), 1979). Benzer şekilde dönemin Dışişleri Bakanı da nükleer sorunun nasıl ele alındığının ABD'nin “Afgan özgürlük savaşçıları desteklemek için Pakistan ile iş birliğine devam etme” kabiliyeti üzerinde derin bir etkisinin olabileceğine dikkat çekmişti (Westad, 2005, s. 353). Bu doğrultuda ABD, bölgedeki “stratejik çıkarlarını korumak için Pakistan'ın nükleer gelişimine göz yumdu” (Waheed, 2017, s. 77).

İkinci olarak, Pakistan ABD ile yaşadığı kriz sürecinde geliştirdiği ilişki ağı sayesinde BM Genel Kurulu'nun Afganistan özel oturumunda Müslüman ülkeleri ve Bağlantısızlar Hareketi'nin üyelerini örgütlemeye öncü bir rol üstlenmişti. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki saldırgan tutumunun 14 çekimser oyla 104'e 18 gibi ezici bir çoğunlukla kınandığı oturumda Komünist blok dışında Moskova'ya karşı oy kullanmayan tek ülke, ABD'nin 1960'lı yıllardan itibaren Güney Asya bölgesindeki en yakın müttefiki olarak gördüğü Hindistan oldu (Kux, 2001, s. 248). Dolayısıyla hızla değişen jeostratejik ortamda yaşanan bu hayal kırıklığı, Pakistan'ı ABD'nin Güney Asya politikası bağlamında yeniden ideal bir müttefik konumuna getirdi.

Sonuçta, ABD'nin Pakistan'a yönelik tavrı “kelimenin tam manasıyla bir gecede çarpıcı biçimde” değişmiş oldu (Thornton, 1982, s. 969). 4 Ocak 1980'de ABD Başkan'ı Carter tarafından “Pakistan'ın bağımsızlığını ve ulusal güvenliğini kuzeyden gelen ve ciddi şekilde artan tehdide karşı savunmasına yardımcı olmak için askeri teçhizat, gıda ve diğer yardımların” sağlanacağı açıklandı (The New York Times, 1980). Hemen ardından 23 Ocak 1980'de açıklanan Carter Doktrini, ABD'nin Sovyetler'in Afganistan'a müdahalesinin Basra Körfezi'ne yayılacağına ilişkin kaygısını ortaya

koyuyor ve Washington'ın bu stratejik bölgedeki çıkarlarını korumak üzere harekete geçmeye hazır olduğunu ifade ediyordu. Buna göre, Basra Körfezi'nin yabancı bir devlet tarafından ele geçirilmeye çalışılması ABD'nin hayati çıkarlarına bir saldırı olarak değerlendirilecek ve ABD askeri kuvvet kullanılması da dahil gereken her türlü tedbiri alacaktı. Söz konusu doktrin, ABD'nin "dışarıdan gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı Pakistan'a yardım etme taahhüdünü" de yeniden teyit ediyordu (Chaudhry, 2018, s. 228). Öte yandan Washington, Pakistan'ı Sovyet yayılmacılığına karşı bir sipere dönüştürme kararı alarak (Rizvi, 1993, s. 86) Islamabad'dan "Pakistan'daki üslerden mücahitlerin operasyonlarını kolaylaştırmasını istedi" (Pande, 2011, s. 102). Carter döneminde başlayan bu ihtiyatlı Pakistan eğilimi Reagan döneminde önemli ölçüde gelişti. Böylece Pakistan, Afganistan'daki savaşın ve Sovyet genişlemesinin kontrol altına alınmasında yeniden ABD'nin kilit müttefiki haline gelmiş oldu (A4d).

Sovyetler'in sınırına dayanmasıyla Pakistan'ın coğrafi ve stratejik konumu ABD için daha da değerli bir varlık haline gelmişti. Üstelik sahip olduğu geçirgen sınır ile ülke içinden saldırıların başlatılması da mümkündü. Öte yandan, Islamabad'ın mevcut durumda yakın bağlarının bulunduğu yerleşik bir direniş savaşçıları ağının varlığı ABD'nin Sovyet saldırganlığı ile mücadele etme noktasında hayati önem taşıyordu. Yine coğrafi konumu ve Afgan gruplarla olan bağları sayesinde Afganistan'daki direniş hareketini desteklemek amacıyla gönderilecek olan para ve silah yardımı için kurulacak lojistik ağ içerisinde oldukça işlevsel bir konuma sahipti. Bütün bu etkenler Pakistan'ın ABD'nin askeri-stratejik politikaları açısından varlık özgüllüğü ve değerini önemli ölçüde artıran bir etki yarattı.

4.5. Değerlendirme

Türkiye-ABD ve Pakistan-ABD örnekleri, bu çalışmada hiyerarşik düzenlerde var olduğu ileri sürülen otorite-otonomi dengesinin, lider devlet ile astları arasındaki asimetrik ilişkilerde meydana gelen yeniden yapılanma süreçlerindeki rolüne ilişkin açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

1980'li yıllar Türkiye-ABD ilişkilerinde otorite-otonomi dengesinin yeni şartlarla yeniden kurulduğu ve böylece ilişkilerde restorasyon sürecine girildiği bir dönem olma özelliğindedir. Çevresel koşullarda yaşanan değişimlerle birlikte ABD'nin bazı

durumlar için Türkiye'nin otonom yetkilerini, Türkiye'ninse belli konularda ABD'nin otoritesini kabul etmesiyle yetki-sorumluluk noktasında uzlaşmaya varmaları ilişkilerde yeni bir dengenin kurulmasını sağladı (A1e). İlk olarak, 1980'de imzalanan SEİA ile ülkedeki üs ve tesislerin statüsü ve kullanım şartları Türkiye'nin otonomisi lehine düzenlendi. İlişkilerde restorasyonu mümkün kılan ikinci gelişme ise 1982 tarihli Mutabakat Muhtırası idi. Söz konusu muhtıra, Türkiye'nin Çevik Kuvvet projesi kapsamında ABD ile uyumlu hareket etmeyi kabul ederek belli tavizler verdiği, bunun karşılığında ABD'nin de kritik konularda Türkiye'nin otonomisini tanıdığı bir düzenleme olarak ortaya çıktı. Böylece Türkiye, Washington'ın otorite yetkisini tanıyarak bazı stratejik tercihlerdeki otonomisini ABD'ye teslim ederken, ABD de başlangıçta yapılan sözleşmenin Türkiye'nin daha fazla otonomiye sahip olmasını sağlayacak şekilde revize edilmesini kabul etmiş oldu.

Türkiye'nin Amerikan düzeni içerisindeki yerinin revize edilmesi noktasında detant döneminin sona ermesi ve ABD-Sovyet ilişkilerine yeniden rekabet dinamiklerinin hakim olması özel bir yere sahiptir. Bu olay, her iki ülkenin de hiyerarşik ittifak ilişkisi içerisindeki stratejik değerini artırmış ve bu ikisi arasında uyumu teşvik etmiştir (A1f). İlk olarak, Afganistan işgalinin yeniden alevlendirdiği komünist yayılma korkusu, Türkiye'yi Sovyetlerle olan bağlarını genişletmekten caydırdı. Dolayısıyla Soğuk Savaş'ın bu şekilde yeniden canlanması, Sovyetler'i ABD ile hiyerarşik ilişkiyi dengeleyebilecek alternatif bir merkez olmaktan çıkarmış ve böylece Türkiye'nin ABD'nin siyasi taleplerine direnme imkanını ortadan kaldırmıştır. Dahası Sovyetler'in yeniden tehdit algılaması çerçevesine oturması nedeniyle Türkiye'nin ABD'ye olan bağımlılığı yeniden artma eğilimine girmiştir. Bir başka deyişle, bu durum Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı denge ve caydırıcılık sağlamak amacıyla ABD'ye duyduğu ihtiyacı artırmış ve böylece Türkiye güvenlik bağlamında yeniden Amerikan düzeninde konumlanmıştır. Nitekim 1985 yılında SEİA'nın uzatılması konusunda yaşanan sıkıntılara rağmen Türkiye'nin güvenlik ilişkileri için hukuki temel sağlamada en ufak bir tereddüt göstermemesi şüphesiz ABD'nin tehdit unsurları karşısında tek dengeleyici güç olarak görülmesinden ileri gelmiştir (Uslu, 2016, s. 370).

Hegemonik rekabetin yeniden yükselişe geçmesinin ikinci etkisi ise tıpkı Türkiye'nin durumunda olduğu gibi ABD'nin de Türkiye'nin stratejik kaynaklarına duyduğu ihtiyacın artma eğilimine girmiş olmasıdır. Türkiye'nin hem SSCB ile rekabetin

kurumsal ayağı olan NATO'nun güney kanadı ülkelerinden biri olması hem de Ortadoğu ve Doğu Akdeniz açısından sahip olduğu konumu ABD için Ankara'nın işbirliğini sağlamanın ve sadakatini yeniden güvence altına almanın önemini artırdı. Amerikan stratejik düşüncesine göre Türkiye, söz konusu konumu sayesinde ABD-Sovyet rekabetinin yeniden canlandığı bir dönemde bölgeye yönelik Sovyet maceracılığını caydırabilecek ve bölgede Amerikan etkisinin azalmasını önleyebilecek anahtar rolünü devam ettirmekteydi.

Pakistan-ABD asimetrik ilişkisinde ise Soğuk Savaş döneminde iki farklı restorasyon dönemi söz konusudur. İlki 1970'lerin başında, yani detant döneminin devam ettiği süreçte ortaya çıkmıştır. Pakistan'da 1970'te patlak veren ve Hindistan'la tam kapsamlı bir savaşa dönüşen iç savaş sırasında ABD'nin sergilediği duruş, 1970'li yılların başında hiyerarşik ilişkide kısa süreli bir restorasyonu mümkün kılan bir dinamik işlevi gördü. İlk olarak, ABD bu krizi Pakistan'ın iç meselesi olarak ele alarak İslamabad rejiminin ayrılıkçı hareketleri kanlı bir şekilde bastırma girişimlerine sessiz kalmış ve Pakistan'ın otonom yetkileri konusunda müdahalede bulunmaktan kaçınmıştı. İkinci olarak, ABD hem kamuoyundan gelen baskılara karşın, 1971 Kasım'ında silah teslimatı kesin olarak durdurulana kadar, Pakistan'a yardım sağlamayı sürdürmüş hem de Hindistan'ın Batı Pakistan'daki potansiyel saldırganlığını caydırmak amacıyla Bengal Körfezi'ne görev gücü göndermişti. Dolayısıyla ABD'nin Pakistan'ın hem otonom yetkilerini tanıyan hem de ortaya çıkan varoluşsal tehditler karşısında ülkenin egemenlik ve toprak bütünlüğünü korumasına yardımcı olan pratikleri (A1e), Pakistan'ı Amerikan düzenine olan bağlılığını sürdürme konusunda teşvik edici bir rol oynadı.

İki ülke arasındaki ikinci restorasyon süreci ise yumuşama döneminin sona erdiği 1979 sonrasında ortaya çıktı. Afganistan işgali bağlamında ortaya çıkan Güneybatı Asya bölgesindeki genel güvenlik endişeleri doğrultusunda ABD'nin stratejik önceliğinin nükleer silahların yayılmasının önlenmesinden Sovyetler Birliği'ne karşı iş birliğine kaymasıyla Pakistan'ın ABD'nin küresel politikası içerisindeki önemi bir kez daha belirgin bir artış gösterdi. Benzer şekilde, hem Afganistan işgali hem de Hint-Sovyet müttefiklik ilişkisi nedeniyle Pakistan'ın Soğuk Savaş rekabeti çerçevesinde Sovyetler'in avı olma riskinin daha önce olmadığı kadar artış göstermesi, İslamabad'ın dengeleyici bir güç olarak ABD'ye duyduğu ihtiyacı artırmış ve mevcut hiyerarşik düzeni sürdürme arayışına yöneltmiştir. Dolayısıyla iki kutup arasındaki ilişkiye

yeniden hakim olmaya başlayan rekabet/çatışma dinamiği (**A1f**) ve Pakistan'ın otonomi kaybı endişesi (**A1e**) ABD-Pakistan asimetrik ilişkisinde uyumu teşvik ederek restorasyonu mümkün hale getirdi. Bu iki dinamiğe ek olarak, bu dönemde ABD'nin Pakistan'la angajman konusuna verdiği yüksek önem nedeniyle önemli bir bedel ödeyerek, daha önce tarafları sıklıkla karşı karşıya getiren nükleer program da dahil olmak üzere bazı belli konularda Pakistan'ın otonom yetkilerini tanıdığı (**A1e**) bir anlaşmayı kabul etmesi de ilişkilerdeki iyileşme sürecinin önemli bir ayağını oluşturmaktadır.

Uluslararası sistemin yapısının ve sistemdeki büyük güçler arasındaki rekabet dinamiklerinin devlet davranışları ve hiyerarşik ilişkilerde restorasyon süreçleri üzerindeki etkisine vurgu yapan **A1f** argümanı, hem Türkiye'nin hem de Pakistan'ın 1980'li yılların başında ABD ile ilişkilerinde ortaya çıkan yeniden yakınlaşma dönemini açıklayan kritik bir varsayımdır. Buna göre, hegemon güçler arası ilişkinin yeniden rekabetçi bir hal alması yapısal bir sınırlama/fırsat vazifesi görerek hem alt devletler olarak Türkiye ve Pakistan'ı hem de hegemon güç ABD'yi restorasyona eğilimli hale getirmiştir. Ancak, bağımsız bir değişken olarak uluslararası sistemin yarattığı bu etki, otomatik bir tepki doğurmaktan ziyade değişen dinamiklerin ortaya çıkardığı imkanlar ve fırsatlar dahilinde (söz konusu iki alt devletin otonomi alanlarını artıran ve hegemonun bu devletler üzerindeki otoritesini yeniden tesis eden) yeni bir sözleşmenin yapılması ile birlikte mümkün olmuştur (**A1e**). Örneğin, bu dönemde Türkiye ve Pakistan'ın bulundukları bölgede Amerikan çıkarları açısından sahip oldukları alternatifsiz konumları, ABD'nin bu devletleri mevcut hiyerarşi içerisinde tutmak için özerkliklerinin artmasına yol açacak bazı tavizler verme konusunda teşvik etmiştir. Dolayısıyla otorite-otonomi dengesi bağlamında bakıldığında, **A1e** ve **A1f** argümanları, Türkiye-ABD ve Pakistan-ABD asimetrik ilişkisinde 1980'li yılların başında yaşanan restorasyon sürecindeki etkisi bakımından paralel ve aynı zamanda etkileşimli (birbirinden tam anlamıyla ayrıştırılması mümkün olmayan) bir görüntü sergilemektedir. Öte yandan, Türkiye'den farklı olarak Pakistan-ABD ilişkileri yumuşama sürecinin devam ettiği 1970'li yılların başında, değişen çıkarları çerçevesinde ABD'nin Pakistan'ın egemenliğini korumasına destek sağlaması bağlamında (**A1e**) kısa süreli bir restorasyon dönemi de tecrübe etmiştir.

Örtüşen çıkarların ve/veya devletlerin ulusal çıkar tanımlamalarının asimetrik ittifak ilişkilerine içkin restorasyon süreçlerindeki belirleyici rolüne vurgu yapan **A2e** argümanı, 1980’li yılların başında Türkiye-ABD ve Pakistan-ABD asimetrik ilişkisinde yaşanan yeniden yakınlaşma dönemlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

İlk olarak, Türkiye ve ABD’nin asimetrik ittifak ilişkisinden elde edecekleri potansiyel mükafat ve kazanımlar, iki ülkeyi hiyerarşik düzene yeniden entegre olma konusunda harekete geçirdi (**A2e**). İran’da Şah’ın devrilmesi ve Afganistan işgalinin bir sonucu olarak ABD’nin bölgede uğradığı gerilemeyi telafi etmek, radikal İslam’ın Ortadoğu’da yayılmasını önlemek ve Sovyetler’in Basra Körfezi ve genel anlamda Ortadoğu bölgesindeki hamlelerini dengelemek üzerinde temellenen Amerikan çıkarları içerisinde Türkiye’nin stratejik değeri ve işlevselliği önemli ölçüde artış gösterdi. Bilhassa gerek petrol kaynakları gerek stratejik konumu nedeniyle kendisi için yaşamsal öneme sahip Ortadoğu ve Körfez bölgesine yönelik dış politika amaçlarını hayata geçirme noktasında devreye soktuğu Yeşil Kuşak politikası ile Carter ve Wohlstetter Doktrini gibi stratejiler, Amerikan çıkarlarının hayata geçirilmesi noktasında Türkiye’yi merkezi bir konuma taşıdı. Benzer şekilde Türkiye, bu dönemde SSCB ve İran tehdidi altında bulunan Körfez ülkelerinin güvenliğinin sağlanması konusunda da kilit bir role sahipti. Bu durum, Türkiye’deki üslerin değerini Washington nezdinde artırdı ve ABD Türkiye’deki varlığını yeniden rayına oturtma konusunda harekete geçti. Dolayısıyla ABD’nin dış politikadaki söz konusu motivasyon ve stratejileri ilgili dönemde Türkiye ile ilişkilerini revize etmede bir hayli belirleyici oldu.

Aynı dönemde Türkiye’nin çıkarları, yerleşmeye başlayan neo-liberal siyaset anlayışı ve bu bağlamda ekonomiye verilen yüksek öncelik doğrultusunda 1960’lı yıllarda ortaya çıkan çok boyutlu dış politikanın devam etmesi ve bilhassa Ortadoğu ve Körfez ülkeleri eksenli bir görünüm kazanması nedeniyle Amerikan politikaları ile paralellik gösteriyordu. Dahası “uzun süredir devam eden ekonomik ve siyasi kriz sarmalından çıkmak için...ABD düzeni ile yeniden masaya oturmak dışında başka bir alternatif yoktu” (Balcı ve Madakbaş Gülenler, 2018, s. 80). Öte yandan bölgede Sovyet etkisinin artması ve İran yanlısı rejimlerin kurulması ABD için olduğu kadar Türkiye için de endişe kaynağıydı. Bu iki risk unsuruyla mücadele etmek amacıyla ABD’nin ortaya koyduğu Yeşil Kuşak politikası, bu dönemde Türkiye siyasetinde yeni bir kimlik ve söylem olarak ortaya çıkan Türk-İslam sentezi ile büyük ölçüde örtüşme eğilimindeydi.

Bu doğrultuda Türkiye, çıkarlarını hayata geçirebilme güdüsüyle yeniden yüzünü Amerikan düzenine çevirdi ve ABD'nin jeopolitik tasarımlarına uygun hareket etmeyi tercih etti. Böylece Türkiye, 1950'lerde olduğu gibi, başta petrol olmak üzere ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını koruma görevini üstlendi.

Pakistan-ABD asimetrik ittifakı ise Soğuk Savaş döneminde **A2e** argümanını destekleyen iki farklı restorasyon süreci tecrübe etmiştir. İlk süreç, 1970'li yılların başında iki ülkenin çıkarlarının yakınsamasını (**A2e**) beraberinde getiren iki temel gelişme etrafında gelişti. Bunlardan ilki, ABD'nin Çin açılımında Pakistan'ın ikame edilemez rolüydü. Böylece Pakistan'ın Çin ile olan yakın bağları, uzun süredir Washington ile ilişkileri baltalayan bir sorun olmaktan çıkmakla kalmadı aynı zamanda ABD'nin çıkarlarına da hizmet etmeye başladı. İkincisi ise ABD için temel tehdit kaynağı SSCB ile Pakistan'ın birincil tehdit unsuru olan Hindistan arasında artan görüş yakınlığı ve imzalanan işbirliği anlaşmasının yaratmış olduğu endişeydi. Bu durum, söz konusu dönemde iki ülkenin asimetrik ilişkileri sürdürme iradesini önemli ölçüde güçlendirdi.

İlişkilerdeki ikinci restorasyon sürecini beraberinde getiren ise iki ülkenin SSCB'nin 1979'da Afganistan'ı işgali bağlamındaki çıkar tanımlamaları ve karşılıklı yararlılık anlayışı oldu. ABD'nin Afgan direnişini desteklemeye ve Sovyetler'in bölgedeki olası yayılmacı girişimlerini önlemeye yönelik çıkarları Pakistan ile ilişkilerin stratejik değerini artırdı. Pakistan ise ABD ile ittifakı ve bu ittifaktan elde edeceği faydaları, sadece işgalin durdurulması konusunda değil, aynı zamanda Afganistan'da Pakistan'a dost bir rejim kurmak ve böylece bu ülkede Hindistan'a karşı kullanabileceği stratejik bir derinlik yaratmak açısından da elverişli görüyordu. Bir başka deyişle, Afganistan işgalinin sürdüğü 1979-1989 dönemi genel olarak ABD ve Pakistan'ın çıkarlarının birbirine en çok yakınlığı dönem olarak ifade edilse de, iki ülkenin ilgili stratejik çıkarlarının toplamına bakıldığında ortak hedeflerin ötesinde farklı amaçların da söz konusu olduğu görülür.

Sonuç olarak, Türkiye ve Pakistan, ABD'nin Afganistan'daki işgale son verme ve SSCB'nin daha fazla genişlemesini önleme konusundaki amaçlarını paylaşırken, Washington'dan bağımsız bazı özgün çıkarlara da sahipti. Dolayısıyla iki ülke aslında ABD'yle farklı stratejik amaçlar çerçevesinde taktiksel bir hedefi paylaşıyorlardı.

Ancak bu özgün çıkarların gerçekleşebilmesi de yine ABD'nin desteğini arkasına almakla ve Amerikan düzeninin faydalarından yararlanmakla mümkündür.

Hegemon gücün küçük devletlerdeki yönetici grupla ilişkilerinin ve bu ilişkilerin söz konusu grupların hayatta kalma stratejileri ve iç meşruiyet politikaları üzerindeki etkisinin asimetrik ittifakların restorasyon süreçleri açısından rolüne atıf veren **A2f** argümanı, Türkiye ve Pakistan'ın ABD ile yaşadıkları restorasyon süreci açısından bir başka açıklama sunmaktadır.

Türkiye'de darbe sonrası süreçte yaşanan insan hakları ihlalleri ve ülkedeki siyasi partilerin kapatılması, Batı Avrupa devletleri ile 12 Eylül rejimi arasında yalnızca siyasi düzlemde gerginlik yaratmakla kalmamış aynı zamanda kredilerin askıya alınması ve ticari ilişkilerde yaşanan düşüş nedeniyle ekonomik kayıplara da neden olmuştu. Oysa karşı karşıya kalınan zorluklar karşısında askeri rejim, siyaseten sahip olduğu ayrıcalıklı konumu sürdürmede güçlü bir güvenlik aygıtına ve işleyen bir ekonomiye ihtiyaç duyuyordu. Bu ortamda ABD, yalnızca yönetimin ihtiyaç duyduğu ekonomik geliri sağlamakla kalmadı aynı zamanda rejimin tek meşruiyet kaynağı olarak da kaldı. Örneğin, 12 Eylül rejiminin 1960'lar ve 70'ler boyunca giderek artan ve ülkenin Batı yanlısı politikalarını tehlikeye atan istikrarsızlığı zor yönetimiyle kontrol altına alan pratikleri Avrupa ülkelerince eleştirilirken, iki ülke arasındaki ilişkilerde sorun çıkaran dinamiklerden biri olan toplumsal muhalefeti ortadan kaldırması nedeniyle ABD tarafından destek buldu. Dolayısıyla liderlerin Amerikan politikalarıyla ve bu dönemde Türkiye'den beklentileriyle uyumlu bir görüntü sergilemesi ABD'nin ordu yönetimindeki rejime olan desteğinin en temel sebebiyken, Türkiye'deki askeri rejim de bu işbirliğinin iç politikadaki siyasi gücünü pekiştirmesi nedeniyle ilişkileri yeniden tesis etme konusunda talepkar hale gelmiştir (**A2f**).

Çok sayıda iç ve dış zorluklarla karşı karşıya kalan Pakistan'ın yönetici seçkinlerinin ülkenin siyasi yapısı içerisindeki konumlarını güçlendirme kaygısı da Türkiye ile benzer şekilde ABD ile ilişkilerde yaşanan yeniden yakınlaşma sürecine ilişkin güçlü bir açıklama sunmaktadır. Reagan döneminde Carter'ın insan hakları gündeminin ve demokrasi vurgusunun rafa kaldırılması, iki ülke arasında bir süredir gerginlik yaratan bir konuyu ortadan kaldırmakla kalmadı, ordu yönetimindeki rejimi ve uygulamalarını meşrulaştıran bir işlev de gördü. Böylece Carter döneminde dışlayıcı politikalara maruz kalan Zia yönetimi, ABD'nin Afganistan stratejisi doğrultusunda Washington

yönetiminin kilit ortağı haline gelerek bir yandan ülke içindeki gücünü pekiştirirken bir yandan da “Sovyet saldırganlığına karşı duran bir lider olarak uluslararası prestijini” artırdı (Kabir, 2016, s.171). Amerikan stratejisinin bir sonucu olarak General Zia, ülke içindeki siyasi konumunu güçlendirme noktasında Amerikan yardımlarından da büyük fayda sağladı. 1980’lerde ABD tarafından Afgan savaşı bağlamında sağlanan milyarlarca dolarlık yardım paketleri ile gelişmiş silah ve teçhizatlar askeri rejime muazzam bir siyasi güç sağladı. Nükleer silahların yayılmasını önlemeye yönelik zorlayıcı girişimlerin askıya alınması da ordunun dış politika önceliklerini gözetmesi nedeniyle benzer bir etkide bulundu. Bütün bunlar askeri rejimin iç politik düzlemde yükselişe geçen muhalefet karşısında konumunu sağlamlaştırmasına yardım etti. Tüm bu açılardan, Türkiye ve Pakistan’daki yönetici elitlerin iç politik düzlemdeki ayrıcalıklı konumlarını sürdürme stratejilerinin ABD ile ittifak ilişkilerinin restorasyonu üzerinde önemli ölçüde etkide bulunduğu bulgusu çalışmada ortaya koyulan **A2f** argümanı ile tutarlıdır.

Türkiye’nin içerisinde bulunduğu zorlu iç şartlar ve ekonomik darboğaz da Ankara’nın stratejik tercihlerinde önemli ölçüde etkili oldu. Yeni borç kaynakları bulma konusunda yaşanan zorluk, mevcut borçları ödeme konusunda yaşanan sıkıntı ve tüm bunların beraberinde getirdiği dışa bağımlılık, Türkiye’yi ekonomik düzlemde yeniden Amerikan düzenine entegre olma konusunda harekete geçirdi. 1960 ve 70’li yıllarda yöneldiği çok boyutlu dış politikanın açıkça gösterdiği gibi Sovyetler Birliği, Türkiye’nin istediği ekonomik iyileşmeyi sağlama ve sürdürme konusundaki yetersizliği nedeniyle ABD’ye alternatif bir kaynak olmaktan uzaktı. Üstelik SSCB Türkiye’ye doğrudan bir tehdit oluşturmaya da onun Afganistan’daki yayılmacı ve müdahaleci girişimleri Ankara’yı Moskova ile ilişkiler konusunda ihtiyatlı kılarak, onun sadece güvenlik düzleminde değil aynı zamanda ekonomik düzlemde de Amerikan düzeninde konumlanma kararı üzerinde belirleyici oldu (**A3e**). Bu bağlamda, söz konusu dönemde Türkiye, sürdürdüğü ticari ilişkilerle Sovyetler’i ABD’nin ekonomik nüfuzuna karşı bir dengeleyici olarak kullanmaya devam etse de borçlanma konusunda Sovyetler Birliği’ni önemli ölçüde gözden çıkardı. Batı Avrupa ülkeleriyle ilişkilerde ise siyasi düzlemde yaşanan krizlerin bir sonucu olarak yardımlar ve ticari ilişkiler konusunda da sorunlu bir tablo söz konusuydu. Bu durum, Türkiye’nin dış politikada manevra alanını daraltmış ve ülkeyi ekonomik krizden çıkarma ve dış yardım bulma zorunluluğu doğrultusunda

ABD'yi ve Amerikan düzeninin ekonomik kurumlarını tek gerçek kaynak olarak bırakmıştı (A3e). Böylece Türkiye, "1950'lerdeki gibi ekonomisini yeniden ABD düzeninin kurallarına bağladı" (Balcı ve Madakbaş Güleler, 2018, s. 81).

Materyal denge çerçevesinde, Türkiye-ABD ilişkilerinde yaşanan restorasyon sürecini harekete geçiren ikinci açıklama ise bu dönemde SSCB'nin artan bölgesel angajmanlarının etkisiyle ABD'nin materyal kaynak temini ile Türkiye üzerinde etki kurma kabiliyetini yeniden tesis etme arayışına ilişkindir (A3d). Sovyetler'in ABD'nin potansiyel etki alanı içerisinde bulunan Ortadoğu ve Asya'daki faaliyetleri (Afganistan'a askeri müdahalesi, Hindistan ile ilişkileri ve Akdeniz'de artan etkinliği gibi) ve ABD'nin bölgedeki stratejik gerilemesi (İran'ın kaybı) Türkiye'nin ittifak açısından stratejik yararlılığını ve düzene bağlılığının önemini artırdı. Bu durum Washington'ı Türkiye'ye, ilişkilerin tarihi açısından bakıldığında oldukça yüksek bir düzeyde yardım sağlama ve savunma sanayinin geliştirilmesine katkıda bulunma konusunda teşvik etti. Bir başka deyişle ABD, bu yardımları Ankara üzerindeki etkisini yeniden kurmak ve Türkiye'yi Amerikan stratejisine entegre etmek için kullandı. Nitekim aynı dönemde, Washington'ın Türkiye'nin ticari ilişkilerin artırılması yönündeki ısrarlı talebini reddetmesi, tam da yardımların ABD'nin Türkiye üzerinde etki kurma kabiliyeti ile Türkiye'yi mevcut düzen içiğinde tutma konusundaki işlevselliğini korumakla ilgiliydi. Dolayısıyla SSCB'nin etki alanına girmesi bu dönemde ABD'nin Türkiye'ye materyal yardım sağlama motivasyonunu harekete geçirmiş ve bu şekilde yardımları Türkiye'nin itaatini ve Amerikan politikalarına intibakını sağlayacak önemli bir kaldıraç olarak devreye sokmuştur.

Benzer durum, Pakistan-ABD ilişkilerinde de gözlemlenebilmektedir. 1970 yılında İslamabad'ın düzene bağlılığını yeniden tesis etmek ve davranışları üzerinde kontrol sağlamak amacıyla ABD, 1965'te uygulamaya koyduğu ambargoyu kısmen hafifleterek Pakistan'a bazı kritik silah ve askeri teçhizatların transferine izin vermişti. SSCB'nin ABD'nin etki alanına girmesinin ve Washington'ın Çin ile yakınlaşma stratejisinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu durum (A3d) aynı zamanda Sovyetler'in Pakistan'a silah satışının askıya alındığı süreçle de paralellik göstermişti. Bir başka ifadeyle, ABD'nin Pakistan'a yardım sağlama konusunda harekete geçtiği bu dönemde Pakistan da Sovyetler'i alternatif bir kaynak olarak kullanma imkanının ortadan kalkması nedeniyle (A3e) ABD ile ilişkilerde restorasyona eğilimli durumdaydı.

Benzer eğilimler 1971’de uygulamaya koyulan Amerikan ambargosunun 1975’te kaldırılması sürecinde de görülmektedir. Nitekim ABD, Pakistan ile olan tedarik ilişkisini iyileştirme konusunda SSCB ve Çin’in bölgede artan etkinliğini sınırlandırma motivasyonu ile hareket ederken (A3d), Pakistan ise Çin’in sağlamış olduğu materyal kaynakların hem beklenti ve ihtiyaçlarını karşılamaması hem de tehdit algısının yükselişe geçtiği bu dönemde dengeleyici bir etki sağlamaması nedeniyle ABD’nin yeniden tedarikçi olması beklentisi içerisindeydi (A3f). Bir başka deyişle, her ne kadar ABD dönem dönem uyguladığı ambargolarla kendisini güç duruma soksa da Pakistan’ın Çin’i ABD’ye alternatif bir tedarikçi olarak kullanma girişiminin istenen sonucu vermemesi, İslamabad için materyal ihtiyaçları açısından ABD’yi vazgeçilmez bir konuma taşıdı. Dahası 1971 Pakistan-Hindistan savaşında açıkça görüldüğü gibi Çin’in Pakistan’a sağladığı silahlar hem nicelik hem de nitelik bakımından Sovyetler’in Hindistan’a verdiği silahların oldukça gerisindeydi (A3f). Bu nedenle, ABD’nin sağladığı materyal faydalar Pakistan için önemini korumaya devam etti. İki ülkenin sahip oldukları bu motivasyonlara rağmen Pakistan’ın nükleer programına ilişkin yüksek derecede çatışan çıkarların varlığı, Amerikan yardımlarında bir artış yaşanmasına önemli bir engel teşkil ettiği gibi 1979’da yeni bir ambargo sürecini de beraberinde getirdi. Dolayısıyla 1970’li yılların ortasından itibaren Pakistan-ABD ilişkisinde ilgili argümanların (A3d ve A3e) öngördüğü şartlar oluşmasına rağmen ittifakın yüksek düzeyde çıkar farklılığı (A2c) yaşaması restorasyon sürecinin gerçekleşmesini Afganistan’ın işgaline bıraktı.

Afganistan işgalinin ardından Pakistan’ın Sovyet yayılmacılığını kontrol altına alma ve bölgedeki ABD varlığını sürdürmedeki potansiyel rolünün tam olarak farkında olan Washington, Pakistan’dan daha fazla netlik ve düzene bağlılık beklentisiyle ekonomik ve askeri yardım kısıtlamalarına son vermekle kalmadı, bu konuda cömert bir artışa da gitti (A3d). Dahası Pakistan’ın daha önce reddedilen F-16 savaş uçaklarına yönelik talebi de bu bağlamda kabul edildi ve Pakistan ABD’nin o zamana kadar NATO müttefikleri ile Japonya’nın dışında söz konusu uçakları tedarik etmeyi kabul ettiği tek ülke oldu (A3d).

Bu açıdan, Türkiye ve Pakistan’ın ABD ile materyal ilişkilerine dair tüm bulgular, rakip hegemon güçle rekabetin asimetrik ittifakın büyük devlet patronunun alt devletine materyal yardım sağlama motivasyonunu harekete geçirerek ilişkide restorasyonu

mümkün kıldığını ortaya koyan **A3d** argümanı ile tutarlı bir eğilim göstermektedir. Aynı şekilde, alternatif kaynakları kullanma imkanının ortadan kalkmasının veya mevcut alternatiflerin sunabildiklerinin alt devletin ihtiyaçları açısından yetersizliğinin, bu devletin mevcut ittifaka yeniden eğilim gösterme olasılığını artıracaklarını varsayan **A3e** argümanının da Türkiye ve Pakistan örneklerinde karşılık bulduğu görülmüştür.

İki ülkenin ABD ile ilişkilerinin restorasyon sürecinde **A4d** argümanı da en az diğer argümanlar kadar belirleyici bir rol oynamıştır. 1980 yılından itibaren Sovyet tehdidinin yükselişe geçişi, tıpkı asimetrik ilişkinin kuruluş aşamasında olduğu gibi Türkiye'yi Amerikan politikaları açısından yeniden stratejik bir varlık haline getirdi (**A4d**). Afganistan'ın Sovyet güçleri tarafından işgali, İran devrimi ve İran-Irak savaşı gibi bölgesel gelişmeler, iyi teçhiz edilmiş ve stratejik olarak konumlanmış Türk üslerinin ABD açısından taşıdığı özgül değerde ciddi bir artışa neden oldu.

Çalışmanın Türkiye-ABD asimetrik ilişkilerindeki kriz sürecinin anlatıldığı bölümünden (3. Bölüm 3.4.1. alt başlık) hatırlanacağı üzere, Türkiye'nin ABD'nin Soğuk Savaş'taki angajman politikaları açısından sahip olduğu kritik konumu ilişkilerde ortaya çıkan krizlere rağmen önemini korumuş ve 1960 ve 70'li yıllarda krizin derinleşmesini engelleyen bir dinamik işlevi görmüştü. 1980'li yılların başında ise bu önemde yaşanan artış, ilişkilerdeki restorasyon süreci açısından başlatıcı bir etki yarattı. Şüphesiz, iki ülke ilişkilerinde yakınlaşma sürecini başlatan gelişmenin Türkiye topraklarındaki üs ve tesislerin statüsünü belirleyen SEİA anlaşması olması, jeopolitik konumu nedeniyle Türkiye'nin ABD'nin Soğuk Savaş bağlamındaki çıkarları açısından sahip olduğu ikamesi zor değer ile doğrudan ilişkilidir.

Her şeyden önce, bu dönemde Türkiye'deki üs ve tesisler tek başına NATO'nun istihbarat kaynaklarının yüzde 25'ini sağlıyordu. İkinci olarak, 1979'daki devrim ile birlikte İran'daki izleme istasyonlarının kaybedilmesi ve bu ülkeyi bir üs olarak kullanma imkanının ortadan kalkması, Türkiye'deki askeri üs ve tesislerin varlık özgüllüğünü (asset specificity) ve değerini daha da artırdı. Dahası, devrimin ve Irak'la savaşın İran'ı zayıflattığı ve Moskova'nın olası bir işgaline açık hale getirdiği düşünüldüğünde Türkiye, Sovyetler'in sağ kanadındaki kritik konumuyla Batı ittifakının Körfez petrolüne erişiminin sürekliliğinin sağlanması ve bölgedeki Sovyet emellerine karşı koyulması noktasında da stratejik bir öneme sahipti. Üçüncü olarak, Süveyş Kanalı'nın Haziran 1975'te yeniden açılması Türkiye'nin, SSCB'nin Akdeniz

ve oradan Hint Okyanusu'na geçiş rotası üzerinde bulunan Boğazlar'ın kontrolünü elinde bulundurmasının değerini önemli ölçüde artırdı.

Bu gelişmelerin yanı sıra, Türkiye'nin Amerikan politikaları içerisindeki stratejik önemini öne çıkaran doktrinal yenilikler ile ABD'nin operasyonel ve lojistik ağı içerisindeki işlevsel önemini artıran stratejik değişimler de ABD'nin Türkiye'nin askeri üs ve tesisler gibi stratejik varlıklarına olan bağımlılığını artırmıştır. Örneğin, bu dönemde 1970'li yıllarda Türkiye'nin ve Türkiye'deki üslerin Ortadoğu güvenliğindeki rolünün önemini azaltan Nixon Doktrini¹⁶⁷ geçerliliğini kısmen yitirmiş ve bunun yerini Türkiye'nin varlık özgüllüğünü artıran askeri-stratejik tercihler almıştır. Bu bağlamda, önce Körfez bölgesini ABD'nin yaşamsal çıkar alanı ilan eden ve Batı ile Ortadoğu arasında bağlantı noktası olan güney kanadının değerini yeniden ortaya çıkartan Carter Doktrini (23 Ocak 1980) ve ardından Reagan yönetiminin hem konvansiyonel saldırı kapasitesini hem de nükleer caydırıcılığı kuvvetlendirmeyi hedefleyen stratejik modernizasyon politikası Türkiye'nin jeopolitik değerini artırdı.

Benzer şekilde, 1970'li yılların başında ve sonunda yaşanan gelişmeler, Amerikan stratejik düşüncesinde köklü değişimlere sebep olarak Pakistan ile ilişkilerde yaşanan restorasyon sürecinde dikkate değer bir rol oynadı. 1960'lı yıllara hakim olan ve Hindistan ile angajmanı gerektiren “Çin'i sınırlama” politikasının “Çin ile normalleşme” stratejisine dönüşmesi, ABD'nin odağının yeniden Pakistan'a kaymasına neden oldu. Çin'in Sovyet uydusu olmaktan uzak bağımsız bir aktör olarak güç dengesinin bir parçası olmasını hedefleyen bu strateji içerisinde, Pakistan'ın ABD için önceleri sorun teşkil eden Çin ile yakın ilişkileri değerli bir varlık haline geldi. Aynı dönemde ortaya çıkan Pakistan iç savaşı, Washington'ın Asya'daki güç dengesinin muhafazası ve Sovyetlerle rekabeti açısından en kritik varlığı konumundaki Pakistan'ı ABD'nin angajman politikalarında öne çıkaran bir başka gelişmeydi.

1970'li yıllarda İslamabad'ın nükleer girişimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ikinci kriz sürecinin aşılmasında ise Pakistan'ın ABD'nin Soğuk Savaş stratejisi içerisindeki değerini önemli ölçüde artıran İran İslam Devrimi ve Afganistan işgalinin ortaya çıkardığı jeopolitik tehditler etkili oldu. İran Devrimi'yle birlikte Nixon Doktrini'nin geçerliliğini yitirmesi (yani ABD'nin bölgedeki kilit güvenlik müttefiki olan İran'ın kaybedilmesi) ve Afganistan işgaliyle Batı blokunun yaşamsal çıkarlarının

¹⁶⁷ Doktrin, İran ve Suudi Arabistan'ı bölgesel güvenliğin ikiz sütunları olarak konumlandırıyor ve Ortadoğu'nun güvenliği için bu iki ülkeye dayanılması gerektiğini öngörüyordu.

bulunduğu Körfez bölgesinin güvenliğinin tehdit altına girmesi, ABD'nin askeri-stratejik politikalarında önemli dönüşümleri beraberinde getirdi. Nitekim bu iki durum, karşı siyasi/askeri angajman içeren yeni bir caydırıcı stratejiye sahip olunmasını gerekli kılıyordu. Bu bağlamda, Pakistan, ABD'nin radikal İslam'ın ve komünizmin yayılmasını kontrol etme ve Sovyetler Birliği'nin güneye inmesini engelleme stratejisi doğrultusunda bir yandan Yeşil Kuşak projesinin kilit ülkelerinden biri olurken, bir yandan da Afganistan'daki Sovyet hamlesini caydırma konusunda ikamesi zor bir cephe ülkesi haline geldi. Öte yandan, yaşanan bölgesel gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya koyulan ve Amerikan politikasında Körfez bölgesini öne çıkaran Carter Doktrini, Türkiye gibi Pakistan'ın da coğrafi ve stratejik konumunu ABD açısından değerli bir varlık haline getirdi. Yine hem coğrafi konumu hem de Afganistanlı gruplarla olan bağları sayesinde Pakistan, Afgan direniş hareketine gönderilecek para ve silah yardımı için kurulacak olan lojistik ağ açısından oldukça işlevsel bir konuma sahipti ve bu durum Amerikan politikası içerisinde sahip olduğu varlık özgüllüğünü önemli ölçüde artırdı.

Tüm bu açılardan, ABD'nin yeni koşullarda yeniden şekillenen bölgesel angajman politikaları açısından Türkiye ve Pakistan'ın sahip oldukları stratejik yararlılığın artış gösterdiği ve bunun ikili ilişkilerde restorasyonu mümkün kılan önemli unsurlardan biri olduğu bulgusu, çalışmada öne sürülen **A4d** argümanı ile tutarlıdır. Bölgesel düzlemde ortaya çıkan jeopolitik tehditler ve bu bağlamda ABD'nin siyasi-askeri stratejisinde meydana gelen değişiklikler ile doktrinsel değişimler gibi faktörler ABD'nin Türkiye ve Pakistan'a ve bu iki ülkenin coğrafi konum, üs vb. gibi varlıklarına duyduğu ihtiyacı artırmış ve ilişkilerde iyileşme seyrini beraberinde getirmiştir. Bu noktada iki ülke arasında farklı olarak vurgulanabilecek tek husus, Türkiye'nin, Pakistan'ın aksine, kriz sürecinde dahi ABD'nin angajman politikaları açısından önemini korumuş olduğu ve yukarıda bahsedilen nedenlerle 1980'li yıllarda bu önemin artışa geçtiğidir. Öte yandan, Pakistan ise kriz döneminde Amerikan stratejileri içerisinde adeta Hindistan'a kaptırdığı konumunu tam olarak geri almakla kalmamış, ABD'nin bölgesel angajmanları açısından ilişkilerin kurulduğu döneme kıyasla daha stratejik bir varlık haline gelmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, küçük devletlerle büyük güçleri bir araya getiren asimetrik ittifak ilişkilerine yönelik çok düzlemlî bir teorik perspektif sunarak, hegemon ve ikincil devletlerin güdöleri, çıkarları, motivasyonları ve stratejilerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve hiyerarşik ittifak ilişkilerinin kuruluş süreçleri ile bu ilişkilerde yaşanan iniş-çıkışlara ilişkin bazı kavramsal tespitler ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışma, asimetrik ittifak ilişkilerinde katılım, kriz ve restorasyon süreçlerine yönelik analitik bir çerçeve geliştirerek, Uluslararası İlişkilerdeki hiyerarşi literatürüne, hem bu üç süreçye yönelik kapsamlı bir kavrayış sunması hem de teorik açıdan yeterince incelenmemiş olan hiyerarşik ilişkilerde restorasyon süreçlerini hesaba katmasıyla katkıda bulunmuştur. Bir başka deyişle, literatürde daha önce katılım ve kriz (otorite ilişkilerinde meydana okuma) üzerine yapılan çalışmalara çok boyutlu bir bakış açısı katarak ve restorasyon konusunu da yeni bir teorik bir perspektif olarak sunarak literatüre katkı sağlamıştır.

Ana akım anarşi merkezli Uluslararası İlişkiler kuramları, devletler arası ilişkileri ve ittifakları incelerken güç dinamiklerini (eşitsizliği) ve bunun getirdiği tabakalaşmayı önemli ölçüde göz ardı etmiştir. Öte yandan, ittifak oluşumuna ilişkin önde gelen teorilerin, uluslararası sistemin yapısına veya tehdit dengesi (balance of threat) teorisine dayanarak dış faktörlere fazlaca odaklanması, devletlerin ittifak kurma konusundaki sayısız motivasyonunu göz ardı etme eğilimindedir. Bu çalışmada, uluslararası sisteme ve üniter aktörler ve makro kurumlar olarak kabul edilen devletlere odaklanmanın yanı sıra iç siyasi faktörleri de dikkate alan çok düzlemlî bir açıklama sunulmuş ve asimetrik ittifak dinamiklerine ilişkin sofistike bir teorik anlayış ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Uluslararası sistemin yapısı, devletlerin tehdit algıları, stratejik çıkarları, dış yardımlar, hegemonun angajman politikaları ve alt devlet liderlerinin iç siyasi ortamdaki çıkarları asimetrik ittifakların oluşumunu ve sürdürölmesini temsil eden bir çarkın dışları gibi hizmet etmektedir. Bu çalışmada elde edilen bulgular, hem devletlerin ittifaklar kurmak, sürdürmek ve sona erdirmek için aynı anda birden çok motivasyona sahip olabileceğini hem de sistemdeki ikincil devletlerin asimetrik ittifaklara ilişkin davranış kalıplarına odaklanmanın önemini ortaya koymaktadır. Örneğin, iç ve/veya dış tehdit algıları alt devletler açısından büyük bir gücün ittifakına katılma konusunda teşvik edici olabilir. Ancak bulgular, iki kutuplu bir sistemde ya da günümüzde olduğu gibi mevcut

hegemon gücün (ABD) yanı sıra alternatif güç merkezlerinin (Rusya ve Çin) yükselişte olduğu uluslararası sistemlerde bu tercihin hangi düzenden yana yapılacağını, önemli ölçüde hangi düzenin daha az otonomi devri gerektireceği, hangi düzenle daha uyumlu çıkarların bulunduğu ve/veya hangi düzenin daha fazla materyal yardım sağlayacağı gibi unsurların belirlediğini göstermiştir. Bu bağlamda, hiyerarşik bir ittifaka katılma düşüncesini tek bir güdüleyici faktörün harekete geçirmesi durumunda dahi (varsa) farklı hiyerarşik düzenler arasında yapılacak olan tercihte pek çok dinamik etkili olabilmektedir. Bu açıdan, tam da çalışmanın ortaya koymak istediği gibi, tezin teorik perspektifinde açıklanan düzlemler (otorite-otonomi, çıkarlar, materyal ve angajman dengesi) arasında ilişkisel (karşılıklı olarak birbirini etkileyen) bağlantıların söz konusu olabildiği görülmüştür. Bu kavrayış biçimi, hiyerarşik ittifak ilişkileri bağlamındaki nedensel karmaşıklığı ortadan kaldırmaya yardımcı olmakla birlikte, asimetrik güçler arasındaki zaman içinde oluşan ve zaman boyunca sürüp giden ilişkileri ve etkileşimleri anlamlandırmaya ve bu ilişkilere dair yeni bir anlatı kurmaya yardımcı olacak önemli bir araç sunmaktadır.

Asimetrik ittifak ilişkilerinin arkasındaki dinamiklerin anlaşılması, bu ilişkilerde ortaya çıkan kriz ve meydana okumaların nedenlerini de daha anlaşılır kılmaktadır. Araştırma bulguları, ittifakın oluşmasını mümkün kılan koşullar değiştiğinde hem hegemon hem de alt devletlerin ittifakın sürdürülmesini eskisi kadar değerli bulmadığını göstermiştir. Üstelik değişen koşullar nedeniyle, mevcut ittifak taraflar için faydalı olmaktan çok maliyetli bir hale de gelebilmektedir. Öte yandan, yine araştırmada elde edilen bulgular bize düzlemlerden birinde ortaya çıkan bir krizin başka bir düzlemde gerçekleş(tiril)en iyileş(tir)meler ile telafi edilebileceğini ve böylece hiyerarşik düzenin bozulmadan kalabileceğini göstermiştir. Benzer şekilde, ulaşılan ampirik sonuçlar açık bir krizin varlığına rağmen bu ilişkinin bazı boyutlarından elde edilen kazancın devam etmesinin, bir yandan krizin derin bir şekilde yaşanmasına engel olurken bir yandan da bu krizi daha içinden çıkılabilir bir hale getirdiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, Kabir'in de işaret ettiği gibi "düzenli bir yan ödeme akışı, müttefikler arasında farklı çıkarlardan kaynaklanan gerginliklerin üstesinden" gelmede işlevsel bir rol oynayabilmektedir (Kabir, 2016, s. 69). Dolayısıyla, ittifakın sürdürülmesi aşamasında ittifaktan elde edilen kritik faydalardan birinin akışında yaşanan bir aksaklığın, başka bir faydada yapılan

iyileştirmeler ile telafi edilebildiği ve ittifakın yeniden sağlamlaştırılabildiği görülmüştür.

Çalışmanın hiyerarşi ve ittifak teorileri bağlamında yapılmış literatürdeki çalışmalardan farklılaştığı önemli bir nokta, hiyerarşik ittifak ilişkilerinde yaşanan krizlerin ardından hayata geçirilen restorasyon süreçlerinin anlaşılmasını sağlamak amacıyla teorik perspektifler sunması ve yapılan vaka analizlerinde bu süreçlerin izlenmiş olmasıdır. Çalışma, ittifakların zorluklar karşısında neden ve nasıl varlığını sürdürdüğünü araştırırken, asimetrik ittifak ilişkilerinde restorasyon süreçlerine neden olan dinamiklerin kapsamlı bir envanterini sunmaya çalışarak, literatürde önemli ölçüde ihmal edilmiş olan ittifak ilişkilerine içkin restorasyon süreçlerine yönelik bu boşluğu daraltmayı amaçlamıştır.

Çalışmanın hiyerarşik ilişkilerde katılım, kriz ve restorasyon süreçlerine odaklanarak ortaya koyduğu argümanlardan hangisinin diğerine kıyasla ilişkilerdeki söz konusu süreçleri daha iyi açıklama kapasitesine sahip olduğu konusunda bir genellemede bulunmak kolay olmadığı gibi, çalışmadan elde edilen ampirik çıkarımlar da böyle bir genellenmenin doğru olmadığını göstermektedir. Çünkü teorik argümanların dikkat çektiği dinamikler, pratik düzlemde aynı anda etkili olabilmekte ya da birbiri ile etkileşim halinde olan bir örüntü olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla ittifaklara yönelik devletlerin davranış kalıplarında meydana gelen değişimlerin nedensel dinamiklerinin anlaşılması, geniş bir perspektiften değerlendirilmeyi gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın ulaştığı bulgular, tek bir değişkene odaklanmaktan ziyade, birden çok dinamiğin değerlendirilmesinin ve böylece nedenselliklerin eşzamanlı okunmasının mümkün olan en doğru açıklamayı sunacağını ortaya koymaktadır.

Türkiye ve Pakistan'ın Soğuk Savaş döneminde ABD hiyerarşik düzeni ile ilişkilerini hiyerarşi literatürü bağlamında incelenen ampirik vakalara eklemek, çalışmanın literatüre sağladığı bir diğer kazanımdır. Vakalardan elde edilen bulgular, yukarıdaki yargıyla tutarlı bir şekilde, analizde kullanılan görünüşte ayrı değişkenlerin çoğu zaman ilgili süreçlerde eş zamanlı etkili olabildiğini veya neden-sonuç ilişkisi içerisinde etkileşim halinde çalıştığını göstermiştir.

A1b argümanı¹⁶⁸, Türkiye'nin durumunda doğrudan bir etkiye sahipken, Pakistan'ın ABD liderliğindeki hiyerarşik ittifaka katılım örüntüsünü açıklamada dolaylı bir etkiye sahiptir. Karşı karşıya kaldığı Sovyet tehdidi nedeniyle ABD-SSCB arasındaki hiyerarşik rekabetin doğrudan hissedilmesi, uluslararası sistemde ortaya çıkan iki kutuplu düzenin Türkiye'nin dış politika tercih ve yönelimlerinde belirleyici bir rol oynamasına neden olmuştur. Öte yandan, Ankara'nın Amerikan düzenine katılma kararında etkili olan bu durumun, aynı zamanda ABD ile bir çıkar ortaklığını, söz gelimi komünizm ve Sovyet yayılcılığıyla mücadeleye dönük müşterek bir dış politika anlayışını da beraberinde getirdiği görülmüştür. Bu açıdan, hem ABD hem de Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda sağlayacağı potansiyel kazanımlar söz konusu iki devletin hiyerarşik bir düzene katılımında doğrudan etkilidir. Dolayısıyla iki ülkenin hiyerarşik bir ittifaka katılım nedenleri arasında önemli bir yere sahip olan **A2a**¹⁶⁹ argümanının, **A1b**'nin doğal bir sonucu olarak meydana geldiği tespit edilmiştir. Benzer şekilde, karşı karşıya olduğu tehdidin büyüklüğü düşünüldüğünde Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ve askeri yetersizlik hali nedeniyle dış yardıma duyduğu ihtiyaç, Türkiye'nin hiyerarşik bir ittifaka katılımında **A2a** argümanının **A3a**¹⁷⁰ argümanı ile etkileşim içerisinde bir belirleyiciliğe sahip olduğu görülmüştür.

Öte yandan, çalışmanın bulguları, hiyerarşik bir ittifaka katılımı teşvik eden bir dinamik olarak iki kutuplu sistemin etkisine işaret eden **A1b** argümanının Pakistan vakasında **A2a**, **A2b**¹⁷¹ ve **A3a** argümanlarının bir sonucu olarak meydana geldiğini ortaya koymaktadır. Pakistan'ın en temel çıkarı Hindistan karşısındaki konumunu güçlendirmektir (**A2a**). Bunun da yolu içte siyasi olarak güçlü ve istikrarlı bir yönetim tesis etmek (**A2b**) ve askeri olanaklarını güçlendirmekten geçiyordu (**A3a**). Dolayısıyla Pakistan, birbiriyle doğrudan ilişkili bu üç motivasyonun harekete geçirmesiyle, hegemon bir gücün ittifakına katılma kararı almış ve iki kutuplu hiyerarşik rekabetin yaratmış olduğu fırsatları kullanarak ABD liderliğindeki düzene dahil olmuştur. Bir

¹⁶⁸ A1b: Uluslararası sistemin iki kutuplu bir yapıda olması hem hegemon hem de alt devletlerin hiyerarşik bir düzende konumlanmasında etkili bir faktördür.

¹⁶⁹ A2a: Hegemon ve zayıf devletlerin çıkarlarına hizmet etmesi ve/veya tarafların çıkarlarının örtüşmesi, bu devletlerin hiyerarşik bir düzene katılımında önemli ölçüde belirleyici olmaktadır.

¹⁷⁰ A3a: Hegemon gücün alt devletin ihtiyaç duyduğu materyal kaynaklar açısından tekel konumunda olması veya diğer alternatif kaynaklardan faydalanmanın imkansızlığı, alt devletin söz konusu hegemonun hiyerarşik düzenine dahil olmasında belirleyici bir dinamiktir.

¹⁷¹ A2b: Hegemon gücün ve liderliğindeki hiyerarşik düzenin iç politika düzlemindeki güvenilirliği ve iktidardaki yönetici elitler açısından meşruiyet kaynağı olarak görülmesi zayıf devletin hiyerarşik bir düzene katılma kararında belirleyici etkiye sahiptir.

başka deyişle, sistemin iki kutuplu yapısının Pakistan'ı hiyerarşik bir düzene katılma konusunda harekete geçirmesinden ziyade, söz konusu dinamiklerin motivasyonu ile Pakistan'ın stratejik konumunun yararlılığı üzerinden iki kutuplu hiyerarşik rekabetten faydalanması söz konusudur.

A1b¹⁷² argümanının Türkiye ve Pakistan vakalarında farklı çalışmasının doğal bir sonucu olarak, ortak tehdit ve çıkar algılamaları Türkiye-ABD ittifakında önemli bir yere sahip olurken (**A2a**)¹⁷³, Pakistan-ABD ikiliği ittifakı besleyen bu kritik bileşenden büyük ölçüde yoksun kalmıştır. Dahası Pakistan, bu ittifaktan, 'Hindistan'ı dengelemek' şeklinde tanımladığı ve yüksek tehdit algısı nedeniyle hegemon bir gücün müttefikliğini aramasının birincil motivasyonu olan en temel ulusal çıkarı bağlamında net bir kazanım elde edememişti. Çalışmada elde edilen bulgulara göre, materyal yardımlar tam da bu noktada devreye girerek, ittifakın kuruluş aşamasında ortaya çıkan bu fayda açığını kapatan önemli bir telafi mekanizması ve ittifaka katılım için kritik bir teşvik unsuru olarak işlev görmüştür (**A3a**)¹⁷⁴. Bu durum, her iki ülkenin de çıkarları noktasında belli kazanımlar elde etmesinin hiyerarşik bir ittifakın kuruluş aşamasındaki önemine işaret eden **A2a** argümanının söz konusu iki ülke ilişkilerinin kurulmasında dolaylı bir etkiye sahip olmasına neden olmuştur. Bir başka deyişle, Pakistan, Amerikan düzeninde Sovyet tehdidine karşı güvenlik garantisi elde eden Türkiye'nin aksine, Hindistan tehdidi karşısında doğrudan böyle bir garanti almamış, ancak Hindistan'a karşı konumunu güçlendirmeye yarayan Amerikan yardımları ile dolaylı olarak güvenlik hissini temin etmiştir.

Öte yandan, Sovyetlerle rekabetin şekillendirdiği angajman politikaları açısından sahip olduğu stratejik önem, ABD'nin Pakistan ile ittifak kurmasını motive eden önemli bir dinamik olsa da (**A4a**)¹⁷⁵ aslında Pakistan Amerikan politikaları açısından bölgesinde Hindistan'dan sonra "ikinci" en iyi müttefik durumundaydı. Bu durum, ABD açısından Hindistan ile işbirliği olanaklarının ortaya çıktığı ya da gerektiği dönemlerde bir yandan

¹⁷² A1b: Uluslararası sistemin iki kutuplu bir yapıda olması hem hegemon hem de alt devletlerin hiyerarşik bir düzende konumlanmasında etkili bir faktördür.

¹⁷³ A2a: Hegemon ve zayıf devletlerin çıkarlarına hizmet etmesi ve/veya tarafların çıkarlarının örtüşmesi, bu devletlerin hiyerarşik bir düzene katılımında önemli ölçüde belirleyici olmaktadır.

¹⁷⁴ A3a: Hegemon gücün alt devletin ihtiyaç duyduğu materyal kaynaklar açısından tekel konumunda olması veya diğer alternatif kaynaklardan faydalanmanın imkansızlığı, alt devletin söz konusu hegemonun hiyerarşik düzenine dahil olmasında belirleyici bir dinamiktir.

¹⁷⁵ A4a: Hegemon gücün angajman politikaları ve çıkarları açısından alt devletin coğrafi ve stratejik önemi ne kadar fazlaysa hiyerarşik bir ilişkinin ortaya çıkması o kadar muhtemeldir.

angajman politikaları içerisinde Pakistan'ın stratejik öneminin azalmasına (A4b)¹⁷⁶ bir yandan da Pakistan ile ABD arasında çıkar çatışmalarının yaşanmasına (A2c)¹⁷⁷ neden olmuştur. Dolayısıyla değişen koşullarla paralel olarak ABD'nin angajman politikaları açısından Pakistan'ın değerinin azaldığı dönemler Hindistan'ın stratejik öneminin artmasıyla eşzamanlı gerçekleştiğinden, ilişkilerin hem angajman dengesi hem de çıkarlar dengesi boyutunda gerilemesini beraberinde getirmiştir.

Buna karşılık, Türkiye'nin ABD'nin Soğuk Savaş'taki genel güvenlik stratejileri içerisinde nispeten istikrarlı bir yere (A4a)¹⁷⁸ sahip olduğu görülmüş ve bu durumun bir yandan krizin derinleşmesini önlerken bir yandan da bu sürecin tersine çevrilmesinde önemli bir katalizör işlevi gördüğü tespit edilmiştir. Bir başka deyişle, Soğuk Savaş döneminde Türkiye-ABD ittifakında yaşanan kriz sürecinde, bu çalışmanın Otorite-Otonomi Dengesi, Çıkarlar Dengesi ve Materyal Denge olarak adlandırdığı boyutlarında meydana gelen olumsuz eğilimler belli ölçülerde etkili olurken, Angajman Dengesi bağlamındaki dinamiklerin muhafazası krizlerin büyüklüğünü hafifleten bir etki yaratmıştır.

Pakistan-ABD ilişkisi, devletlerin farklı, hatta çatışma potansiyeli bulunan amaç ve çıkarlar çerçevesinde ittifak ilişkisi kurabileceğini gösteren kritik bir örnek sunmaktadır. Öte yandan çalışma, bu durumun Pakistan-ABD ittifakının, ortak bir amaç ve çıkar birliğinin söz konusu olduğu Türkiye-ABD ilişkisine kıyasla daha çekişmeli ve krizlere daha yatkın bir ilişki görüntüsü vermesine ve ilişkilerde yaşanan krizlerin daha akut yaşanmasına neden olduğunu tespit etmiştir. Söz gelimi, ABD ile Pakistan arasındaki çıkar farklılığı, çalışmanın kapsadığı zaman aralığının hiçbir döneminde ortadan kalkmamış ve yalnızca materyal yardımlarla telafi edilmişti. Aslında her iki taraf da bir anlamda ittifak öncesi stratejilerini aynı şekilde devam ettiriyordu: ABD'nin Hint-Pakistan çatışmasında taraf olmama tutumu ve Hindistan'ı önceleme politikası, Pakistan'ın Hint tehdidini dengelemesine yardımcı olacak ve güvenliğini destekleyecek bir ittifak arayışı. Bununla bağlantılı olarak, Pakistan-ABD ilişkilerinde

¹⁷⁶ A4b: Alt devletin hegemonun angajman politikaları açısından stratejik öneminin azalması veya bu önemi tamamen yitirmesi durumunda hegemonun bu devlete olan ihtiyacı azalacağından taleplerine daha az duyarlı hale gelir, bu durumda alt devletin hegemon güce meydan okuma ihtimali yüksektir.

¹⁷⁷ A2c: Lider güç ile hiyerarşik altları arasındaki çıkar çatışmalarının iş birliğinden elde edilen kazanımların azalmasına ve sonuçta hegemon devletin hiyerarşiye yatırım yapma, alt devletinse bu düzende kalma güdülerinin zayıflamasına neden olması mümkündür.

¹⁷⁸ A4a: Hegemon gücün angajman politikaları ve çıkarları açısından alt devletin coğrafi ve stratejik önemi ne kadar fazlaysa hiyerarşik bir ilişkinin ortaya çıkması o kadar muhtemeldir.

krizin ortaya çıkmasında etkili olan **A3b**¹⁷⁹ argümanının **A2c**¹⁸⁰ argümanı ile karşılıklı kurucu bir etkileşim içerisinde çalıştığı görülmüştür. ABD'nin Hindistan ile Pakistan arasındaki rekabette taraf bir görüntü vermeme yönündeki yerleşik politikası (**A2c**) iki ülke arasında 1965'de patlak veren savaş sırasında aldığı ambargo kararı (**A3b**) üzerinde etkili olurken, yardımlarda meydana gelen bu kesinti hem Pakistan'ı materyal ihtiyaçları doğrultusunda zarara uğratmış (**A3b**) hem de İslamabad'ı en büyük tehdit kaynağı olan Hindistan karşısında çıkarlarını koruma noktasında zor bir duruma düşürmüştür (**A2c**). Bir başka deyişle, iki ülkenin çıkar algılamaları arasındaki uzlaşmaz farklılık (**A2c**), bazı belli dönemlerde ABD'yi İslamabad'a sağladığı yardımları sürdürme noktasında isteksiz kılarken (**A3b**), ilişkilerin materyal denge boyutunda yaşanan bu kriz de çıkar farklılığını besleyen (**A2c**) bir dinamik işlevi görmüştür.

İlgili örnek, çalışmanın vurgulamaya çalıştığı noktayı, yani hiyerarşik ilişkilerin oluşmasında ve bir kere oluştuktan sonra zaman içerisindeki işleyişinde çalışmada ortaya koyulan teorik argümanların girift bir yapı içerisinde ve etkileşim halinde etkili olabildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Öte yandan, Türkiye ve Pakistan vakalarından elde edilen bulgular doğrultusunda, ortak çıkar algılamalarının hiyerarşik bir ittifakın kurulması için olmazsa olmaz bir önkoşul değilse de hiyerarşinin başarılı bir şekilde işlemesi bakımından oldukça kritik bir role sahip olduğu sonucuna varılmıştır. İki ülkenin Amerikan düzenine katılım şekilleri arasındaki bu fark dikkate alındığında, Pakistan açısından materyal yardımlarda meydana gelen iniş eğilimlerinin Türkiye'ye kıyasla daha derin etkilere sebep olduğu ve krizin daha akut bir hal aldığı söylenebilir.

İki ülkenin ABD ile ilişkilerinde yaşanan restorasyon süreçlerine ilişkin yapılan analizler de benzer şekilde çalışmanın ortaya koyduğu argümanlar arasında önemli ve sağlam bir korelasyon olduğunu ortaya koymuştur. Bu süreçte ABD'nin, başlangıçta yapılan sözleşmenin Türkiye'nin otonom yetkilerini artıracak şekilde yeniden revize edilmesini kabul etmesi (**A1e**)¹⁸¹ şüphesiz bu dönemde Türkiye'nin ABD'nin çıkarları

¹⁷⁹ A3b: Hegemonun yaşadığı güç kaybı dolayısıyla düzeni içerisindeki devlet(ler)in ihtiyaç duyduğu materyal kaynakları karşılama kabiliyetinin azalması veya bu ihtiyaçları tedarik etme konusundaki isteksizliği, bu devlet(ler)i hegemonik lidere meydan okumaya eğilimli hale getirir.

¹⁸⁰ A2c: Lider güç ile hiyerarşik altları arasındaki çıkar çatışmalarının iş birliğinden elde edilen kazanımların azalmasına ve sonuçta hegemon devletin hiyerarşiye yatırım yapma, alt devletinse bu düzende kalma güdülerinin zayıflamasına neden olması mümkündür.

¹⁸¹ A1e: Hegemon gücün alt devleti çıkarlarına karşı zorlamaktan vazgeçmesi ve böylece alt devletin hiyerarşik düzene bağlılığının maliyetinin azalması restorasyonu mümkün kılar.

ve dış politikadaki stratejileri bağlamındaki işlevselliğinden (**A2e**)¹⁸² ve angajman politikaları içerisinde Türkiye'nin yeni keşfedilen stratejik öneminden (**A4d**)¹⁸³ bağımsız değildir. Öte yandan, Amerikan çıkarlarında ve angajman politikalarında Türkiye'yi yeniden öne çıkaran bu değişimler de şüphesiz hegemon güçler arası ilişkiye yeniden rekabet dinamiklerinin hakim olmasının doğal bir sonucudur (**A1f**)¹⁸⁴. Bu üç nedensel dinamik (**A1e**, **A2e** ve **A4d**) sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ortaklaşa çalışarak ABD'yi materyal kaynak temini ile Türkiye'nin düzene bağlılığını yeniden tesis etme konusunda harekete geçirmiş ve **A3d**¹⁸⁵ argümanının da restorasyon sürecinde etkili olmasını sağlamıştır. Benzer şekilde, Türkiye de ABD'nin otoritesini ve otonomi noktasındaki sınırlandırmalarını (**A1e**) bu düzenin kendisini çıkarlarına ulaştırma potansiyelinin yarattığı motivasyon (**A2e**) ile artan materyal ihtiyaçları ve bunun karşısında alternatifleri kullanmanın olanaksızlığı ve dahi yetersizliği (**A3e**)¹⁸⁶ nedeniyle kabul etmiştir. Yine ABD ile ilişkilerin yeniden tesis edilmesi, bir yandan meşruluk bir yandan da potansiyel materyal kazanımlar sağlayarak (**A3d** ve **A3e**) 12 Eylül rejiminin ülke içindeki gücünü konsolide etmesine yardımcı olacak (**A2f**)¹⁸⁷ kritik bir kaynak olarak restorasyon sürecini harekete geçiren bir işlev görmüştür.

Pakistan-ABD ilişkileri açısından ise Türkiye'nin durumundan farklı olarak, biri yumuşama sürecinin devam ettiği 1970'lerin hemen başında diğeri kutuplar arası rekabetin yeniden canlandığı dönemde olmak üzere iki ayrı restorasyon süreci söz konusudur. İlk süreçte, ABD'nin Pakistan'ın iç savaşla mücadele şeklini eleştirmekten kaçınması ve egemenliğini koruması (**A1e**)¹⁸⁸, bu dönemde dönüşen ve Islamabad'ın

¹⁸² A2e: Hegemon ve alt devletin çıkarları yeniden örtüşme eğilimine girdiğinde asimetrik ilişkide restorasyon mümkün hale gelir.

¹⁸³ A4d: Jeopolitik tehditler, hegemonun askeri-stratejik tercih ve politikalarında meydana gelen değişiklikler ve doktrinsel değişimler gibi nedenlerle hegemon gücün alt devletin bulunduğu coğrafyadaki angajmanları artış gösterdiğinde kriz durumundaki ilişkide restorasyon imkanı hale gelir.

¹⁸⁴ A1f: İki kutuplu sistemde hegemon güçler arası ilişkiye hakim olan dinamik rekabet/çatışma olduğunda lider gücün ve alt devletin restorasyona yatkın hale gelmeleri kuvvetle muhtemeldir.

¹⁸⁵ A3d: Rakip küresel gücün etki alanına girmesi ile alarma geçen hegemon güç, alt devletinin düzene bağlılığını yeniden sağlamak/sağlamlaştırmak ve onun üzerinde etki kurma kabiliyetini artırmak amacıyla alt devleti materyal kaynak temini ile cezbetmeyi seçebilir.

¹⁸⁶ A3e: Alt devletinin alternatiflere yönelmesi ile alarma geçen hegemon gücün söz konusu devleti güçlü bir maliyetle karşı karşıya bırakması veya alt devlet açısından alternatifleri kullanma imkanının ortadan kalması ya da söz konusu alternatiflerin sunabildiklerinin yetersizliği bu devleti restorasyona eğilimli hale getirir.

¹⁸⁷ A2f: İç siyasi meşruiyet ve istikrar açısından hegemon güce bağlılığın gerekli bir koşul olması, alt devleti hiyerarşik düzende yeniden konumlanmaya yatkın hale getirmektedir.

¹⁸⁸ A1e: Hegemon gücün alt devleti çıkarlarına karşı zorlamaktan vazgeçmesi ve böylece alt devletin hiyerarşik düzene bağlılığının maliyetinin azalması restorasyonu mümkün kılar.

politikalarıyla örtüşen çıkar algılamaları (A2e)¹⁸⁹ ve bu çıkarların bir sonucu olarak gelişen angajman politikaları içerisinde Pakistan'ın öne çıkması ile doğrudan ilişkilidir. Aynı sebeplerle ABD, 1965 yılında uygulamaya başladığı ambargoyu kısmen hafifleterek Pakistan'ı düzene yeniden angaje olma konusunda cezbetmeye çalıştı (A3d)¹⁹⁰. Öte yandan, bu dönemde hem iç hem de dış savaşla mücadele eden Pakistan da egemenliğini koruma noktasında ABD'ye duyduğu ihtiyacın (A1e) ve çıkarları arasındaki yakınsamanın etkisi (A2c)¹⁹¹ ile Sovyetleri alternatif bir kaynak olarak kullanma imkanının ortadan kalkması (A3e)¹⁹² sonucunda ABD ile ilişkilerinde restorasyona eğilimli hale gelmiştir. Pakistan-ABD ilişkilerinde dikkat çeken önemli bir dönem, 1975 yılından itibaren A3d ve A3e argümanlarının asimetrik ittifak ilişkilerinde restorasyon süreci açısından öngördüğü şartlar oluşmasına rağmen Pakistan'ın nükleer programı üzerinden yaşanan çıkar çatışması (A2c) ve ABD'nin Islamabad'ın otonomisini sınırlandırma girişimleri (A1c)¹⁹³ ilişkilerde olası bir restorasyonu engellemiştir. Bir başka deyişle, A3d ve A3e'nin ortaya koyduğu dinamikler tek başına Pakistan-ABD ilişkilerinde restorasyon sürecini tesis etmede yeterli olmamıştır.

1980'li yıllardaki ikinci restorasyon sürecinde ise ABD'nin nükleer meseleyi Pakistan'ın otonom yetkisi alanına bırakan tutumu (A1e) sistemde yaşanan rekabet dinamiklerinden (A1f)¹⁹⁴ ve bunun sonucunda Washington'ın değişen çıkar algılamaları (A2e) ve angajman politikalarından (A4d)¹⁹⁵ bağımsız değildir. Öte yandan, bu dönemde Pakistan'ı ABD ile yeniden yakınlaşma konusunda motive eden otonomi

¹⁸⁹ A2e: Hegemon ve alt devletin çıkarları yeniden örtüşme eğilimine girdiğinde asimetrik ilişkide restorasyon mümkün hale gelir.

¹⁹⁰ A3d: Rakip küresel gücün etki alanına girmesi ile alarma geçen hegemon güç, alt devletin düzene bağlılığını yeniden sağlamak/sağlamlaştırmak ve onun üzerinde etki kurma kabiliyetini artırmak amacıyla alt devleti materyal kaynak temini ile cezbetmeyi seçebilir.

¹⁹¹ A2c: Lider güç ile hiyerarşik altları arasındaki çıkar çatışmalarının iş birliğinden elde edilen kazanımların azalmasına ve sonuçta hegemon devletin hiyerarşiye yatırım yapma, alt devletinse bu düzende kalma güdülerinin zayıflamasına neden olması mümkündür.

¹⁹² A3e: Alt devletin alternatiflere yönelmesi ile alarma geçen hegemon gücün söz konusu devleti güçlü bir maliyetle karşı karşıya bırakması veya alt devlet açısından alternatifleri kullanma imkanının ortadan kalması ya da söz konusu alternatiflerin sunabildiklerinin yetersizliği bu devleti restorasyona eğilimli hale getirir.

¹⁹³ A1c: Hegemon gücün sosyal sözleşmeden doğan yetkilerini/otoritesini aşması veya alt devleti çıkarları aleyhinde tercihlerle zorlaması halinde alt devletin hegemonu karşı çıkması ve hiyerarşik düzene meydan okuması kuvvetle muhtemeldir.

¹⁹⁴ A2e: Hegemon ve alt devletin çıkarları yeniden örtüşme eğilimine girdiğinde asimetrik ilişkide restorasyon mümkün hale gelir.

¹⁹⁵ A4d: Jeopolitik tehditler, hegemonun askeri-stratejik tercih ve politikalarında meydana gelen değişiklikler ve doktrinsel değişimler gibi nedenlerle hegemon gücün alt devletin bulunduğu coğrafyadaki angajmanları artış gösterdiğinde kriz durumundaki ilişkide restorasyon imkanı hale gelir.

kaybı endişesi, yani ABD'nin otoritesine gönüllü olarak rıza göstermesi (**A1e**)¹⁹⁶ de doğrudan yeniden canlanan kutuplar arası rekabetin (**A1f**)¹⁹⁷ bulunduğu bölgede yoğunlaşmasının yarattığı güvenlik endişesinin bir sonucudur. Yine hiyerarşik düzenler arası rekabetin Afganistan işgali üzerinden yürümesi (**A1f**) bir yandan iki ülkenin çıkarlarının yakınsamasını beraberinde getirmiş (**A2e**), diğer yandan da ABD'yi Pakistan'a materyal kaynak sağlama konusunda teşvik edici bir rol oynamıştır (**A3d**)¹⁹⁸. Üstelik ABD ile genişleyen işbirliği ve büyük hacimli yardımlar Pakistan'daki Ziya rejiminin siyasi gücünü ve hayatta kalma potansiyelini artıran işlevi nedeniyle de kritik önemdeydi (**A2f**)¹⁹⁹. Dolayısıyla A1e, A1f, A2e, A2f ve A3d argümanları arasında dikkate değer bir etkileşim söz konusudur. Burada dikkat çekici olan ve Türkiye örneğinden farklılaşan nokta, Pakistan'ın bu dönemde ABD için artan stratejik değerini mümkün olan en yüksek yardımı elde etme noktasında pazarlık kozu olarak kullanmış olmasıdır. Bu açıdan, ittifak ilişkisinin restorasyonunda önemli bir rol oynayan **A4d**, **A3d** argümanını harekete geçirmiş olmakla birlikte Pakistan'ın **A4d** bağlamında yeni keşfedilen önemini pazarlık için bir avantaja dönüştürmesi iki ülke arasındaki materyal dengede farklı bir örüntü ortaya çıkarmıştır.

Çalışmanın, Türkiye-ABD ve Pakistan-ABD arasındaki asimetrik ittifak ilişkilerinin kuruluş, kriz ve restorasyon süreçlerine ilişkin ortaya koyduğu bütün bu ampirik çıkarımlar, otorite-otonomi dengesi, çıkarlar arasındaki örtüşme/çatışma, materyal yardım akışındaki iniş/çıkışlar veya hegemonun angajman politikalarından sadece birine odaklanmanın, devletlerin ittifak kurma konusundaki motivasyonlarına ve ittifak ilişkilerindeki iniş ve çıkışlara özgü önemli bazı noktaların kaçırılmasına sebep olabileceğini göstermektedir. Bu açıdan çalışma, asimetrik ittifakların oluşumu ve sürdürülmesinde etkili olan mekanizmaların varsayılan rolüne ilişkin bütüncül bir okuma yapılmasının daha sağlıklı ve sağlam nedensel örüntülerin ortaya çıkarılabilmesi için önemli olduğu sonucuna varmıştır.

¹⁹⁶ A1e: Hegemon gücün alt devleti çıkarlarına karşı zorlamaktan vazgeçmesi ve böylece alt devletin hiyerarşik düzene bağlılığının maliyetinin azalması restorasyonu mümkün kılar.

¹⁹⁷ A1f: İki kutuplu sistemde hegemon güçler arası ilişkiye hakim olan dinamik rekabet/çatışma olduğunda lider gücün ve alt devletin restorasyona yatkın hale gelmeleri kuvvetle muhtemeldir.

¹⁹⁸ A3d: Rakip küresel gücün etki alanına girmesi ile alarma geçen hegemon güç, alt devletin düzene bağlılığını yeniden sağlamak/sağlamlaştırmak ve onun üzerinde etki kurma kabiliyetini artırmak amacıyla alt devleti materyal kaynak temini ile cezbetmeyi seçebilir.

¹⁹⁹ A2f: İç siyasi meşruiyet ve istikrar açısından hegemon güce bağlılığın gerekli bir koşul olması, alt devleti hiyerarşik düzende yeniden konumlanmaya yatkın hale getirmektedir.

Çalışmanın ortaya koyduğu teorik argümanlar, hem güncel meselelerin hem de tarihsel vakaların incelenmesinde yol gösterici bir çerçeve sunma potansiyeline sahiptir. Örneğin, Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB düzeni içerisinde bulunan dünyanın çeşitli bölgelerindeki devletlerin ittifak davranışları analiz edilebilir. Benzer şekilde, iki kutuplu düzenden ABD'nin tek süper güç olarak kaldığı tek kutuplu uluslararası düzene geçişin devletlerin ittifak davranışları ve ittifak içi dinamikler üzerindeki etkisine ilişkin vaka analizleri ilginç tespitler ortaya koyabilir. Rusya ve Çin'in Amerikan hegemonyasına meydan okuduğu ve alt devletler açısından büyük güç dengeleyicisi olarak işlev gördüğü günümüzde, bu durumun Amerikan düzenini ve ABD'nin alt devletleri ile ilişkilerini nasıl etkilediğinin izini sürmek de aynı derecede kıymetlidir. Bu tür çalışmalar, potansiyel olarak devletlerin hiyerarşik bir düzene neden ve nasıl katıldıkları, düzenin sürdürülmesinde karşılaşılan krizlerin ve bunların aşılarda ilişkilerin restore edilmesinin nedensel dinamiklerine ilişkin detaylı bir analiz sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Acheson, D. (1969). *Present at the Creation: My Years in the State Department*. New York: W. W. Norton & Company.
- Afridi, J., ve Bajoria, J. (2010, Haziran 6). China-Pakistan Relations. *Council on Foreign Relations*. <https://www.cfr.org/backgrounder/china-pakistan-relations> adresinden alındı. E.T. 10/09/2023.
- Agmon, M. (1986). Defending the Upper Gulf: Turkey's Forgotten Partnership. *Journal of Contemporary History*, 21(1), 81-97.
- Ahmad, N. (1979). The Non-Aligned Movement and Pakistan. *Pakistan Horizon*, 79-91.
- Ahmed, S. (1978). Franco-Pakistan Relations-II: The Nuclear Reprocessing Plant. *Pakistan Horizon*, 31(1), 35-70.
- Akman, H., ve Zeyrek , S. (2013). John Foster Dulles'in Ortadoğu Gezisi, Temaslar ve Tepkiler (11-28 Mayıs 1953). *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2(2), 259-288.
- Alantar, Ö. (1998). Türkiye ABD İlişkilerinin Ulusal Güvenlik Boyutunda Dönüşümü. G. Özcan, & Ş. Kut içinde, *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* (ss.225-247). İstanbul: Boyut Kitapları.
- Alkan, N. (2008). 1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası: Uluslararası Durum. H. Çakmak içinde, *Türk Dış Politikası:1919-2008* (ss. 723-729). Ankara: Barış Platin Yayınları.
- Ardor, H. (2008). Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri. H. Çakmak içinde, *Türk Dış Politikası, 1919-2008* (s. 405-413). Ankara: Barış Platin Yayınları.
- Arif, K. M. (1995). *Working with Zia: Pakistan Power Politics, 1977-78*. https://sanipanhwar.com/uploads/books/2024-08-27_10-43-12_70036736ddd8e5fc99d9202499b53c9c.pdf adresinden alındı. E.T. 15/11/2023.
- Armaoğlu, F. (1991). *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Armaoğlu, F. (2004). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995) (Genişletilmiş 14. Baskı)*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Asmussen, J. (2008). *Cyprus at War: Diplomacy and Conflict During the 1974 Crisis*. London, New York: I.B. Tauris &Co. Ltd.
- Atabay Öztürk, F. (2020). *Küçük Devlet Neden Süper Güç İttifakından Ayrılır? Soğuk Savaş Dönemi Irak, Mısır, İran Örneklerinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi.

- Atmaca, A. (2014). The Geopolitical Origins of Turkish-American Relations: Revisiting the Cold War Years. *All Azimuth*, 3(1), 19-34.
- Auerbach, S. (1980, Ocak 19). Pakistan Seeking US Guarantees in Formal Treaty. *The Washington Post*.
<https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1980/01/18/pakistan-seeking-us-guarantees-in-formal-treaty/49301e83-c3f7-4499-b32d-11b34a36be61/>
adresinden alındı. E.T. 26/11/2022.
- Azar, E., ve Moon, C.-I. (1984). Third World National Security: Toward A New Conceptual Framework. *International Interactions*, 11(2), 103-135.
- Balamir Coşkun, B. (2014). İşbirliği. Ş. Kardaş , & A. Balcı içinde, *Uluslararası İlişkilere Giriş* (s. 421-429). İstanbul: Küre Yayınları.
- Balcı, A. (2015). Realizm. Ş. Kardaş, & A. Balcı içinde, *Uluslararası İlişkilere Giriş* (s. 119-146). İstanbul: Küre Yayınları.
- Balcı, A. (2017). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar* (1.basım). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Balcı, A. (2019, Ağustos). Hiyerarşi Sarsıldığında: 2013 Sonrası Türkiye'nin Amerikan Düzeni ile Krizi. *TÜBİTAK, Proje No 118K413*.
- Balcı, A. (2020). Algeria in Declining Ottoman Hierarchy: Why Algerians Remained Loyal to The Falling Patron. *Cambridge Review of International Affairs*, 1-19. doi:10.1080/09557571.2020.1795082
- Balcı, A. (2021). Ordu ve İttifak İlişkileri: Pakistan'ın Çin Eksenine Kaymasında Pakistan Ordusunun Rolü. İ. Sağsen , ve N. Uçgan içinde, *Dış Politikada Karar Alma Modellerinden Uygulamaya* (s. 121-136). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Balcı, A., ve Madakbaş Gülenler, E. (2018). Turgut Özal Dış Politikası: Amerikan Düzeninde Yeniden Konumlanma ve Otonomi Arayışı. *Muhafazakar Düşünce*, 15(55), 77-98.
- Balcı, A., ve Yolcu, F. (2022). The Ruling Group Survival: Why Pakistan and Hungary Move Away from the US-led Order? *Foreign Policy Analysis*, 19(1), 1-20.
- Barder, A. (2015a). *Emrire Within: International Hierarchy and Its Imperial Laboratories of Governance*, New York: Routledge.
- Barder, A. (2015b). International Hierarchy. *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*.
- Barnds, W. (1972). *India, Pakistan and The Great Powers*. New York: Praeger Publishing.

- Barnett, M. (2017). Hierarchy and Paternalism. A. Zarakol içinde, *Hierarchies in World Politics* (s. 66-95). Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Barnett, M., ve Levy, J. (1991). Domestic Sources of Alliances and Alignments: The Case of Egypt, 1962-73. *International Organization*, 45(3), 369-395.
- Bayer, D. (2013). *Türk-Yunan İlişkilerinde NATO'nun Tutumu ve Bunun Türkiye-NATO İlişkilerine Yansımaları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Bayram, M. (2015). Soğuk Savaş Dönemi Türk-Amerikan İlişkilerinin Sürekliliğinde Askeri Darbelerin Rolü. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 31-43.
- Benli Altunışık, M., ve Tür, Ö. (2005). *Turkey: Challenges of Continuity and Change*. New York: Routledge Curson.
- Bennett, D., ve Stam, A. (2003). *The Behavioural Origins of War*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Bernstein, B. (1980). Th Cuban Missile Crises: Trading the Jupiters in Turkey? *Political Science Quarterly*, 95(1), 97-125.
- Beschlos, M. (1986). *Mayday: Eisenhower, Khrushchev and the U-2 Affair*. New York; Kanada: Harper & Row Publisher; Fitzhenry & Whiteside Limited.
- Beschloss, M. (1991). *The Crisis Years, Kennedy and Khrushchev 1960-1963*. New York: Harper Collins.
- Blank, J., Girven, R., Tarapore, A., Thompson, J., ve Chan , A. (2018). *Prospects for US and Pakistan Air Power Engagement*. Santa Monica, California: Rand Corporation.
- Blau, P. (1963). Critical Remarks on Weber's Theory of Authority. *American Political Science Review*, 57, 305-316.
- Blau, P. (1964). *Exchange and Power in Social Life*. New York : John Wiley & Sons.
- Blood, P. (1995). *Pakistan: A Country Study*. Washington D.C.: Government Printing Office.
- Bokhari, I. (1986). Pakistan and West Asia. *American Journal of Islamic Social Sciences*, 3(1), 141-148.
- Boratav, K. (2015). *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009* (21. basım). Ankara: İmge Kitabevi.
- Bölükbaşı, S. (1988). *Superpowers and the Third World: Turkish-American Relations and Cyprus*. New York: University Press of America.

- Brands, H. W. (1990). *India and The United States: The Cold Peace*. Boston: Twayne Publishers.
- Branigin, W. (1980, Ocak 23). Pakistan Seeks Billions in U.S. Aid. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1980/01/23/pakistan-seeks-billions-in-us-aid/150fd4bd-8cf2-4861-b814-3fbf7636beb7/> adresinden alındı. E.T. 27/11/2022.
- Brooks, S. G., ve Wohlforth, W. C. (2005). Hard Times for Soft Balancing. *International Security*, 30(1), 72-108.
- Brooks, S. G., ve Wohlforth, W. C. (2008). *World Out of Balance: International Relations and the Challenge of American Primacy*, Princeton N.J.: Princeton University Press.
- Bruce, L. (1985). Cyprus: A Last Chance. *Foreign Policy*, (58), 115-133.
- Bueno de Mesquita, B., Smith, A., Siverson, R., ve Morrow, J. (2003). *The Logic of Political Survival*. London, England: The Massachusetts Institute of Technology.
- Bukovansky, M. (2002). *Ligitimacy and Power Politics: The American and French Revolutions in International Political Culture*. New Jersey; Oxfordshire: Princeton University Press.
- Bull, H. (1977). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. New York: Columbia University Press.
- Burke , S., ve Ziring, L. (1990). *Pakistan's Foreign Policy: An Historical Analysis* (2. basım). Karachi: Oxford University Press.
- Burke, S. (1973). *Pakistan's Foreign Policy: An Historical Analysis*. London: Oxford University Press.
- Burns, W. (1985). *Economic Aid and American Policy Toward Egypt, 1955-1981*. Albany: State University of New York Press.
- Burton, J. (1972). *World Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Butt, A. (2013). Anarchy and Hierarchy in International Relations: Examining South America's War-Prone Decade, 1932-41. *International Organization*, 67, 575-607. doi:10.1017/S0020818313000155.
- Buzan, B., ve Little, R. (2000). *International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations*. Oxford, England: Oxford University Press.
- Buzan, B., ve Little, R. (2001). Why International Relations has Failed as an Intellectual Project and What to do About it. *Journal of International Studies*, 30(1), 19-39. doi:10.1177/03058298010300010401.
- Camilleri, J., ve Falk, J. (1992). *The End of Sovereignty?* Aldershot: Edward Elgar.

- Carney, C. (1989). International Patron-Client Relationships: A Conceptual Framework. *Studies in Comparative International Development*, 24(2), s. 42-55. doi:10.1007/BF02687171.
- Carter, J. (1980, Ocak 21). *The State of the Union Annual Message to the Congress*. The American Presidency Project. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/the-state-the-union-annual-message-the-congress-0> adresinden alındı. E.T. 27/11/2022.
- Castillo, J. J., ve Downes A. B. (2023). Loyalty, Hedging, or Exit: How Weaker Alliance Partners Respond to the Rise of New Threats, *Journal of Strategic Studies*, 46(2), 227-268.
- Çaşın, M. (2008). 1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası: SCCB ile İlişkiler. H. Çakmak içinde, *Türk Dış Politikası, 1919-2008* (s. 609-634). Ankara: Barış Platin Kitap.
- Center for Global Development. (2014). *Aid to Pakistan by the Numbers*. <https://www.cgdev.org/page/aid-pakistan-numbers>. adresinden alındı. E.T. 07/08/2024.
- Chaudhri, M. (1986). Strategic and Military Dimensions in Pakistan-China Relations. *Pakistan Horizon*, s. 15-28. <https://www.jstor.org/stable/41394226> adresinden alındı. E.T. 01/06/2023.
- Chaudhry, G. (2018). *Pakistan-US Relations: A Critical Evaluation of Policy Options and Their Implications for the National Security of Pakistan* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). National Defence University, Islamabad, Pakistan.
- Cho, I., ve Park, S.-H. (2014). Domestic Legitimacy Politics and Varieties of Regionalism in East Asia. *Review of International Studies*, 40, 583-606. doi:doi:10.1017/S0260210513000399.
- Clark, I. (2011). *Hegemony in International Society*. New York: Oxford University Press.
- Clarke, D., ve O'Connor, D. (1993). US Base Rights Payments After the Cold War. *Orbis*, 37(3), 441-457.
- Cohen, S. P. (2004). *The Idea of Pakistan*. Washington D.C.: Brookings Institution Press.
- Colgan , J., ve Miller, N. (2019). Rival Hierarchies and The Origins of Nuclear Technology Sharing. *International Studies Quarterly*, 63(2), 1-12.
- Congressional Research Service. (1975, Şubat 28). *Greece and Turkey: Some Military Implications Related to NATO and the Middle East*. Special Subcommittee on Investigations of the Committee on Foreign Affairs, 94th Congress 1st Session. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=pur1.32754077263618&seq=1> adresinden alındı. E.T. 19/02/2024.

- Converse III, E. (2005). *Circling the Earth: United States Plan for a Postwar Overseas Military Base System, 1942-1948*. Alabama: Air University Press.
- Cookman, C., ve French, B. (2011). *The Pakistan Dilemma: Historical Efforts at Conditionality and Current Disputes Converge in the US Congress*. Washington: Center for American Progress. <https://www.americanprogress.org/article/the-pakistan-aid-dilemma/> adresinden alındı. E.T. 10/05/2023.
- Cooley, A. (2009). *Sovereign Transfers in International Relations*. Princeton: Princeton University Press.
- Cooley, A. (2017). Command and Control? Hierarchy and the Politics of Foreign Military Bases. A. Zarakol içinde, *Hierarchy in World Politics* (s. 154-174). Cambridge: Cambridge University Press.
- Cooley, A., ve Nexon, D. (2020). *Exit From Hegemony: The Unraveling of the American Global Power*. Oxford: Oxford university Press.
- Cooley, A., ve Nexon, D. (2020b). (No) Exit From Liberalism. *New Perspectives*, 28(3), 1-12.
- Cooley, A., ve Spruyt, H. (2009). *Contracting States: Sovereign Transfers in International Relations*. New Jersey: Princeton University Press.
- Cooper, R. (1968). *The Economics of Interdependence*. New York: McGraw-Hill.
- Coral, B. (1977). *The Diplomacy of Detente: The Kissenger Era*. New York: St. Martin's Press.
- Couloumbis, T. (1983). *The United States, Greece, and Turkey: The Troubled Triangle*. New York: Praeger.
- Cox, R. (1993). Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method. S. Gill içinde, *Gramsci, Historical Materialism and International Relations* (s. 49-68). Cambridge: Cambridge University Press.
- Crockatt, R. (1995). *The Fifty Years War: The United States and The Soviet Union in World Politics, 1941-1991*. London; New York: Routledge.
- Cumhuriyet. (1945, Mart 22). Türk-Sovyet Muahedesi Uzatılmayacak. E.T. 15/10/2022.
- Cumhuriyet. (1970, Temmuz 23). E.T. 08/06/2022.
- Çağırın, M. (2008). 12 Eylül Askeri Darbesi ve Dış Politika Anlayışı. H. Çakmak içinde, *Türk Dış Politikası:1919-2008* (s. 738-742). Ankara: Barış Platin Yayınları.
- Çalış, Ş. (2017). *Turkey's Cold War: Foreign Policy and Western Alingment in The Modern Republic*. London-New York: I.B. Tauris & Co. Ltd.

- Dahl, R. (1989). *Democracy and Its Critics*. New Haven, Connecticut: Yale University Press.
- Daily Report. (1966). *Foreign Radio Broadcasts*. (41 ve 45). <https://books.google.com.tr/books?id=WID3tHgwJbMC&pg=PP29&lpg=PP29&dq=%22the+guiding+principle+of+our+foreign+policy+is+that+differences+among+other+countries+should+not+interfere+with+our+relations+with+them%22&source=bl&ots=JgjCFCswq4&sig=ACfU3U08mnPcz5> adresinden alındı. E.T. 11/01/2023.
- David, S. (1991a). Explaining Third World Alingment. *World Politics*, 43(2), 233-256.
- David, S. (1991b). *Choosing Sides: Alingment and Realignment in the Third World*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- David, S. (1992). Why the Third World Still Matters. *Internatonal Security*, 17(3), 127-159.
- Davis, C. (2008-2009). Linkage Diplomacy: Economic and Security Barganing in the Anglo-Japanese Alliance, 1902-23. *International Security*, 33(3), 143-179.
- Deborah, L. (1991). Bandwagoning Images in American Foreign Policy: Myth or Reality? R. Jervis, ve J. Snyder içinde, *Dominoes and Bandwagons: Stratagic Beliefs and Great Power Competition in the Eurasian Rimland*. New York: Oxford University Press.
- Değer, S. (1990). The Economic Costs and Benefits of the US-Turkish Military Relations. J. Sharp içinde, *Europe After an American Withdrawal: Economic and Military Issues* (s. 243-273). New York: Oxford University Press.
- Demirel, S. (1975). *Büyük Türkiye*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Department of State. (1945). *Foreign Relations of The United States: The Near East and Africa*. Volume VIII, Washington.
- Department of State Publication 8253. (1967). US Government Printing Office: Washington D.C.
- Der Derian, J. (1987). *On Diplomacy: A Genealogy of Western Estrangement*. Oxford, England: Basil Blackwell.
- Deudney, D. (2007). *Baunding Power: Republican Security Theory From The Polis to the Global Village*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Deutsch, K., ve Singer, J. (1964). Multipolar Power Systems and International Stability. *World Politics*, 16(3), 390-406.
- Dinler, M. (2023). *Damga ve Meydan Okuma: Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Düzeninde Haydut Devletlerin Konumlanışı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi.

- Donnelly, J. (2009). Rethinking Political Structures: From "Ordering Principles" to "Vertical Differentiation" and Beyond. *International Theory*, 1(1), 49-86.
- Donnelly, J. (2006). Sovereign Inequalities and Hierarchy in Anarchy: American Power and International Society. *European Journal of International Relations*, 12(2), 139-170. doi:10.1177/1354066106064505.
- Elman, M. F. (1995). The Foreign Policies of Small States: Challenging Neorealism in Its Own Backyard, *British Journal of Political Science*, 25(2), 171-217.
- Embassy of India. (2021, Ağustos 9). *Indo-Soviet Treaty of 1971*. 50th Anniversary Commemoration. Ağustos 13, 2023 tarihinde https://indianembassy-moscow.gov.in/pdf/Indo%20Soviet%20Treaty_2021.pdf adresinden alındı. E.T. 12/11/2022.
- Erhan, Ç. (2002). ABD ve NATO'yla İlişkiler: 1960-1980. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (1. Cilt, 6. Basım, s. 681-716). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç. (2019a). ABD ve NATO'yla İlişkiler: 1945-1960. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (23. Basım (Cilt 1 , s. 522-575). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç. (2019b). ABD ve NATO'yla İlişkiler: 1960-1980. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: 1919-1980* (23. Basım, Cilt 1, s. 681-716). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç., ve Arat, T. (2018). 1980-90 Batı Bloğu Ekseninde Türkiye-2: Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (16. Basım, Cilt 2, s. 83-102). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eroğul, C. (2014). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Esen, B., Demirkıran, Ö., ve Çiçek , E. (2011). II. Dünya Savaşı Sonrasında Türk Siyasetinin Liberalleşmesi Bağlamında Türk-Amerika İttifakının Ortaya Çıkışı: BAAtı Bloğuna Geçiş. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(14), 17-38.
- Eşel, G. (2017). Darbeler Arasında (1960-1980) Türkiye-NATO İlişkileri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 406-416.
- Faiz, M., Malik, M., ve Rehman, K.-U. (2019). Pak-US Collaboration in Afghanistan and USSR War 1979 to 1988. *Pakistan Social Sciences Review*, 3(1), 305-317.
- Fearon, J. (1994a). Domestic Political Audiences and the Escalation of International Disputes. *American Political Science Review*, 88, 577-592.

- Fearon, J. (1994b). Signaling Versus the Balance of Power and Interests: An Empirical Test of a Crises Bargaining Model. *Journal of Conflict Resolution*, 38(2), 236-269.
- Fearon, J. (1997). Signaling Foreign Policy Interests: Tying Hands Versus Sinking Costs. *Journal of Conflict Resolution*, 41(1), 68-90.
- Finel, B., ve Lord, K. (1999). The Surprising Logic of Transparency. *International Studies Quarterly*, 43(2), 315-339.
- Fırat, M., ve Kürkçüoğlu, Ö. (2018). 1980-90: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-2: Orta Doğu'yla İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (16. Basım, Cilt 2, s. 124-158). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Flemes, D., ve Lobell, E. (2015). Contested Leadership in International Relations. *International Politics*, 52(2), 139-146.
- Flemes, D., ve Wehner, L. (2015). Drivers of Strategic Contestation: The Case of South America. *International Politics*, 52(2), 163-177.
- Fleming, D. (1961). *The Cold War and Its Origins 1917-1950, Vol I, 1950-1960, Vol II*. New York: Doubleday and Company, Inc.
- Foreign Relations of the United States (FRUS). (1949a, Nisan 3). Department of state Policy Statement. *The Near East, South Asia, and Africa*, Vol. V. Department of State Policy Statement, Document 837. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950v05/d837> adresinden alındı. E.T. 10/07/2022.
- Foreign Relations of the United States (FRUS). (1949b, Nisan 19). Report by the SANACC Subcommittee for the Near and Middle East. *The Near East, South Asia, and Africa*, Volume VI. Report by the Sanaac Subcomomittee For the Near and Middle East, Document 3. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1949v06/d3> adresinden alındı. E.T. 12/08/2022.
- Foreign Relations of the United States (FRUS). (1950, Ağustos 25). Report by the National Security Council. *National Security Affairs*, Foreign Economic Policy, Volume I, Document 121. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950v01/d121> adresinden alındı. E.T. 02/03/2023.
- Foreign Relations of the United States (FRUS). (1951a). The Secretary State to the Embassy in Pakistan. *Asia and the Pasific*, Volume VI, Part II, Document 492. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1951v06p2/d492> adresinden alındı. E.T. 05/02/2023.
- Foreign Relations of the United States (FRUS). (1951b). *The Near East and Africa*, Volume V, Document 28.

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1951v05/d28> adresinden alındı. E.T. 10/03/2023.

Foreign Relations of the United States (FRUS). (1951c). Memorandum of Infromal United States-United Kingdom Discussions, in Connection with the Visit to London of the Honorable George C. McGhee. *The Near East and Africa*, 1951, Volume V, Document 23. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1951v05/d23> adresinden alındı. E.T. 10/03/2023.

Foreign Relations of the United States (FRUS). (1952). Statement of Policy Proposed by the National Security Council. *The Near and Middle East*, 1952-1954, Volume IX, Document 71. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v09p1/d71> adresinden alındı. E.T. 15/03/2023.

Foreign Relations of the United States (FRUS). (1953a). Memorandum of Discussion at the 153d Meeting of the National Security Council. *The Near and Middle East*, 1952-1954, Volume IX, Document 144. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v09p1/d144> adresinden alındı. 16/03/2023.

Foreign Relations of the United States (FRUS). (1953b). *The Near and Middle East*, 1952-1954, Volume IX, Part I, Document 137 ve 142. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v09p1/d137> ve <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v09p1/d142> adreslerinden alındı. 10/04/2023.

Foreign Relations of the United States (FRUS). (1953c). Statement of Policy by the National Security Council. *The Near and Middle East*, 1952-1954, Volume IX, Part I, Document 145. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v09p1/d145> adresinden alındı. 08/04/2023.

Foreign Relations of The United States (FRUS). (1954). Memorandum of Conversation, by the Acting Officer in Charge of Pakistan-Afghanistan Affairs. *Africa and South Asia*, 1952-1954, Volume XI, Part 2, Document 1164. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v11p2/d1164> adresinden alındı. 18/03/2023.

Foreign Relations of the United States (FRUS). (1957). Memorandum of Discussion at the 308th Meeting of the National Security Council. *South Asia*, 1955-1957, Vol. VIII, Document 4. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v08/d4> adresinden alındı. 19/05/2023.

Foreign Relations of The United States (FRUS). (1958). Editorial Note. *South and Southeast Asia*, 1958-1960, Volume XI, Document 291. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v15/d291> adresinden alındı. 15/05/2023.

Foreign Relations of The United States (FRUS). (1960). Memorandum of a Conversation, Department of State. *South and Southeast Asia*, 1958-1960, Volume XV, Document 388. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v15/d388> adresinden alındı. 15/05/2023.

Foreign Relations of the United States (FRUS). (1961). Memorandum from the Assistant Secretary of State for Near Eastern and South Asian Affairs (Jones) to Secretary of State Rusk. *South Asia*, 1961-1963- Vol.XIX, Document 2. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v19/d2> adresinden alındı. 19/05/2023.

Foreign Relations of The United States (FRUS). (1962a). Memorandum from the Director of Intelligence and Research (Hilsman) to the President's Special Assistant for National Security Affairs (Bundy). *Southeast Asia*, 1961-1963, Volume XXIII, Document 31. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v23/d31> adresinden alındı. 25/05/2023.

Foreign Relations of The United States (FRUS). (1962b). Memorandum from Robert W. Komer of the National Security Council Staff to the President's Special Assistant for National Security Affairs (Bundy). *South Asia*, 1961-1963, Volume XIX, Document 87. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v19/d87> adresinden alındı. 17/05/2023.

Foreign Relations of The United States (FRUS). (1963). Circular Aigram from the Department of State yo the Certain Embassies. *Southeast Asia*, 1961-1963, Volume XXIII, Document 40. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v23/d40> adresinden alındı. 25/05/2023.

Foreing Relations of the United States (FRUS). (1967). Memorandum from Secretary of State Rusk to President Johnson. *Cyprus, Greece, Turkey*, 1964-1968, Volume XVI, Document 296. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v16/d296> adresinden alındı. 12/10/2023.

Foreign Relations of the United States (FRUS). (1975). Address by President Ford. *Foundations of Foreign Policy*, 1969-1976, Volume XXXVIII, Part I, Document 55. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v38p1/d55> adresinden alındı. 22/06/2023.

Foreign Relations of the United States (FRUS). (1977a). Memorandum from the President's Assistant for National Security Affairs (Brzezinski) to President Carter. *South Asia*, 1977-80, Vol.XIX, Document 267. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v19/d267> adresinden alındı. 19/08/2023.

Foreign Relations of the United States (FRUS). (1977b). Telegram from the Embassy in Pakistan to the Department of State. *South Asia*, 1977-80, Vol.XIX, Document

256. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v19/d256>
adresinden alındı. 19/08/2023.

Foreign Relations of the United States (FRUS). (1977c). Memorandum from the President's Assistant for National Security Affairs (Brzezinski) to President Carter. *South Asia*, 1977-80, Vol.XIX, Document 267. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v19/d267>. adresinden alındı. 19/08/2023.

Foreign Relations of the United States (FRUS). (1978a). Telegram from the Department of State to the Embassies in Iran and France. *South Asia*, 1977-80, Vol.XIX, Document 280,. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v19/d280> adresinden alındı. 19/08/2023.

Foreign Relations of the United States (FRUS). (1978b). Letter from Pakistani General Zia to President Carter. *Afghanistan*, 1977-80, Vol.XII, Document 16. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v12/d16> adresinden alındı. 23/08/2023.

Foreign Relations of the United States (FRUS). (1979). Memorandum from the President's Assistant for National Security Affairs (Brzezinski) to President Carter. *Afghanistan*, 1977-1980, Vol. XII, Document 97. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v12/d97> adresinden alındı. 23/08/2023.

Foreign Relations of the United States (FRUS). (1980). Report Prepared in the Bureau of Intelligence and Research, Department of State. *Cyprus, Turkey, Greece*, 1977-1980, Volume XXI, Document 28. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v21/d28> adresinden alındı. 03/09/2023.

Foreign Relations of the United States (FRUS). (t.y.(a)). Editorial Note. *South Asia*, 1977-80, Vol.XIX, Document 6. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v19/d6> adresinden alındı. 28/08/2023.

Foreign Relations of the United States (FRUS). (t.y.(b)). Editorial Note. *South Asia*, 1977-80, Vol.XIX, Document 293. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v19/d293> adresinden alındı. 10/10/2023.

Foreign Relations of the United States (FRUS). (t.y.(c)). Editorial Note. *South Asia*, 1977-80, Vol.XIX, Document 278. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v19/d278> adresinden alındı. 10/10/2023.

Frieden, J., Lake, D., ve Schultz, K. (2010). *World Politics: Interests, Intereactions, Institutions*. New York: W. W. Norton & Company.

- Fuhrman, M. (2009). Taking a walk on the Supply Side: The Determinants of Civilian Nuclear Cooperation. *The Journal of Conflict Resolution*, 53(2), 181-208.
- Gaddis, J. (1982). *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*. New York: Oxford University Press.
- George, A., ve Bennett, A. (2005). *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge, Massachusetts; London, England: MIT Press.
- George, H. S. (1972). *Troubled Alliance, Turkish American Problems in Historical Perspective 1945-1971*. Washington: Hoover Institute.
- Gerger, H. (2012). *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: "Soğuk Savaş"tan "Yeni Dünya Düzeni"ne (3. Basım)*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Gershman, J. (2002). Is Southeast Asia the Second Front? *Foreign Affairs*, 81(4), 60-74. <http://www.jstor.org/stable/20033240> adresinden alındı
- Gilpin, R. (1981). *War and Change in world Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goemans, H., Gleditsch, K., ve Chiozza, G. (2009). Introducing Archigos: A Dataset of Political Leaders. *Journal of Peace Research*, 46(2), 269-283.
- Goh, E. (2013). *The Struggle for Order: Hegemony, Hierarchy, and Transition in Post-Cold War East-Asia*. Oxford, U.K.: Oxford University Press.
- Goh, E. (2013). *The Struggle for Order: Hegemony, Hierarchy and Transition in Post-Cold War East Asia*. United Kingdom: Oxford University Press.
- Goldstone, J. (1997). Methodological Issues in Comparative Macrosociology. *Comparative Social Research*, 16, 107-120.
- Göle, N. (1998). *Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gönlübol, M., ve Ülman, H. (2014). İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965): Genel Durum. M. Gönlübol, & vd. içinde, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995) (10. Basım)* (s. 191-337). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gözen, R. (2008). 1939-1949 Dönemi Türk Dış Politikası: ABD ile İlişkiler. H. Çakmak içinde, *Türk Dış Politikası, 1919-2008* (s. 379-386). Ankara: Barış Platin Kitap.
- Grieco, J. (1990). *Cooperation Among Nations: Europe, America and Non-tariff Barriers to Trade*. Ithaca: Cornell University Press.
- Grieco, J., Powell, R., ve Snidal, D. (1993, Eylül). The Relative-Gains Problem for International Cooperation. *The American Political Science Review*, 87(3), 727-743. doi:DOI: 10.2307/2938747

- Griffith, I. (2015). *The Quest for Security in the Caribbean: Problems and Promises in Subordinate States*. New York: Routledge.
- Griffiths, M. (2004). Beyond The Bush Doctrine: American Hegemony and World Order. *Australasian Journal of American Studies*, 23(1), 63-75. <https://www.jstor.org/stable/41053967> adresinden alındı
- Grimes, P. (1960). *Ayub Doubts U.S. Can Act Swiftly*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/1960/06/27/archives/ayub-doubts-us-can-act-swiftly-pakistani-chief-says-clumsy.html> adresinden alındı. 10/02/2024.
- Güldemir, U. (1986). *Kanat Operasyonu*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Güldemir, U. (1987). *Çevik Kuvvetin Gölgesinde, 1980-1984*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Güney, A. (2008, Mayıs). Anti-Americanism in Turkey: Past and Present. *Middle Eastern Studies*, 44(3), 471-487.
- Güvenç, S. (2015). NATO'nun Evrimi ve Türkiye'nin Transatlantik Güvenliğe Katkıları. *Uluslararası İlişkiler*, 12(45), 101-119.
- Hager, R., ve Lake, D. (2000). Balancing Empires: Competitive Decolonization in International Politics. *Security Studies*, 9(3), 108-148.
- Hahn, P. (1987). Containment and Egyptian Nationalism: The Unsuccessful Effort to Establish the Middle East Command, 1950-53. *Diplomatic History*, 11(1), 23-40.
- Handel, M. (1990). *Weak States in the International System*. London, England: Frank Cass & Co LTD.
- Hannes, E., Flemen, D., ve Strüver, G. (2014). The Politics of Contestation in Asia: How Japan and Pakistan Deal with Their Rising Neighbors. *Chinese Journal of International Politics*, 7(2), 221-260.
- Haqqani, H. (2005). *Pakistan: Between Mosque and Military*. Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Haqqani, H. (2013). *Magnificent Delusions: Pakistan, the United States, and an Epic History of Misunderstanding*. New York: Public Affairs.
- Harris, G. (1972). *The Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective, 1945-1971*. Washington: American Enterprise Institution.
- Harris, G. (1972). *Troubled Alliance*. Washington D.C.: American Enterprise Institute.
- Hasan, Z. (1968). Soviet Arms Ais to Pakistan and India. *Pakistan Institute of International Affairs*, 21(4), 344-355.

- He, K. (2010). The Hegemon's Choice Between Power and Security: Explaining US Policy toward Asia after the Cold War. *Review of International Studies*, 36(4), 1121-1143. doi:10.1017/S0260210510000227.
- Hedley, B., ve Watson, A. (1984). *The Expansion of International Society*. New York: Oxford University Press.
- Hess, A. (1977). The Forgotten Frontier: The Ottoman North African Provinces During the Eighteenth Century. T. Naff, & R. Owen içinde, *Studies in Eighteenth-Century İslamic History* (s. 74-87). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Hilali, A. (2006). Cold War Politics of Superpowers in South Asia.
- Hobson, J., ve Ramesh, M. (2002). Globalisation Makes of States What States Make of It: Between Agency and Structure in the State/Globalisation Debate". *New Political Economy*, 7(1), 5-22.
- Hobson, J., ve Sharman, J. (2005). The Enduring Place of Hierarchy in World Politics: Tracing the Social Logics of Hierarchy and Political Change. *European Journal of International Relations*, 11(1), 63-98. doi:DOI: 10.1177/1354066105050137
- Holbraad, C. (1984). *Middle Powers in International Politics*. New York : St. Martin's Press.
- Hoodbhoy, P., ve Mian, Z. (2002, Kasım 13). *The India-Pakistan Conflict-Towards The Failure of Nuclear Deterrence*. Nautilus Institute, Special Policy Forum 9/11. <https://nautilus.org/napsnet/special-policy-forum-911/the-india-pakistan-conflict-towards-the-failure-of-nuclear-deterrence/> adresinden alındı. E.T. 11/04/2022.
- Hughes, J. (1986a). On Bargaining. J. Triska içinde, *Dominant Powers and Subordinate States: The United States in Latin America and The Soviet Union in Eastern Europe* (s. 168-199). Durham: Duke University Press.
- Hughes, J. (1986b). The Politics of Dependence in Poland and Mexico. J. Triska içinde, *Dominant Powers and Subordinate States: The United States in Latin America and The Soviet Union in Eastern Europe* (s. 342-369). Durham: Duke University Press.
- Hurd, I. (1999). Legitimacy and Authority in International Politics. *International Organization*, 53(2), 379-408. doi:10.1162/002081899550913.
- Husain, N. (1987). Pakistan-US Security Relations: Arms Sales, Bases, and Nuclear Issues. L. Rose, & N. Husain içinde, *United States- Pakistan Forum: Relations with the Major Powers* (s. 1-14). Lahore: Vanguard Books.
- Ikenberry, G. (2000). *After Victory: Institutions, Strategic Restraint and The Rebuilding of Order Major Wars*. Princeton: Princeton University Press.

- Ikenberry, G. (2011). *Liberal Leviathan: The Origins, Crisis, and Transformation of the American World Order*. Princeton: Princeton University Press.
- Ikenberry, G. (2015). Between The Eagle and Dragon: America, China and Middle State Strategies in East Asia. *Political Science Quarterly*, 20(20), 1-35.
- Ikenberry, G., ve Kupchan, C. (1990). Socialization and Hegemonic Power. *International Organization*, 44(3), 283-315.
- International Business Publications. (2013). *Pakistan Intelligence, Security Activities and Operations Handbook*. Washington DC, USA: International Business Publications.
- Ito, G. (2003). *Alliance in Anxiety, Detente and the Sino-American-Japanese Triangle*. New York: Routledge.
- Jackson, P. (2002). Rethinking Weber: Toward a Non-Individualist Sociology of World Politics. *International Review of Sociology*, 12(3), 439-468.
- Jackson, R. (1990). *Quasi-States: Sovereignty, International Relations, and The Third World*. New York: Cambridge University Press.
- Jalal, A. (1991). *The State of Martial Rule: The Origins of Pakistan's Political Economy of Defence*. Pakistan: Vanguard Books.
- Jervis, R. (1978, Ocak). Cooperation Under the Security Dilemma. *World Politics*, 30(2), 167-214.
- Jervis, R. (2009). Unipolarity: A Structural Perspective. *World Politics*, 61(1), 188-213.
- Jesse, N. (2012). Ireland's Singular Stance: Pursuing Neutrality as a Means to Hegemon. K. Williams, S. Lobell, ve N. Jesse içinde, *Beyond Great Powers and Hegemons: Why Secondary States Support, Follow, or Challenge* (s. 65-80). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Jesse, N., Lobell, S., Press-Barnathan, G., ve Williams, K. (2012). "The Leader Can't Lead When the Followers Won't Follow: The Limitations of Hegemony". S. Lobell, N. Jesse, ve K. Williams içinde, *Beyond Great Powers and Hegemons: Why Secondary States Support, Follow, or Change* (s. 1-33). Stanford, California: Stanford University Press.
- Kabir, M. (2016). *Asymmetric Alliances and Side Payments: Alliance Politics Between Unequal Powers* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). City University of New York.
- Kang, D. (2004). The Theoretical Roots of Hierararchy in International Relations. *Australian Journal of International Relations*, 58(3), 337-352. doi:10.1080/1035771042000260110.
- Karpat, K. H. (1975). *Turkey's Foreign Policy in Transition*. Leiden: E. J. Brill.

- Kayaoğlu, B. (2009, Ağustos). Cold War in the Agean: Strategic Imperatives, Democratic Rhetoric: The United States and Turkey, 1945-52. *Cold War History*, 9(13), 321-345. doi:10.1080/14682740902981403.
- Kaynak, B. (2019). Türk Amerikan İlişkilerinin Ekonomi Politikası. S. Demir , ve A. Eminoglu içinde, *Türk- Amerikan İlişkileri* (s. 281-304). Ankara: Barış Kitabevi.
- Keene, E. (2002). *Beyond the Anarchical Society: Grotius, Colonialism, and Order in World Politics*. New York: Cambridge University Press.
- Keene, E. (2007). A Case Study of the Construction of International Hierarchy: British Treaty-Making Against the Slave Trade in the Early Nineteenth Century. *International Organization*, 61(2), 311-339. doi:10.1017/S0020818307070117.
- Kennedy, J. (1960). *The Strategy of Peace*. New York: Harpers and Brothers.
- Keohane, R. (1971). The Big Influence of Small Allies. *Foreign Policy*(2), 161-182.
- Keohane, R. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton, New Jersey: Princeton University press.
- Keohane, R., ve Nye, J. (1972). *Power and Interdependence* (4. Basım). United States: Pearson.
- Keskin, F. (2002). Soğuk Savaş Kavramı ve Kronolojisi. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt II, 6. Basım). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Khalilzad, Z. (1979-1980). The Superpowers and The Northern Tier. *International Security*, 4(3), 6-30.
- Khan, L. (1950). *Pakistan: The Heart of Asia*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Khan, M. A. (1967). *Friends Not Masters: A Political Autobiography*. London: Oxford University Press.
- Khan, R. (2011). Pakistan-China Relations: An Overview. *Pakistan Horizon*, s. 11-28. <https://www.jstor.org/stable/24711187> adresinden alındı
- Khanum, S. (2019). *Soğuk Savaş Sonrası Hindistan-ABD İlişkileri: Neorealist Perspektiften Bir Analiz (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. İstanbul Üniversitesi.
- Kirshner, J. (2015). The Economic Sins of Modern IR Theory and the Classical Realist Alternative. *World Politics*, 67(1), 155-183.
- Kissenger, H. (1979). *White House Years*. Boston: Little Brown.
- Kissinger, H. (1999). *Years of Renewal*. New York: Simon & Schuster.

- Kösebalaban, H. (2011). *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism, and Globalization*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kösebalaban, H. (2014). *Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*. (H. İnanc, Çev.) Ankara: Bingbang Yayınları.
- Krasner, S. (1976). State Power and The Structure of International Trade, *World Politics*, 28(3), 317-347.
- Krasner, S. (1999). *Sovereignty: Organized Hypocrisy*. Princeton: Princeton University Press.
- Kronstadt, K. (2006). Pakistan-US Relations. *CRS Issue Brief for Congress*, 1-18.
- Kuniholm, B. (1980). *The Origins of The Cold War in the Near East*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Kuniholm, B. (1983). Turkey and NATO: Past, Present, and Future. *Orbis*, 27(2), 421-445.
- Kuniholm, B. (1986). Rhetoric and Reality in the Aegean: U.S. Policy Options Toward Greece and Turkey. *SAIS Review*, 6(1), 137-157.
- Kuniholm, B. (2001). The Evolving Strategic Significance of Turkey's Relationship with NATO. G. Schmidt içinde, *A History of NATO: The First Fifty Years* (Cilt 3, s. 339-358). New York: Palgrave.
- Kux, D. (2001). *The United States and Pakistan 1947-2000: Disenchanted Allies*. Washington: Woodrow Wilson Center Press.
- Kupchan, C. A. (2014). The Normative Foundations of Hegemony and The Coming Challenge to Pax Americana, *Security Studies*, 23(2), 219-252.
- Lake, D. A. (1996). Anarch, Hierarchy, and the Variety of International Relations. *International Organizations*, 50(1), 1-33.
- Lake, D. A. (1999). *Entangling Relations: American Foreign Policy in Its Century*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Lake, D. A. (2001). Beyond Anarchy: The Importance of Security Institutions. *International Security*, 26(1), 129-160. <https://www.jstor.org/stable/3092080> adresinden alındı
- Lake, D. A. (2003). New Sovereignty in International Relations. *International Studies Review*, 5, 303-323.
- Lake, D. A. (2007). Escape From the State of Nature: Authority and Hierarchy in World politics. *International Security*, 32(1), 47-79.

- Lake, D. A. (2009a). *Hierarchy in International Relations*. Ithaca: Cornell University Press.
- Lake, D. A. (2009b). Regional Hierarchy: Authority and Local International Order. *Review of International Studies*, 35, 35-58.
- Lake, D. A. (2010). Rightful Rules: Authority, Order, and the Foundations of Global Governance. *International Studies Quarterly*, 54(3), 287-613.
- Lake, D. A. (2013). Legitimizing Power: The Domestic Politics of U.S. International Hierarchy. *International Security*, 38(2), 74-111.
- Lake, D. A. (2017a). Domination, Authority, and The Forms of Chinese Power. *The Chinese Journal of International Politics*.
- Lake, D. A. (2017b). Laws and Norms in the Making of International Hierarchies. A. Zarakol içinde, *Hierarchies in World Politics* (s. 17-42). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lake, D. A. (2018). International Legitimacy Lost? Rule and Resistance When America Is First. *Perspectives on Politics*, 16(1), 6-21.
- Lake, D. A. (2012). Great Power Hierarchies and Strategies in Twenty-First Century World Politics. W. Carlsnaes, T. Risse, ve B. Simmons içinde, *Handbook of International Relations* (s. 555-577). SAGE Publications.
- Lake, D. A. (2014). Status, Authority, and The End of the American Century. T. Paul, D. Larson, ve W. Wohlforth içinde, *World Politics* (s. 246-272). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lanoszka, A. (2013, Kasım). Beyond Consent and Coercion: Using Republican Political Theory to Understand International Hierarchies. *International Theory*, 5(3), 382-413. doi:DOI: 10.1017/S1752971913000249.
- Larrabe, F. (2010). *Troubled Partnership, U.S.-Turkish Relations in an Era of Global Geopolitical Change*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Larson, D., ve Shevchenko, A. (2014). Managing Rising Powers: The Role of Status Concerns. T. Paul, D. Larson, ve W. Wohlforth içinde, *Status in World Politics* (s. 32-70). Cambridge: Cambridge University Press.
- Larson, W. (1994). United States-Pakistan Relations, 1947-1954: The Conditions and Causes for a Military Alliance (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*).
- Layne, C. (2006). The Unipolar Illusion Revisited: The Coming End of the United States' Unipolar Moment. *International Security*, 31(2), 7-41. <https://www.jstor.org/stable/4137515> adresinden alındı

- Lebovic, J. (1988). National Interests and US Foreign Aid: The Carter and Reagan Years. *Journal of Peace Research*, 25(2), 115-135. <http://www.jstor.com/stable/423914> adresinden alındı
- Lee, J.-Y. (2016). Hegemonic Authority and Domestic Legitimation: Japan and Korea under Chinese Hegemonic Order in Early Modern East Asia. *Security Studies*, 25(2), 320-352. doi: 10.1080/09636412.2016.1171970
- Leeds, B. A. (2000). Credible Commitments and International Cooperation: Guaranteeing Contracts Without External Enforcement. *Conflict Management and Peace Science*, 18(1), 49-71.
- Leeds, B., Mattes, M., ve Vogel, J. (2009). Interests, Institutions, and Reliability of International Commitments. *American Journal of Political Science*, 53(2), 461-476.
- Leffler, M. (1985). Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952. *The Journal of American History*, 71(4), 807-825. <http://www.jstor.org/stable/1888505> adresinden alındı
- Levy, J. (2004). What Do Great Powers Balance Against and When? T. Paul, J. Wirtz, ve M. Fortman içinde, *Balance of Power: Theory and Practise in the 21st Century* (s. 29-51). Stanford, California: Stanford University Press.
- Levy, J., ve Thompson, W. (2010). *Causes of War*. UK: Wiley-Blackwell .
- Liska, G. (1962). *Nations in Alliance: The Limits of Interdependence*. Baltimore: Johns Hopkins Press .
- Lobell, S., Jesse, N., ve Williams, K. (2015). Why Do Secondary States Choose to Support, Follow and Challenge? *International Politics*, 52(2), 146-162.
- Mahmood, T. (1994). Pressler Amendment and Pakistan's Security Concerns. *Pakistan Horizon*, 47(4), 97-107.
- Malik, H. (1994). *Soviet-Pakistan Relations and Post-Soviet Dynamics, 1947-92*. London: Palgrave Macmillan.
- Mango, A. (1975). *Turkey: A Delicately Poised Ally*. Beverly Hills, California: Sage Publications.
- Maragkou, K. (2009). Favouritism in NATO's Southeastern Flank: The Case of Greece Colonels, 1967-74. *Cold War History*, 9(3), 347-366.
- Maragkou, K. (2014). The Relevance of Detente to American Foreign Policy: The Case of Greece, 1967-1979. *Diplomacy & Statecraft*, 25(4), 646-668.
- Mark, E. (1997). The War Scare of 1946 and Its Consequences. *Diplomatic History*, 21(3), 338-415.

- Markey, D. (2013). *No Exit From Pakistan: America's Tortured Relationship with Islamabad*. New York: Cambridge University Press.
- Mattern, J., ve Zarakol, A. (2016). Hierarchies in World Politics. *International Organization*, 70(3), 623-654. doi:10.1017/S0020818316000126.
- McDonald, P. (2015). Great Powers, Hierarachy, and Endogenous Regimes: Rethinking The Domestic Causes of Peace. *International Organization*, 69(3), 557-588.
- McGhee, G. (1990). *The US-Turkish-NATO Middle East Connection: How the Truman Doctrine and Turkey's NATO Entry Contained the Soviets*. Houndmills, Basingstoke, Hamshire: Macmillan.
- McGhee, G. (1990). *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*. Londra: Macmillian.
- Mcmahon, R. (1988). United States Cold War Strategy in South Asia: Making a Military Commitment to Pakistan, 1947-1954. *The Journal of American History*, 75(3), 812-840.
- McMahon, R. (1994). *The Cold War on the Periphery: The United States, India and Pakistan*. New York: Columbia University Press.
- Mearsheimer, J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton and Company.
- Mesquuita, B., ve Smith, A. (2016). Competition and Collaboration in Aid-for-Policy Deals. *International Studies Quarterly*, 60(3), 413-426.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi. (1965, Kasım 7). Dönem:2, Oturum:1, Cilt:1.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi. (1970, Ocak 22). Dönem 3, Oturum 1, Cilt: 2.
- Ministry of External Affairs. (1971, Ağustos 9). *Treaty of Peace, Friendship and Co-operation*. Government of India. <https://mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/5139/Treaty+of+adresinden+alındı>. E.T. 13/08/2023.
- Mitchell, R. (1998). Sources of Transparency: Information Systems in International Regimes. *International Studies Quarterly*, 42(1), 109-130.
- Modelski, G. (1962). *SEATO*. Melbourne: F. W. Cheshire.
- Moolakkattu, J. (2009). Robert W. Cox and Critical Theory of International Relations. *International Studies*, 46(4), 439-456. doi:DOI: 10.1177/002088171004600404.
- Morgenthau, H. (1958). Russian Technology and American Policy. *Current History*, 34(199), 129-135.
- Morgenthau, H. (1962). A Political Theory of Foreign Aid. *American Political Science Review*, 56(2), 301-309.

- Morgenthau, H. (1962). *The Impasse of American Foreign Policy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Morrow, J. (1991). Alliances and Asymmetry: An Alternative to the Capability Aggregation Model of Alliances. *Americal Journal of Politicl Science*, 35, 904-933.
- Musgrave, P., ve Nexon, D. (2018). Defending Hierarchy from the Moon to the Indian Ocean: Symbolic Capital and Political Dominance in Early Modern China and the Cold War. *International Organizations*, 1-36.
- Mutual Security Act of 1958. (1958). *Hearings Before the Committee on Foreign Affairs, House of Representatives*, Part 14. Washington.
- Muzaffer Bölme, S. (2012). Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim. *Uluslararası İlişkiler*, 9(34), 51-71.
- Muzaffer Bölme, S. (2012b). *İncirlik Üssü: ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Müftüoğlu, T., ve Sabuncu, Y. (1993). *1945'ten Günümüze Türkiye ile Batı Dünyası Arasındaki İlişkiler*. Ankara: Özyurt Matbaacılık.
- Mütercimler, E., ve Öke, M. K. (2004). *Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Nash , P. (1997). *The Other Missiles of October, Eisenhower, Kennedy, and the Jupiters 1957-1963*. Chapel Hill: the University of North Carolina Press.
- National Security Action Memorandum. (1964, Şubat 8). Military Assistance to India and Pakistan (279). <https://www.discoverljb.org/item/nsf-nsam279> adresinden alındı. E.T. 09/07/2022.
- National Security Council Report, NSC 68. (1950, Nisan 14). The United States Objectives and Programs for National Security. <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/116191.pdf?v=2699956db534c1821edefa61b8c13ffe> adresinden alındı. E.T. 23/08/2022.
- Nedal, D., ve Nexon, D. (2019). Anarchy and Authority: International Structure, The Balance of Power, and Hierarchy. *Journal of Global Studies*, 0(0), 1-21. doi:10.1093/jogss/ogy031.
- Neuman, I., ve Welsh, J. (1991). The Other in European Self-Definition: An Addendum to the Literature on International Society. *Review of International Studies*, 17(4), 327-48.
- Neuman, S. (1998). *International Relations Theory and the Third World*. Palgrave MacMillan.

- Nexon, D., ve Wright, T. (2007). What's at Stake in the American Empire Debate. *American Political Science Review*, 101(2), 253-271. doi:10.1017.S0003055407070220
- North Atlantic Treaty Organization. (tarih yok). <https://www.nato.int/> adresinden alındı. E.T. 20/05/2022.
- Oberdorfer, D. (1980, Ocak 15). Pakistan Offered \$400 Million Aid. *Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/archive/1980/01/15/pakistan-offered-400-million-aid/959682f7-20a7-4081-bfa3-8bc6ff69d8bb/> adresinden alındı. E.T. 26/11/2022.
- Okur, M. (2015). Gramsci, Cox ve Hegemonya: Yerelden Küresele, İktidarın Sosyolojisi Üzerine. *Uluslararası İlişkiler*, 12(46), 131-151.
- Onuf, N., ve Klink, F. (1989). Anarchy, Authority, Rule. *International Studies Quarterly*, 33(2), 149-173.
- Oran, B. (1970). Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir? (Türkiye-Sovyet İlişkileri 1939-1970. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 25(01).
- Oran, B. (2018b). 1980-90: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-2: Dönemin Bilançosu. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (16. Basım, Cilt 2, s. 9-34). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2019a). 1945-1960: Batı Bloğu Ekseninde Türkiye-1: Dönemin Bilançosu. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (23. basım, s. 477-498). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2019b). 1960-1980: Görelî Özerklik-3: Dönemin Bilançosu. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (23. basım, s. 657-680). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Osiander, A. (2001). Sovereignty, International Relations and the Westphalian Myth. *International Organization*, 55(2), 251-287.
- Overstreet, G., ve Windmiller, M. (1959). *Communism in India*. Berkeley: University of California Press.
- Oye, K. (1985, Ekim). Explaining Cooperation under Anarchy: Hypotheses and Strategies. *World Politics*, 38(1), 1-24.
- Özev, M. (2012). Küresel ve Bölgesel Güçlükler Karşısında Pakistan'ın Demokratikleşme Çabaları. *Güvenlik Stratejileri*, 8(16), 147-176.
- Özlük, E. (2017). Dengeleme mi Peşine Takılmak mı?: Dış Politika Stratejilerini Yeniden Düşünmek. *Gazi Akademik Bakış*, 10(20), 221-263.
- Pakistan Affairs. (1948, Mart 15). *First Pakistan Budget*, 1(2).

- Pakistan Affairs. (1966, Nisan 16). *Bhutto Affirms Relations with United States*. 19(7). <https://books.google.com.tr/books?id=0VEdAQAAMAAJ&pg=RA8-PA1&lpg=RA8-PA1&dq=%22will+do+nothing+to+endanger+our+relations+with+the+United+States+in+our+relations+with+other+countries,+including+China%22%22&source=bl&ots=ul-t12q0Cp&sig=ACfU3U2mz7CAzDwdvrCVS> adresinden alındı. E.T. 10/11/2022.
- Pande, A. (2011). *Explaining Pakistan's Foreign Policy: Escaping India*. USA and Canada: Routledge.
- Park, S.-H. (2017). *Sovereignty and Status in East Asian International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Paterson, T. (1973). *Soviet-American Confrontation: Postwar Reconstruction and the Origins of the Cold War*. Baltimore, Londra: John Hopkins University Press.
- Patil, V. (1977). Soviet Policy Towards Pakistan. *The Indian Journal of Political Science*, 38(4), 451-461.
- Paul, D. (1999). Sovereignty, Survival and the Westphalian Blind Alley in International Relations. *Review of International Studies*, 25(2), 217-231.
- Paul, T. (2014). *The Warrior State: Pakistan in the Contemporary World*. Oxford ve New York: Oxford University Press.
- Pedaliu, E. (2009). "A Sea of Confusion": The Mediterranean and Detente, 1969-1974. *Diplomatic History*, 33(4), 735-750.
- Peking Review. (1965a, Mart 12). (11), 1-32. <https://www.massline.org/PekingReview/PR1965/PR1965-11.pdf> adresinden alındı. E.T. 20/09/2022.
- Peking Review. (1965b, Eylül 10). 1-31. <https://www.marxists.org/subject/china/peking-review/1965/PR1965-37.pdf> adresinden alındı. E.T. 04/10/2022.
- Peking Review. (1965c, Eylül 24). 1-32. <https://www.marxists.org/subject/china/peking-review/1965/PR1965-39.pdf> adresinden alındı. E.T. 06/10/2022.
- Petersen, J. (1981). The Yemen Arab Republic and the Politics of Balance. *Asian Affairs*, 12(3), 254-266.
- Pietrzyk, M. (2001). Explaining The Post-Cold War Order: An International Society Approach. *International Journal of World Peace*, 18(3), 31-54.
- Poole, W. (1998). *The Joint Chiefs of Staff and National Policy, History of the Joint Chiefs of Staff, 1950-1952*. Washington.

https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/History/Policy/Policy_V010.pdf
adresinden alındı. E.T. 15/06/2022.

- Posen, B. (2003). Command of the Commons: The Military Foundations of the US Hegemony, *International Security*, 28(1), 5-46.
- Pouliot, V. (2016). Hierarchy in Practise: Multilateral Diplomacy and the Governance of International Security. *European Journal of International Security*, 1(1), 5-26.
- Presidential Policy Toward South Asia, 1962-1966. (tarih yok).
<http://www.lbjf.org/txt/nsf/nsch/593557-nsf-nsch-b24-f01.pdf> adresinden alındı
- Qin, Y. (2016). A Relational Theory of World Politics. *International Studies Review*, 18, 33-47.
- Razvi, M. (1971). *The Frontiers of Pakistan: A Study of Frontier Problems in Pakistan's Foreign Policy*. Karachi, Dacha: National Publishing House.
- Reidel, B. (2011). *Deadly Embrace: Pakistan, America, and The Future of Global Jihad*. Washington D.C.: Brooking Institution Press.
- Reus-Smit, C. (1999). *The Moral Purpose of the State*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Reus-Smit, C. (2004). *American Power and World Order*. Malden, MA: Polity Press.
- Rizvi, H. (1993). *Pakistan and the Geostrategic Environment: A Study of Foreign Policy*. London, New York: The Macmillan Press, St. Martin's Press.
- Rose, G. (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics*, 51(1), 144-172.
- Rothstein, R. L. (1968). *Alliances and Small Powers*. New York: Colombia University Press.
- Rumsfeld, D. (1976, Ocak 27). *Report of Secretary of Defense Donald H. Rumsfeld to the Congress*. Annual Defense Department Report.
<https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA082840.pdf> adresinden alındı. E.T. 08/01/2023.
- Rustow, D. (1987). *Turkey, America's Forgotten Ally*. New York: Council on Foreign Relations.
- Rustow, D. (1989). *Unutulan Müttefik Türkiye*. (H. Türkkuşu, Çev.) İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Safran, N. (1985). *Saudi Arabia: The Ceaseless Quest for Security*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Sander, O. (2007). *Siyasi Tarih: 1918-1994* (16 b.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Sander, O. (2016). *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sattar, A. (2010). *Pakistan's Foreign Policy-1947-2009: A Concise History* (2. basım). Pakistan: Oxford University Press.
- Savage, J. (2023). Political Survival and International Hierarchy: Evidence from Post-Soviet Georgia. *Harriaman Institute Working Paper*(2), 1-43.
- Sayeed, K. (1964). Pakistan's Foreign Policy: An Analysis of Pakistani Fears and Interests. *Asian Survey*, 4(3), 746-756.
- Sayeed, K. (1965). Pakistan and China: The Scope and Limits of Convergent Policies. A. M. Halpern içinde, *Policies Toward China: Views From Six Continents* (s. 229-261). New York: McGraw Hill.
- Sayeed, K. (1968). Southeast Asia in Pakistan's Foreign Policy. *Pasific Affairs*, 41(2), s. 230-244.
- Schmidt, B. (1998). *The Political Discourse of Anarchy*. Albany: State University of New York Press.
- Schultz, K. (2001). *Democracy and Coercive Diplomacy*. New York: Cambridge University Press.
- Scott, L. (2001). International History 1945-1990. J. Baylis, ve S. Smith içinde, *The Globalization of World Politics, An Introduction to International Relations* (Cilt 2). Oxford: Oxford University Press.
- Sever, A. (1997). Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Krizi ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 52(1), 647660. doi:https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002004.
- Sever, A. (2008). Küba Bunalımı ve Jüpiter Füze Sorunu. H. Çakmak içinde, *Türk Dış Politikası: 1919-2008* (s. 659-666). Ankara: Barış Platin Yayınları.
- Sharman, J. (2017). Hierarchy in an Age of Equality: Micro-states and Dependencies. A. Zarakol içinde, *Hierarchies in World Politics* (s. 137-153). Cambridge: Cambridge University Press.
- Sherwani, L. A. (1967). *India, China, and Pakistan*. Karachi: Council for Pakistan Studies.
- Shiffrinson, J. (2018). *Rising Titans, Falling Giants: How Great Powers Exploit Power Shifts*. Ithaca: Cornell University Press.
- Siddiq-Agha, A. (1999). Pakistan's Defence Industry: An Effort Towards Self-Reliance? *Defence and Peace Economics*, 10(4), s. 347-359. doi:10.1080/10430719908404932 .

- Siddiqa-Agha, A. (2001a,). *Pakistan's Arms Procurement and Military Buildup, 1979-99: In Search of a Policy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Siddiqa-Agha, A. (2001b). Pakistan's Defence Industry: Shifting Gears. *The RUSI Journal*, 146(5), 1-5.
- Simon, H. (1997). *Administrative Behavior: A Study of Decision-Making in Administrative Organization* (2. basım). New York: The Free Press.
- Simpson, G. (2004). *Great Powers and Outlaw States: Unequal Sovereigns in the International Legal Order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sisson, R., ve Rose, L. (1990). *War and Secession: Pakistan, India, and the Creation of Bangladesh*. Berkeley: University of California Press.
- Siverson, R., ve McCarty. (1982). Alliances in the Interwar Era, 1919-1939: A Reexamination. *The Western Political Quarterly*, 35(1), 24-32.
- Siverson, R., ve Starr, H. (1994). Regime Change and the Restructuring of Alliances. *American Journal of Political Science*, 38(1), 145-161.
- Slavin, B., ve Freudenheim, M. (1981, Eylül 20). *The World: Pakistan Takes Aid on Its Terms*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/1981/09/20/weekinreview/the-world-pakistan-takes-aid-on-its-terms.html> adresinden alındı. E.T. 12/11/2022.
- Small, A. (2015). China-Pakistan: A Strategic Relationship in the Shadows. *Yale Global Online*. <https://archive-yaleglobal.yale.edu/content/china-pakistan-strategic-relationship-shadows> adresinden alındı. E.T. 14/02/2023.
- Smith, A. (1998). International Crises and Domestic Politics. *The American Political Science Review*, 623-638.
- Snyder, G. (1984). The Security Dilemma in Alliance Politics. *World Politics*, 36(4), 461-495.
- Snyder, G. (1996). Process Variables in Neorealist Theory. *Security Studies*, 5(3), 167-192. doi:10.1080/09636419608429279.
- Soherwordi, S. (2010). US Foreign Policy Shift Towards Pakistan Between 1965-1971 Pak-India Wars. *South Asian Studies*, 25(1), 21-37.
- Soomro, M. (2020). *The Carter Administration's Pakistan Policy Before and After The Soviet Invasion of Afghanistan* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.
- Sönmezoğlu, F. (1995). *ABD'nin Türkiye Politikası (1964-1980)*. İstanbul: Der Yayınları.

- Sönmezoğlu, F. (2006). *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2016). *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası (1945-1991)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sören, S. (2017). Secondary Powers vis-a-vis South Africa: Hard Balancing, Soft Balancing, Rejection of Followership, and Disregard of Leadership. *GIGA Working Papers* 306, *German Institute for Global and Area Studies (GIGA)*, 1-30.
- Stearns, M. (1992). *Entangled Allies: U.S. Policy Toward Greece, Turkey, and Cyprus*. New York: Council on Foreign Relations Press.
- Sunawar, L., ve Coutto, T. (2015). US Pakistan Relations During the Cold War. *Journal of International Relations, Peace, and Development*, 1(1), 1-11.
- Suzuki, S. (2017). 'Delinquent Gangs' in International Systems Hierarchy. A. Zarakol içinde, *Hierarchy in World Politics* (s. 219-240). Cambridge: Cambridge University Press.
- Şahin, M. (2008). ABD'nin "Müslüman" Savaşçıları. *Akademik Orta Doğu*, 3(1), 43-52.
- Tahir-Kheli, S. (1982). *The United states and Pakistan: The Evolution of an Influence Relationship*. New York: Praeger .
- Taş Yetim, H. (2023a), *ABD Hegemonyasına Meydan Okuma: Türk Dış Politikasında Otonomi Arayışı (1964-75)*. İstanbul: Lejand Kitap.
- Taş Yetim, H. (2023b). S400s, Sanctions and Defiance: Explaining Turkey's Quest for Strategic Autonomy and the Us Response, *Southeast European and Black Sea Studies*, 23(1), 179-199.
- Taş Yetim, H. (2024). The Ukraine Invasion: Hierarchy, Discipline and Counterbalance, *The British Journal of Politics and International Relations*, 1-18.
- Tekeli, İ., ve İlkin, S. (2009). *Savaş Sonrası Ortamında 1947 İktisadi Kalkınma Planı*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Telatar, G. (2005). *Orta Asya'da Güvenlik Sorunları, 11 Eylül Sonrası Rusya-ABD Rekabeti ve Bunun Orta Asya Güvenliğine Etkileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi.
- Tellal , E. (2018). 1980-90: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-2: SSCB'yle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (16. Basım, Cilt 2, s. 158-167). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tellal, E. (2002). SSCB ile İlişkiler (1950-1960). B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (6. Basım, Cilt II, s. 499-522). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Tellal, E. (2019). 1960-1980: Göreli Özerklik-3: SSCB'yle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (23. basım, s. 769-783). İstanbul: İletişim Yayınları.
- The New York Times. (1949, Ekim 16). *Nehru, City Guest, Says India will Aloof in 'Cold War': Nehru Says India will Stand Aloof*. <https://www.nytimes.com/1949/10/16/archives/nehru-city-guest-says-india-will-hold-alooof-in-cold-war-nehru-says.html> adresinden alındı. E.T. 23/03/2022.
- The New York Times. (1960, Haziran 4). *Pakistanis Voice Misgivings on U.S.* . <https://www.nytimes.com/1960/06/27/archives/ayub-doubts-us-can-act-swiftly-pakistani-chief-says-clumsy.html> adresinden alındı. E.T. 05/03/2023.
- The New York Times. (1964, Şubat 24). *China, in Switch, Backs Pakistan on Kashmir Dispute*. <https://www.nytimes.com/1964/02/24/archives/china-in-eswitch-backs-pakistan-on-kashmir-issue-in-statement-on.html> adresinden alındı. E.T. 18/11/2022.
- The New York Times. (1964, Ağustos 1). *Pakistan Accepts Loan From China* . <https://www.nytimes.com/1964/08/01/archives/pakistan-accepts-loan-from-china-60-million-interest-free-to-be.html> adresinden alındı. E.T. 13/03/2023.
- The New York Times. (1968, Nisan 19). *Kosygin Pledges More Economic Aid to Pakistan*. <https://www.nytimes.com/1968/04/19/archives/kosygin-pledges-more-economic-aid-to-pakistan-steel-mill-and-atomic.html> adresinden alındı. E.T. 19/04/2023.
- The New York Times. (1970, Ekim 9). *US to Resume Arms Sales to Pakistan*. <https://www.nytimes.com/1970/10/09/archives/us-to-resume-sale-of-arms-to-pakistan.html> adresinden alındı. E.T. 12/06/2023.
- The New York Times. (1971, Nisan 3). *Pakistan Offers Airlines to Evacuate Americans*. <https://www.nytimes.com/1971/04/03/archives/pakistan-offers-airliners-to-evacuate-americans.html> adresinden alındı. E.T. 01/11/2022.
- The New York Times. (1974, Kasım 21). *US in Exercise in Iran Ocean*. <https://www.nytimes.com/1974/11/21/archives/us-in-exercise-in-indian-ocean-mideast-allies-hold-largest-naval.html> adresinden alındı. E.T. 25/01/2023.
- The New York Times. (1980, Ocak 5). *Carter Embargoes Technology for Soviets and Curtails Fishing and Grain*. <https://www.nytimes.com/1980/01/05/archives/warns-on-olympics-president-fears-a-danger-to-strategic-oil-areas.html?url=http%3A%2F%2Ftimesmachine.nytimes.com%2Ftimesmachine%2F1980%2F01%2F05%2F111133241.html> adresinden alındı. E.T. 08/11/2022.

- Thompson, W., ve Rapkin, D. (1981). Collaboration, Consensus, and Detente: The External Threat-Bloc Cohesion Hypothesis. *The Journal of Conflict Resolution*, 25(4), 615-637.
- Thornton, T. (1982). Between The Stools?: US Policy Towards Pakistan during the Carter Administration. *Asian Survey*, 22(10), 959-977.
- Tokgöz, E. (2011). Düünden Bugüne Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerinde Üç Büyük Dönem. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 6-14.
- Toman, M. (2020). *Henry Kissinger Çağında ABD Perspektifinden Türk-Amerikan İlişkileri (1969-1977)*. İstanbul: Efe Akademi Yayınevi.
- Triska, J. (1986). *Dominant Powers and Subordinate States: The United States in Latin America and The Soviet Union in Eastern Europe*. Durham: Duke University Press.
- Truman, H. (1955). *Memoirs* (Cilt 2). New York: Garden City: Doubleday and Company.
- Tuncer, H. (2017). *Türk Dış Politikası, Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)* (Cilt 2). Ankara: Kaynak Yayınları.
- Turan, İ. (2008). Uluslararası Durum (1950-1969). H. Çakmak içinde, *Türk Dış Politikası: 1919-2008* (s. 419-426). Ankara: Barış Platin Yayınları.
- Turan, K. (2012). Changes in Turkish Foreign Policy: A Shift or A Passing Interest. *Akademik Bakış*, 6(11), 65-84.
- Türkmen, F. (2012). *Kırılgan İttifaktan "Model Ortaklığa": Türkiye-ABD İlişkileri* (1. basım). İstanbul: Timaş Yayınları.
- U.S. Overseas Loans and Grants (Greenbook). (tarih yok). *Obligations and Loan Authorizations (July 1, 1945-September 30, 2012)*. Washington D.C.: USAID. <https://2017-2020.usaid.gov/sites/default/files/documents/1868/USOverseasLoansGrantstheGreenBook2013.pdf> adresinden alındı. E.T. 04/06/2024
- Uslu, N. (1994). *Turkey's Relationship with the United States 1960-1975*. Durham University.
- Uslu, N. (2000). 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkilerinin Genel Portresi. *Avrasya Dosyası*, 6(2), 203-233.
- Uslu, N. (2003). *The Turkish American Relationship Between 1947-2003: The History of A Distinctive Alliance*. New York: Nova Science Publishers.
- Uslu, N. (2016). *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri* (1 basım). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Uzgel, İ. (2018). 1980-90: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-2: ABD ve NATO'yla İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (16. Baskı, Cilt 2, s. 34-83). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ülman, H., ve Sander, O. (1972). Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) II. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 27(1).
- Vali, F. (2019). *Bridge Across the Bosphorus: The Foreign Policy of Turkey*. Baltimore, Maryland: John Hopkins University Press.
- Varas, A. (2008). Ideology and Politics in Latin American-USSR Relations. *Survival: Global Politics and strategy*, 26(3), 114-121. doi:10.1080/00396338408442171.
- Venkataramani, M. (1982). *The American Role in Pakistan, 1947-1958*. India: Radiant Publishers.
- Vertzberger, Y. (1983). The Political Economy of Sino-Pakistani Relations. Trade and Aid 1963-82. *Asian Survey*, 23(5), 637-652.
- Waheed, A. W. (2017). Pakistan's Dependence and US Patronage: The Politics of 'Limited Influence'. *Journal of Asian Security and International Affairs*, 4(1), 69-94. doi:DOI: 10.1177/2347797016689220.
- Wallander, C. (2000). Institutional Assets and Adaptability: NATO After the Cold War. *International Organization*, 54(04), 705-735.
- Wallerstein, I. (1979). *The Capitalis World-Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Walt, S. (1985). Alliance Formation and The Balance of World Power. *International Security*, 9(4), 3-43.
- Walt, S. (1987). *The Origins of Alliances*. Ithaca, New York, Cornell University Press: Cornell University Press.
- Walt, S. (1997). Why Alliances Endure or Collapse. *Survival*, 39(1), 156-179.
- Walt, S. (2006). *Taming American Power: The Global Response to U.S. Primacy*. New York-London: W. W. Norton & Company.
- Walt, S. (2009). Alliances in a Unipolar World. *World Politics*, 61(1), 86-120.
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. New York: McGraw-Hill.
- Weeks, J. (2014). *Dictators at War and Peace*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Weinraub, B. (1975, Mayıs 19). India Becomes 6th Nation to Set off Nuclear Device. *New York Times*. <https://www.nytimes.com/1974/05/19/archives/india-becomes->

6th-nation-to-set-off-nuclear-device-india-signed.html adresinden alındı. E.T. 28/09/2023.

- Wendt, A., ve Friedheim, D. (1995). Hierarchy Under Anarchy: Informal Empire and The East German State. *International Organization*, 49(4), 689-721.
- Westad, O. A. (2005). *The Global Cold War: Third World Interventions and the Making of Our Times*. New York: Cambridge University Press.
- Whitaker, B. (2010). Soft Balancing Among Weak States: Evidence From Africa. *International Affairs*, 85(6), 1109-1127.
- Wight, M. (1977). *Systems of States*. England: Leicester University Press.
- Wilcox, W. (1972). *Asia and the International System*. Cambridge: Winthrop.
- Williams, K., Lobell, S., ve Jesse, N. (2012). *Great Powers and Hegemons: Why Secondary states Support, Follow, or Challenge*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Wohlforth, W., Kaufman, S., ve Little, R. (2007). Introduction: Balance and Hierarchy in International Relations. S. Kaufman, R. Little, ve W. Wohlforth içinde, *The Balance of Power in World History* (s. 1-21). New York: Palgrave.
- Yeşilbursa, B. (2001). The American Concept of the 'Northern Tier' Defence Project and The Signing of the Turco-Pakistani Agreement, 1953-54. *Middle Eastern Studies*, 37(3), 59-110.
- Yılmaz, M. (2019). 1960-1990 Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri. S. Demir, ve A. Eminoğlu içinde, *Türk-Amerikan İlişkileri, İki Yüzyıllık Süreç ve Ötesi* (s. 143-158). Ankara: Barış Kitap.
- Zaman, A. (2014). *The Troubled Pakistan-US Relationship: A Diplomatic History, 1947-2012* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Doğu Anglia Üniversitesi .
- Zaman, A. (2015). *Compliance and Defiance in Patron-Client State Relationship: A Case Study of Pakistan's Relationship With the United States, 1947-2013* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). The Australian National University.
- Zarakol, A. (2017a). Theorizing Hierarchies: An Introduction. A. Zarakol içinde, *Hierarchies in World Politics* (s. 1-14). Cambridge: Cambridge University Press.
- Zarakol, A. (2017b). *Hierarchies in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zimmerman, A. (2017). *US Assistance, Development, and Hierarchy in the Middle East*. New York: Palgrave Macmillan.

EK

Ek 1: Türkiye-ABD ve Pakistan-ABD Hiyerarşik İlişkilerinde Katılım Süreçleri

ARGÜMAN	VAKA-I Türkiye-ABD		VAKA-II Pakistan-ABD	
A1a: <i>Alt devletler, hegemon gücün sosyal sözleşmeyle bağlı kalacağından ve hegemon güce devrettikleri otoritenin kendilerine karşı kullanılmayacağından emin oldukları hiyerarşik düzenlere katılmaya daha eğilimlidir.</i>	Söz konusu argüman ilişkilerin tesisinde önemli olmakla birlikte, iki kutup devletinden biri olan Sovyetler'in Türkiye açısından varoluşsal bir tehdit oluşturması ABD'yi Türkiye için tek güvenilir seçenek olarak bırakmıştır.	Bağılantılı	Sovyetler'in Pakistan için varoluşsal bir tehdit oluşturmaması nedeniyle bu argüman Pakistan'ın hiyerarşik tercihinde Türkiye'ye kıyasla daha etkili bir görüntü sergilemektedir.	Bağılantılı

A1b: Uluslararası sistemin iki kutuplu bir yapıda olması hem hegemon hem de alt devletlerin hiyerarşik bir düzende konumlanmasında etkili bir faktördür.	İki kutuplu sistem, ABD ve Türkiye'nin asimetrik bir ittifaka dahil olma ve bunun maliyetini üstlenme tercihlerinde doğrudan etkili olmuştur.	Bağılantılı İki kutuplu sistem, ABD'nin tercihinde doğrudan etkileyen, Pakistan'ın katılımında dolaylı bir etkiye sahiptir. *Bu karar, temel olarak iki kutuplu yapıdan ve bunun ortaya çıkardığı risklerden ve güvensizlik algısından bağımsız, Pakistan'ın kendine özgü tehdit unsurları ve materyal ihtiyaçları karşısında büyük bir gücün ittifakına duyduğu ihtiyaçtan ileri gelmiştir. *Sistemin iki kutuplu yapısı Pakistan'ın katılımını doğrudan etkileyen bir faktör olmaktan ziyade, Pakistan'ın bu düzenin doğal bir sonucu olan hiyerarşik rekabetin fırsatlarından yararlandığı bir dinamik olmuştur.	Dolaylı Bağlantı
A2a: Hegemon ve zayıf devletlerin çıkarlarına hizmet etmesi ve/veya tarafların çıkarlarının örtüşmesi, bu devletlerin hiyerarşik bir düzene katılımında önemli ölçüde belirleyici olmaktadır.	*Türkiye ve ABD, ortak bir tehdit algısına ve komünizm ve Sovyet yayılmacılığını önlemek gibi oldukça açık ve net bir ortak amaca sahiptir. *ABD liderliğindeki düzenin Türkiye'nin sosyal ve siyasal sistem arayışları ile uyumlu olması (Batılılaşma), Türkiye'nin katılımında ve düzene bağlılığında öne çıkan bir başka dinamiktir.	Bağılantılı *Pakistan ve ABD, ittifak kurma konusunda farklı çıkarlara sahipti. ⇒ ABD: Sovyetler'i çevrelemek ve komünist yayılmayı önlemek ⇒ Pakistan: Hindistan'ı dengelemek *Kendi özgün çıkarlarını bu ittifak aracılığıyla gerçekleştirmek, iki ülkenin bu düzene katılımında belirleyici bir unsurdur.	Bağılantılı

A2b: Hegemon gücün ve liderliğindeki hiyerarşik düzenin iç politika düzenindeki güvenilirliği ve iktidardaki yönetici elitler açısından meşruiyet kaynağı olarak görülmesi zayıf devletin hiyerarşik bir düzene katılma kararında belirleyici etkiye sahiptir.	*Liderlerin siyasi hayatta kalma stratejisi ve devlet otoritesinin sağlanması, *İktidardaki siyasi seçkinlerin bakış açısından ABD düzeni, iç politik düzlemde laik-Batılı kimliğin onaylanması ve sağlanması ve dolayısıyla mevcut rejimin meşruiyetini sağlamanın bir yolu, *Muhalefet (DP) tarafından ise çok partili hayatın, dolayısıyla kendi varoluşlarının bir garantörü olarak görülüyordu.	Bağımlı	*Liderlerin siyasi hayatta kalma stratejisi ve devlet otoritesinin sağlanması, *Ortak norm, değer veya kimlik anlatılarından ziyade, ABD'nin sağlayacağı materyal faydalar üzerinden devlet otoritesini sağlama amacı söz konusudur. *Hindistan tehdidi, toplumda ulus olma duygusunu ve devlete bağlılığı sağlamak, ayrıca merkezi otoriteyi sağlamak ve meşrulaştırmak gibi amaçlara hizmet etmek için kullanıldı. Bu noktada ABD ile kurulan asimetrik ittifak ilişkisi, devletin bu tehdide karşılık verme gücü ve kapasitesinin artırılması ve böylece devlet otoritesinin sağlanmasının bir garantörü olarak görüldü.	Dolaylı Bağlantı
A3a: Hegemon gücün alt devletin ihtiyaç duyduğu materyal kaynaklar açısından tekel konumunda olması veya diğer alternatif kaynaklardan faydalanmanın imkansızlığı, alt devletin söz konusu hegemonun hiyerarşik düzenine dahil olmasında belirleyici bir dinamiktir.	*Ekonomik ve askeri yetersizlikler nedeniyle bir dış tedarikçiye duyulan ihtiyaç ve bu ortamda alternatif dış yardım olanaklarının yokluğu, Türkiye'nin ABD'yi ihtiyaç duyduğu kaynakları sağlayabilecek cazip bir potansiyel patron olarak görmesine neden oldu.	Bağımlı	*Ekonomik ve askeri yetersizlikler nedeniyle bir dış tedarikçiye ihtiyaç duyan Pakistan için ABD, mevcut şartlarda alternatifsiz bir tedarikçi konumundaydı. Bu durum Pakistan'ın ABD düzenine katılımında önemli ölçüde belirleyici oldu. *Türkiye'den farklı olarak materyal yardımlar: 1.Otonomi-güvenlik takası bağlamında ortaya çıkan açığı dolduran ve güvenlik kazanımlarındaki belirsizliği gideren kritik bir işleve ve 2.Pakistanlı liderlerin siyasi hayatta kalma ve merkezi otoriteyi güçlendirme stratejilerinde önemli bir role sahipti.	Bağımlı

A4a: Hegemon gücün angajman politikaları ve çıkarları açısından alt devletin coğrafi ve stratejik önemi ne kadar fazlaysa hiyerarşik bir ilişkinin ortaya çıkması o kadar muhtemeldir.	1- İleri askeri mevcudiyetin ve denizasıırı askeri üslerin hem Batı'nın savunması hem de küresel güç projeksiyonu açısından taşıdığı kritik önem ile *Batı'nın ekonomik sürekliliğinin korunması amacıyla Ortadoğu ve Basra Körfezi'nin güvence altına alınması bakımından Türkiye, ABD'nin angajman politikaları içerisinde stratejik bir öneme sahipti. 2- Türkiye, ABD'nin Sovyet topraklarını denetlemek ve askeri faaliyetleri hakkında istihbarat toplamak amacıyla SSCB sınırları çevresinde kurduğu üs ve tesis zincirinin önemli bir halkasını oluşturuyordu. 3- Türkiye, uzay uydularının henüz gelişmemiş olduğu bir zamanda, ABD'nin casusluk faaliyetleri açısından kritik önemde olan U-2 uçaklarının kalkış noktası olarak kullanılabilecek stratejik bir konuma sahipti.	1- İleri askeri mevcudiyetin ve denizasıırı askeri üslerin hem Batı'nın savunması hem de küresel güç projeksiyonu açısından taşıdığı kritik önem ile *Batı'nın ekonomik sürekliliğinin korunması amacıyla Ortadoğu ve Basra Körfezi'nin güvence altına alınması bakımından Pakistan, ABD'nin angajman politikaları içerisinde stratejik bir öneme sahipti. 2- Pakistan, ABD'nin Sovyet topraklarını denetlemek ve askeri faaliyetleri hakkında istihbarat toplamak amacıyla SSCB sınırları çevresinde kurduğu üs ve tesis zincirinin önemli bir diğer halkasıydı. 3- Uzay uydularının henüz gelişmemiş olduğu bir zamanda, ABD'nin casusluk faaliyetleri açısından kritik önemde olan U-2 uçaklarının kalkış noktası olarak kullanılabilecek stratejik bir konuma sahipti. ✚ Büyük ölçüde SSCB ile rekabetin şekillendirdiği angajman politikaları çerçevesinde Pakistan, Hindistan'ın ardından ABD'nin 'ikinci' tercihi durumundaydı.

Ek 2: Türkiye-ABD ve Pakistan-ABD Hiyerarşik İlişkilerinde Kriz Süreçleri

ARGÜMAN	VAKA-I Türkiye-ABD	VAKA-II Pakistan-ABD
A1c: Hegemon gücün sosyal sözleşmeden doğan yetkilerini/otoritesini aşması veya alt devleti çıkarları aleyhinde tercihlere zorlaması halinde alt devletin hegemonu karşı çıkması ve hiyerarşik düzene meydan okuması kuvvetle muhtemeldir.	1- Türkiye topraklarında konuşlu bulunan Jüpiter füzelerinin Türkiye'nin iradesi dışında sökülmesi, Johnson Mektubu, üslerin ikili anlaşmalara aykırı bir biçimde NATO dışı amaçlarla kullanılması ve U-2 uçaklarının Sovyetler üzerinde casusluk amacıyla uçurulması gibi ABD'nin ikili ilişkilerdeki haklarını aşırı kullanması (overreaching) ve 2- Türkiye'nin ulusal çıkar olarak tanımladığı Kıbrıs ve Ankara tarafından bütünüyle bir iç mesele olarak görülen haşhaş üretimi konularında ABD'nin Türkiye'yi çıkarları aleyhinde davranmaya zorlayan politik baskıları ile uyguladığı bazı zorlayıcı tedbirler Türkiye'nin ABD'ye karşı çıkma pratiklerine eğilim göstermesine neden oldu.	İlk Kriz Dönemi 1-ABD'nin Hindistan'la işbirliğini önceleyen yeni stratejisi ve 2-Hindistan'la girmiş olduğu savaşlarda Pakistan'a ambargo uygulaması gibi ABD'nin Pakistan'ın otonom bir aktör olarak varlığını sürdürmesi konusunda destek sağlamaktan oldukça uzak görünen pratikleri Pakistan'ın düzene olan bağlılığını zayıflattı. İkinci Kriz Dönemi *ABD'nin Pakistan'ı nükleer programından caydırmak için ekonomik yardım ve silah satışını durdurmak gibi bazı zorlayıcı tedbirlere başvurması ilişkilerde krizi tetikleyen önemli bir dinamik olarak işlev gördü.

Bağlantılı

İlk kriz döneminde dolaylı, ikinci kriz döneminde ise doğrudan bağlantı

A1d: İki kutuplu sistemde yaşanan yumuşamanın (detant) hiyerarşik dengeyi alt üst etmesi ve bu durumda alt devletlerin hiyerarşik liderlerine meydan okuması kuvvetle muhtemeldir.	*İki kutuplu sistemde 1960 ve 70’li yıllarda görülen yumuşama (detant) trendi, Türkiye’ye Amerikan düzeni içerisinde otonomi artırma imkanı tanıdı. ⇒ Böylece Türkiye, literatürde “görelî özerklik” olarak tanımlanan ABD’den bağımsız politikalar üretme kabiliyeti kazanmış oldu. *Yumuşama sayesinde Sovyetler Birliği’nden algılanan tehdit nispeten azalmış ve bu durum Türkiye’nin güvenlik gereksinimleri bakımından ABD’ye olan bağımlılığını azaltmıştır.	Bağılantılı	* Hiyerarşiler arası dinamiklerin (rekabet yoğun veya yumuşama) Pakistan dış politikasının ve güvenlik algısının ikincil bir bileşeni olması (birincisi Hindistan) nedeniyle İslamabad’ın Amerikan düzenine katılımında olduğu gibi ABD ile yaşadığı krizlerde de dolaylı bir etkiye sahip olmuştur.	Dolaylı Bağlantı

A2c: Lider güç ile hiyerarşik altları arasındaki çıkar çatışmalarının iş birliğinden elde edilen kazanımların azalmasına ve sonuçta hegemon devletin hiyerarşide yatırım yapma, alt devletinse bu düzende kalma güdülerinin zayıflamasına neden olması mümkündür.	1960-80 yılları arasındaki dönemde Türkiye ve ABD'nin tercih ve politikaları arasında ortaya çıkan belirgin farklılık ilişkilerde krize neden olan önemli bir rol oynadı. Bu dönemde Türkiye'nin Kıbrıs üzerinde yoğunlaşan tehdit ve çıkar algılamaları ile ABD'nin küresel çıkarlarının çatıştığı bir tablo ortaya çıktı. ⇒ ABD, Türkiye'nin beklentisinin aksine, daha genel Soğuk Savaş çıkarları doğrultusunda (NATO ittifakında çatlak oluşmasını engellemek ve Batı ittifakının çıkarlarını korumak) Kıbrıs meselesinde Türkiye ve Yunanistan arasında tarafsız bir politika takip etti.	Bağlantılı 1- 1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği ile ilişkilerde başlayan yumuşama süreci ve Çin'in başlıca tehdit kaynağına dönüşmesinin bir sonucu olarak ABD'nin değişen çıkarları ilişkilerde zaten hassas durumda olan çıkar dengesinin bozulmasına neden oldu. ⇒ Bu değişimin bir sonucu olarak ABD'nin, sahip olduğu güç ve Çin ile tarihsel rekabetini dikkate alarak Hindistan'a yardım sağlamaya başlaması, Pakistan'ın Hindistan karşısındaki nitel ve nicel gücünün önemli ölçüde gerilemesine neden oldu. 2-Buna karşılık Pakistan, kendi çıkarları doğrultusunda bağımsız hareket edebilme olanağını artırmak amacıyla daha dengeli bir politika izlemeye başladı. Bu bağlamda ABD'nin öncelikli çıkarlarına aykırı bir şekilde (1970'lere kadar) Çin'e yöneldi. 3- ABD'nin ortaya çıkan fırsat alanlarına rağmen Pakistan'ın birincil çıkarları arasında yer alan Keşmir'de Pakistan lehine bir kazanım sağlamak için girişimde bulunmaması.	Bağlantılı

A2d: <i>Hiyerarşik düzen alt devlet için güvenilirliğini kaybettiğinde ve/veya iktidardaki seçkinlerin iç politik düzlemdeki çıkarlarına aykırı hale geldiğinde alt devletin düzen liderine karşı koyma olasılığı artar.</i>	Türkiye-ABD ilişkilerinin iktidar-muhalefet ilişkilerinde negatif bir rol oynamaya başlaması, bu dönemde Ankara'nın ABD'ye karşı koymayı seçmesinin bir başka nedeniydi. Yerel düzlemde ABD'ye yönelik ortaya çıkan direnç, siyasi muhalefetin ve karşı toplumsal hareketlerin ABD ile ilişkileri iktidarı ya da iktidar olma olasılığı yüksek siyasi hareketi gayri-meşrulaştırma aracı olarak kullanmasına ve bu durumun giderek yoğunluğu artan bir meydan okumaya dönüşmesine neden oldu. Yükselen Amerikan karşıtlığının etkisiyle, ülkedeki ABD etkisinin azaltılması ve Amerikan isteklerine ayak direme bir anlamda iç politikada siyasal meşruiyet kaynağı haline geldi.	Dolaylı bağlantı	-	Bağlantı tespit edilemedi
A3b: <i>Hegemonun yaşadığı güç kaybı dolayısıyla düzeni içerisindeki devlet(ler)in ihtiyaç duyduğu materyal kaynakları karşılama kabiliyetinin azalması veya bu ihtiyaçları tedarik etme konusundaki isteksizliği, bu devlet(ler)i hegemonik lidere meydan okumaya eğilimli hale getirir.</i>	* ABD'nin siyasi, askeri ve ekonomik anlamda gerileme sürecine girmesi Türkiye'nin aldığı yardımlarda ciddi bir düşüş yaşanmasına neden oldu. * İronik bir şekilde, bu dönemde Amerikan savunma konseptinde yaşanan değişim ("kitlesel karşılık"tan "esnek karşılık" stratejisine) nedeniyle konvansiyonel güç artışının ve ordu ve silah sistemlerinin modernizasyonunun gerekli hale gelmesi Türkiye açısından savunma masraflarını ve dolayısıyla dış yardıma duyulan ihtiyacı daha da artırmıştı. Bu durum, Türkiye'nin beklentileri ile yapılan yardım miktarı arasında derin bir uçurum yarattı.	Bağlantılı	İlk Kriz Süreci *ABD'nin siyasi, askeri ve ekonomik anlamda yaşadığı gerileme, Pakistan'ın aldığı yardım miktarında ciddi bir düşüş yaşanmasına neden oldu. *ABD'nin alt kıtaya yönelik stratejisinde yaşanan değişim nedeniyle Hindistan'ı öncelmesi ve Pakistan'a yardım yapma konusundaki isteksiz tutumu. İkinci Kriz Süreci *Carter'ın 'yeni' küresel politikasının üç sacayağından ikisini ifade eden silah tedariki ve nükleer silahların yayılmasının önlenmesi çerçevesinde ABD'nin Pakistan'a olan materyal yardımlarda kesintiye gitmesi, hiyerarşik ilişkinin krizin içine sürüklenmesinde önemli bir etki yarattı.	Bağlantılı

A3c: Alternatif dış yardım olanaklarının ortaya çıkması ve/veya materyal kapasitesinde yaşanan artış, alt devlet(ler)in hiyerarşik lidere meydan okuma ve daha fazla otonomi isteme olasılığını artırır.	*ABD'nin materyal bir kaynak olarak çekim gücünü kaybetmesi (A3b) Türkiye-ABD ilişkilerinde kriz sürecini beraberinde getirirken, alternatif dış yardım olanaklarının ortaya çıkması Türkiye'ye ABD'ye olan materyal bağımlılığını azaltma imkanı sağladı. Uluslararası sistemde yaşanan değişimlerle birlikte alternatif kaynaklardan yararlanma imkanının ortaya çıkması (Sovyetler Birliği), ABD'yi Türkiye'nin ihtiyaçları bakımından yegane kaynak olmaktan çıkardı. Türkiye'nin ABD'ye olan bağımlılığını azaltan bu durum, Washington'ın Türkiye üzerindeki nüfuz kurma kabiliyetinin aşınmasına ve sonuçta Türkiye'nin Amerikan düzeni içerisindeki yerini tartışmaya açarak ABD'ye karşı çıkmaya yatkın hale gelmesine yol açtı.	Bağılantılı	*Hindistan'a karşı bir savunma garantisinin yokluğunda, Pakistan için dış yardımlar bu tehdit karşısında güvenlik garantisi anlamına geliyordu. Ancak alt kıtaya yönelik değişen Amerikan stratejisiyle birlikte Hindistan'la arasındaki askeri dengenin aleyhine dönmesi Pakistan'ı mümkün olan her yolla silah tedarik etme konusunda harekete geçirdi. *Askeri yardım konusunda ABD'ye olan bağımlılığını azaltmak ve böylece Washington ile yaşadığı krizlerin ülke üzerindeki maliyetini en aza indirmek amacıyla mevcut alternatifler bağlamında (Çin ve SSCB) tedarikçi portföyünü çeşitlendirme yoluna gitti.	Bağılantılı

A4b: Alt devletin hegemonun angajman politikaları açısından stratejik öneminin azalması veya bu önemi tamamen yitirmesi durumunda hegemonun bu devlete olan ihtiyacı azalacağından taleplerine daha az duyarlı hale gelir, bu durumda alt devletin hegemon güce meydan okuma ihtimali yüksektir.	* Soğuk Savaş'ta Amerikan yönetimlerinin Akdeniz bölgesine atfettiği değer yumuşamanın zirve yaptığı dönemde de azalmadan devam etti. ⇒ Bu nedenle, Türkiye'nin ABD'nin güvenlik çıkarları ve küresel stratejileri içerisindeki kritik konumu, yaşanan tüm krizlere rağmen ikili ilişkilerin belli bir seviyede tutulmasını ve ciddi gerginliklerin tersine çevrilmesini mümkün kılmıştır.	Bağılantısız	Bu dönem, Pakistan'ın ABD'nin Asya'daki "en müttefik müttefiki" olma halinde önemli bir kırılmayı temsil etmektedir. *Amerikan politikasında bağlantısız ülkelerde Sovyet ve Çin etkisini sınırlandırmayı ve Komünizmle mücadelede bu ülkelerin desteğini sağlamayı amaçlayan stratejik bir değişimin yaşanması, *Hindistan ile angajmanı gerektiren "Çin'i sınırlama" politikasının Amerikan politikasına hakim olması, *Bununla bağlantılı olarak, ABD ve SSCB'nin Asya'da Çin'i sınırlandırmaya yönelik örtüşen çıkarlarının iki ülke arasındaki bölgesel rekabeti bir ölçüde sınırlandırması ABD'yi Pakistan'a karşı daha az duyarlı hale getirdi. *Kıtalararası füzeler ve uzay uyduları açısından yaşanan gelişmeler üslerin ABD'nin uluslararası politikaları bağlamındaki yararlılığının aşınmasına neden olmuş ve bu da ABD'nin gözünde Pakistan'ın varlık özgüllüğünü azaltmıştır.	Bağılantılı

A4c: Hegemonun alt devletin bulunduğu bölgeye angajmanlarının artmasıyla alt devlet hegemonik liderinden daha fazla talepte bulunmaya başlayacağından hegemonik ilişkide kriz ortaya çıkması olasıdır.	,	Bağılantısız	,	Bağılantısız

Ek 3: Türkiye-ABD ve Pakistan-ABD Hiyerarşik İlişkilerinde Restorasyon Süreçleri

ARGÜMAN	VAKA-I Türkiye-ABD	VAKA-II Pakistan-ABD
A1e: Belli dinamiklerin harekete geçirmesiyle sosyal sözleşmenin sorumluluklar ve haklar temelinde yeniden müzakere edilmesi hiyerarşik ilişkide restorasyonu mümkün kılmaktadır.	*Otorite-otonomi dengesi yeni şartlarla yeniden kuruldu. * Türkiye, Washington'ın otorite yetkisini tanıyarak bazı stratejik tercihlerdeki otonomisini ABD'ye teslim ederken, ABD de başlangıçta yapılan sözleşmenin Türkiye'nin daha fazla otonomiye sahip olmasını sağlayacak şekilde revize edilmesini kabul etmiş oldu. ⇒ 1980-SEİA ile üs ve tesislerin statüsü ile kullanım şartları Türkiye'nin otonomisi lehine düzenlendi. ⇒ 1982-Mutabakat Muhtırası ile Türkiye Çevik Kuvvet projesi kapsamında belli tavizler verirken, ABD de bazı konularda Türkiye'nin otonomisini tanıdı.	İlk Restorasyon Süreci *1970'te patlak veren Pakistan iç savaşı sırasında ABD'nin sergilediği duruş kısa süreli bir restorasyonu mümkün kıldı. ⇒ Savaşı, Pakistan'ın iç meselesi olarak görmesi ⇒ Kamuoyundan gelen baskılara karşı (1971 Kasım'ına kadar) yardım sağlamayı sürdürdü. ⇒ Hindistan'ın olası saldırganlığını önlemek amacıyla Bengal Körfezi'ne görev gücü gönderdi. Pakistan'ın hem otonom yetkilerini tanıyan hem de ortaya çıkan varoluşsal tehditler karşısında ülkenin egemenlik ve toprak bütünlüğünü korumasına yardımcı olan pratikleri, ilişkileri canlandırıcı bir rol oynadı. İkinci restorasyon süreci *Afganistan İşgali ile birlikte ABD'nin stratejik önceliğinin nükleer silahların yayılmasının önlenmesinden Sovyetler Birliği'ne karşı iş birliğine kayması sonucunda bu konuda Pakistan üzerinde baskı oluşturma girişimlerinin ortadan kalkması ilişkiler açısından önemli bir gerilim alanını ortadan kaldırdı.

Bağlantılı

Her iki süreçle de bağlantılı

A1f: İki kutuplu sistemde hegemon güçler arası ilişkiye hakim olan dinamik rekabet/çatışma olduğunda lider gücün ve alt devletin restorasyona yakın hale gelmeleri kuvvetle muhtemeldir.	Detant döneminin sona ermesi ve ABD-Sovyet ilişkilerine yeniden rekabet dinamiklerinin hakim olması, her iki ülkenin de hiyerarşik ittifak ilişkisi içerisindeki stratejik değerini artırmış ve bu ikisi arasında uyumu teşvik etmiştir. ⇒ ABD'nin Türkiye'nin stratejik kaynaklarına duyduğu ihtiyaç artma eğilimine girdi, ⇒ Sovyetler, Türkiye için ABD ile hiyerarşik ilişkiyi dengeleyebilecek alternatif bir merkez olmaktan çıktı. ⇒ Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı denge ve caydırıcılık sağlamak amacıyla ABD'ye duyduğu ihtiyacı arttı.	Bağlantılı	*İlk restorasyon süreci, detant döneminin devam ettiği bir zamanda gerçekleştiğinden bu argümanın etkisinden söz edilemez. *İkinci restorasyon süreci ise iki kutup arasındaki rekabetin yeniden canlanması ve buna bağlı olarak iki ülkenin ittifak içerisindeki değerinin artma eğilimine girmesi ile ortaya çıktı. ⇒ Afganistan işgali bağlamında ortaya çıkan Güneybatı Asya bölgesindeki genel güvenlik endişelerinin bir sonucu olarak Pakistan'ın ABD'nin küresel politikası içerisindeki önemi bir kez daha belirgin bir artış gösterdi. ⇒ Hem Afganistan işgali hem de ortaya çıkan Hint-Sovyet müttefiklik ilişkisi nedeniyle Pakistan'ın Soğuk Savaş rekabeti çerçevesinde Sovyetler'in avı olma riskinin daha önce olmadığı kadar artış göstermesi nedeniyle Islamabad, ABD'yi yeniden bir güvenlik hamisi olarak görme eğilimine girdi.	İlk restorasyon sürecinde bağlantısız, fakat ikincisinde bağlantılı

A2e: Hegemon ve alt devletin çıkarları yeniden örtüşme eğilimine girdiğinde asimetrik ilişkide restorasyon mümkün hale gelir.	Tarafların dış politikaya ilişkin stratejilerinin farklı motivasyonlarla da olsa örtüşme eğilimine girmesi ilişkilerde yeniden yakınlaşma dönemine zemin hazırlayan önemli bir işlev gördü. ⇒ Bölgede Sovyet etkisinin artması ve İran yanlısı rejimlerin kurulmasına yönelik duyulan ortak kaygı, ⇒ ABD'nin Yeşil Kuşak politikası ile Türk-İslam sentezi arasındaki örtüşme, ⇒ Ortadoğu ve Körfez bölgesi üzerinde yoğunlaşan Amerikan çıkarları ile Türkiye'nin ihracata dayalı ekonomik büyüme modeli bağlamında Ortadoğu ve Körfez ülkeleriyle ilişki kurma politikası arasındaki kesişme. Değişen çıkar algılamaları, ABD açısından Türkiye'nin ittifakını yeniden sağlamanın önemini artırırken, Türkiye'yi de yeniden Amerikan düzeninin sadık bir aktörüne dönüşme konusunda motive eden bir işlev gördü.	Bağlantılı	İlk restorasyon süreci Bu dönemde iki gelişme iki ülkenin asimetrik ittifakı sürdürme iradesini önemli ölçüde güçlendirdi: ⇒ ABD'nin Çin açılımı iki ülkenin çıkarları arasında yakınsama ortaya çıkardı. ⇒ SSCB ile Hindistan arasında artan görüş yakınlığı ve imzalanan işbirliği anlaşmasının yaratmış olduğu endişe. İkinci restorasyon dönemi ⇒ SSCB'nin Afganistan'daki işgalini durdurmak ve bölgedeki olası yayılmacı girişimlerini önlemek ✚ İslamabad, ABD ile ilişkilerin yeniden tesisini, Afganistan'da Pakistan'a dost bir rejim kurmak ve böylece Hindistan'a karşı kullanabileceği stratejik derinlik yaratmak açısından da elverişli görüyordu.	Her iki süreçle de bağlantılı

A2f: İç siyasi meşruiyet ve istikrar açısından hegemon güce bağlılığın gerekli bir koşul olması, alt devleti hiyerarşik düzende yeniden konumlanmaya yatkın hale getirmektedir.	*ABD ile işbirliğinin askeri rejimin iç politikadaki siyasi gücünü pekiştiren bir rol oynaması, Türkiye’yi ilişkilerin restorasyonuna eğilimli hale getirdi. ⇒ Darbenin ardından Batı Avrupa devletleri, demokratik özgürlüklerin kısıtlanması ve yaşanan insan hakları ihlalleri bağlamında Türkiye’ye karşı dışlayıcı bir tavır içerisine girerken, ABD ülkede istikrarı sağlayacağı inancıyla askeri rejime yönelik eleştirel bir tutum takınmadı. ⇒ Avrupa ülkelerinin aksine, toplumsal muhalefetin ortadan kaldırılması, 1960’lar ve 70’ler boyunca Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz etkileyen en önemli dinamiklerden biri olması nedeniyle ABD tarafından memnuniyetle karşılandı. ⇒ ABD, yalnızca yönetimin ihtiyaç duyduğu ekonomik geliri sağlamakla kalmadı aynı zamanda rejimin tek meşruiyet kaynağı olarak da kaldı.	Bağılantılı	* Pakistanlı yönetici elitlerin iç politik düzlemdeki ayrıcalıklı konumlarını sürdürme stratejileri, iki ülke ilişkilerinin restorasyonu üzerinde dolaylı bir etkiye sahiptir. ⇒ General Zia yönetimi, ABD’nin Afganistan stratejisi doğrultusunda Washington yönetiminin kilit ortağı haline gelerek ülke içindeki gücünü pekiştirirdi. ⇒ Afganistan’daki savaş bağlamında sağlanan askeri ve ekonomik nitelikli Amerikan yardımları askeri rejime muazzam bir siyasi güç sağladı.	Dolaylı bağlantı

A3d: Rakip küresel gücün etki alanına girmesi ile alarına geçen hegemon güç, alt devletin düzene bağlılığını yeniden sağlamak/sağlamlaştırmak ve onun üzerinde etki kurma kabiliyetini artırmak amacıyla alt devleti materyal kaynak temini ile cezbetmeyi seçebilir.	⇒ Sovyetler'in Ortadoğu ve Asya'daki faaliyetleri (Afganistan'a askeri müdahalesi, Hindistan ile ilişkileri ve Akdeniz'de artan etkinliği gibi), ⇒ ABD'nin bölgedeki stratejik gerilemesi (İran'ın kaybı) *Bu iki dinamik ABD'yi, materyal kaynak temini ile Türkiye üzerinde etki kurma kabiliyetini yeniden tesis etmek ve Ankara'nın Amerikan politikalarına intibakını sağlama noktasında harekete geçirdi.	Bağlantılı İlk Restorasyon Süreci: ⇒ ABD-Çin yakınlaşmasını kolaylaştırmadaki rolü, ⇒ SSCB'nin ABD'nin etki alanlarına girmesi, Bu iki dinamik, ABD'nin 1965'te getirmiş olduğu ölümcül silahların transferine ilişkin mevcut yasakta tek seferlik bir istisna hayata geçirmesi konusunda önemli bir motivasyon sağladı. ⇒ SSCB ve Çin'in bölgede artan etkinliğini sınırlandırmak, ⇒ ABD'nin alt kıtadaki çıkarlarını korumak, ⇒ Alt kıtaya uygulanan ambargonun bir taraftan Hindistan ile SSCB arasındaki bağı güçlendirmesi, bir taraftan da Pakistan'ı Çin'e daha fazla yaklaştırması, Bu üç neden, ABD'nin Pakistan'ın düzene bağlılığını garanti altına almak amacıyla, 1971'de uygulamaya koyduğu ambargoyu önce hafifletmesini (1973) ardından da kaldırmasını (1975) sağlayan bir işlev gördü. İkinci Restorasyon Süreci *SSCB'nin Afganistan'ı işgali üzerine ABD, Pakistan'dan daha fazla netlik ve düzene bağlılık beklentisiyle ekonomik ve askeri yardım kısıtlamalarına son vermekle kalmadı, bu konuda cömert bir artışa da gitti. Bağlantılı

A3e: Alt devletin alternatiflere yönelmesi ile alarma geçen hegemon gücün söz konusu devleti güçlü bir maliyetle karşı karşıya bırakması veya alt devlet açısından alternatifleri kullanma imkanının ortadan kalması ya da söz konusu alternatiflerin sunabildiklerinin yetersizliği bu devleti restorasyona eğilimli hale getirir.	* Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin istediği ekonomik iyileşmeyi sağlama ve sürdürme konusundaki yetersizliği, * Sovyetler'in Afganistan'daki yayılmacı girişimlerinin yarattığı kaygı ve Batı Avrupa ülkelerinin askeri rejime yönelik mesafeli tavrı nedeniyle Türkiye'nin dış politikadaki manevra alanının daralması, *Bütün bunlar ülkeyi ekonomik krizden çıkarma ve dış yardım bulma zorunluluğu doğrultusunda ABD'yi ve Amerikan düzeninin ekonomik kurumlarını tek gerçek kaynak olarak bıraktı ve Türkiye'yi ekonomik düzlemde yeniden Amerikan düzenine entegre olma konusunda harekete geçirdi.	Bağılantılı	İlk Restorasyon Süreci: *Sovyetler'in Pakistan'a silah satışını 1970 yılında askıya alması nedeniyle bu ülkeyi alternatif bir kaynak olarak kullanma imkanının ortadan kalkması, *1971 Pakistan-Hindistan savaşı, Çin'den tedarik edilen silah ve teçhizatın nitelik ve nicelik bakımından Sovyetler'in Hindistan'a verdiği Silahlarla kıyaslanabilecek durumda olmadığını gösterdi ve ABD'nin sağladığı materyal faydaların önemini korumaya devam etmesine neden oldu. * Çin'in sağlamış olduğu materyal kaynakların hem beklenti ve ihtiyaçlarını karşılamaması hem de tehdit algısının yükselişe geçtiği bu dönemde dengeleyici bir etki sağlamaması, Pakistan'ı ABD ile işbirliği yapma konusunda motive eden bir rol oynadı. İkinci Restorasyon Süreci Alternatif bir tedarikçi olarak Çin'in sağladığı materyal kaynakların yetersiz olması, Pakistan'ın ABD'nin materyal kaynaklarına duyduğu ihtiyacın, zaman zaman artarak, devam etmesine ve fırsatlar dahilinde mevcut ittifaka eğilim göstermesine neden oldu.	Ciddi çıkar farklılıkları nedeniyle ilk restorasyon sürecinde sınırlı bir etkiye sahip, ikinci restorasyon sürecinde ise bağlantılı.

A4d : Jeopolitik tehditler, hegemonun askeri-stratejik tercih ve politikalarında meydana gelen değişiklikler ve doktrinsel değişimler gibi nedenlerle hegemon gücün alt devletin bulunduğu coğrafyadaki angajmanları artış gösterdiğinde kriz durumundaki ilişkide restorasyon imkanı hale gelir.	*Ortaya çıkan jeopolitik tehditler ile ABD'nin askeri-stratejik tercihlerinde meydana gelen değişimler ve doktrinsel yenilikler Türkiye'nin ABD'nin angajman politikaları içerisindeki öneminin artış göstermesine ve ABD'nin Türkiye'deki varlığını yeniden rayına oturtma konusunda harekete geçmesine neden olmuştur. 1- Ortadoğu'nun ABD dış politikasında merkezi bir hale gelmesine neden olan gelişmeler ve ortaya çıkan jeopolitik tehditler, ⇒ Sovyet tehdidinin yükselişe geçmesi, İran devrimi, İran-Irak savaşı gibi tehdit unsurlarının ortaya çıkması, ⇒ İran'daki izleme istasyonlarının ve üs olanaklarının kaybedilmesi ⇒ Süveyş kanalının yeniden açılması (Haziran 1975), 2- Doktrinal yenilikler ile Türkiye'nin ABD'nin operasyonel ve lojistik ağı içerisindeki işlevsel önemini artıran stratejik değişimler, ⇒ Körfez bölgesini ABD'nin yaşamsal çıkar alanı ilan eden ve Batı ile Ortadoğu arasında bağlantı noktası olan güney kanadının değerini yeniden ortaya çıkartan Carter Doktrini, ⇒ Reagan yönetiminin hem konvansiyonel saldırı kapasitesini hem de nükleer caydırıcılığı kuvvetlendirmeyi hedefleyen stratejik modernizasyon politikası.	Bağılantılı	İlk Restorasyon Süreci *“Çin'i sınırlama” politikasının “Çin ile normalleşme” stratejisine dönüşmesi ABD'nin odağının yeniden Pakistan'a kaymasına neden oldu. *Pakistan iç savaşı, Asya'daki güç dengesinin muhafazası açısından Pakistan'ı ABD'nin angajman politikalarında öne çıkaran bir başka gelişmeydi. İkinci Restorasyon Süreci Bu dönemde ortaya çıkan dinamikler, Pakistan'ın ABD'nin angajman politikaları içerisindeki önemini ve jeopolitik yararlılığını artıran bir etki yarattı. 1- Jeopolitik tehditler ⇒ İran Devrimi ve Afganistan işgalinin ortaya çıkardığı jeopolitik tehditler, 2- Doktrinal yenilikler ⇒ Carter Doktrini ⇒ Afgan direniş hareketine gönderilecek para ve silah yardımı için kurulacak olan lojistik ağ açısından Pakistan'ın hem coğrafi konumu hem de Afganistanlı gruplarla olan bağları sayesinde oldukça işlevsel bir konuma sahip olması,	Bağılantılı

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Dilek KÜÇÜKBOZ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bölümü	Uluslararası İlişkiler
Yüksek Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Programı	Uluslararası İlişkiler
Makale ve Bildiriler	
1. Küçükboz D. (2016). Türk Dış Politikasında İslamcı-Kemalist Hesaplaşma: Erbakan Dönemi Libya Örneği, <i>Ortadoğu Yıllığı</i>, 455-480. 2. Balcı, A., Cicioğlu, F., Küçükboz, D., (2019). Türkiye'nin Ekseni Kayıyor mu? Bir Literatür Değerlendirmesi, <i>Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi</i>, 11(20), ss. 66-81. 3. Balcı, A., Küçükboz Karafil, D., (2020). Hiyerarşi Teorisi ve İkincil Devletlerin Otonomi Arayışı, Özşahin, M. C. içinde <i>Uluslararası İlişkilerden Küresel Siyasete: Teori ve Pratik Üzerine Kritikler</i> içinde, Orion Kitabevi, 13-48.	